

TÜRKİYE'DE KENTSEL KİMLİKLER ve KENTSEL HAREKETLER (2020)

Bu derste -İstanbul örneğine ve mekan-kimlik ilişkisine odaklanarak- 1950'lerden bugüne uzanan süreçte kentsel-toplumsal hareketler, kentsel kimlikler, kentsel bütünleşme, kentsel dönüşüm ve kentsel gerilim olguları tartışılacaktır. Kent sosyolojisinin temel kavramları aracılığıyla yapılacak bu tartışmalarda mekânsal ayrışma, mekânsal parçalanma, mekân ile toplumsal/kültürel kimliklerin ilişkileri, kent imgeleri, kent hakkı konuları sosyal bilimler literatüründeki ve medyadaki temsilleri üzerinden ele alınacaktır.

Derslerde işlenecek metinler haftalık programda belirtilmiştir. Öğrencilerin metinler üzerinden yapılacak tartışmaya katılmaları beklenmektedir. Vize ve final sınavı ders programındaki metinleri, derste anlatılanları kapsamaktadır.

Dersin tüm metinlerini hakanyucel.net adresinden indirebilirsiniz. Ders ile ilgili tüm güncel bilgileri, ek metinleri ve video linklerini de hakanyucel.net'den takip edebilirsiniz.

Ders gün ve saati	:	Çarşamba,16.00-19.00
Öğrenci kabulü	:	Çarşamba,14.00-15.30
Değerlendirme	:	Derse Katılım %10; Vize Sınavı %40; Final Sınavı % 50

Doç. Dr. Hakan YÜCEL, hakanyucel1970@gmail.com

Ders Programı

14 Ekim 2020: Giriş Dersi

21 Ekim 2020: Mekan ve kimlik

OKTAY Derya, "Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış", *İdealkent*, sayı 1, Mayıs 2011, s. 8-19.

28 Ekim 2020: Mekan olarak gecekondular, gecekondular ve gecekondular algısı

ERMAN Tahire, "Gecekondular çalışmalarında "Öteki" olarak Gecekondular Kurguları", *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue No 1 Gecekondular*, URL: www.ejts.org/document85.htm

4 Kasım 2020: Kentsel hareketler, gecekondular hareketi

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, 2. Baskı, um:ag, 1995, 25-28.

ASLAN Şükrü, "1970'lerde politik nitelikli kentsel hareketler: Mustafa Kemal-Gültepe ve Gülsuyu mahalleleri deneyimleri", in *32. Dünya şehircilik günü kolokyumu Kentsel Yeniden yapılanma: kazananlar, kaybedenler*, II. Cilt, Mart 2010, s.793-800.

11 Kasım 2020: Mekân ve kimlikler I: Hemşehrilik, Sınıf ve cemaat

DUBEN Alan, "İstanbul'da sınıf ve cemaat", in DUBEN Alan, *Kent Aile Tarih*, İletişim yay., 2002, s. 23-37.

SCOGNAMİLLO Giovanni, "Levanten olmak", *Mediterranean* 10, Sonbahar 1997, 115-121.

18-25 Kasım 2020: Mekan ve Kimlikler II: Kentte kadın olmak, kentte genç olmak

KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul 'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012, s. 196-228.

YAVUZ İnci, "1980 sonrası dönemde marj dışı gündelik yaşamın düzene eklenmesi: Kadıköy Akmar Pasajı Gençliği", *Sosyologca*, sayı:4, Temmuz-Aralık 2012, s. 219-233.

2 Aralık 2020: Vize Sınavı

9 Aralık 2020: Mekânsal-toplumsal ayrışma: "Çılgın kalabalıktan uzak"

PEROUSE Jean-François, DANIŞ A. Didem, "Zenginliğin mekanda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenli siteler", *Toplum ve Bilim*, no:104, 2005, s. 92-123

16 Aralık 2020: Varoş: mekânsal ve toplumsal damgalama

YÜCEL Hakan, "Varoşun Üç Hali : "İç Varoş", "Parçalanmış Varoş" ve "Bütünleşik Varoş"", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi • Marmara University Journal of Political Science • Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016*, s. 53-84.

KAYAPINAR Kütay, "Medyada ötekileştirilen Hacıhüsrev Mahallesi" in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s.187-202.

23-30 Aralık 2020: Kentsel dönüşüm ve kent hakkı

YALÇINTAN Murat Cemal & ÇAVUŞOĞLU, *Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek*, in *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, Bilgi Üniversitesi Yay., s. 87-106.

YÜCEL Hakan, "Başkasına konut için yuvadan olmak" in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s. 176-186.

6 – 13 Ocak 2020: Kent ve imgesi: İstanbul Örneği

ÖZKAN Derya, "Şark şehriden "cool" İstanbul'a Değişen İstanbul Tahayyülleri", *Birikim*, no:277, s. 76-83.

ERGUR Ali, "Kokular, Anılar, İmgeler: Yitik bir Sanayi İstanbul'u Çağrışımı" in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s. 99-122.

ARKAN Özdemir, *Beyoğlu kısa geçmişi, argosu*, İletişim yay., 3. Baskı, 1993, s.64-72.

Kaynakça

ASLAN Şükrü, *1 Mayıs Mahallesi 1980 Öncesi Toplumsal Mücadeleler ve Kent*, İletişim Yay., 2004.

BALİ Rıfat, *Tarz-ı Hayattan Life Style'a*, İletişim Yay., 2002.

BEHAR David, İSLAM Tolga, *İstanbul'da Soylulaştırma*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2006.

DUBEN Alan, *Kent Aile Tarihi*, İletişim Yay., 2002.

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, um:ag Yay., 1997.

ERMAN Tahire, *"Mış Gibi Site" Ankara'da Bir TOKİ-Gecekondu Dönüşüm Sitesi*, İletişim yayımları, 2016

GÖKTÜRK Deniz, SOYSAL Levent, TÜRELİ İpek, (yay.haz.), *İstanbul Nereye? Küresel Kent, Kültür, Avrupa, Metis* Yay., 2011.

İŞİK İ.Emre & ŞENTÜRK Yıldırım, *Öznel, Durumlar ve Mekanlar*, Bağlam yay., 2009.

KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012.

Kentsel dönüşüm ve insan hakları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., Mart 2013.

KURTOĞLU Ayça, *Hemşehrilik ve Şehirde Siyaset*, İletişim Yay., 2003.

KURTULUŞ Hatice (dir.) *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, Bağlam Yayıncılık, 2005.

Milyonluk Manzara Kentsel Dönüşümün Resimleri, İletişim Yay., 2013.

ÖNCÜ Ayşe & WEYLAND Petra (der.), *Mekan, Kültür, İktidar*, İletişim Yay., 2005.

PEROUSE Jean-François, *İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri*, İletişim Yay., 2011.

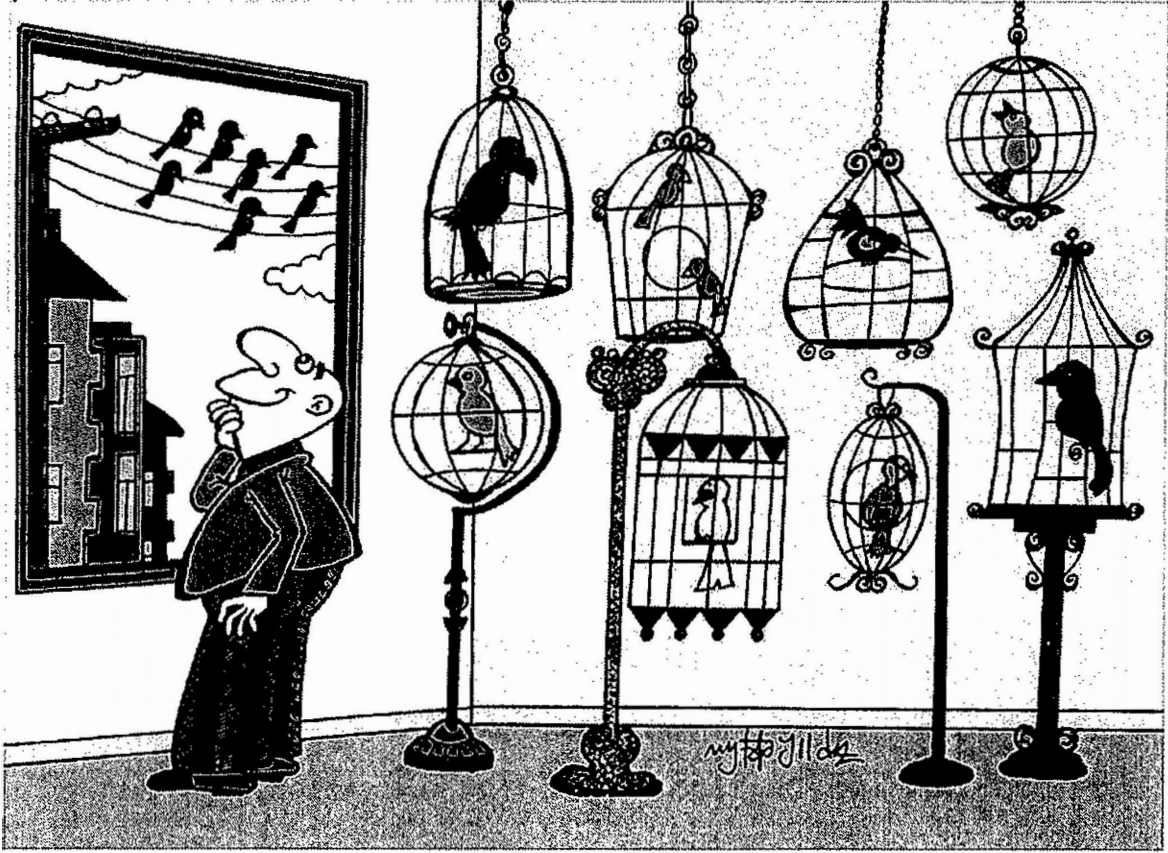
ŞEN Besime DOĞAN Ali Ekber, *Tarih, Sınıflar ve Kent Neoliberalizm Mekanı ve Mücadele Deneyimleri*, Dipnot Yay., 2010.

TEKELİ İlhan, GÜLÖKSÜZ Yiğit, OKYAY Tarık, *Gecekondu, Dolmuşlu, İşportalı Şehir*, Cem Yay., 1976.

WEDEL Heidi, *Siyaset ve Cinsiyet*, Metis Yay., 2001.

YIRTICI Hakkı, *Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2. Baskı, 2009.

21 Ekim 2020
Mekan ve kimlik

OKTAY Derya, "Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış", *İdealkent*, sayı 1, Mayıs 2011, s. 8-19.

Kent Kimliğine Bütüncül Bir Bakış

*

A Holistic Framework for Urban Identity

Derya Oktay

Özet

Günümüzde endüstrileşme, küreselleşme ve teknolojik gelişmelerle birlikte köklü değişimler yaşayan dünya kentlerinin gitgide birbirine benzer hale gelmesiyle yaşanan kentsel kimlik sorunu, duyarlı siyasi liderlerin, profesyonellerin ve kentsel tasarımcıların başlıca endişelerinden birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, kentsel kimliğe ulaşmanın yollarının belirlenebilmesi için estetik bir yüzeyselliğe indirgenmeden, kavramın ayrıntılı bir analizinin yapılması gerekmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada, bütüncül bir bakış açısının önemini bilincinde ve yazarın dünyanın farklı ülkelerinden kentlerde yaptığı gözlem ve incelemelere dayalı olarak, güçlü kimliğe sahip ayrımsanabilir yerlerin yaratılması ya da desteklenebilmesini kolaylaştıran öğelere yoğunlaşmakta ve bir yer ile bütünleşmenin, fiziksel çevre öğeleri kadar sosyal çevrenin karakteristiklerine bağlı olduğu savunulmaktadır. Bu çevresel bütün kapsamında, yoğunluk, cadde/sokak ve meydanları içeren kamusal alan, kentsel işlevlerin örüntüsü, bina ve kamusal alan ilişkileri, semtler ve anıtlar, kentsel kimlik analizinin öğeleri olarak tartışılmakta ve "kentsel yaşam"a odaklanmanın gereğine dikkat çekilmektedir.

Anahtar kelimeler: kentler, kentsel kimlik, bütüncül bakış, fiziksel çevre, sosyal çevre.

Abstract

As cities are undergone radical transformations in line with industrialization, globalization and technological advancements, and many places are beginning to look similar, issues of place identity now engage mainstream politicians, professionals and urban designers in many parts of the world. In this context, a thorough analysis of the concept of identity is needed and an understanding of the ways through which it can be achieved without reducing the concept to an aesthetic dressing possesses a great importance. Highlighting the importance of a holistic framework and examining various cities and places of strong identity, this study first focuses on the organizing elements which help create or enhance identifiable places, and postulates that the identification with places depends on the characteristics of social environment as well as physical dimensions. In this context, density, public realm including squares and streets, pattern of urban functions, building and public space relationships, districts and monuments are discussed as the elements for analyzing the urban identity, provided that "urban life" is focused rather than limiting the analysis and interpretations to the physical aspects of places.

Keywords: cities, urban identity, holistic framework, physical environment, social environment

İdealkent, sayı 1, Mayıs 2011, s. 8-19 -

Giriş

Günümüzde küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan çok önemli bir sorun, yerel ve bölgesel farklılıkların ortadan kalkması, ve farklı yerlerde, farklı kültürlerden insan ve toplumların, "modernleşme" hareketinin sonucu olarak, "tek kültür" egemenliğinde bir dünyada, özgünlükten uzak, kimliksiz kentlerde yaşamak zorunda kalmasıdır. Bu bağlamda en büyük zararı, kentin sosyal yaşam vizyonunun oluşturulmasında, yerel kimliğin okunmasında, kentsel yaşam kalitesinin yansıtılmasında, ve toplumsal gururun duyumsanmasında önemleri yadsınamayacak olan kentsel parçalanmanın etkisiyle erozyona uğrayan kamusal alanlar görmüştür. Öte yandan, yeni oluşturulan kent bölgelerinde uzun bir süredir egemen olan mimari uygulama pratiğinin, sadece binalara ve taşıt trafiğini kolaylaştırmaya ya da hızlandırmaya odaklanması, anlamlı ve kullanılabilir kent mekânlarına olan gereksinmeyi göz ardı etmesi, toplumu içine almayan ve onunla bütünleşemeyen kentlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Oysa, nasıl bir insan kendine özgü nitelik ve özelliklerle belirli bir "kimse" oluyor ve diğerlerinden farklı ve özel hale geliyorsa, bir "yer" ya da "kent" de kendisini diğer yerlerden farklı kılan bir nitelikler bütünü olarak algılanabiliyorsa özel bir yer/kent olur ve zihinlere yerleşir. Kimlikli bir kentte yaşayan insanlar, kentleriyle gurur duyar; kimlikli bir kentin ziyaretçileri o kente tekrar gelmek isterler. Bu bağlamda, kent kimliğinin oluşturulması ya da güçlendirilebilmesi için, önce kenti "özel" ya da "ayrımsanabilir" kılan nedenleri anlamak yararlı olacaktır.

Kent kimliği nedir?

Kimlik kavramı, bir kişinin ya da nesnenin ayrımsanabilir karakteri ya da özelliği olarak tanımlanır (Webster, 1983). Yer kimliği ise, bir yerin diğer yerlerden ayrılarak okunabilmesini ya da insanlar için anlamlı hale gelmesini sağlayan nitelikler bütünüdür (Lynch, 1983). Kentsel kimlik

sorgulandığında başlıca beklenti, kentin bir "yer"¹ olarak kendine özgü karakter ve farklılıkları yansıtması, başka bir deyişle, "özgün" olmasıdır.

Bir bireyin belirli bir çevreyle özdeşleşmesi ve bunun kimlik nosyonu ile analizi eski bir geleneğin parçasıdır. Yer kimliğine olan gereksinme ilk olarak Relph (1976: 147) tarafından vurgulanmış, ve insanın özgün yerlerle bütünleşmeye olan gereksinmesi yadsındığında, gelecekte "yer" özelliklerinin önemsenmediği ve yansıtılmadığı bir çevre ile kuşatılma riskine dikkat çekilmiştir. Bu gereksinmeye duyarlı olduğunda ise, insan deneyimlerini yansıtan ve güçlendiren bir çevrenin ortaya çıkma potansiyeli güçlenecektir.

Yer kimliği kavramı 1970'lerden beri çeşitli araştırmacılar (Proshansky *et al*, 1983; Sarbin, 1983; Feldman, 1990) tarafından geliştirilmiş olsa da, söz konusu çalışmalar genellikle biçime odaklanmış, ve bununla ilgili belirleyiciler, çoğunlukla kentin görsel/estetik özellikleriyle ilişkilendirilerek açıklanmıştır. Bu görsel etki, kısmen kentin doğal çevresinin (topoğrafya, iklim, bitki örtüsü, deniz/göl/nehir ile olan ilişki, vb.), kısmen de yapısal çevrenin (kent dokusu, binalar ve binaların dışında kalan mekânlar) oluşturduğu somut çerçevenin yansımasıdır.

Ne var ki, kentsel kimlik, sadece ayrımsanabilir ve anımsanabilir biçimsel özelliklerle değil, bireylerin kente yüklediği anlamla oluşur. Çok uzun bir süreci gerektiren yer ile özdeşleşme olgusunun, yerin fiziksel boyutları kadar, onu kuşatan sosyal çevre ve bileşenlerine bağlı olduğu kuşkusuzdur (Lalli, 1992; Pol, 2002; and Kyle *et al* 2005; Twigger-Ross and Uzzell, 1996). Bu da, siyasi çerçeve ve gelenekler, ekonomik etkinlikler ve sosyal ilişkilerin, insanın devinimini ve ilişkilerini destekleyen, kolay anlaşılabilir, insan ölçeğinde bir fiziksel çevreyi desteklediği bir kentsel yaşam ortamının varlığı ile olanaklıdır.

Yerel bağlam ve kent kimliği

Belirgin kimlikleriyle öne çıkan kentlerin ortak özelliklerinden biri, iki boyutlu çerçevede belirli bir yapısal yoğunluğa sahip olmalarıdır. Bu

¹ Kentbilimciler arasında gitgide yaygınlaşan anlayışa göre "yer" kavramı, kentsel alanların nasıl biçimlendiğinin ve insanlar için nasıl anlamlı hale geldiğinin çözümlenmesinde temel oluşturur.

özelliik, bazı durumlarda savunma gereksinmesi ile açıklansa ve yerel çevre değerleriyle (topoğrafya, iklim, sosyal yapı, vb.) ilişkilendirilse de, bütünleşik ve yoğun kent dokusu, sonuçta tüm yerleşimlerde temel bir gereksinme olarak ortaya çıkmıştır. Eski Mısır Hiyeroglif yazısında "kent" ve "ana" kelimelerinin aynı sembolle gösterilmesi de kentin sıcak, sarıcı, kucaklayıcı bir şey olarak algılandığının işaretidir.

Ne var ki, bir yerleşimin yoğunluğu, kentin değişen yerel koşulları içinde uygun bir bağlam ile bütünleşmedikçe bir anlam ifade etmez. Yerel bağlam, doğal ve yapısal elemanlarla oluşur, ve sosyal, mekânsal, ve estetik boyutlar içerir. Özellikle, nesiller boyunca değişimlere uğrayan kentsel çevre, yerel bağlamın en önemli belirleyicisidir. Kentsel çevrenin nasıl bir evrim geçirdiğinin anlaşılması, "yer duygusu"nun oluşturulması ya da güçlendirilmesi için esas olup, kent kimliğinin güçlendirilmesine katkıda bulunur.

Webber (1964)'e göre kente özel karakterini veren, ticaret ve alışverişin, ve bunlarla etkileşimi olan tüm etkinliklerin varlığıdır. Gerçekten de, bir kentin pazarına yapılan kısa bir ziyaret bile, kent ve kentliler hakkında pek çok ipucu verir. Benzer bir şekilde Lefebvre (1991) de kenti kullanım ve harcama değerlerinin buluşup, biçimsel bir sistem içinde bütünleştiği bir yer olarak görmektedir. Ne var ki, Lefebvre'ye göre, yaratıcı etkinliklere, bilgiye, simgeselliğe, hayal kurmaya ve oyalanmaya da gereksinmesi olan insanoğlu için kent hakkı, tüketim hakkının ötesinde, anıtsal, estetik ve içgüdüsel boyutlar içerir.

Yer kimliği, basitçe fiziksel görünümle değil, o yerin karakteriyle ilgilidir. Yerin karakteri görsel ve mekânsal özelliklerin ötesinde boyutlara sahiptir. Zihinlerindeki yer imgesi zaman içinde, insanların yaptığı değişim ve uyarlamalar sonucunda, gitgide daha fazla ayrıntıyla beslenerek güçlenir, ve karakter belirginleşir. Yer, zaman içinde, kültürünü de yoğurur ve biçimlendirir. Kültürel boyutun kent içinde tüm kesimlere (yerli halk ve konuk açısından) görünür kılındığı, ve böylelikle kent kimliğine yansıdığı yer ise kamusal alandır.

Kamusal alanın iki farklı boyutu vardır: kamusal yaşamı ve toplumsal iletişimi destekleyen fiziksel boyut, ve burada gerçekleşen etkinlik ve olayların oluşturduğu sosyal boyut. Kamusal alanın meydanlardan, cadde ve sokaklardan, parklardan, bunları çevreleyen binaların içlerine

kadar uzanan çerçevesi kentin en önemli bileşenidir. Kent kültürünün beşiği ve yerel kültürün aynası olarak nitelendirebileceğimiz kamusal alanın niteliği ve korunması, kentin sosyo-kültürel sürdürülebilirliği açısından da son derece önemlidir (Oktay, 2008: 50-52). Özellikle turizmin merkezi olmuş tarihi kentlerde, kentsel çevrenin ziyaretçileri çekmeyi başlıca hedef olarak gözeten politikalarla yönetilerek yerel halkı uzaklaştırması, bir "müze kent" ortamı yaratmakta ve kentin ruhunu değiştirmekte ve yerel kimliğini zedelemektedir.

Ayrımsanabilir özellikleri olan meydanlar ve caddeler kentsel kimliğin, anlaşılabilirliğin ve buna bağlı olarak insanların yönlenmesinde son derece önemlidir. Örneğin, Siena'daki *Piazza del Campo*, Venedik'teki *Piazza San Marco*, Milano'daki *Piazza del Duomo* ve Moskova'daki Kızıl Meydan buldukları kentlerin kimliği ile özdeşleşmişlerdir. Meydanlar değerlendirilirken gözetilmesi gereken çok önemli konu, meydanın kullanıcılarında bir yer ve aidiyet duygusu oluşturma durumudur. Bir "yer"e ait olma duygusu insanların çok önemli bir gereksinimi olup (Relph, 1976: 147), bu duygunun gerçekleşmesi, o yerin kendine özgü ve oradaki insanları saran coğrafi, tarihsel, toplumsal ve özellikle estetik özelliklerinin oluşturduğu alan karakterine bağlıdır. Bu anlamda iyi bir örnek olan Ortaköy Meydanında (İstanbul), Boğaz'a açılımın, çeşitlilik içeren bir geleneksel dokunun ve simgesel bir tarihi yapının (Ortaköy Camii) oluşturduğu özgün karakter güçlü bir "yer" duygusuna neden olur.

Kentsel dokunun ve kamusal alanın diğer çok önemli bileşeni cadde ve sokaklardır. Ayrımsanabilir özellikler taşıyan, insanların sosyal gereksinimlerini karşılayan, haftanın her günü ve gece-gündüz "yaşayan" cadde ve sokakların, kentsel yaşamın canlandırılmasında ve kent kimliğinin güçlenmesine katkıları büyüktür. Bu anlamda, Paris'teki *Champs-Élysées* Bulvarı ve İstanbul Beyoğlu'ndaki İstiklal Caddesi mükemmel örneklerdir.

Bir alanın karakterini oluşturan diğer önemli etmen, kullanım ve etkinlikler dizgesidir. Ana kullanımlarda çeşitlilik, işlevlerin yürüme ölçeğinde bir çerçevede yerleşmiş olmaları, yoğunluk, yapısal biçimin yeterli sayıda girişlerle erişilebilirliği, bina türünde, yaşında, büyüklüğünde ve genel durumunda çeşitlenme etkinliklerin düzeyini belirler.

Kent mekânları içinde geçmişle bağların kurulmasının, kimlik, yer ve aidiyet duygusunun artırılmasındaki rolü yadsınamaz. Bu bağlamda değerli olan, kentin tarihini kentin “ruhu” olarak, kentin kendisini de halkının “ortak belleği” olarak görebilen yaklaşımlardır (Rossi, 1982). Bu nedenle, eski ve tarihi binaların kentsel peyzajın parçası olduğu yerlerde, sosyo-ekonomik ve kültürel yapıya uyumlu koruma ve canlandırma ile sürdürülebilirlik özel bir önem kazanır. Kent mekânlarında anlamı, kimliği ve yönelimi güçlendiren diğer önemli öğeler, anıtlar ve kamusal sanat uygulamalarıdır. Anıtlar kentsel yaşamda süreklilik duygusu oluşturur ve yerleşik olma duygusunu desteklerler (Butina-Watson & Bentley, 2007: 158).

Kent kimliği söz konusu olduğunda simgesel bir rol üstlenen diğer bir bileşen, kentin farklı parçaları, yani semtlerdir. Tüm bölgelerinde güçlü bir karakteri yansıtmasa bile, belirgin karakteri olan bazı yerleri/semtleri aracılığıyla zihinlere yerleşen pek çok kent vardır. Örneğin, diğer Amerikan kentlerine hiç benzemeyen San Francisco, kimliğini destekleyen pek çok öge (özgün coğrafi konumu ve topoğrafyası, karakteristik sokakları, belirgin referans noktaları, sosyo-kültürel yaşamındaki dinamizm, vb.) yanında, her biri kendine özgü kimliği olan bir mahalleler/semtler kenti olarak bilinir. Bir zamanlar balıkçı barınaklarının ve depoların yer aldığı dağınık bir bölge iken, 1970’li - 80’li yıllarda “eski yapıların yeni işlevler” verilerek yeniden geliştirilmesiyle popüler (ve biraz da ticari) bir turizm merkezine dönüştürülmüş olan, ama özgün işlevini (deniz ürünleri merkezi) hala sürdüren *Fishermen’s Wharf*, “Boyalı Hanımlar” olarak bilinen, yenilenmiş Victoria Dönemi evleriyle *Alamo*, Coit Kulesinin bulunduğu ve müthiş manzaralar sunan elit semt *Telegraph Hill*, ve 1960’lı - 70’li yıllardan itibaren kentin (ve ülkenin) “gay” merkezi olarak bilinen, ve buradaki grupların daha önce nitelsiz ve bakımsız olan bölgeyi kendi çabalarıyla güvenli, yemyeşil, temiz, estetik, örnek bir mahalleye dönüştürdükleri *Castro*, San Francisco kent kimliğine güçlü birer katkıdır.

Konut alanları kapsamında karakteristik konutlarla tariflenmiş sokaklar da, hem bulunduğu semtin hem de kentin kimliğini güçlendirirler. Osmanlı kentinde avlu duvarlarının sürekliliğiyle sokağı tanımlayan cumbalı evler, Londra’daki beyaz teras evler, Bristol’da dökme demir

korkuluklu balkonlu sıra evler, ve Amsterdam'da, giriş katında farklı işlevler içeren, yandan merdivenli girişli, dar cepheli, kademeli çatılı kanal evler, bu kentlerin kimliğinin çok önemli birer bileşeni olmuşlardır.

Burada söz edilen kentsel niteliklerin kentle ilgili imgeye eklenebilmesi ve böylece kimliğe yansiyabilmesi için, kent halkının ve konuklarının yürüyerek algılamalarını olanaklı kılacak bir ölçek, yani "insan ölçeği" önemli bir gereksinme olarak ortaya çıkar. Bu nitelik, gelişmiş ülkelerde, son 10 yılda çoğunlukla "sürdürülebilir kalkınma" ya da "ekolojik planlama/tasarım" bağlamında, otomobil kullanımını en aza indirgeyen politikalarla gündeme gelmiş olsa da, "yürünebilirlik", sürdürülebilirliğin önemli bir boyutu olan kimliğin oluşmasında ve algılanmasında da son derece önemlidir.

Bu hedefle gelişmelerini yönlendirmiş kentler arasında, kentin çepesinde oluşturulan iş bölgesi (Amsterdam Zuidas) ve koruma yasaları sayesinde tarihi kent merkezinin niteliklerini sürdüren, bisiklet kullanımını teşvik ederek araç kullanmayı zorlaştıran planlama yaklaşımları ve kent yönetimiyle, rahat, işlevsel ve çekici bir kamusal alan sunan Amsterdam ideal bir örnektir. Çok daha büyük ölçekte başarılı bir uygulama ise, Boston'un parçalanmış kent imgesini bütünleştirmeye yönelik olarak, tüm kesimlerin (çocuklar, yaşlılar, iş dünyasının yerel temsilcileri, politikacılar ve meslek üyeleri) katılımıyla gerçekleştirilen, ve kenti parçalayarak geçen hızlı otoyol özelliğindeki ana arterin, kentin karakteristik ama birbirinden kopuk bölgelerini bağlayan bir parklar ve kamusal mekânlar sistemine dönüştürüldüğü "Merkezi Arter Geliştirme Planı"dır (1990-2000). Bir anlamda "hızlı kent"ten "yavaş kent"e, ya da "otomobil kültürü"nden "yaya kültürü"ne dönüşümü simgeleyen, ve kentin okunabilirliğini güçlendiren bu projenin, kentsel imge çalışmalarıyla 40 yıldır kentbilim araştırma ve uygulamalarına öncülük eden Lynch'in (1961/1981) düşüncelerinin başarılı bir yorumlanması olduğu söylenebilir.

Bir yerle ilgili imgenin oluşması sadece kent merkezindeki meydan ve caddelerinde yürüyerek değil, kent mekânlarını oluşturan binaların içine girilmesi ve insanlarıyla iletişim kurulmasıyla gerçekleşir. Bu nedenle, kentsel kimlik söz konusu olduğunda, özel mekânların ve kamusal-özel mekânlar arakesitinin de incelenmesi gerekir. Bu noktada, sıcak iklimin

ve dışa dönük toplumsal özelliğın biçimlendirdiğı, bina ile sokak mekânı arasında, süreklilik içeren yarı-açık bir geçiş mekânı olan "arkad" sistemi, Akdeniz, Orta ve Güney Amerika ülkelerinin kentleri için ideal bir çözüm olup, bu kentlerin kimliklerini güçlendirir.

Bu yöntemler yanında, özellikle küçük ölçekli kentlerin yerel kültür ve geleneklerini korumak ve kent kimliğini güçlendirmek için çevresel politikalar üreterek, insanın ve yerel halkın gereksinmelerini önemseyen bakış açısının yaygınlaştırılmasına çalışan "Yavaş Şehirler" (Cittaslow) akımı², aralarında bizim kentlerimizin de bulunduğu, taşıt trafiğine teslim olmuş pek çok kent için ders alınacak boyutlar sergiler.

Bizim kentlerimize bir bakış ve son değerlendirme

Yukarıda savlanan ve tartışılan düşünceler ışığında bizim kentlerimize, özellikle son yıllarda hızlı bir değişimin yaşanmakta olduğu büyük kentlerimize bakıldığında, var olan değerlerin ve kimlik öğelerinin çeşitli nedenlerle yitirilmiş ya da etkilerinin azalmış olduğu görülmektedir. Bu nedenler şöyle sıralanabilir: hızlı ve plansız büyüme ve yayılma nedeniyle kentlerin sınırlarının belirsiz hale gelmesi; geleneksel Türk (Osmanlı) kentinin önemli bir sosyal-mekânsal bileşeni ve karakteristik, ayrımsanabilir bir bütün olan "mahalle" kavramının yitirilmesi (Oktay, 2004); anıtsal yapılar dışında özgün bir kentsel/mimari dokuya sahip olmaması; kent halkını sosyal/kültürel işlevleriyle bir araya getirecek, "kentın kalbi" olarak nitelenebilecek bir ana meydanın bulunmaması; taşıt trafiğinin aşırı artması; salt otomobil trafiğini kolaylaştırmaya odaklı ulaşım politikası ve uygulamaları nedeniyle yayayı ürküten, hızla seyreden taşıt içindekilerin kentsel çevreyi algılamalarını güçleştiren bir "hızlı kent" imgesinin doğması; son on yılda yaygın hale gelen kent dışı konut alanlarına taşınma tercihi ya da "kentten kaçış" nedeniyle kent

² İlk kez 1999'da İtalya'nın küçük yerleşimlerinde başlatılan ve "Yavaş Yemek" (Slow Food) konseptini çıkış noktası olarak alan bu akım, yürürlüğe konan yönetmeliğıyle, kentlerin geleneksel düzenlerini korumalarını ve böylelikle küreselleşmenin getirdiğı aynılışmaya karşı durabilmelerini olanaklı kılıyor. (Örneğın dükkan, kafe ve lokantaların isimleri yerel dilde olması gerekiyor; "Fast Food"a geçit verilmiyor!). Öncelikle küçük kentlerde başlatılan ve Avrupa'da hızla yayılmakta olan bu akım, Avustralya ve ABD'deki kentler dahil olmak üzere, bazı büyük kentlerin de gündemine girmiş bulunuyor.

merkezinin boşalması; birbiri ardına inşa edilen çok işlevli alış-veriş merkezleri³ nedeniyle, geleneksel olarak kamusal mekânda gerçekleştirilen pek çok toplumsal işlevin (eğlence, bilgi edinimi, tüketim, vb.) özel alana geçmesi, bazı caddelerin eski popülerliğini ve kullanımını yitirmesi; kent içindeki önemli parkların kent yaşamından kopması, vb.

Kentlerimizin kimliğinin güçlendirilebilmesi için, öncelikle, kentin çok sayıda binadan oluşan, teknik önlemlerle sorunları çözülebilecek salt bir fiziksel oluşum değil, "insanın yaşam biçiminin aracı" olduğu gerçeği dikkate alınmalı, ve dar bir kavram olan fiziksel kamusal mekânlar yerine daha geniş bir kavram olan "kentsel yaşam"a odaklanılmalı. Kentsel yaşamla ilgili vizyon belirlendikten sonra, bunu destekleyebilecek kapsamlı bir kentsel tasarım stratejisi oluşturulmalı, ve kentin entellektüel ve kültürel boyutunun zenginleştirilerek mekânsal kimliğine yansımaları sağlayabilecek bir kültür politikası aciliyetle gündeme getirilmeli. Bu bağlamda izlenecek geliştirme stratejilerinde önemli olduğunu düşündüğümüz öğeler şunlardır:

- Bütüncül bir yöntem izlenerek, kentin doğal, morfolojik ve tipolojik bileşenlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel boyutlarla ilişkilendirilmesinin sağlanması;
- Kentin ruhunu önemseyen, kültürel peyzajın "yer kimliği" perspektifinden ve kültürel anlamın çeşitli düzeylerinde tasarlandığı uygulamalara yer verilmesi;
- Kent ile doğal peyzaj arasında bağlantılar kurulması ve bunların imar planları ile denetim altına alınması;
- Yerel kültürel dokunun yeniden keşfedilerek/kullanılarak, köklü, ayrımsanabilir bir topluluk duygusunun desteklenmesi;
- Kent içi semtlerden kent dışı konut alanlarına kaçışın yarattığı/yaratacağı sorunların bilincinde olarak, kent merkezinin ve merkez bölgedeki semtlerin insana duyarlı, sosyal yönden çekici, çevre sorun-

³ Kent yaşamına adeta sırtını dönen, içe dönük büyük alışveriş ve rekreasyon merkezleri insanları bir araya getiren "yeni kent merkezleri" olarak sunulmaktadır. Ne var ki, bu merkezler çevrelerindeki kent mekânlarına olumlu bir katkı yapmadıkları gibi, içlerinde de sosyalleşmeye fırsat vermeyen, daha çok tüketime teşvik eden "anti-yer"ler (non-place) olmanın ötesine geçmemektedir.

ları çözülmüş, ve “güzel” birer yaşam çevresi olarak çekici hale gelmesi için projeler üretilmesi;

- Kentin sosyal yaşam vizyonunun oluşturulmasında, yerel kimliğin okunmasında, kentsel yaşam kalitesinin yansıtılmasında, ve toplumsal gururun duyumsanmasında önemleri yadsınamayacak olan kamusal alanlarla ilgili sorunların çözümü için, kent ve gelişimiyle ilgili tüm kesimlerin, çok yönlü, çok disiplinli, yerel değerlerini çağdaş yaklaşımlarla yorumlayabilen, katılımcı bir yaklaşımla seferber edilmesi.

Burada tartışılan düşünce ve önerilerin uygun bir uygulama ortamına taşınabilmesi, kuşkusuz güçlü bir “liderlik”⁴ ve “vizyon” doğrultusunda kent halkının “kentli” olma bilincinin geliştirilmesine ve böylelikle beklenti düzeyinin yükseltilmesine bağlıdır. Bu noktada, üniversiteler ve meslek kuruluşları/odaları tarafından ortaya konan çabalar (bilimsel ve mesleki etkinlikler/konferanslar/paneller, vb.) önemli ve değerlidir. Ne var ki, bunların sonuçlarının geniş kesimlere ulaşamaması nedeniyle, halkın (çoğunluğunun) daha çağdaş bir çevre yönündeki beklentilerinin düzeyine de yansımamaktadır. Burada gerekli olan, kentsel yönetim düzeyinde kurgulanıp yönlendirilecek bir “yaşam boyu eğitim” stratejisi kapsamında, kentsel kültürü geliştirecek, kentli olma bilincini yüceltecek bir kültür politikasının oluşturularak, kentlilere bir kentte yaşamamanın ne olduğu ya da olması gerektiği konusunda, üniversite ve meslek kuruluşlarından destek alınarak, iletişim teknolojisinin olanaklarından da yararlanılarak eğitilmesidir.

KAYNAKÇA

Benevolo, K., *The History of the City*, Scolar Press, London, 1968.

Butina-Watson, G. & Bentley, I., *Identity by Design*, Architectural Press, Oxford, 2007.

Florian, B., “The City as A Brand: Orchestrating A Unique Experience”, *Image Building and Building Images* (Ed: V. Patteeuw), Nai Uitgevers, Rotterdam, 2002.

⁴ Bu bağlamda söz konusu olan liderlik sadece kişiliklerle değil, yerel politika, iş çevreleri ve kentin gelişmesine katkıda bulunmaya gönüllü kesimlerden liderleri bir araya getirmekle ilgilidir.

- Hall, P., *Cities in Civilization*, Pantheon Books, New York, 1998.
- Heidegger, M., *Being and Time*, Harper and Row, New York, 1962.
- Hertzberger, H., "The Public Realm", *The City Cultures Reader* (Eds: Malcolm Miles, Tim Hall, and Iain Borden), Routledge, London, 2000, 253-255.
- Jacobs, J., *The Death and Life of Great American Cities*, Random House, New York, 1961.
- Kelbaugh, D., "Urban Society: Introduction", *Writing Urbanism* (Ed: D. Kelbaugh), Routledge, London, 2008, 247-249.
- Kostof, S., "Communitas and the American Public Realm", *Writing Urbanism* (Ed: D. Kelbaugh), Routledge, London, 2008, 254-270.
- Lalli, M., Urban Related Identity: Theory, Measurement and Empirical Findings. *Journal of Environmental Psychology*, 12, 285-303.
- Landry, C. & Bianchini, F., *Creative Cities*, Demos, London, 1995.
- Larice, M. & Macdonald, E., "Place Memory and Urban Preservation", in *The Urban Design Reader* (Eds: Larice, M. & Macdonald, E.), Routledge, London, 2007.
- Lefebvre, H., *The Production of Space*, Basil Blackwell, Oxford, 1991.
- Lefebvre, H., *Critique of Everyday Life*, Verso, London, 1984.
- Lynch, K., *A Theory of Good City Form*, MIT Press, Cambridge, MA, 1981.
- Lynch, K., *The Image of the City*, MIT Press, Cambridge, MA, 1961.
- Moughtin, C., *Urban Design: Green Dimensions*, Butterworth Architecture, Oxford, 1996.
- Norberg-Schulz, C., *Genius Loci*, Rizzoli, New York, 1979.
- Oktay, D., "Yerel Bağlam ve Kent Kimliği: Ankara örneğinde tartışmalar", *Yerel Yönetimler: Ankara, Kent Kimliği, Mekânsal-Kültürel Değişim*, TMMOB Dosya 10/1 (Ed:G.Bilsel), 2009, 35-43.
- Oktay, D., "How can urban context maintain urban identity and sustainability?: Evaluations of Taormina (Sicily) and Kyrenia (North Cyprus)", *Web Journal on Cultural Patrimony*, 1 / 2, 2006. (<http://www.webjournal.unior.it/>)
- Oktay, D., "Urban Design for Sustainability: A Study on the Turkish City", *International Journal for Sustainable Development and World Ecology*, 11 / 1, 2004, 24-35.
- Oktay D., "The Quest for Urban Identity in the Changing Context of the City: Northern Cyprus", *Cities*, 19 / 4, 2002, 31-41.
- Pacione, M., *Urban Geography: A Global Perspective*, New York, Routledge, 2005.
- Pol, E., "The Theoretical Background of the City-Identity-Sustainability Network", *Environment and Behavior*, 34 / 1, 2002, 8-25.
- Relph, E., *Place and Placelessness*, Pion, London, 1976.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminof, R., "Place Identity: Physical World Socialization of the Self", *Journal of Environmental Psychology*, 3, 1983, 57-83.
- Rossi, A., "Typological Questions and the Collective Memory", *The City Cultures Reader* (Eds: M. Miles, T. Hall & I. Borden), Routledge, London, 2000.
- Rossi, A., *The Architecture of the City*, MIT Press, Opposition Books, Cambridge.

- Saibin, T. R., "Place Identity as A Component of Self: An Addendum". *Journal of Environmental Psychology*, 3 / 4, Dec 1983, 337-342.
- Sennett, R., *The Fall of Public Man*, Faber & Faber, London, 1977.
- Sennett, R., *The Conscience of the Eye: The Design and Social Life of Cities*, Faber & Faber, London, 1990.
- Tekeli, İ., *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, İmge, Ankara, 2000.
- Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L., "Place and Identity Processes", *Journal of Environmental Psychology*, 16, 1996, 205-220.
- Webber, M. M., (1964). The Urban Place and the Non-place Urban Realm, in *Explorations into Urban Structure* (Eds: Webber, M. M. et al), University of Pennsylvania Press, Philadelphia, PA, 79-153.
- Webster's *Ninth New Collegiate Dictionary*, 1983.
- Zevi, L., "Il Piano Regolatore per i Bambini: Esperienza e Prospettive", *Paesaggio Urbano*, 2, 1998, 60-67.
- Zukin, S., "Space and Symbols in An Age of Decline", *The City Cultures Reader*, Routledge, London, 2000.

Prof. Dr. Derya Oktay: Doğu Akdeniz Üniversitesi Kentsel Araştırma ve Geliştirme Merkezi Kurucu Başkanı, Mimarlık Bölümü öğretim üyesi ve Kentsel Tasarım Yüksek Lisans Programı Başkanıdır. Gazi Üniversitesinden Mimarlık Lisans, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nden Mimarlık Yüksek Lisans, Oxford Brookes Üniversitesi'nden Kentsel Tasarım Yüksek Lisans, ve Yıldız Teknik Üniversitesinden (Oxford Brookes Üniversitesi'nde "Associated Research" programını tamamlayarak) Mimarlık Doktora derecesini almıştır. California Üniversitesi - Berkeley, Milano Teknik Üniversitesi, Michigan Üniversitesi, ve Oxford Brookes University Mimarlık ve Kent Planlama Fakültelerinde konuk araştırmacı olarak çalışmıştır. Kentsel tasarım, sürdürülebilir kentsel ve mimari tasarım, konut alanlarının sosyo-kültürel boyutları, kentsel kamu mekânları, kentsel yaşam kalitesi, vb. konularda çalışan Oktay, Avrupa Birliği, USAID, TÜBİTAK ve DAÜ tarafından desteklenen çeşitli disiplinlerarası araştırma projeleri yürütmüştür. Uluslararası ve ulusal platformlarda sunulmuş ve yayımlanmış 100'e yakın makale, bildiri, kitap bölümü ve gazete makalesinin, "Gazimağusa'da Kentsel Yaşam Kalitesi: Araştırma, Planlama ve Yönetim İçin Göstergeler" ve "Planning Housing Environments for Sustainability: Evaluations in Cypriot Settlements" (Konut Alanlarının Sürdürülebilirlik Amaçlı Planlaması: Kıbrıs Yerleşimlerinde İrdelemeler) başlıklı kitapların yazarı olan Prof. Oktay, *Urban Design International*, *Journal of Urban Design and Planning*, and *Asian Journal of Environment-Behaviour Studies* dergilerinin Editor Kurulu üyesidir.

28 Ekim 2020

Mekan olarak gecekondu, gecekondu ve gecekondulu algısı

Fotoğraf: Mecidiyeköy (1959), Holau Kaynak: Alman Arkeoloji Enstitüsü

ERMAN Tahire, "Gecekondu çalışmalarında "Öteki" olarak Gecekondulu Kurguları", *European Journal of Turkish Studies, Thematic Issue No 1 – Gecekondu*, URL: www.ejts.org/document85.htm

European Journal of Turkish Studies
Social Sciences on Contemporary Turkey

Citation: Erman, Tahire (2004) 'Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları' *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue N°1 - Gecekondu, URL: <http://www.ejts.org/document85.html>
To quote a passage, use paragraph (§).

Gecekondu Çalışmalarında 'Öteki' Olarak Gecekondu Kurguları

Tahire Erman

Abstract. This article reviews *gecekondu* studies ranging from earlier to recent ones to reveal the various representations of the *gecekondu* people in these studies. The representation of the *gecekondu* people varies in different time periods, namely, the "rural Other" in the 1950s and 1960s; the "exploited/disadvantaged Other" in the 1970s; the "diversified Others in terms of ethnicity, religious sect and gender," and the "undeserving rich Other" versus the "urban poor Other" in the 1980s and 1990s; and finally the "threatening Other/*varoşlu*" vs. the "*gecekondu* people as agents" in the late 1990s and 2000s. The article presents these representations/constructions by contextualizing them in the specific social, political and economic conditions, as well as academic paradigms of these periods. It concludes by drawing attention to the need to find new a terminology and new perspectives while studying *gecekondu* people that would not imply inferiority, that would not lead to defining them as the Other(s).

Gecekondu kavramı 1950'lerden itibaren ivme kazanan köylerden büyük kentlere göç ile birlikte ortaya çıkmıştır¹. Gecekondu ilk önceleri kentlerin iş merkezlerine yakın ve çoğunlukla dere yatağı, dik yamaç gibi coğrafi olarak dezavantajlı arazilerde derme çatma barakalar olarak yapılmışlar, ve zamanla kentlerin çeperlerini saran ve sürekli genişleyen halkalar halindeki düşük yoğunluklu, ve alt yapı ve servisler açısından yetersiz mahallelere dönüşmüşlerdir. "Gecekondu" bu konut çevresinin insanıdır. Bu makale gecekondu yapılarındaki yapılan araştırmalar üzerinden 'gecekondu' kurgusuna bakmakta, bu kurguları dönemleştirerek sunmaktadır². Gecekondu kurguları başlıca dört dönem içinde toplanmaktadır: 1950 ve 60'lı yıllarda "Köylü Gecekondu", 1970'li yıllarda "Sömürülen/Dezavantajlı Gecekondu," ve 1980'li ve 90'lı yıllarda genelde "Çoğul Olarak Gecekondu," ve özelde "Haksız Kazanç Sahibi Gecekondu"ya karşı "Kent Yoksulu Gecekondu," ve 1990 sonlarından bugüne "Sakıncalı Gecekondu Olarak Varoşlu"ya karşı "Özne Olarak Gecekondu". Bunu yaparken gecekondu araştırmalarının incelenmesinden elde edilen bilgiler, her dönemin ekonomik, siyasal ve toplumsal koşullarına ilişkin bilgilerle desteklenmektedir.

I 1950 ve 60'lı Yıllar: "Köylü Öteki" Olarak Gecekondu

[2] 1950'li yıllar Türkiye'nin çok partili yaşama geçiş yıllarıdır. Özellikle kırsal kesimden aldığı oy ve destek ile tek parti iktidarını sarsmış ve iktidara gelmiş olan Demokrat Parti, yine aynı yıllarda yaşanan kitlesel köyden kente göç olgusuna popülist bir yaklaşım sergilemiş, gecekondu yapımına karşı sert ve kesin bir duruş almaktan kaçınmıştır. İktidarın bu esnek tavrı gecekondu yapımını yaygınlaştırmıştır. Demokrat Parti'nin demokratik söylemi ve Amerika destekli liberal politikaları 1950 sonlarında iflas etmiş, ve toplumun büyük bir kesiminde hoşnutsuzluğa ve örgütlü protestolara yol açmıştır.

¹ Note of the Editorial Board : due to a technical problem the author of this article has been initially indicated as being Erman and Tok. There is no change in the text itself.

² Makale büyük ölçüde 'The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse', *Urban Studies*, 38(7), pp. 983-1002, 2001, makalesine dayanmaktadır. Ancak, 'European Journal of Turkish Studies' dergisinin bu sayısının "gecekondu kurgusu"na yaptığı vurgunun gereği olarak, makalede bazı değişiklikler, eklemeler, çıkartmalar yapılmıştır. Bu makaleyi akademik çalışmalarını ve üretimlerini bireysel çıkarlarının üzerinde tutan tüm akademisyenlere ithaf ediyorum (T. Erman).

Bu durum 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonuçlanmıştır. 1960'lı yıllarda ise devlet ithal ikameci planlı kalkınma modelini benimsemiş, ve bu modelde gecekondu halkı ucuz iş gücü kaynağı ve tüketicisi olarak önemli bir rol üstlenmiştir (Şenyapılı 1982). Bu da yine devletin gecekondu oluşumuna karşı kesin bir duruş almasını engellemiştir. Gecekondu varlığının devlet tarafından kabul edildiği ilk gecekondu yasası bu dönemde (n°755, 1966) çıkarılmıştır.

[3] Bu gelişmeler çerçevesinde 1950 ve 60'lı yıllarda yapılan akademik çalışmalarda gecekondu olgusuna yaklaşıma bakıldığında ortaya çıkan durum aşağıda özetlenmektedir. Dünyada ve Türkiye'de akademik çevrelerde Modernleşme Kuramının hakim olduğu bu yıllarda sosyal bilimciler gecekonduyu geleneksel toplumdaki modern topluma geçiş sürecinde ortaya çıkan, ve zaman içerisinde toplumun gelişmesi ve köyden kente göçenin kentleşmesi sonucunda eriyen bir olgu olarak görmektedir. Evrimci Modernleşme Kuramının öngörüsüne paralel olarak bu dönemde gecekondu henüz köylü kültüründen ve ilişkilerinden kurtulamamış, kentli-modern değer ve yaşam tarzını benimseyememiş, ne köylü ne de kentli olan bir kişi olarak görülmektedir. Üniversitede okurken (1955-56 ders yılı) içlerinden birinde kiracı olarak oturduğu Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakülteleri arasındaki 158 gecekondu üzerinde ilk gecekondu araştırmalarından birisi olan monografik incelemesini yapan Öğretmen İbrahim Yasa, 1963-1965 yılları arasında Ankara'daki gecekondu üzerinde yaptığı araştırmasına dayanarak şöyle yazmaktadır:

[4] "Gecekondu ailesi, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmıştır (Yasa 1970: 10). Gecekondu insanı, köydeki tarlasının küçük bir örneğini evinin önünde yapmaya, sebze, tavuk, ağaç yetiştirmeye çalışırken, bir yandan da kendisini kentin fabrikasında işçi olarak görmeyi umut eder (Yasa 1970: 15). Genel olarak "Gecekondu Ailesi" denilince, Türkiye'nin belirli bir döneminin toplumsal yapı koşullarında ortaya çıkmış ve yine bir süre sonra ortadan kalkması beklenen kendine özgü nitelikleri olan, uzun bir toplumsal tarih gözönüne alınca, yaşamı kısa sürecek "mutsuz" bir aileyi ansitmaktadır (Yasa 1970: 17).

[5] "Gecekondu" farklı ve birbiriyle çelişkili kültürel öğeleri içinde barındırmaktadır: "Karma özellikler taşıyan çelişik davranışlı, türü kendisine özgü, bir birincil topluluktur" (Yasa 1973: 24). Yasa 1973 tarihli makalesinde gecekondu ailelerinin kentteki maddi kültür öğelerini kolaylıkla benimsemelerine karşın, değerlerinde aynı hızla değişimin gerçekleşmemesinden yakınmaktadır: "...birtakım manevi değerler görevlerini tamamladıkları halde, taşınmış kalıntılar halinde hala yaşamaktadır. Bunları söküp atmak, herhangi maddi bir kültür öğesini söküp atmaktan çok daha zordur" (Yasa 1973: 45). Gecekondu ailesi köyle kentin arasına sıkışmıştır; ya kentli olup kurtulacak, ya da köylü kalarak mutsuzluk yaşayacaktır: "Gecekondu ailesi 'araf'da bekleyen bir ailedir" (Yasa 1973: 46). Ama yine de eninde sonunda kentli olacağı beklenmektedir.

[6] Bu çerçevede içinde gecekondu halkı homojen bir grup olarak görülmekte, bu grubu kentteki diğer insanlardan ayırıştıran temel farklılık köylü özellikleri taşıması olarak sunulmaktadır. Böylece gecekondu, "kentli" ailelerden farklı "Öteki" olarak kurgulanmaktadır (Tok 1999: 44). Gecekondu ailesi, "kentli/burjuva" aileleriyle sürekli olarak karşılaştırılmakta (örneğin, aile yapısı, çocuk sayısı, yemek adetleri, nerede ve nasıl yemek yedikleri, sağlık ve hijyen alışkanlıkları), ve böylece ne kadar kentle bütünleşebildikleri anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu dönemlerde yaygın olarak uygulanan anket çalışmalarında sürekli sorulan sorular arasında gecekondu halkının sinema, tiyatro ve konsere gitme, ve gazete okuma alışkanlıklarını araştırın sorular da bulunmaktadır. Böylece gecekonduyunun karşısına sinemaya, tiyatroya giden, konserleri izleyen, gazete okuyan bir kentli kurgusu çıkarılmaktadır. Buna karşılık gecekondu "Öteki"nin "köylü zevkleri"nden bahsedilmektedir. Örneğin, gecekonduya yaşayan kadınların giyim-kuşamları şöyle anlatılmaktadır:

[7] Gecekondu kadınları arasında, köy motifi çorap ve giysi kullananlara rastlanır; entari üstüne hırka giymiş olanlar, başı eşarplı dolaşanlar sık sık görülür. *Giysilerde egemen renk kırmızıdır. Daha çok göz alıcı ve parlak kumaşlar üstün tutulur. Bu durum köy geleneğine uygundur. Ancak gecekondu kadınlarının giyinişlerindeki değişimler gözardı edilmemektedir:*

- Bluz, naylon giyisiler, topuklu ayakkabı gibi kıyafetleri gecekonduya sokan bunlardır ("*kentli ailelerin yanında çalışan kadınlar*"). Kent burjuva ailelerinin kullanılmış eşyalarını evlerine aktaran bu kadınlar, bir bakıma eski giysicileri andırırlar. Bunların

kimileri ile kızları, özenti olarak, kent kadınlarının giyinişini taklit etmektedirler (Tok 1999: 11).

- Köylü zevklerine sahip köy-kent göçmeninin kenti köyleştirdiğinden yakınılmaktadır:

[8] Köyden gelmiş grupların, şehirleşinceye kadar yaşamış oldukları bu hayat tarzı ve köyden getirmiş oldukları düşünce tarzı, bilhassa büyük akınların olması halinde, şehirleri kısmen olsun köyleştirir; Ankara'nın bir zamanlar en iyi mağazalarının bulunduğu Anafartalar caddesi, günümüzde *köylü zevklerin* hakim olduğu bir yer haline gelmiştir... Demek ki, gecekondu toplum şehirleşirken, bir taraftan da şehri köyleştiren bir vetire ortaya çıkmaktadır (Yörükhan 1968: 11).

[9] Bu alıntıdan da görüldüğü gibi, gecekondu sadece kentliden farklı olarak kurgulanmamakta, "köylü zevkleri" ve yaşam tarzından dolayı hiyerarşik olarak aşağıda görülmektedir. Geleneksel köylü toplumundan modern kentli topluma doğru tek yönde gelişme modeli içinde gecekondu, kentte köylü "Öteki" olarak, "eksik Öteki" "yanlış Öteki" "geri kalmış Öteki" olmaya mahkumdur.

II 1970'li Yıllar: "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki" Olarak Gecekondu

[10] 1970'lere gelindiğinde, sosyal bilimlerde paradigma değişmesi yaşanmış, toplumsal olayları açıklamada evrimci modernleşme kuramının yerine ekonomi-politik ağırlıklı kuramlar hakimiyet kazanmıştır. Bu dönemde özellikle Latin Amerikalı akademisyenler tarafından geliştirilen Bağımlılık Kuramı etkili olmuştur. Bunun sonucunda gecekondu, gelenekselden moderne geçiş süreci içinde yaşanan geçici bir olgu yerine, kapitalist sistemdeki çeper ülkelerin yaşadıkları kentleşme olgusunun kalıcı bir ürünü olarak görülmeye başlanmıştır. Kıray (1970) bunu hızlı köyden kopmaya karşın yavaş işçileşme olarak tanımlamıştır. Batı dünyasının 19. yüzyılda yaşadığı kentleşme deneyiminin "çeper ülkeler" için model olarak alınması eleştirilmiştir. Örneğin Kongar bu konuda şöyle demektedir:

[11] "Çarpık kentleşme," "bozuk kentleşme," "yalancı kentleşme" gibi terimler birer değer yargısı belirtmekten ileri gidemezler. Eğer bir kentin nüfusunun yarıdan fazlası ya da yarıya yakın kısmı belli tipte bir çevrede (gecekondu) yaşıyorsa, bu ancak kentsel

tabakalaşma bakımından bir anlam ifade eder (Kongar 1973: 80). Şenyapılı da, gecekonduya ilişkin olarak, "*Tek boyutta incelendiğinde varolan ve sistemin o boyutunda 'bozulma' olarak nitelendirilen özelliklerin, kökünde, yeni bir gelişme modelinin özellikleri olduğunu*" belirtmektedir (Şenyapılı 1978: 2).

[12] Buna bağlı olarak "gecekondu" kurgulamasında da farklılıklar olmuş, gecekondu, sorunların kaynağı yerine şartların mağduru olarak görülmeye, "Sömürülen/Dezavantajlı Öteki" olarak kurgulanmaya başlanmıştır. Gecekondu artık, kapitalist sistemin getirdiği dengesiz gelişmenin ve çarpıklıkların sonucunda oluşan konumundan dolayı kentle bütünleşemeyen, kentin hizmet ve olanaklarından yararlanamayan kişidir. Gecekondulunun kentle bütünleşme arzusunda olduğu, ama yapısal şartların ve devlet politikalarının, ya da devletin bu konuda yeterli politikalar üretememesinin, buna olanak vermediği söylenmektedir. Bu görüşleri destekleyen Eke'ye göre; "*Göçmenlerin) kente katılımının artması kolay değildir, ve bu onların suçu değildir. Sorun göçmenlere yardımcı olacak politikaların üretilmemesinden kaynaklanmaktadır ... Göçmen fırsatı yakaladığında kentsel işlevlere katılmakta, erişebildiği ölçüde eğitim ve sağlık hizmetlerini kullanmaktadır. Eğer kullanmazsa, bu onun "yoksulluk kültürü"nden değil, kötü formüle edilen politikalarından dolayıdır*" (Eke 1981: 67).

[13] Şenyapılı ise, gecekondu nüfusunun, gecekonducuların ilk ortaya çıktıkları zaman gözlenen marjinal konumunun zamanla değiştiğini, hem üretim hem de tüketim alanlarındaki katılımları ile gecekonducuların ekonomik olarak toplumla bütünleştiklerini, ancak kentli kesim tarafından sosyo-kültürel boyutta kabul görmediklerini ifade etmektedir. Ayrıca, yazar gecekondu halkının kentle ekonomik bütünleşmesinin, sunduğu ucuz ve örgütsüz iş gücü ile, ve kentli kesimden dışlanmasını telafi etmek için satın almaya yöneldiği tüketim malları yoluyla olduğuna dikkati çekmektedir (Şenyapılı 1982). Gecekonduya yaşayan insanların ezilmeleri, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmelerinden dolayı yakınmaları gündeme getirilmiştir. Kongar, Altındağ'da yaptığı araştırmasına bağlı olarak, bölgede oturanların çocuk bahçesi, sağlık ocağı gibi birçok hizmetlere sahip olmayı arzuladıklarını, "ikinci sınıf vatandaş muamelesi" görmek istemediklerini söylemektedir (Kongar 1973).

[14] Her iki dönemde de ortak nokta, gecekondu olgusunun kentle bütünleşememe sorunsalı olarak tanımlanmasıdır. Bunu engelleyen ya gecekondulunun kentte yeniden

ürettiği geleneksel kültürüdür (1950 ve 60'lar), ya da kapitalist ilişkilerin getirdiği eşitsiz, sömürüye dayalı ekonomik yapıdır (1970'ler). Yine her iki dönemde de gecekondu homojen bir sosyal grup olarak görülmüş, köyden kente göç eden olarak kurgulanmıştır.

[15] 1970'ler iktisadi ve siyasal sorunların yaşandığı bir dönem olmuş, toplum sağ (ülkücü) ve sol (devrimci) olarak kutuplaşmış, ve dönemin sonlarına doğru giderek artan silahlı çatışmalar yaşanmıştır. Toplumun genelindeki bu kutuplaşma ve çatışma atmosferi gecekondu mahallelerine güçlü bir şekilde yansımış, solcu ve sağcı gruplar gecekondu mahallelerinde hakimiyet kurmak için birbirlerine karşı şiddet kullanmışlardır. Bu ortam içinde "kurtarılmış bölge/mahalle"ler ortaya çıkmış, gecekondu halkı sağ-sol olarak ayrılmıştır.

[16] 1970'lerin sonlarında gecekondu mahallelerinde yaşanan bu "kurtarılmış bölge" deneyimi ve sağ-sol (ülkücü-devrimci) çatışması, gecekondu halkının köy kültürünün birleştirdiği homojen bir bütün olmadığını, içinde birbiriyle çatışan farklı kültürler ve siyasi görüşler barındırdığını göstermiştir. 1950'lerde Demokrat Parti ve 1960'larda Adalet Partisi iktidarları sırasında ülkeye hakim olan iktisadi kalkınmaya olan inanç, gecekondu halkının muhafazakar iktidar partilerini desteklemesi sonucunu doğurmuş, ve bu durum toplumla bütünleşme eğilimlerinin belirtisi olarak görülmüştür. Ancak 1970'lerde dünyada yaşanan ekonomik bunalım, ve ülkenin bu dönemdeki ekonomik krizlerle sallanan çalkantılı siyasi ortamı içinde solun giderek güçlenmesi ve sol söylemin Ecevit'in kişiliğinde geniş taban bulması sonucunda gecekondu oyları statükocu merkez sağ partilerden eşitlik ve emek yönünde değişim talebinde bulunan sosyal demokrat ve sol partilere kaymış, ve böylece özellikle gecekondu gençliği "devrimci"lerin umut kaynağı olmuştur. Artık dönemin konjonktürü içinde gecekondu varolan düzenle bütünleşmek yerine, varolanı kendi çıkarları doğrultusunda değiştirmek istemektedir. Böylece gecekondu, toplumsal kurgulama içinde "Sakıncalı Öteki"ne dönüşmeye başlamıştır.

[17] Ayrıca Alevi halka karşı şiddetin yaşandığı Maraş (1979) ve Çorum (1980) olayları da gecekondu halkının köylü geçmişleri paydasında birleşen homojen bir topluluk olmadığına, içlerinde Alevi-Sünni bağlamında farklılıkların bulunduğu, ve bu farklılıkların çekilebildiği tehlikeli noktaya, varabildiği şiddete dikkati çekmeleri açısından önemlidir.

III 1980 ve 90'lı Yıllar: "Ötekiler" Olarak Gecekondu

Etnik, Mezhepsel ve Cinsiyete Bağlı Olarak Farklılaşan Gecekondu

[18] Gecekondulunun homojen bir topluluk olarak kurgulanması, yerini 1980 ve 1990'larda topluluk içindeki etnik, mezhepsel ve cinsiyete dayalı farklılaşmaya bırakmıştır. Bu durum Batı dünyasında hakim olmaya başlayan, ve kimlik ve farklılıkların vurgulandığı post-modern söyleme denk düşmüştür. Ayrıca kentte büyüyen ikinci ve üçüncü kuşakların ortaya çıkması gecekondu halkının kendi içindeki farklılığa da dikkat çekmiştir.

[19] 1980'lerden itibaren oluşan feminist harekete paralel olarak, gecekondu kadın araştırmalarda görünürlük kazanmıştır. 1980 öncesinin çoğunlukla hane halkı reisi ile gerçekleştirilen anket çalışmalarında erkeklerin görüşleri elde edilirken, ve dolayısıyla kadınların sesi duyulmazken, 1980 sonrasında ve özellikle 1990'larda gecekonduya yaşayan kadınları anlamak için araştırmalar yapılmıştır (örneğin Wedel 1996, 2001; Erman 1997, 1998; Bolak 1997; İkkaracan ve İkkaracan 1998; Baysu 2002). Böylece "Köylü Öteki" kurgulamalarında sık sık kullanılan; şalvar giyen, başını tülbentle örten, kapı önünde komşularıyla oturup örgü ören gecekondu kadın ögesi bir nesne yerine özne olarak gecekondu araştırmalarında yerini almış, ancak büyük ölçüde "Öteki" olmaktan kurtulamamıştır.

[20] Alevi ve Kürt kimlikleri de, kimlik siyaseti (Ayata 1997) içinde ortaya çıkmaya başlamıştır. İlginç olarak, Alevi ve Sünni gecekonduluların varlığı 1960'larda yapılan saha araştırmalarında da (örneğin, Karpat 1976) görülmüştür. Aleviler ve Sünniler köyden kente göç sürecinin başından itibaren gecekonducularını birbirlerinden ayrı yerlere yapma, birbirlerinin içine karışmama eğilimi içinde olmuşlardır. Ancak o yılların siyasi ve ekonomik ortamı içinde kente yerleşme ve gecekonducularını kabul ettirme çabası içinde olan gecekondu halkı, mahallelerine hizmet getirmek gibi ortak çıkarlar etrafında birleşmişler, özellikle Aleviler, bu kimliklerini kamusal alana taşıyarak görünürlük kazandırmak yerine gizlemeyi yeğlemişlerdir. Bugün farklı olan, bu kimliklerin vurgulanması eğilimidir (Erder 1997). Özellikle 1990'lardan itibaren Alevi kimliği kamusal alanda görünürlük kazanmış; bu dönem Alevi örgütlenmesine tanık olmuştur. Gecekondu araştırmalarında da gecekondu mahallelerinin farklı yörelerden gelmiş, farklı kültür ve inançları beraberinde getirmiş, farklı siyasi görüşlere sahip, kendi içlerinde çekişen, çatışan gruplardan oluştuğu kabul

edilmeye başlanmış, Alevi Kürt/Türk, Sünni Kürt/Türk, Şafi Kürt, İslamcı/dinci kimlikler kullanılır olmuştur (örneğin, Güneş-Ayata 1990/91; Gökçe 1993; Wedel 2001). Bu kimliklerin toplumdaki kutuplaşmalara, kırılma noktalarına denk düşüyor olmaları, gecekonduyu kolayca "Sakıncalı Öteki"ne dönüştürme olasılığını ortaya çıkarmaktadır. Gecekondu mahalleleri basında Sultanbeyli gibi "İslamcı," ya da Küçük Armutlu gibi "radikal sol/terörist" mahalleler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum post-modern söylemin içerdiği "çeşitlilikten kaynaklanan olumluluk" iddiasına uymamakta, gecekondu mahallelerini "Sakıncalı Ötekiler" in mahali olarak damgalamaktadır.

"Haksız Kazanç Sahibi Olarak Gecekondu"ya Karşı "Kent Yoksulu Olarak Gecekondu"

[21] Toplumun bir zamanlar yoksul ve çaresiz olarak gördüğü, ve gecekonduya, onaylamasa ve kenti bozduğuna inansa bile, hoş görüyle yaklaştığı gecekondu, bugün gecekondu rant mekanizması içine çekildikçe, "haksız kazanç" "talan" "yağma" gibi sözcüklerle anılır olmuştur (örneğin, Kongar 1998; Ekinci 1993). Özellikle liberal politikaların uygulandığı Özal döneminde çıkarılan gecekondu afları ve gecekondu arazisi üzerinde dört kata kadar bina yapılmasına izin verilmesi ile birlikte gecekonduya formel konut piyasasında rant yolu açılmış; gecekondu arazisi büyük kazanç getiren ticari meta haline gelmiştir. Bunun da "evvelen bir gecede gecekondu yapıyorlardı; şimdi bir günde köşeyi dönüyorlar" diye halkın tepkisini çektiği basında sıkça ifade edilmektedir. Bu fikre kuşkuyla yaklaşan akademisyenler vardır. Örneğin Wedel, "gecekondu yapımında spekülasyon ve rantın bir söylem olarak ön plana çıkarılması belli toplumsal tabakaların çıkarlarını koruyan, eski 'medeni' ve burjuva İstanbul'un yeniden kurulmasına ve köklü ıslah çalışmasına karşı sosyal sorunlar nedeniyle yükselen sesleri bastırmak için ortaya atılan bir bahane olabileceği kuşkusunu uyandırmaktadır" demektedir (Wedel 2001: 68).

[22] Özal'ın, gecekondu formel konut piyasası içine çekmek için yaptığı yasal değişiklikler sonucunda ortaya çıkan "yasal rant"ın yanında, gecekondu üzerinden enformel piyasada işleyen büyük rantlar da söz konusudur, ve olayın aktörleri olarak "arazi mafyası" "gecekondu mafyası" gündeme gelmektedir.

[23] Gecekondu çalışmalarında "haksız kazanç sahibi olarak gecekondu", yorum söz konusu olduğunda ortaya çıkmakta, araştırmaların nesnesi olarak bulunmamaktadır³. Öte yandan, resmin diğer yüzü olan gecekondu ve yoksulluk, giderek artan bir şekilde araştırmalara konu olmaktadır. Bugün, gecekondu denilince akla gelen kent yoksullarıdır. Özal döneminin liberal politikalarının sonucunda zenginle yoksulun arasındaki ekonomik eşitsizliğin derinleşmesiyle (Sönmez 1996), ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların teşvikiyle yoksulluk çalışmaları artmıştır. Kentteki yoksulun adresi gecekondu ve gecekondu artık köylü değil, kentin yoksuludur. Hemşehrileri tarafından dışlanan, enformel ilişki ağları içine girmeyi başaramayan, Doğu'dan zorunlu göçle gelip, çok kötü durumdaki konutlarda kirada oturanlar gecekondu araştırmalarında ortaya konulmuşlardır (Erder 1995). Ayrıca, gecekondu arazisinin giderek ranta açılmasıyla, kent çeperindeki arazi üzerinde artan bir rekabet ortaya çıkmış, bu durum da güçsüz kesimleri gecekondu yapma sürecinden dışlamıştır.

[24] Böylece bugün gecekondu çok farklı iki kurgu ve bunların dayandığı iki farklı gerçeklikle karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gecekondu bir taraftan "köşeyi dönen," öte taraftan ise "yoksulluk içine hapsolan"dır. "Yoksulluk kurgusu" kendisiyle birlikte maddi yardımları getirdiği için, gecekondu halkı tarafından kapışılan bir meta olma yolundadır. Etnografik bir araştırmanın gösterdiği gibi (Erman 2003b), eskiden yoksulluk utanç verici bir durum olarak görülürken, bugün gecekondu kadın komşusuna, "Ben senden daha yoksulum," diyerek yoksulluğunu ispat etmeye çalışmakta, yoksulluk konusunda yarışmaktadır. Dolayısıyla "yoksulluk kurgusu" "haksız kazanç" gibi bir olumsuz etiketleme yerine, "üzerinden kazanç sağlanabilecek bir durum" olarak ortaya çıkma eğilimindedir. Tabii burada yoksulluklarından, ailelerini geçindiremediklerinden dolayı büyük sıkıntı ve bunalımlar yaşayan aileleri yadsımamak gerekir.

³ Gecekondu apartmana taşınmış aileler üzerinde bazı araştırmalar mevcuttur. Gecekondu yerine yaptıkları apartmanda yaşayan akraba aileler üzerindeki bir araştırmada gecekonduki yaşamının apartmana taşındığından bahsedilmektedir (Şenyapılı 1992: 208). Öte yandan, apartmanlaşan bir semtte daire satın alarak gecekondu apartmana taşınmış aileler üzerindeki araştırmalarda apartmanda yaşamaya başlamanın kır kökenli göçmenler tarafından statü göstergesi olarak görüldüğü, bunun sonucunda salonun ve salondaki mobilyaların büyük önem kazandığı ifade edilmektedir (Ayata 1989; Erman 1996).

IV 1990 Sonlarından 2000'lere: "Sakıncalı Öteki Olarak Varoşlu"ya⁴ Karşı "Özne Olarak Gecekondu"

[25] Bugün gecekondu toplumda karşımıza yasa dışı bölücü siyasi örgütlerin kök saldıkları⁵, Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerine, ve özellikle laikliğe aykırı yaşantı ve görüşlerin hüküm sürdüğü çevreler olarak çıkmaktadır. Ayrıca, tinerci çocuklardan, sokak çetelerine, kapkaççılara kadar her türlü şiddetin ve yasa dışılığın adresi gecekondu olmaktadır. Ve bu durumu ifade etmek için yeni bir kavram oluşturulmuş durumdadır: Varoş ve varoşlu. Varoşlu sözcüğü giderek günlük yaşamda, ve özellikle basında, yaygın olarak kullanılan bir kavram haline gelmektedir. Akademik çevrede bu kavramı kullanan (örneğin, Ayata 1996) ya da bu kavramı eleştirel olarak irdeleyen (örneğin, Etöz 2000) çalışmalar ortaya çıkmaktadır. "Varoş" Macar asıllı bir sözcüktür, ve Meydan Larousse'de şehir surlarının dışındaki mahalleler, çevre mahalleler olarak tanımlanmakta, genelde şehrin dış semtleri için kullanılmaktadır. Türkiye bağlamında ise varoş sözcüğünün yaygın olarak kullanılmaya başlanması, 1 Mayıs 1996 olaylarının basında ifade edilmesi sırasında olmuş; örneğin "Varoşlar Kente İndi" "Patlayan Varoşlar" gibi başlıklar atılmış, "kırlardan kentlerin kenarlarına akan milyonlarca insanın, nasıl radikal dinciliğin, terörün ya da vandalizmin kucağına itildiğini görmek" gereğinden bahsedilmiştir (Bila 1996). Dolayısıyla varoş ile şiddet arasında bir bağ, sözcüğün ilk kullanımından itibaren kurulagelmiştir. Gecekondu kavramının, gecekonduların zaman içinde uğradıkları değişimlerden/dönüşümlerden dolayı geçerliliği kaybettiği, içinin boşaldığı ve yerini alacak yeni kavramlara ihtiyaç duyulduğu günümüzde, varoş sözcüğü giderek artan bir biçimde gecekondu yerine kullanılmaya başlanmıştır. Varoşun şiddetin kol gezdiği, yasa dışı faaliyetlerin hakim olduğu, toplumla bütünleşmek yerine topluma ve sisteme karşı bir duruşun üretildiği yerler olarak kurgulanması söz konusudur (Etöz 2000). Bu kurgulama içinde varoşlu, kent ve kentli için sürekli bir tehlike kaynağıdır; topluma ve Cumhuriyet'in varlığına bir tehdittir; Cumhuriyet'in üzerinde kurulduğu ana ilkeleri yok etmeye, düzeni yıkmaya çalışan bir düşmandır; kenti kuşatarak teslim almaktadır. "Arazi yağması ve imar afları, salt kentleri değil, 'laiklik ve demokrasi'yi de tehdit" etmektedir (Ekinci 1993).

⁴ Bu kurgulama akademik çevreden çok basın tarafından yapılmaktadır.

⁵ Örneğin, bir yüksek lisans öğrencisi varoş kavramını İstanbul'daki bir gecekondu mahallesinde çalışmak istediğini söylediğinde, "PKK'lı mısın, KADEK'li misin? Orda oturanlar aşırı sol örgüt üyeleridir," diye üniversitesinden tepki görmüştür.

açmıştır. Özel sektör de kent çeperindeki araziye gözünü dikmiş bulunmaktadır. Dolayısıyla gecekonduların ortadan kaldırılması gereğini meşrulaştıracak bir söyleme ihtiyaç vardır. Varoş kavramı da böyle bir söyleme olan ihtiyaca denk düşmektedir. Tehdit ve tehlike üzerine kurulan bu varoş söyleminin abartılı yönüne karşın, bir gerçek tarafı da vardır. Kent çeperindeki arazi üzerinde yaşanan çekişme ve rekabet, artan işsizlik, siyasallaşan etnik ve mezhepsel kimlikler, devletin yanlı tutumu, devlet kurum ve hizmetlerinin belli mahallelerde mevcut olmaması, "çeper mahalleleri" kendi içlerinde birbirine düşürmektedir. 2002 yılında İstanbul'daki Esenler-Karabayır mahallesinde mahalledeki Siirtliler ile Romanlar arasında yaşanan şiddet olayları buna bir örnektir (Erman 2003a; Erman ve Eken 2004). Ancak, daha önce de vurgulandığı gibi, tüm gecekondu mahallelerinin şiddet ve tehlike barındıran mahalleler olarak gösterilmesi, ve bunun sorgulanmadan kabullenilmesi büyük bir hatadır, ve "kendi gerçeğini yaratan kehanet" gibi, gecekondu halkı bu şekilde etiketlendikçe, ve "kentli" kendini korumak için oluşturduğu korunaklı çevresi içine çekildikçe, devlet varlığını bu mahallelerinde sadece baskı aracı olarak gösterdikçe, bu kurgu gerçeğini üretebilecektir.

[29] Gecekondu mahallelerinin zaman içinde birbirlerinden farklılaştıkları, kimisinin apartmanlara dönüşerek kentin formal konut piyasası içine katıldığı, kimisinin tipik gecekondu mahallesi özelliklerini koruyarak varlığını sürdürdüğü, kimisinin ise eskiyerek, bozularak en yoksulun sığınma mekanları haline geldiği gözlemlenmektedir. Buna paralel olarak, kimi gecekondu apartman ya da bir/bir kaç gecekondu sahibi olurken, kimisi ise gecekondu kirada oturmaktadır. Ayrıca gecekondu halkı kendi içinde hiyerarşik olarak bölünebilmekte, böylece kentli için "Öteki" olan gecekondu kendi "Öteki"sini üretebilmektedir ("the Other of the Other") (Erman ve Eken 2004). Bu farklılıkların yok sayılarak gecekonduların ve gecekondu halkının homojen bir grupmuş gibi "varoş" ve "varoşlu" şemsiyesi⁶ altında biraraya getirilme eğiliminin toplumda oluşmuş olması anlamlıdır, ve yukarıda bahsedilen 1980 sonrası Türkiye'sindeki makro değişiklikler bu

⁶ "Şemsiye" sözcüğü yağmura karşı korumayı içerdiği için olumlu bir işlevi akla getirmektedir. Ancak makalenin bağlamı içinde "varoş" kavramının böyle bir olumlu koruyucu işlevinin olması söz konusu değildir. Tam tersine bu kavram gecekonducular arasındaki farklılıkları/çeşitlilikleri bastırarak, gecekonduculuyu toptan "Sakıncalı Öteki" olarak etiketlemesinden dolayı, gecekonducuların aleyhine bir işlev görmektedir.

duruma ışık tutması açısından yararlıdır. Bu çerçevede akademik çevre genelde varoş kavramına ihtiyatlı yaklaşmaktadır.

[30] Varoş kavramının bir etiketleme olarak toplumda yaygınlaşmasının getirdiği olumsuzluk yanında, akademik çevrelerde birtakım olumlu gelişmelere tanık olunmaktadır. Yapısalcı kuramlar (1950 ve 60'larda modernleşme kuramı, ve 1970'lerde ekonomi-politik kuramlar) çerçevesinde yürütülen kantitatif anket çalışmalarının yanında, gecekondu insanını "özne" olarak anlamayı hedefleyen kalitatif çalışmaların giderek ağırlık kazandığı görülmektedir. Gecekonduya yaşayan insanların yaşamlarını onların bakış açılarından anlamayı amaçlayan araştırmaların ve gecekondu mahallelerini derinlemesine inceleyen çalışmaların sayısı artmaktadır (örneğin, Wedel 2001; Işık ve Pınarcıoğlu 2001; Erman 2002, 2003c; White 2002; Bozkulak 2003); ve kadınlar ve Aleviler gibi baskın söylem içinde dezavantajlı konumdaki gruplar araştırmaların öznesi olarak bulunmaktadır (örneğin Wedel 1996; Erman 2003d). Bu etnografik araştırmaların "varoş" şemsiyesi altında toplanan olumsuz kurguyu ne kadar yıkabileceği, ne kadar yeni açılımlar getireceği zaman içinde görülecektir. Ayrıca, gecekondu nüfusu gibi akademik çevre de zaman içinde çeşitlenmekte, bir zamanlar gecekonduya yaşamış, ya da ailesi köyden göçetmiş akademisyenler ortaya çıkabilmektedir. Onların yapacağı araştırmalar yeni bakış açıları getirme potansiyelinden dolayı önemlidir.

Sonuç Yerine

[31] 1950'lerde kitlesel olarak kent mekanında ortaya çıktığından beri gecekondu olgusu toplumun ve sosyal bilimlerin gündeminde yer almış, ve bu olgunun aktörü olarak gecekondu, toplum ve akademik ortamdaki hakim söylem ve yaklaşımların etkisiyle farklılaşan tanımlarla varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Dünya ve Türkiye'de ortaya çıkan paradigma ve gelişmelerden etkilenen araştırmacıların gecekondu insanına yaklaşımları zaman içinde farklılıklar göstermiş; bu etkiler altında kendi görüşlerini oluşturarak gecekondu olgusuna ve insanına ilişkin bir duruş geliştirmişlerdir. Ve bu farklı yaklaşımlar/duruşlar içinde gecekondu hep "Öteki" olarak kurgulanmıştır. Ya kültürel olarak eksiktir, ya ekonomik olarak dezavantajlıdır; ya yoksuldur ve yardıma muhtaçtır, ya da haksız yere zengin olandır. Ama hep "Öteki" olarak kalmaktadır. Derinlemesine

araştırmalarda "özne" olarak görülen gecekondu insanların bu "Ötekileştirme" durumunu ne derece ortadan kaldıracığı zamanla anlaşılacak önemli bir sorudur.

[32] Günümüzde "varoşlu" kavramı "gecekondu"nun yerine geçmeye başlamıştır. Varoşun "şiddet" "anarşi" "sistem karşıtlığı" "toplumsal tehdit" çerçevesinde kurgulanması eğilimi, "mazbut ama kültürsüz köylü" olarak kurgulanan, ve yukarıdan bakılarak kabullenilen gecekondu portresini ortadan kaldırmakta; yerine sıradan şiddet ile toplum için, ve siyasal şiddet ile Cumhuriyet için tehlike oluşturan, dolayısıyla birinci durumda uzak durulması, ve ikinci durumda devletin üzerine baskı, şiddet ve güçle gitmesi gereken varoşlu portresini koymaktadır. Bugün "gecekondu" ve "gecekondu" kavramlarının içi, hem gecekondu olgusunun kendisinde yaşanan değişiklikler, hem de gecekondu halkı içindeki çeşitlenmeler sonucunda boşalmış durumdadır. Artık gecekondu "bir gecede kondurulan" ve geçiciliği ifade eden, köyden göç edenlerin konutu değildir; kalıcıdır, dönüşmekte, apartmanlaşmaktadır. Bir zamanların "kendilerine ait olmayan arazi üzerine imar kurallarına uyulmadan yapılan yasal olmayan konutlar" olarak tanımlanan gecekonduları bugün, çıkarılan İslah İmar Planları ile yasallaştırılmakta, formel konut piyasası içine çekilmektedir. Gecekondu halkı ise, ev sahibinden kiracısına, köyden göç etmiş olanından kentte büyüyenine, çeşitlilik göstermektedir. Ancak post-modern söyleme denk düşen bu çeşitliliğe kapılmamak gereklidir. Çünkü yine de "gecekondu," avantajlı kentli kesimin karşısında asimetrik bir konuma sahiptir. Akademisyenler bu durumun gösterildiği yeni kavramları üretmeyi amaçlamalıdır. Söz konusu insanların kendilerini nasıl tanımladıklarını anlamaya çalışmak bu yönde atılacak önemli bir adımdır. Ankara-Mamak'daki bir gecekondu mahallesinde yapılan araştırmada (Erman 2002), mahallelinin büyük çoğunluğunun kendilerini gecekondu olarak tanımladıkları bulunmuştur. Gecekondu olmak araştırmada en yaygın olarak sahiplenilen kimliklerden biri olarak mevcuttur. Ancak bu kimlik çoğunlukla, varolan, reddedilemeyecek, inkar edilemeyecek bir durumun pasif bir kabullenilişi olarak ortaya çıkmaktadır, ve genelde istenmeyen, toplumsal ve fiziksel dezavantaj ifade eden bir durumun kabullenilişi anlamına gelmektedir." Araştırmadaki insanlar varoş kavramına yabancıdır. Öte yandan, İstanbul-Gültepe'de sürdürülmekte olan bir araştırmada (Bozkulak 2003), mahalle halkının varoşlu kavramına "Bizi Ötekileştirmek için böyle diyorlar", diyerek tepki gösterdiği bulunmuştur.

[33] İlk araştırmanın gösterdiği üzere, gecekondu ve gecekondu kavramlarının analitik olarak bir şey ifade etmemesine karşın, toplumsal olarak bir karşılığı hala vardır. Öte yandan, ikinci araştırma varoşlu kavramının da giderek gecekondu halkının yaşamı içine girdiğini göstermektedir⁷ Akademisyenlere düşen görev, bu toplumsal (ve mekansal) olguyu anlamlı ve aşağılayıcı kurgulamalardan uzak kavramlarla ifade etmektir.

⁷ Bunda kent farkı önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye birikim süreçlerinin ve kentsel arazi rantının yoğun olarak varolduğu İstanbul'da "varoş" kavramı ve kavramın içeriğine denk düşen toplumsal ve fiziki gerçeklik günlük yaşamda daha kolay yer edinir ve gözlenirken, bu kavram ve gerçeklik bürokratik bir kent olan ve çeper arazinin ranta dönüşmesinin daha yavaş (daha az hızlı) yaşandığı Ankara'da görece olarak yaygın değildir.

References

- Ayata, Ayşe (1997) 'The emergence of identity politics', *New Perspectives on Turkey*, 17, pp.59-73.
- Ayata, Sencer (1989) 'Toplumsal çevre olarak gecekondu ve apartman', *Toplum ve Bilim*, 46/47, pp.101-127.
- Ayata, Sencer (1996) 'Varoşlar, çatışma ve şiddet', *Görüş*, 6, pp.18-23.
- Baysu, Gülseli (2002) Looking at women's poverty in poor households. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.
- Bila, Hikmet (1996) 'Varoşlar', *Milliyet* (6 Mayıs).
- Bolak, Hale Cihan (1997) 'Marital power dynamics: Women providers and working-class households in Istanbul', in Gugler, Joseph (ed.), *Cities in the Developing World*, New York, Oxford University Press, pp.218-232.
- Bozkulak, Serpil (2003) 'Gecekonduların "varoşlaşma" sürecinden Gülsuyu Mahallesi'. *Türk Sosyal Bilimler Derneği*, 8. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildiri, Ankara, 3-5 Aralık.
- Eke, E. Feral (1981) 'The absorption of low income groups in Ankara', *Ekistics*, 286, pp.64-70.
- Ekinci, Oktay (1993) 'İllegal Kent: Sultanbeyli', *Cumhuriyet* (Aralık 28).
- Erder, Sema (1995) 'Yeni kentliler ve kentin yeni yoksulları', *Toplum ve Bilim*, 66, pp.106-119.
- Erder, Sema (1997) *Kentsel Gerilim*, Ankara, Uğur Mumcu Vakfı Yayınları.
- Erman, Tahire (1996) 'Women and the housing environment: The experiences of Turkish migrant women in squatter (gecekondu) and apartment housing', *Environment and Behavior*, 28 (6), pp.764-798.
- Erman, Tahire (1997) 'The meaning of city living for rural migrant women and their role in migration: the case of Turkey', *Women's Studies International Forum*, 20 (2), pp.263-273.
- Erman, Tahire (1998) 'The impact of migration on Turkish rural women: four emergent patterns', *Gender & Society*, 12 (2), pp.146-167.
- Erman, Tahire (2002) 'Mekansal kümelenme, siyaset ve kültür', in Dikmen, Ahmet Alpay (der.) *Kentleşme, Göç ve Yoksulluk*, Ankara, İmaj Yayıncılık, pp. 1-17.

Erman, Tahire (2003a) '2000'li yıllarda kent çeperindeki şiddet: Esenler, İstanbul olayının düşündürdükleri', *Almanak 2002*, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, pp.503-507.

Erman, Tahire (2003b) 'Ankara'da bir gecekondu mahallesinin oluşma ve gelişme öyküsü ve yaşanan eşitsizlikler'. *Sosyoloji Derneği*, 4. Ulusal Sosyoloji Kongresi'nde sunulan bildiri, Sivas, 16-18 Ekim.

Erman, Tahire (2003c) 'Kentin çeperindeki "modernlik": "Modern başkent" Ankara'da bir gecekondu mahallesi', içinde Pultar, Gönül ; İncirlioğlu, Emine Onaran ; Akşit, Bahattin (der.) *Kültür ve Modernite*, İstanbul, Tetragon ve Türkiye Kültür Araştırmaları, pp.107-128.

Erman, Tahire (2003d) 'Mahalledeki Yabancı: Gecekondu ortamında Alevi-Sünni ilişkilerinin etnografik araştırması', Türk(İye) Kültürleri Sempozyumu'na sunulan bildiri, Van, 3-5 Eylül.

Erman, Tahire ; Eken, Aslıhan (2004) 'The "Other of the Other" and "unregulated territories" in the urban periphery: Gecekondu violence in the 2000s with a focus on the Esenler case, İstanbul', *Cities*, 21 (1), pp.57-68.

Etöz, Zeliha (2000) 'Varoş: bir istila, bir tehdit', *Birikim*, 132, ss.49-53.

Gökçe, Birsen (der.) (1993) *Gecekondularda Ailelerarası Geleneksel Dayanışmanın Çağdaş Organizasyonlara Dönüşümü*, Ankara, Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hizmetler Müsteşarlığı.

Güneş-Ayata, Ayşe (1990/91) 'Gecekondularda kimlik sorunu, dayanışma örüntüleri ve hemşehrilik', *Toplum ve Bilim*, 51/52, pp.89-101.

Işık, Oğuz ; Pınarcıoğlu, M. Melih (2001) *Nöbetleşe Yoksulluk: Sultanbeyli Örneği*, İstanbul, İletişim.

İlkkaracan, İpek ; İlkkaracan Pınar (1998) '1990'lar Türkiye'sinde kadın ve göç', in Baydar, Oya (der.) *75. Yılda Köylerden Şehirlere*, İstanbul, Türk Tarih Vakfı Yayınları, pp.305-322.

Karpat, Kemal (1976) *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*, Cambridge, Cambridge University Press.

Kıray, Mübeccel (1970) 'Squatter housing: Fast depeasantization and slow workerization in underdeveloped countries'. 'Research Committee on Urban Sociology of the 7th World Congress of Sociology'de sunulan bildiri, Varna, 14-19 Eylül.

Kongar, Emre (1973) 'Altındağ'da kentle bütünleşme', *Amme İdaresi Dergisi*, 6, pp.109-138.

Kongar, Emre (1998) *21. Yüzyılda Türkiye*, İstanbul, Remzi Kitabevi.

- Sönmez, Mustafa (1996) *İstanbul'un İki Yüzü: 1980'den 2000'e Değişim*, Ankara, Arkadaş.
- Şenyapılı, Tansı (1978) *Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayını, no.27.
- Şenyapılı, Tansı (1982) 'Economic change and the gecekondu family', in Kağıtçıbaşı, Çiğdem (ed.) *Sex Roles, Family and Community in Turkey*, Bloomington, Indiana University Turkish Studies 3, pp.237-248.
- Şenyapılı, Tansı (1992) 'A new stage of gecekondu housing in İstanbul', in Tekeli, İlhan ; Şenyapılı, Tansı (eds.) *Development of İstanbul Metropolitan Area and Low Cost Housing*, İstanbul, Turkish Social Science Association, pp. 182-209.
- Tok, Naslıhan (1999) *A critical approach to gecekondu studies in Turkey*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Bilkent Üniversitesi, Siyaset Bilimi Bölümü.
- Wedel, Heidi (1996) 'Gecekondu kadınlar ve yerel siyaset', *Deffer*, 9 (28), pp. 44-55.
- Wedel, Heidi (2001) *Siyaset ve Cinsiyet: İstanbul Gecekondualarında Kadınların Siyasal Katılımı*, İstanbul, Metis.
- White, Jenny B. (2002) *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*, Seattle and London, University of Washington Press.
- Yasa, İbrahim (1970) 'Gecekondu ailesi: Geçiş halinde bir aile tipolojisi', *AÜSBF Dergisi*, 25, pp.9-18.
- Yasa, İbrahim (1973) 'Gecekondu ailesi mozaiği', *Amme İdaresi Dergisi*, 6, pp.41-46.
- Yörükhan, T. (1968) *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Ankara, İmar ve İskan Bakanlığı-Mesken Genel Müdürlüğü-Sosyal Araştırma Dizisi 1.

4 Kasım 2020

Kentsel hareketler, gecekondular hareketi

ERDER Sema, *Kentsel Gerilim*, 2. Baskı, um:ag, 1995, 25-28.

ASLAN Şükrü, "1970'lerde politik nitelikli kentsel hareketler: Mustafa Kemal-Gültepe ve Gülsuyu mahalleleri deneyimleri", in 32. *Dünya şehircilik günü kolokiyumu Kentsel Yeniden yapılanma: kazananlar, kaybedenler*, II. Cilt, Mart 2010, s.793-800.

II. KENTSEL HAREKETLER

Kentsel hareketler ve kentsel gerilim, sosyal bilim ve özellikle kentbilim çevrelerinde uzun bir süredir üzerinde durulan konulardan biridir. Gecekondu hareketi, kiracı hareketleri, konut işgalleri, getto hareketleri, komşuluk hareketleri, yerel siyasal komitelerin hareketleri gibi heterojen, çoğu zaman siyasal açıdan örgütsüz olarak oluşan toplumsal kitle hareketleri üzerinde teorik ve ampirik çalışmalar yapılmaktadır. Kentsel alanlarla ilgili yapılmış olan çok sayıdaki alan araştırması, farklı toplumlarda ve farklı kentsel ortamlarda sonuçları ve etkileri bakımından birbirinden çok farklı nitelikte kentsel hareketin gerçekleşmekte olduğunu göstermektedir. Ancak, bunların yanı sıra bütün bu hareketlerin ortak noktalarını ve anlamını kavramsal düzlemde açıklamaya çalışan önemli tartışmalar da vardır. Bu bölümde bu tartışmalar hakkında biraz bilgi vermeye çalışacağız.

Kentsel hareketlerin, toplumlardaki grupların üretim ilişkilerindeki eşitsiz konumlarından kaynaklanan "sınıfsal" hareketlerden niteliksel olarak farklı hareketler olduğu belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle, bu hareketlerin toplumsal yapı ve katmanlaşmayla ilişkileri ve bunlara etkileri konuları, temel tartışma konularından biridir. Kentsel alanlarda gerçekleşen, üretim ve çalışma alanlarının dışında kalan konularda ve daha çok günlük yaşamın sürdürülmesiyle ilgili konularda yoğunlaşan bu tür toplumsal hareketlerin "toplumsal tüketim" ve "toplumsal yeniden üretim" kavramları çerçevesinde ele alınması, bu bağlamda en önemli kavramlaştırmalardan biri olmaktadır. (Castells; 1977 ve Saunders, 1981). Bu kavramlar özellikle üretim alanında varolan çatışmaların yanı sıra ortaya çıkan bu çatışmaların toplumsal grup ve sınıfların yeniden üretim alanındaki yansımalarını ifade etmesi bakımından önemli bir çerçeve çizme olanağı vermiştir.

Toplumsal eşitsizliğin bir başka ekseninde yansıması olan kentsel eşitsizliklerden doğan bu tür gerilimler hemen bütün toplumlarda yaygınlaşma eğilimi göstermektedir. Ancak bu yaygınlaşmanın nedenleri toplumdan topluma değişmektedir. Bir önceki bölümde de aktarıldığı gibi, çalışma, iş yaşamı ve

sosyal güvenlik gibi konularda ekonomik eşitsizliğin bir dereceye kadar giderilebildiği toplumlarda bu tür gerilimlerin nedenleri daha çok refah devleti uygulamalarındaki daralmalardan ya da bu uygulamaların toplumsal yaşamın diğer alanlarındaki bazı talepleri karşılayamamasından doğabilmektedir. Bu tür taleplerin karşılanamamasından doğan gerilimlerin, bu toplumlarda, zaman zaman üretim ve iş alanındaki çatışmanın yerini aldığı gözlemlenmektedir. Bunun yanı sıra, yine aynı toplumlarda, kurumsal olarak bu tür haklardan yararlanan “yurttaş”larla, “diğerleri” ya da kurumsal korumanın şemsiyesinin içinde kalan gruplarla, dışında kalan grupların yaşam koşullarındaki farklılıkların yarattığı gerilimin de bu tür hareketleri canlandırdığı görülmektedir. (Waters;1994). Bu toplumdaki “yurttaş” haklarının genişletilmesi talepleri, örneğin, bölgesel dengesizlik, çevre hakkı gibi taleplerle “yurttaş” haklarından yararlanamayanların, (örneğin göçmenler, evsizler, azınlıklar, işsizler, gibi grupların) hareketleri bu bağlamda değerlendirilmektedir.

Bütün bu tartışmalar, “mekan”ın toplumsal formasyona etkileri konusunu da gündeme getirmektedir. Kentsel mekanla ilgili araştırmalar, kentlerde toplumsal katmanlaşmaya göre değişen bir mekansal katmanlaşmanın olduğunu göstermektedir. Mekansal katmanlaşmayla toplumsal katmanlaşma arasında çoğu zaman bir ilişkinin kurulabilmesi de mümkün olabilmektedir. Üst sınıf alanları, orta sınıf alanları ya da işçi sınıfı mahalleleri gibi mahallelerde farklı toplumsal katmanların, günlük yaşamlarını sürdürdükleri yaşama alanlarının niteliklerinin de farklı olduğu kolaylıkla gözlemlenebilmektedir. Yaşama alanlarındaki farklılıkların orada yaşayan bireylerin ve toplumsal grupların hem günlük yaşam kalitesine ve hem de yaşam şanslarına etkisi vardır. Kentsel alanlarda yaşayanlar bakımından gerek iş alanları ve gerekse konut alanlarının niteliği ve bu alanlara ulaşabilmedeki eşitsizlikler birçok konuda çatışma ve çelişkinin yaşanmasına neden olmaktadır. Bu yönüyle kentsel yaşam ve kentleşme, oldukça karmaşık ve kapsamlı bir süreç olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, kentsel toprakların üretilme biçiminin ve kent topraklarının bir meta olarak toplumsal ilişkilere etkisi de

gündeme gelmektedir. Mingione, sanayileşme, sermaye birikimi ve mekansal oluşum ilişkilerinin nitelikleri üzerinde yaptığı bir analizde bu ilişkileri şöyle özetlemektedir:

1. Sermaye birikiminin mekansal sonucu, toplumsal ilişkilerin mekanda eşitsiz ve çelişkili dağılımıdır. Bu da bölgesel dengesizlikler, kentsel yoğunlaşma, kentsel eşitsizlikler biçiminde gözlemlenmektedir.

2. Kentleşme sırasında, kentsel toprakların üretim süreci, "yaşayan" prekapitalist ilişkiler olarak, gerek kentsel rant, gerek spekülasyon aracılığıyla, sermaye birikimiyle ve eşitsizliklerle ilgili gelişmelerde özel bir rol oynamaktadır.

3. Diğer taraftan, kentsel arsalar kıt bir tüketim malı (konut, sanayi, hizmet üretimi gibi birçok değişik amaçla kullanılabilir) olarak da bu gelişmelerde etkili bir rol oynamaktadır. (Mingione;1981. s:21-22)

Mingione'ye göre, kentsel toplumsal hareketler, bütün bu ilişkilerin sonucunda doğan çelişkilerden doğmaktadır. Bu da, bu hareketlerin, heterojen, siyasal olarak örgütlü olmayan ve işçi sınıfının örgütlü hareketleriyle çok dolaylı ilişkisi olan hareketler olması sonucunu doğumaktadır. Bu hareketlerin sermaye birikimi açısından yorumlanması için oluşum şartlarının değerlendirilmesi gereklidir. Gecekondü hareketi, kiracıların hareketleri, yerel politik komitelerin hareketlerinin hepsinin farklı anlamları ve yorumları olabilir. Bunlar ancak kapitalist gelişmenin farklı aşamalarındaki sermaye birikimi ve çelişkilerin yorumlanmasıyla açıklanabilir (Mingione 1981; s:35).

Mingione, kentleşme ile sanayileşmenin birlikte gelişmediği ve kentleşmenin işsizlik ya da enformel sektörde birlikte geliştiği toplumlarda gerilimin "üretim" alanından "yeniden üretim" alanlarına kaydığını belirtmektedir. Mingione, düzensiz işlerin, ikili işlerin, aile ekonomilerinin hakim olduğu bölgelerde çalışan grupların çok farklı biçimlerde bölündüğüne ve toplumsal çelişkilerin çok daha farklı alanlara kaydığına işaret etmektedir. Bu toplumlarda, bir taraftan iş piyasasında bölünmeler yaşanmakta, diğer taraftan birbirinden kopuk ve ilişkisiz gibi görünen birçok yeni alanda çatışma ve çelişkiler doğmaktadır. Bu toplumlarda, dağınık, çeşitli ve yaygın çelişki alanlarının doğması sonucunda, iş piyasası taleplerine dönük örgütlü

27

işgücü hareketlerinin yerini refah kurumlarına ulaşma amacına dönük hareketler almaktadır. Mingione, bu durumlarda toplumsal çelişkilerin yerel, kısıtlı konulara indirgenmiş, dağınık, yaygın ve bölünmüş olabileceğini ifade etmektedir. (Mingione; 1981:s: 57).

Kentsel hareketler ve kentsel gerilim konusunda yapılmış olan çalışmalar, devlet-toplum ilişkileri, sermaye birikimi gibi makro ölçekli analizlerden, "yerel" düzlemdeki çatışmaları daha somut olgular düzleminde inceleyen araştırma ve analizlere kadar çok çeşitli düzlemde yapılmaktadır. Biz burada, gerek bu hareketlerin daha çok "yerel" düzlemde gerçekleşmesi, gerek burada sonuçlarını aktaracağımız araştırmanın konusu nedeniyle, daha çok "yerel" düzlemdeki ilişkileri inceleyen analiz ve araştırma sonuçlarını aktarmakla yetineceğiz.

ERDER Sema, Kentsel Gerilim, 2. baskı,
Um= ay, 1995, s- 25-28

1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

Dr. Şükrü ASLAN

Sosyolog, Dr. MSGSÜ Öğretim Görevlisi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Konservatuarı

Giriş: Kentsel Hareketler ve Gecekondu Hareketleri

Türkiye’de konut eksenli kentsel hareketler sözkonusu olduğunda akla gelen ilk örnekler, 1970’li yıllarda büyük ölçüde sosyalist grupların örgütlediği gecekondu hareketleridir. Bu hareketlerin sonucunda İstanbul başta olmak üzere çeşitli kentlerin çeperlerinde, mekana el konularak bir dizi gecekondu mahallesi inşa edilmiştir. Aslında bütün gecekondu mahallelerinin kent mekânında yer alma süreçleri özgün deneyimler sunmaktadır. Ancak politik niteliği baskın olan bu tür kentsel hareketler diğer örneklerin çok daha ötesinde inşa ettikleri dayanışma ağları ve kentsel mekanda yer alma biçimleriyle sosyal bilimlerde saha çalışmasının önemli bir konusu haline gelmişlerdir.

Politik kimliği baskın gecekondu hareketleri, yaygın kanının aksine, gecekondu mahallelerindeki eşitsizliklere karşı mücadele etmekten çok, sisteme rağmen yeni yerleşim birimleri inşa etmeyi amaçlayan ve bir ölçüde bunu sağlayabilen örneklerdir. Birinci türden toplumsal hareketler şu ya da bu düzeyde her zaman vardı, ancak kentsel mekânı yeniden inşa etme amaçlı politik nitelikli gecekondu hareketleri daha çok 1970’li yıllarda gerçekleşmiş ve döneme damgasını vurmuştur. Başka bir deyişle sosyalist hareket ilk kez bu dönemde gecekondu mahallelerindeki sefalet ve eşitsizlik koşullarına karşı mücadelenin ötesine geçmiş; “gecekondu mekanları yaratmak” gibi yeni bir politik tercihle ortaya çıkmıştır.

Bu durum Türkiye örneğinde politik nitelikli gecekondu hareketlerini dışarıda bırakan kentsel toplumsal hareketlere ilişkin anlatının, en iyimser ifadeyle eksik bir anlatı olarak kalacağına işaret etmektedir. Gerçekte gecekondu hareketleri, 1970’li yılların ikinci yarısında kentsel hareketlerin önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Bu makalede 1970’li yıllarda gerçekleşen “mekan üzerine mücadele”nin üç önemli örneği ele alınacaktır. İstanbul’da üç ayrı ilçe sınırlarında; Üsküdar, Eyüp ve Kartal’da inşa edilen ve farklı sosyalist grupların etkili olduğu üç gecekondu mahallesinin hem o gün için hem de günümüz açısından anlamı tartışılacaktır.

Gecekondu Olgusunun Sınıfsal, Siyasal ve Toplumsal Nitelikleri

Türkiye’de gecekondu olgusu iki temel sorunla ilişkili olarak dikkat çekmiştir. İki bir kentleşme dinamiği olması; ikincisi de fiziksel/toplumsal ayrışma halinden kaynaklanan kentsel toplumsal hareketlerin alanı olmasıdır. Dolayısıyla gecekonduyu kentin sınıfsal/toplumsal yapısı ve ilişkileri içinde anlamak; bu bağlamda siyasal aktörlerin ve hakim politikanın gecekonduyla ilişkisini belirlemek bilimsel bir çalışmanın temel koşuludur. Bu bağlamda Türkiye’deki gecekondulaşma deneyimine baktığımızda politik nitelikli gecekondu hareketlerini hazırlayan tarihsel/toplumsal arkaplanı da anlayabiliriz.

1930’lu yıllarda başlayan gecekondulaşma biçimlerinin, iç ve çevresel dinamiklere bağlı olarak çeşitlilik gösterdiğini görürüz. “Gecekondu” tek bir yapı örneğini anlatmadığı gibi, oluşum ve gelişim süreci de farklılaşmış; başlangıçta iktidarın kontrolünderken giderek kontrolsüzlüğüne doğru evrilen bir seyir izlemiştir. Bu nedenle gecekondulaşmanın kendine özgü birçok niteliğini sayabiliriz. Örneğin gecekondulaşma gerçekte sözcükteki anlamıyla “gece kondu” biçiminde gerçekleşmemiş, aksine her gecekondu yapımı makul bir zaman diliminde tamamlanmıştır. 1940’lu yıllardan bu yana gecekonduların genellikle gündüz çalışılarak ve hatta iki katlı olacak şekilde inşa edilmeye başlanmıştır. (Sönmez,1996;95) Bu durum kentsel alanda gecekondu inşa etme koşullarının büyük ölçüde konut ve arsa satıcıları lehine işlediğini gösterir. Bu da gecekonducularla yerel yöneticiler arasında rant paylaşımını içeren enformel ilişki ağlarıyla mümkün olmuştur. Nitekim, DPT’nin bir araştırması, doğrudan hazine arazisi üzerine, gecekondu yapanların %56’sının bu arazileri başkalarından gayrimenkul satış vaadi gibi kanuna aykırı işlemlerle ve %19’unun da komisyonculardan aldığını göstermektedir. Bu durum bazı kişi/kişilerin; hazine, belediye, özel idare, vakıf, orman gibi kurum ve kuruluşlara ait arazileri satarak haksız yarar sağladığını ortaya koymaktadır. (Sönmez, 1994;33)

Gecekondu yapıcılarının arsa temin etmede, enformel ve formelin ittifakıyla kurulan sınırlar içinde hareket etmiş; üzerine konut yapacakları arazileri “gecekondu pazarı”nda (Görgülü,1998;24) çeşitli kişilerden para karşılığı satın almışlardır. 1962 yılında yapılmış bir çalışmada Zeytinburnu’nda gecekondu sahiplerinin %23.9’u gecekondularını satın aldıklarını ifade etmişlerdir. (Hart,1969;157) Özellikle 1970-80 yılları arasında yoksul insanlara arsa temin eden, yapı gereçlerini bulan ve gecekonduyu yaparak satışa sunan “gecekondu firmaları” türemiştir. (Keleş,1983;211) Başka bir deyişle “kentsel arsanın talanı” ya da “yağma” (Kongar,1998;) olarak nitelenebilecek bir durum olsa da bunun aktörleri öncelikle konut yapıcılarının değil; kamu arazilerini konut yapıcılara parayla satan aktörlerdir.

Bu durumun bir anlamda tabii sonucu olarak öncelikle parası olanlar bu ticaretin aktörü olarak ortaya çıkmışlardır. Başka bir deyişle gecekondu maliyetlerinde görülen önemli artışlar birçok dar gelirli yoksul aileye gecekondu yapma yolunu bir ölçüde fiilen kapatmıştır. (Keleş, Ruşen ve Artun Ünsal;1982;50) Bu koşullarda kente gelen bir göçmen ailenin, bir gecekondu sahibi olabilmesi ortalama 6-7 yıl kiracı olarak yaşamasından sonra mümkün olabilmektedir. (Sönmez, 1996;95-96) Bu nedenle gecekondu yapıcısının giderek ayrışmaya başlaması sanıldığı gibi aksine 1980’lerden sonra değil çok daha önceden gerçekleşmiştir. Nitekim İmar ve İskan

Bakanlığı'nın 1976 yılı verilerine göre Ankara'daki gecekonduların %30'unda, İstanbul'daki gecekonduların da %52'sinde kiracılar yaşamaktadırlar. (Keleş,1983;211) 1962 yılında İstanbul Zeytinburnu'da yapılan bir araştırmada ev sahibi ve kiracıların oranı birbirine yakın görünmektedir. (Hart,1969;127)

Bu özellikler bir arada düşünüldüğünde gecekonduların alt gelir gruplarının mekanları ve kentsel yoksulluğun yoğun şekilde yaşandığı yerler olduğu görülür. (Türkdoğan, 1977;45-65) 1976'da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına göre gecekondularda yaşayanların %39.5'inin işçi, %29.5'inin memur ya da müstahdem, %17'sinin küçük esnaf ve diğerlerinin de işsiz ya da belirsiz olduğunu ortaya koymuştur. (Keleş,1983;199-200) Bu mahalleler kentin eski/merkezi mahalleleriyle kıyaslandıklarında çoğunlukla elektrik ve suyu olmayan, ulaşım olanakları kısıtlı, eğitim ve sağlık kurumlarının olmadığı ya da yeterince olmadığı yerleşmelerdir. Bu özellikleriyle kentsel gerilimin ve ülkenin politik gündeminin nesnesi olarak dikkat çekmişlerdir.

Gecekondulaşmanın özelliklerinden birisi de gecekonduların sadece kırsal alandan kentlere yeni gelen göçmenlerden oluşmamış olmasıdır. Elbette bu kesimler de gecekondulaşma sürecinin aktörleri arasında yer almışlardır. İstanbul'da Hisarüstü, Baltalimanı, Celalettin Paşa gecekondularında yapılan bir araştırmanın sonuçlarından görüleceği gibi, gecekonduların dinamiği esas olarak kırsal alandan ya da İstanbul dışındaki kentlerden gelen göçmenlerdir. (Karpat,2003;140) Ancak bunların yanısıra kentin farklı mekanlarında yaşamaya devam eden eski göçmenler de kentsel mekanda gecekondulara yönelmişlerdir. Başka bir deyişle konut yapıcılarını niteleyen özellik köylü olmaları değil, köy kökenli kentli nüfus olmalarıdır.

Öte yandan sözkonusu ilişkiler içinde inşa edilen gecekonduların ciddi anlamda fiili müdahalede bulunulmamış; bir anlamda görmezden gelme tutumu benimsenmiştir. Örneğin 1930'lu yıllarda Ankara'da "amele mahallesinde" görülen işçi barakaları, İmar Müdürlüğü'nün yıkım kararı, Belediye ve vilayetin isteksiz davranışları nedeniyle uygulanmamış; dönemin İçişleri Bakanı yoksul insanların konut problemini, kendi imkanlarıyla çözmüş olmasını olumlu bir durum olarak tarif etmiştir. Zamanla, gecekondulara yeni yerler gösterilerek, buradan çıkarılabilecekleri, böylece kentin güzellik/estetikliğini bozan bu unsurların temizlenebileceği varsayılmıştır. (Şenyapılı,2004;96-97) Gerçi kimi zaman yıkım denemeleri olmakta hatta birkaç kez yıkılan gecekonduların örneklerine de rastlanmıştır ancak yıkılanların yerine yenilerinin yapımı engelleymemiş ve bu anlamda kentsel mekanda giderek daha kalıcı bir yer almışlardır.

İstanbul Örneğinde Gecekonduların Olgusu

1970'li yıllara geldiğimizde ülkedeki "gecekondulaşma"dan en büyük payı İstanbul almaya başlamıştır. Esasen, kente göç hemen tüm dönemlerde devam etmiş ve bu durum "İstanbul'un taşı toprağı altın" söyleminde ifadesini bulmuştur. (İBB,2003;10) Ancak 1940'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme ile Mexico City ve diğer Latin Amerika kentlerindeki gecekondulaşma dalgasında olduğu gibi (Davis,2006;75) İstanbul'daki gecekondulaşma da bir ölçüde sanayileşmenin ürünü olarak gerçekleşmiştir. 1947'de Belediye İmar Müdürlüğü'nün yayınladığı talimatname ile örgütlü sanayinin Eüp-Silahtarağa, Eyüp-Yenikapı, Yedikule-Bakırköy arasına, orta çaplı sanayinin de

1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

Haliç'in iki yakasına yerleşmesi öngörülmüştür. Bunun etkisiyle 1940'lı yıllardan başlayarak gecekondulaşma Çağlayan (Hürriyet Tepesi) ve Gültepe'den Kâğıthane vadisine doğru yayılmaya ve daha 1949 yılında İstanbul'da 5.000 gecekondu yapılmaya yol açmıştır. (Sönmez 1996; 89) Eyüp ve çevresinde sanayinin yer seçmesi, bölgede yerleşme sürecini tetiklemiştir; 1950'li yıllardan itibaren gelen eski ve yeni göçmenler Haliç ve Surdışında sanayi kuruluşları çevrelerine yerleşmişlerdir. Adı geçen bölgede gecekondulaşma büyük ölçüde bu dönemin ürünüdür. Bunu gösterecek tipik örneklerden biri Eyüp ilçesindeki konutların %61'nin 1950-1980 arasında yapılmış olmasıdır, (Yenen Zekiye Akın Oya, Yakar Hülya, 2000;124) diğeri de İstanbul'un ilk gecekondu mahallesi Zeytinburnu'nda 1962 yılında yapılan bir araştırma sonucuna göre ikamet eden aile reislerinin %44'ünün fabrika işçisi olmasıdır. (Hart, 1969;100)

İstanbul, Anadolu yakasında da durum aynıdır. Kartal/Maltepe çevresinde sanayi kuruluşlarında çalışan işçilerin büyük bir bölümü, İstanbul-Ankara karayolunun kuzeyinde yer alan, özellikle Gülsuyu ve çevresi gecekondu mahallelerine yerleşmişlerdir. Daha 1960'ların sonlarında Gülsuyu Mahallesi'nde 1.500 gecekondu vardır. Eski İstanbul-Ankara karayolu çevresinde ve Kartal ile Pendik arasında yüzlerce gecekondu yer almış; özellikle Taşlıbayır ve Sapanbağları mevkiilerinde gecekondu yaygınlaşmıştır. (Tümertekin,1997;70-80) Gecekonduların, fabrikalara yakın yerlerde ortaya çıkması, sadece konut sahiplerinin değil, maliyetleri minimuma düşürmek isteyen işverenler tarafından da adeta teşvik edilmiştir. (Şenyapılı,2006;195)

Bu durum mahallelerin sadece hızla büyümesine değil, aynı zamanda hızla yasallaşmasına da yol açmıştır. Örneğin 1946 yılına gelene dek, boş arazi olan Zeytinburnu bölgesi 1946 yılından başlayarak gecekonduyla dolmaya başlamış; 1953 yılında bucak statüsüyle Fatih ilçesine bağlanmıştır. (Akçay,1974;15) 1955 nüfus sayımında nüfusu 17.585'e 1960 yılı sayımlarında beş misli artarak 88.343'e ulaşmıştır. Bu şekilde hızlı büyüme yönetimin yenilenmesini de gerekli kılmış ve bucak, 01.09.1957 tarihinde İstanbul'un 14. ilçesi olarak ilan edilmiştir. (Akçay, 1974; 38) Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından koruma altına alınmasına karşın 1950'li yıllarda başlayan gecekondulaşmanın 1960'lı yıllarda geri dönülemez bir noktaya ulaştığı Şişli ilçesindeki Okmeydanı semti de bu şekilde kent sistemine dahil olmuştur. (Saner,2000;110) İstanbul'un en büyük ilçelerinden biri olan Gaziosmanpaşa'nın hikayesi de böyledir. Rami kırsalına yakın bir otlakta 1940'lı yılların sonunda başlayan gecekondu yapımı, devletin Bulgar göçmenlerine ev yaptırmasıyla birlikte hızlanmış; Eyüp, Topçular, Maltepe gibi alanları da kapsayarak kamu görevlilerinin gözleri önünde gerçekleşen hızlı gecekondulaşmanın sonunda 1958'de Göztepe adıyla bucak, 1963 yılında da Gaziosmanpaşa adıyla ilçe statüsünü almıştır. (Sönmez,1996;91)

Kentsel Mekana Aşağıdan Müdahale Örneği Olarak Gecekondu Hareketleri

Gecekondu mahalleleri özellikle 1970'li yıllarda iyice belirginleşen bu nitelikleri nedeniyle, Türkiye'deki sosyalist grupların da ilgi alanına girmeye başlamışlardır. Bu ilgi iki bağlamda kurulmuştur. Birincisi, gecekondu mahallelerinin de tıpkı fabrikalar gibi birer örgütlenme birimleri olarak kabul edilmesidir. Yoksulluk ve sefalet mekanları olarak gecekondu mahalleleri

bu dönemde yoğun olarak sosyalist grupların dergi ve gazetelerinde işlenmeye başlamıştır. Bu mahallelerde sosyalist grupların taraftarlarınca kurulan “dayanışma dernekleri”, gecekondü gençliği başta olmak üzere hemen her kesimi kamu hizmetlerinden daha fazla pay almak gibi gündelik sorunlardan başlayarak siyasal söyleme kadar geniş bir çerçevede örgütlemeye çalışmışlardır. Örgütlenme süreci aynı zamanda kitlesel eylemlere de eşlik etmiş; hem bir dizi gecekondü mahallesinde hem de belli başlı kent merkezlerinde gecekondü mahallelerinden gelen kitleler politik gösteriler gerçekleştirmişlerdir.¹

Sosyalist grupların kent mekanıyla ve gecekondüyle temasının ikinci biçimi ise bu alanlarda örgütlenme hedefinin ötesine geçen bir nitelik göstermiştir. Artık emekçilerin konut sorununu çözmek amacıyla doğrudan gecekondü mahallelerinin inşası hedeflenmiştir. Kapitalizm koşullarında konut sorununun çözümünü sistemden beklemek safdillik olarak nitelendiği için, bu sorunun, halkın ve sosyalistlerin kendi yöntemleriyle çözümlenmesi gerektiği savunulmuştur. Bu noktada kullanılacak ilk yöntem de gecekondü inşasıdır. Bu dönemde yayınlanan sosyalist gazetelerde sık işlenen sloganlardan birisi “Gecekondü Hakkımız Söke Söke Alırız” şeklindedir. İlkiyle karşılaştırıldığında bu durum mekan üzerinde mücadeleden, mekan üzerine mücadeleye geçiş olarak nitelenebilir. Artık mahallelerdeki eşitsizliklerin giderilmesi mücadelesinin yerine eşitsizlik halinin minimum düzeye indirildiği gecekondü mahalleleri inşa etmek hedeflenmiştir. Bu süreci anlatacak önemli kavram “mekana müdahale”dir. Sosyalist hareket mekana müdahale eden aktif bir dinamik olarak kent sahnesine çıkmıştır. Sürecin tanıklarının da vurguladığı gibi sosyalistler imara açılmış ya da açılmamış mafyanın elindeki arazileri mafyanın elinden bir biçimde almış ve parselasyonu yaparak halka dağıtmışlardır. Ümraniye/Çakmak, Türk-İş Konutları civarı, Emirgan/Reşit Paşa civarları ve Kağıthane/Nurtepe böyle örneklerdir. Temel kazılmasına, briket, kum ve çimento taşınmasına yüzlerce öğrenci yardım etmiştir. Hatta ucuzundan satın alınsın diye bu türden zerzavatın satıldığı dükkanlar bile açılmıştır.” (Genç; 2006;108-109)

Konut Eksenli Kentsel Hareketin Üç Örneği

Burada ele alacağımız kent mekanına aşağıdan müdahale deneyimleri İstanbul’da üç mahalleden oluşmaktadır. Bunlar; kurulduğu dönemde Üsküdar ilçe sınırlarında bulunan Mustafa Kemal Mahallesi, (Aslan,2004) Eyüp ilçesi’ne bağlı Güzeltepe Mahallesi (Aslan,2006) ve Maltepe İlçesine bağlı Gülsuyu Mahallesi’dir. (Bozkulak,2004) Bu mahalleler, 1970’li yılların ikinci yarısında mekanı kamusal arazi olarak yine kamusal amaçlarla kullanmayı meşru sayan, bu meşruiyetin önünde engel olduğu ölçüde sistemle çatışmayı bir görev olarak algılayan bir anlayışın ve kol-

¹ 1970’li yılların ikinci yarısında Türkiye’de yayınlanan sosyalist gazetelerden Halkın Yolu, Devrimci Yol, Halkın Kurtuluşu, Partizan, Halkın Birliği ve Halkın Sesi dergilerinin hemen her sayısında gecekondü mahallelerinden haberlerin yer aldığı gözlenmektedir. Bu yazılarda gecekondü mahallelerindeki durum, kentsel eşitsizlik yönünden eleştirilmekte ve eşitsizliklere karşı yürütülen mücadele deneyimlerine yer verilmektedir. Bu bağlamda kamusal hizmetlerin getirilmesi en önemli talep olarak dikkat çekmektedir.

1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ

lektif pratiğin ürünü olarak kuruldukları dönemin “kurtarılmış bölgeleri”² olarak bilinmekteydi. Aşağıdan gelen toplumsal dalga, merkezi örgütlülükler aracılığıyla inşa ettiği bu mekanları 1 Mayıs Mahallesi, 16 Haziran Mahallesi gibi kendi özgün politik kimlikleriyle isimlendirmişti. Bu isimler, buralarda ikamet edenlerin kolektif iradeleriyle belirlenmiştir. Kendi bağımsız bütçeleri, yukarıdan aşağıya doğru örgütlenmiş komiteleri vardır ve bu komitelerde görev yapanlar kimi zaman açık kimi zaman da gizli seçimle belirlenmiştir. Hakimiyet kurdukları alanın hazine (kamu) arazisi olmasına dikkat edildiği gibi ve araziyi parselleyip dağıtmada keyfiyetten uzak ölçütler belirlenmiştir: işçi olmak, kiracı olmak, kentte bir ev, araba ve arsaya sahip olmamak gibi. Kentsel mekana aşağıdan müdahale ile dahil edilmiş bu fiziki ve toplumsal dokuda hemen tüm sorunlar varolan örgütlü yapı içinde çözülmüştür.

Yerel ve merkezi hükümetlerle ilişkiler kurarak kentin yeni mekanlarına kamusal hizmetler getirebilmek için yine bu işi yapabilecek kişilerden komiteler oluşturmuşlardır. Nitekim bu komitelerin girişimleriyle 1970’li yılların sonlarına doğru ilk kamu kurumları olarak okullar, sağlık ocakları ve karakollar kurulmuştur. Gerçi bu mahalleler henüz yasal kimlik kazanmadıkları halde devletin okulu, sağlık ocağı ve karakolu buralarda kurulmuştur. Resmi ve resmi olmayan birer yerleşim olarak kuruluşlarını izleyen birkaç ay içinde kent mekanında yerlerini almışlardır.

Geçmişte kentin bu mekanlar, hakim politikanın dilinde korku mekanları olarak tarif edilmiştir. Oraya gidenlerden bir daha haber alınmadığı, polis veya jandarmanın katiyen bu mahallelere giremediği sıklıkla günlük basında yer almıştır. Oysa bu tür haberlerin basında yer aldığı dönemlerde, ilgili komiteler kamusal hizmetlerin getirilebilmesi amacıyla kamu kurumlarının kapısını aşındırılmıştır. Kamusal hizmetlerin gelmesini kolaylaştıracak bir dizi önlem çok daha önce alınmıştır.

1977-1979 yılları arasında kurulan bu mahallelerde farklı sosyalist gruplar işbirliği yapmışlardır. Komitelerin seçimi, kamusal mekanların inşası ve kullanımı konularında süreçte yer alan tüm sosyalist gruplar kendi aralarında çatışmadan temas edebilmişlerdir. Sistemin bu mahalleleri yıma girişimleri de yine buralardaki sosyalist grupların ortak direnişiyle karşılaşmıştır. Toplumsal hareketlerin birlikte inşası bakımından da bu deneyimler özgün dersler sunmuştur.

Kısacası bu mekanların kentsel sistem ve toplumsal yapı içinde özgün bir yer tuttıkları açıktır. Bu özgün durumu anlamak için iki kilit kavram mekan ve politika kavramlarına başvurmak gerekli görünmektedir. Kent mekanı, hem çatışmanın alanı hem de üzerine çatışmaların yapıldığı bir alandır. Başka bir deyişle, politikanın mekanında, mekanın politikası yapılmaktadır. İstanbul’un politik mekanları iki anlamda bu sürecin ürünleridir.

² “Kurtarılmış Bölge” Türkiye’deki kentleşme sürecinin ilginç kavramlarından biridir. Bir mekanı ya da yerleşim birimini sistemin dışında inşa ve kontrol etmek anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda kentin çeşitli bölgelerinde sosyalist grupların doğrudan müdahale ettiği ve yasal sistemin dışında tümüyle kendi kontrolünü kurduğu mahalleler, hakim resmi siyaset ve basın tarafından “kurtarılmış bölge” olarak tanımlanmıştır. Bu bölgeleri böyle tanıtmak, aynı zamanda resmi kuvvetlere, bu tür mahallelere müdahale edilmesini talep etmek anlamına gelmekteydi. Sistem zaaf göstermemeli ve en kısa sürede polisi ve jandarmasıyla bu mahallelere girmeliydi. “Kurtarılmış Bölge” devletin sert bir şekilde müdahale ettiği mahallelerde, müdahaleyi meşrulaştıran bir işlev görmekteydi. Nitekim özellikle 10 kişinin ölümüyle sonuçlanan 2 Eylül 1977 1 Mayıs Mahallesi yıkımından sonraki günlük gazetelerde” Kurtarılmış Bölge haberlerinin yaygın şekilde yer aldığı gözlenmektedir. (Bkz. Tercüman Gazetesi, 3 Eylül 1977)

Sonuç ve Değerlendirmeler

1970'li yıllarda kentsel hareketlere damgasını vuran gecekondu hareketlerinin bütün boyutlarıyla ortaya konması her şeyden önce kentin tarihinin doğru bir biçimde anlamayı mümkün kıldığı için önemlidir. Başka bir deyişle kent ve kentleşmeyi, politik nitelikli kentsel hareketlerin dışında kaldığı bir süreç olarak anlatan yaklaşımların yetersizliğini göstermesi açısından da önemlidir. Diğer yandan bu hareketlerin gelişme biçimleri, dinamikleri ve sonuçları bugün için birkaç farklı yönden değerlendirmeye konu edilebilir.

Birincisi, sözü edilen kentsel hareketler, adı geçen mahallelerde bugün tanık olduğumuz politik nitelikli hareketler için kültürel bir kaynak olarak düşünülebilir. Başka bir deyişle bugün kentteki toplumsal hareketler ile geçmişteki deneyimler arasında kısmi süreklilikler söz konusudur. Bunu en fazla ülkeyi ve kenti ilgilendiren politik meselelerde gözlemlemek mümkündür. Politik duyarlılığın hissedildiği hemen tüm sorunlarda bu mahallelerde kısa sürede ve eş zamanlı bir karşı hareket cereyan etmektedir. Ayrıca bu mahallelerde geçmişteki dayanışmacı ve mücadeleci düşünme hali bugün festival ortamlarında yeniden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu mahallelerin her birinde birkaç yıldır yapılan geleneksel festivaller bu duruma işaret etmektedir.

Bu mahalleler güncel bir sorun olan kentsel dönüşüm projelerine karşı bir dinamik olarak kendini hissettirmektedir. Bu noktada artık sözkonusu olan 30 yılı aşkın tarihi olan ve büyük bir bölümü çok katlı yapılara dönüşmüş konutların mülkiyet hakkını yasal güvenceye bağlama ya da kazanılmış yasal güvenceyi koruma yönündeki talepler öne çıkmaktadır. Dolayısıyla hareketin dinamikleri yönünden geçmişle bir süreklilik olduğundan söz edebiliriz. Fakat aynı zamanda bir değişim ve kopukluk da sözkonusudur. Zira bu mahallelerde ikamet etmekte olan asıl kitle kiracılardan oluşmaktadır ve bu kesim için kentsel dönüşüm projelerinin tehdit edici boyutu henüz yeterince hissedilmiyor görünmektedir.

Bu mahallelerde bugün gerçekleşen politik nitelikli hareketlerin kitle desteği zayıf ve meşru bir dil üretmede yetersiz olduğu gözlenmektedir. Eskiden kent merkezlerindeki toplumsal/siyasal hareketler için destekleyici bir güç iken bugün bu özelliğinden uzak bir görüntü sergilemekte; zaman zaman radikal şiddet hareketlerinin gerçekleştiği mekanlara dönüşmektedirler. Ancak yine de eski/yeni bütün gecekondu mahalleleri içinde sesini duyurabilen, politik tepki gösterebilen mahalleler olduğunu özenle vurgulamamız gerekli.

Özetle bu mahalleler, kentsel eşitsizlikle ilişkisi yönünden, kentteki eski ve yeni diğer gecekondu mahalleleriyle ayın özelliklere sahiptir ancak tam da tarihsel geçmişiyle süreklilikler gösteren politik kimlikleri yönünden "göz batmaya" devam etmektedirler.

Kaynakça

- Akçay, Faik; (1974) Zeytinburnu: Gerçek Yönleriyle Bir Gecekondu Kenti, Çelikkilt Matbaası, İstanbul
- Aslan, Şükrü; (2004) I Mayıs Mahallesi 1980'den Önce Toplumsal Mücadeleler ve Kent, İletişim Yayınları
- Aslan, Şükrü; (2006) "Yıkılmayı Bekleyen Gecekondular: Eyüp İlçesi Güzeltepe Mahallesi Bir Konut Bölgesi, Planlama Dergisi, Sayı: 2006/2, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını

**1970'LERDE POLİTİK NİTELİKLİ KENTSEL HAREKETLER: MUSTAFA KEMAL-GÜLTEPE
VE GÜLSUYU MAHALLELERİ DENEYİMLERİ**

- Bozkulak, Serpil; (2004) "Ekonomik ve Kültürel Açından Türkiye'de Gecekondulaşmadan Varoşlara Geçiş Süreci" (Yüksek Lisans Tezi) MÜ, SBE,
- Davis, Mike; (2007) Gecekondu Gezegeni, Metis Yayınları, İstanbul
- Genç, Adnan; (2006) Solcunun Biri Bir Gün, Çiviyazıları yayınevi, İstanbul
- Görgülü, Zekai; (1998) "Gecekonduyunun Yasal ve Niteliksel dönüşümü Ya da Hisseli Bölüntülü alanlar", Göç Kent ve Gecekondu, Derleyen Yurdanur Dülgeroğlu-Yüksel, Zeynep Kerem, Birsen Yayınevi, İstanbul
- Hart, Charles; (1969) Zeytinburnu Gecekondu Bölgesi, Kutulmuş Matbaası, İstanbul
- İBB (2003) Bir Dünya Kenti, Uygur Kente Çağdaş Çözümler, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Mesken ve Gecekondu İşleri Müdürlüğü Yayını,
- Karpat, Kemal H; (2003) Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm, İmge Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Keleş, Ruşen; (1983) 100 Soruda Türkiye'de Şehirleşme Konut ve Gecekondu, Gerçek Yayınları, Ankara
- Keleş, Ruşen; Artun Ünsal; (1982) Kent ve Siyasal Şiddet, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982
- Kongar, Emre; (1998) 21. Yüzyılda Türkiye 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul
- Saner, Ali İhsan; (2000) Devletin Rantı Deniz, İletişim Yayınları, İstanbul
- Sönmez, Mustafa; (1994) Grafiklerle 1990'larda İstanbul, İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul
- Sönmez, Mustafa; (1996) İstanbul'un İki Yüzü, 1980'den 2000'e Değişim, Arkadaş Yay, Ankara
- Şenyapılı, Tansı; (2004) Barakadan Gecekonduya Ankara, İletişim Yayınları, İstanbul
- Şenyapılı, Tansı; (2006) Barakadan Gecekonduya Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü, 1923-1960, İletişim Yayınları 2006
- Tümertekin, Erol; (1997) İstanbul İnsan Mekan, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul
- Türkdoğan, Orhan; (1977) Yoksulluk Kültürü, Dede Korkut Yayınları, İstanbul
- Yenen, Zekiye, Oya Akın, Hülya Yakar; (2000) Eyüp; Dönüşüm Sürecinde Sosyal Ekonomik ve Mekansal Yapı, Eyüp Belediyesi Yayını

11 Kasım 2020
Mekân ve kimlikler I:
Hemşehrilik, Sınıf ve cemaat

DUBEN Alan, "İstanbul'da sınıf ve cemaat", in DUBEN Alan, *Kent Aile Tarihi*, İletişim yay., 2002, s. 23-37.

SCOGNAMİLLO Giovanni, "Levanten olmak", *Mediterraneans* 10, Sonbahar 1997, 115-121.

İSTANBUL'DA SINIF VE CEMAAT¹

I

Türkiye'de, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Anadolu köylülerinin kitleler halinde büyük şehirlere göçü, hem Türklerin geleneksel toplumsal örgütlenmesini önemli ölçüde değişime uğratmış, hem de farklı, yeni toplumsal kurumların ortaya çıkmasını sağlamış, aynı zamanda, köklü toplumsal biçimlerin ifadesi için de yeni bir zemin oluşturmuştur. Yeni kentlilerin oluşturduğu cemaatlerin toplumsal yapısını incelemek, başlı başına önemli bir konudur, ayrıca toplumsal örgütlenmenin eski ve yeni biçimleri arasındaki etkileşimi kavramamız için başka pek az yerde edinilebilecek bir bakış açısı kazandıracaktır. Hatta, bu etkileşim, Türkiye ve Ortadoğu'nun diğer bölgelerindeki toplumsal değişimin yönünü ve niteliğini anlamakta kilit bir rol oynayabilir. Bu ya-

1 Bu yazının temelini oluşturan çalışma, National Institute of Health'in desteğiyle yürütüldü. New York Üniversitesi'nden Profesör Nicholas Hopkins ve Owen Lynch'e, yazının ilk hali üzerine yaptıkları çok faydalı yorumlarından dolayı teşekkür ederim. Yazının son halinin sorumluluğu sadece yazara aittir.

zıda, büyük ölçüde İslâm'a dayanan bir cemaat ile bireylerin mensup oldukları toplumsal sınıfa göre oluşturdukları örgütlenmeler arasındaki karşılıklı ilişkiden bahsedeceğim.

Bu yazıda ortaya konan bulgu ve görüşlerin çoğu, 1970 ve 1971 yıllarında, o sıralar İstanbul'un periferisinde yer alan Çağlayan Mahallesi'nde yürütülen bir araştırmaya dayanmaktadır. Çağlayan, pek çok açıdan, benzer göçmen mahallelerinden farklılık gösteriyordu.² Kuşkusuz Çağlayan'ın, Türk toplumunun tamamı için tipik bir örnek oluşturduğu söylenemez, ancak 1960'ların sonları ile 1970'lerdeki Türk toplumuna özgü belli yapıların burada net bir şekilde görülebildiğini düşünüyorum. Çağlayan, bir yanda dinî açıdan muhafazakâr Karadenizli Sünnilerin, öte yanda Sivas ve Erzincan'ın dağlık bölgelerinden göçen Alevilerin bulunduğu heterojen bir nüfusa sahipti. Nüfusun en geniş kesimi (yüzde 40), Doğu ve İç-doğu Anadolu kökenliydi; bu bölgeler, ülkenin en yoksul, ulaşılması en zor, ayrıca Alevi ve Kürt nüfusun da çoğunluğu oluşturduğu yerlerdi.³ Karadeniz kökenliler, ikinci en büyük grubu (yüzde 26) oluşturuyordu. Karadenizliler, koyu Sünniler olarak bilinir.⁴ Nüfusun geri kalanını (yüzde 34), Batı Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelen küçük gruplar oluşturuyordu.

2 En önemli farklardan biri, Çağlayan'ın özellikle ekonomik açıdan başarılı olması ve aynı zamanda, İstanbul'un toplumsal metropol sistemine hızla entegre olmasıydı. Fiziksel olarak, benzer pek çok mahalleden daha kentli bir görünüm sunmaktaydı.

3 1960'lar ve daha öncesinde Doğu Anadolu'daki koşulların genel bir değerlendirmesi için bkz. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni: Sosyo-ekonomik ve Etnik Temeller*, İstanbul (E Yayınları), 1969, özellikle Alevilerle ilgili bilgi için bkz. Nur Yalman, "Islamic Reform and the Mystic Tradition in Eastern Turkey", *Archives of European Sociology*, X, 1964 ve John Kingsley Birge, *The Bektashi Order of Dervishes*, Londra (Luzac and Co.) 1945.

4 Doğu Karadeniz Bölgesi'nin bir değerlendirmesi için bkz. Michael E. Meeker, "The Black Sea Turks: Some Aspects of their Ethnic and Cultural Background", *International Journal of Middle East Studies*, 2/4, 1971, s. 318-45.

Karadenizliler ve Doğu Anadolu luların oluşturduğu iki ana kutup arasında kalan bu insanlar pek göze çarpmıyordu.

Çağlayan'daki yerleşim örüntülerine bakan bir gözlemci, Karadenizliler ve Doğu Anadolu luların kesin çizgilerle birbirinden ayrıldığı iki kesimi hemen fark edecekti.⁵ Aslında, her iki kesimde de, çoğunluğu oluşturan nüfusla birlikte, başka bölgelerden gelen insanlar da yaşıyordu. Çağlayanlılar, Karadeniz kökenli insanların oturduğu kesimi 'Laz' bölgesi, Doğu Anadolu luların oturduğu kesimi ise 'Kürt' bölgesi olarak tanımlıyordu.

Çağlayanlıların Laz ve Kürt terimlerine başvurması, öteden beri alışılmış yaygın bir kullanımın sonucudur: Aslında etnik bakımdan, bütün Karadenizlilerin Laz, bütün Doğu Anadolu luların da Kürt olmadığını, ayrıca, semtin bir kesiminde oturan herkesin Karadenizli, diğer kesiminde oturan herkesin de Doğu Anadolu lu olmadığını çok iyi biliyorlardı. Ancak, bu çalışmanın yapıldığı dönemde, Türkiye'de, bütün Karadenizlileri Laz, bütün Doğu Anadolu luları ise Kürt toplumsal kategorisine yerleştirmek istisnaî bir durum değildi. Bunlar, yüksek düzeyde genellemelere dayanan kategorilerdir, ancak genellikle kimin kim olduğuna ilişkin belirsizlik ve karmaşa nedeniyle, belli bir bireyi tanımlamada da kullanılırlar.⁶

O halde, Çağlayan'ın bölgesel farklılıklara göre bölünmesi, esasen, sadece coğrafi kökene dayanan bir ayırımın ötesi-

5 İdarî bir birim olarak bütün Çağlayan'ı ele aldığım da, mahalle sözcüğünü kullanacağım, ancak, bu idarî sınırlar içindeki geleneksel cemaatler bölünmesinden söz ederken, kesim sözcüğünü kullanacağım. Kesim, göreceğimiz gibi, bir cemaatin yerleşim yeri, mahalle ise idarî bir birimdir.

6 Doğulu olmayan mahallelilerin bazıları, doğulu Alevilerin hemen hemen hepsinin Kürt (Kürtlerin de hepsinin Alevi) olduğunu sanıyor, onları aynı kategoriye yerleştiriyordu. Ayrıca, insanların kafasında, Laz kategorisi ve Lazca konuşan bir dil grubunun varlığı konusunda kesinlik olmadığı için, Lazca konuşmayan Karadenizli bir bireyin Laz olarak tanımlanması da olasıydı.

ne geçer. Burada yaşayan halkın dilinde bu, aynı zamanda, Sünnilik ve Alevilik ayrımına da işaret eder. Üstelik kullanılan tanımlamalar dil temeline dayanır -yani, Laz (Lazca konuşan) ve Kürt (Kürtçe konuşan); oysa, açıktır ki, burada yaşayan insanlar, bu terimlerle, dilsel gruplardan değil, mezhep gruplarından söz etmektedir.

Mahallenin iki ayrı kesiminin toplumsal dünyaları pek çok açıdan bir hayli farklıydı. Mahallenin ([Sünni] 'Laz'ların yaşadığı) üst yarısında iki cami varken, ([Alevi] 'Kürtler'in yaşadığı) aşağıda kalan kesiminde cami olmaması dikkat çekiciydi.⁷ Ramazan boyunca çok sayıda kişinin oruç tutmadığı da kolayca görülebilirdi. Bunlar Alevilerdi. Bu iki grubun, farklı toplumsal yapılarına ilişkin başka birçok örnek verilebilir. Esasen, her iki grubun da endogamik olması, birbirlerinden toplumsal olarak kopuk bir şekilde yaşamalarında önemli bir etkendi. Dahası, birbirlerini çok farklı toplumsal dünyalara ait gördüklerini belirtmek gerekir. Pek çok Sünni, İslâm'ın beş şartını yerine getirmediikleri için Alevilerin Müslüman olduğunu dahi kabul etmez.⁸

İdarî olarak tek bir birim olan Çağlayan, aslında iki farklı kesime, aşağıda göreceğimiz gibi çok farklı ahlâkî normlara dayanan iki cemaate [*community*] bölünmüştü. Bu iki kesimde oturanları birbirinden ayıran, sadece bölgesel farklılıklar, endogamik evlilik örüntüleri, çok farklı dinî inanç sistemleri gibi nesnel olgular değildi; insanlar da kendilerini, iki ayrı toplumsal dünyaya mensup olarak görüyorlardı. İslâmî cemaat nosyonu işte bu noktada önemli bir rol oynamaktadır. İslâm'da cemaat, temelde, ortak bir coğrafi bölge-

7 Aleviler, camiye gitmek gerektiğine inanmazlar. Ancak, Aleviliğin gereklerini yerine getirdiği sürece, camiye gidene de karşı çıkmazlar.

8 Ayrıca, Alevilerin cinsel ilişkiden sonra gusül abdesti almamalarını da dehşetle karşılamakta, kendi ifadeleriyle, onların hayvanlar gibi murdar olduğunu düşünmekteydiler. Aleviler ise, "nedir bu sulu abdestler" diyerek aslında Sünnilerin murdar olduğunu söylemekteydiler.

de yaşıyor olmaya değil, ortak bir inancı paylaşmaya işaret eder.⁹ Cemaat terimini bu anlamda kullanıyorum. Cemaat, ortak bir manevî, normatif yapıya dayanan öz-bilinç sahibi toplumsal bir birimdir.

Çağlayan, böyle iki cemaatten, Sünni ve Alevilerden oluşmaktaydı. Bu fark çoğu zaman bölgesel aidiyetlerle ifade ediliyordu, ancak bölgesel aidiyetler, başka bir düzeyde genellikle mezhep farklılıklarını gösteriyordu. Laz ve Kürt terimlerinin kullanımında açık olarak görüldüğü gibi özellikle belli bölgeler, belli mezheplerle ilişkilendirilmişti. 1960'lı ve 1970'li yıllarda, Çağlayan'daki toplumsal etkileşim örneklerini, kaynaşmayı ve bölünmeyi anlamak için bu gerçeğin farkında olmak gerekir. İnsanların bu cemaatlerin mensupları olarak ne tür haklarının ve görevlerinin bulunduğu bilincinde olmaları, toplumsal davranışlarını açıklamamıza yardım eder. Sosyal sınıf gibi başka birçok faktörün yanı sıra, böyle bir cemaate mensup olmalarından da etkilenen toplumsal davranışlarının tam olarak niteliğini araştırmak bu yazının konusunu oluşturmaktadır.

II

1970'te Çağlayan, yaklaşık 30.000 kişilik bir nüfusa sahipti. Haliç'ten Levent'in gecekondu semtlerine dek uzanan geniş bir endüstri kompleksinin ortasında yer alıyordu. 1960'lar da ve 1970'lerin başlarında Çağlayan'da büyük fabrikalar yoktu, ama yürüyerek birkaç dakikada gidilen Kâğıthane'de fabrikalar bulunuyordu. Çağlayan'da oturanların çoğu bu fabrikalarda çalışıyordu. Ancak, mahallede de canlı bir ekonomik hayat yaratan, çeşitli büyüklükte çok sayıda atölye

9 Müslüman kentlerinde, Müslümanlar ile gayri Müslimlerin zaman zaman birbirlerine yakın yerlerde oturduğu görülür. Ancak, bunların aynı 'cemaat'in parçası oldukları hiçbir şekilde söylenemez.

ve imalathane bulunuyordu. O dönemde, Çağlayan, İstanbul'un yeni mahalleleri içinde refah düzeyi en yüksek yerleşim bölgelerinden biriydi. Yeni göçenlerin ilk yaptığı eski, tek katlı gecekonduların yerini, yeni, dört-beş katlı binaların alması da bu refah düzeyini gösteriyordu. Söz konusu dönemde Çağlayan, pek çok bakımdan, İstanbul metropolüne hızla entegre olmaktaydı.

Zamanla, Çağlayan'da oturanlar arasında refah düzeyi ve meslek açısından çok belirgin bir farklılaşma oluştu. Az sayıda kişi önceleri işçiyken, giderek imalathane ve atölye sahibi olarak zenginleşti. Diğer bir küçük grup ise ya (hızla büyüyen bir kentte, çok kazançlı bir iş olan) emlakçılık ya da ticaret yaparak zenginleşen başarılı girişimciler oldular. Ancak, Çağlayan'da oturanların büyük bir kısmı, buradaki küçük büyüklü imalathanelerde işçi olarak çalışıyordu. Ayrıca, mahallede küçük dükkân sahibi bir kesim de vardı. Yine pek çok kişi Çağlayan dışında benzer işlerde çalışıyordu. İlk bakışta, yeni bir burjuva kesiminin, buna paralel olarak önceden köyde tarımla uğraşan büyük bir kesimin içinden de bir proletarya sınıfının ortaya çıkışını görüyoruz. Bu fenomeni daha derinlemesine inceleyelim.

Ancak önce, toplumsal sınıf ve yerel kültür arasındaki bazı muhtemel ilişkilere bakacağım. Burada sınıfları, üretim araçlarıyla ilişkilerine göre tanımlanan çatışma grupları olarak ele alıyorum. Sınıfın dar bir tanımını kullanıyorum, çünkü sınıfları statü, mezhep ve bölge grupları gibi pek çok çatışma grubunun *bir türü* olarak değerlendirmek yararlı görünüyor.¹⁰ İktidarın eşitsiz dağılımı kuşkusuz yapılanmış

10 Burada değinilen bazı konulara ilişkin bir çalışma için bkz. Ralf Dahrendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford (Stanford University Press) 1959 veya James Bill, "Class Analysis and the Dialectics of Modernization in the Middle East", *International Journal of Middle East Studies*, 3/4, 1972, s. 417-34.

eşitsizlik sistemlerinin bir niteliğidir, ama bu tür sistemler sınıflardan oluşabileceği gibi oluşmayabilir de.¹¹ O halde, belirleyici grupların neler olduğu, ampirik olarak açıklanabilecek bir meseledir.

Toplumsal sınıfların oluşumunu ve gelişimini aydınlatılması gerekmeyen, apaçık bir fenomen olarak görmüyorum. Sanayileşmiş toplumlardaki sınıf temeline dayanmayan çatışma grupları yalnızca 'yanlış' bir bilincin toplumsal tezahürü değildir.¹² Toplumsal sınıf bilinci gibi, kişinin bir mezhep, kast veya akrabalık grubu içindeki konumuna ilişkin bilinci de bir gölge-fenomen olarak görülmemelidir. Söz konusu bilinç, o toplumun üyeleri için önem taşır ve toplumsal eylemlerinde bir yol gösterici olarak işlev görür. Bu nokta önemli teorik ve metodolojik içerimler taşır. Marx, "...her dönemi, kendisini değerlendirdiği şekliyle ele alıp kendi hakkında söylediği ve tahayyül ettiği her şeyin doğru olduğuna inanmanın" yarattığı sorunlara dikkat çekmişti.¹³ Ne var ki, bunun tersi bir tutumu benimsemek, yani aktörlerin kafasındaki anlam komplekslerini önemsiz saymak, kanımca, bir kavramsal model uğruna gerçekliği çarpıtmaktır. Öte yandan, mesela bir toplumda sınıfın genel ola-

11 1960'lı yıllarda Amerikan toplumu hakkındaki eşit olmayan sınıfsızlık tartışması bu bağlamda değerlendirilebilir. Birçok ABD vatandaşı gibi pek çok Amerikalı sosyolog da, kendi toplumlarında sınıfların bulunmadığını öne sürüyor, ama çeşitli iktidar ve otorite hiyerarşilerinin, gelir dağılımı ve meslekler arasındaki statü farklılığı gibi çeşitli eşitsizliklerin, ayrıca ırklar arasında köklü eşitsizlik sisteminin varlığını kabul ediyordu. Bu konuların bazılarına ilişkin bir değerlendirme için bkz. Stanislaw Ossowski, *Class Structure in the Social Consciousness*, Londra (Routledge and Kegan Paul) 1963, s. 100-01, 152-53; ayrıca bkz. Dennis Wrong, "Social Inequality Without Stratification", Celia S. Heller, ed., *Structured Social Inequality* New York (Macmillan) 1969.

12 Yanlış bilinç kavramını destekleyen ilginç bir değerlendirme için George Lukacs, *History and Class Consciousness*, Cambridge, Mass. (M.I.T. Press) 1971, "Class Consciousness" başlıklı bölüme bakınız.

13 Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology*, New York (International Publishers) 1947, s. 43.

rak gücünün artması gibi, araştırma yapılan yerdeki insanların öneminin farkında olmadığı toplumsal faktörlerin doğuracağı sonuçları göz ardı etmek de, bazı antropologların kurtulamadıkları dargörüşlü bir yaklaşımdır.

Özetle, sınıf bilincini veya 'yanlış' sınıf bilincini, çalışma yapılan toplumun kültürel ve tarihsel kurumlarının çerçevesi dışında değerlendirmek veya araştırma bölgesinin dışındaki toplumsal güçleri dikkate almadan incelemek yararsız bir çabadır. Bu karmaşık temelden koparıldığında, söz konusu terimlerin anlamı kalmaz. Ossowski'nin işaret ettiği gibi, sınıfın varlığının veya yokluğunun kültürler aşırısı, nesnel hiçbir ölçütü yoktur.¹⁴ Sonuçta, her bir durum ampirik olarak incelenmelidir.

Durkheim'in iddialarının tersine, giderek artan toplumsal farklılaşma, gelişen sanayileşmenin doğal sonucu değildir, sanayileşmenin gerçekleştiği belli bir toplumun şekillendirdiği bir süreçtir. O halde, toplumsal sınıflar ve bunların gücünün niteliği ve gelişimi büyük ölçüde, bu sınıfların toplumsal ve kültürel ortamlarının bir ürünüdür. Max Weber'in, Batı'nın toplumsal ve ekonomik tarihinin ayırt edici bir özelliği olarak gösterdiği, akrabalık ile ilişkilerinin normatif ayrışması ve ayrı bürokratik yapıların oluşması sürecinin, Batılı olmayan toplumların endüstriyel gelişimi için geçerli olması gerekmez.¹⁵ Bu açıdan Türkiye ve Japonya en çarpıcı örneklerdendir. Farklılaşma konusunda geçerli olan, toplumsal tabakalaşma açısından da geçerlidir, zaten bu iki süreç birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Japonya ve Türkiye'deki toplumsal sınıf yapılarının zayıf oluşu bunu açıkça göstermektedir. Chie Nakane ve J. C. Abegglen'in Japonya'ya ilişkin bulguları, bu açıdan ay-

14 Ossowski, a. g. e., s. 141.

15 Max Weber, *Economy and Society*, Cilt I, New York (Bedminster Press) 1968, s. 375-380.

dınlatıcıdır.¹⁶ O halde, Türkiye'deki duruma daha derinlemesine bakalım.

İşyerindeki toplumsal ilişkilerin yapısını biraz ayrıntılı olarak inceleyeceğim, çünkü toplumsal sınıfa göre farklılaşmanın köklerini burada bulabiliriz. Ancak, önce genel olarak işyerinin normatif yapısına kabaca bir göz atmak faydalı olacaktır. Burada toplumsal farklılaşmanın niteliğini inceleyerek başlıyoruz. Türkiye'de teknolojinin olanak verdiği (yani, çoğu imalathanenin üretim biçiminde geçerli olduğu üzere, yüksek düzeyde vasıf gerektirmeyen) işyerlerinde çalışma hayatının normları ve toplumsal ilişkileri ile çalışma hayatı dışındakiler arasında farklılaşma düzeyi çok düşüktür. Bu durum, Weber'in rasyonel bürokratik yapıya ilişkin modelinden çok, *oikos* üretim tarzına (Weber bunun piyasaya yönelik büyük ölçekli işletmeleri de kapsayabileceğini belirtmiştir)¹⁷ yakındır.¹⁸

Gerek küçük imalathanelerde, gerekse büyük imalathanelerde ve fabrikalarda, akrabalık, hemşehrilik ve mezhep bağları, işyerindeki toplumsal ilişki sistemini yapılandırmak üzere kullanılıyordu.¹⁹ Küçük imalathanelerde patronlar, işçi alırken 'dürüstlük' ölçütünü kullanmaktaydı. 'Dürüst olmak' ise akraba, hemşehri veya aynı mezhebe mensup olanlarda daha kolay bulunan, daha net fark edilen ve daha kolay kontrol edilebilen bir nitelikti. Bu tür güven ilişkileri, işçi ile patron arasında hem köklü dayanışma bağları bulunduğuna ilişkin bir göstergedir hem de bu bağların

16 Bkz. Chie Nakane, *Japanese Society*, Berkeley (University of California Press) 1970 ve J. C. Abegglen, *The Japanese Factory: Aspects of Its Social Organization*, Glencoe, Illinois (The Free Press) 1958.

17 Weber, a.g.e., s. 383.

18 Weber, a.g.e., III, s. 956-1002.

19 Bu duruma ilişkin daha ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. A. Duben, "Kinship, Primordial Ties and Factory Organization in Turkey: An Anthropological View", *International Journal of Middle East Studies* 7/3, 1976, s. 433-451.

sürmesini sağlayan bir faktördür. Bu bağlar, çoğu zaman sınıf farklarından daha önemli olmuştur. Bu, özellikle patron için önem taşımaktaydı, çünkü sadık, dolayısıyla kendi açısından, nispeten üretken işçiler anlamına geliyordu. İşçiler içinse bu ilişkiler, patronların, işçilerin toplumsal refahı için yerine getirmek zorunda oldukları geleneksel bir toplumsal yükümlülükler sistemini temsil ediyordu. Bu bağlar, hem işyerindeki toplumsal ilişkilerin, hem de oradaki toplumsal saflaşmaların niteliğini belirlemiştir.

Bölgedeki büyük imalathanelerin bazılarında da benzer bir durum söz konusuydu. Mesela, büyük bir tekstil imalathanesindeki yöneticiler, kendi mezheplerine mensup ve hemşehrileri olan işçileri gruplar halinde işe almışlar, bu işçilerin dinî hassasiyetlerine uygun bir şekilde imalathanede bir mescit inşa etmişler, böylece işyerinde âdeta bir mezhep cemaati oluşturmuşlardı. Yöneticinin, işçi kesiminde bu tür dikey sadakat bağları kurabildiği yerlerde geleneksel bağlar ayakta kalabilmiş ve işyerindeki sınıf farkını önemsiz hale getirmiştir. Bunun mümkün olmadığı yerlerde, sınıf farklılaşması daha çok öne çıkmıştır. Yüksek düzeyde vasıf gerektiren işlerde, işçi alımında sınav veya İş ve İşçi Bulma Kurumu gibi daha nesnel ölçütlerin kullanıldığı, bölge ve mezhebin dikkate alınmadığı yerlerde genellikle böyle bir durum görülmektedir. Ancak bu konuda daha kesin yargılara ulaşmak için daha fazla araştırma gerekmektedir.

Geleneksel mezhep ve cemaat kategorilerinin meslek ayrımlarından güçlü olmasından ötürü, bu işçiler arasında sınıf bilincinin oluşması kolay değildi. Patron ve işçiler aynı mezhebe ve bölgeye (veya daha çok her ikisine birden) mensup olduklarında veya (tekstil imalathanesinde olduğu gibi) aralarında benzer nitelikli önemli bir bağ kurulduğunda, onlar için önem taşıyan toplumsal grup, kutuplaştıran

sınıf değil, biraraya getiren cemaat (bu kavramı geniş anlamda kullanıyorum) olmuştur.

Çoğu durumda, patron ve işçilerin birliği, sadece aynı mezhep ve bölgeye mensup olmaları ve/veya aralarında her ikisine de yarar sağlayan bir güven ilişkisinin bulunmasının değil, aynı zamanda, pek çok ortak değere sahip olmaları ve kentteki yaşamlarının diğer boyutlarına ilişkin toplumsal gruplara birlikte katılmalarının da bir sonucuydu. O halde, öncelikle ortak değer sistemlerinin önemli bir yönüne göz atalım.

Özellikle Anadolu kökenli patronların işçileriyle paylaştıkları, geleneksel İslâm ahlâkına köklü bir bağlılık duygusudur. Laikeşmiş bürokratik kökenli elitin kent kültüründen farklı olarak, Müslüman halkın eski Anadolu kültürlerine bağlıdır. Bu Anadolu kültürleri Osmanlı medeniyetinin halk geleneklerine dayanır. Bu çalışmanın yapıldığı sırada, bu halk gelenekleri, Türkiye'deki kentlerde yeniden dirilmekteydi. Kente gelen yeni göçmenlerin birçoğunun ekonomik durumunun iyileşmesi de bu gelişmeye katkıda bulunmuştur. Bu eğilimin önemli bir boyutunu, popülist İslâm'ın, Sünni kesimdeki canlanması oluşturur. Popülist İslâm, bu kesimin büyüyen ekonomik ve siyasî gücünü tamamlamak üzere, kültürel ve ahlâkî üstünlük duygularını güçlendirmekteydi (veya mevcut durumda yeniden canlandırmaktaydı).

Kadınlara yaklaşım, bu geleneksel ahlâkî canlanışın en önemli ayırt edici özelliklerinden birini oluşturur. Bu, aynı zamanda bir bütün olarak Türk toplumu içinde, laikleri (daha eski kent elitleri) dindarlardan ayıran kritik noktalardan biridir. Hem işçilerin hem de yeni patronların büyük bir kısmı dindar kesim içinde yer almaktaydı. Onlara göre kendi kadınları, geleneksel iffet ve edep ölçülerine uygun hareket eden namuslu Müslümanlardı. Bu bakımdan, Avrupalılaştırmış elitlerin, herhangi bir Müslüman ailesinin namu-

suna gölge düşürecek tarzda bir hayat süren, açık saçık giyinen, “ahlâksız” kadınlarından çok farklıydılar. Refah düzeyinin artması ve meslekî farklılaşma, bu geleneksel ahlâkı zayıflatmamış, tam tersine güçlendirmiştir. Şimdi bu gelişmenin bazı boyutlarına bakalım.

Hem işçi hem de patronların ahlâkî normlara dayanan cemaati, bir kısmı geleneksel, bir kısmı gelenekselin yeni biçimleri olmak üzere çok çeşitli yollarla güçlendiriliyordu. Mesela, 1960'larda mahalledeki birkaç varlıklı Sünni girişimci (varlıklı Alevi girişimci pek yoktu), mahallenin kalkınması ve yeni bir caminin inşa edilmesi için çok sayıda dernek kurmuştu. Camiyi, geniş bir dükkânlar kompleksinin yanına kurmayı tasarlıyorlardı. Bu dükkânların kira gelirleri, caminin, yapımından sonraki masraflarını karşılayacaktı. Bazı Osmanlı külliyelerinde olduğu gibi, içinde bir Kuran kursu ve bir dispanser de olacaktı. Bu şekilde kendilerini diğer Sünni nüfusa entegre etmiş, sonuçta, aralarında Alevilere karşı, daha büyük bir dayanışma duygusu yaratmışlardı. Söz konusu cami, bugün, Çağlayan'ın girişinde bulunmaktadır. Mahalleyi kalkındırma dernekleri, görünürde bütün Çağlayan'a yönelik olsa da, faaliyetlerini, neredeyse tümüyle “Laz” olarak tanımlanan cemaatle sınırlandırmış, böylece, cemaatler arasındaki kutuplaşmayı pekiştirmiş, bu iki cemaatin kendi içindeki dayanışma bilincini daha da artırmıştır.

Dükkân sahibi varlıklı bir Alevi, burada ‘Kürt’, yani Alevi cemaatinin odak noktası olmuştur. Bu kişi, ‘Kürt’ kesimindeki ilkokulu yaptırma derneğinin başkanıydı; Çağlayan'ın bu kesimindeki önemli önemsiz hemen hemen her projede aktif bir rol oynuyordu. Mahallenin bu kesimine, her türlü hizmet dernek çerçevesindeki girişimlerle, çoğu zaman onun inisiyatifiyle geliyordu. Dükkânı, Alevilerin günlük buluşma yeriydi. Alevi cemaati, zenginlik ve meslek açısından Sünni cemaati kadar heterojen değildi; dolayısıyla, ara-

larında, cemaat bağlarıyla kapatılması gereken büyük uçurumlar bulunmuyordu.

Cemaat bağları, genellikle sınıf farklılıklarını aşan siyasi parti saflaşmalarıyla da pekiştiriliyordu. Çağlayan'daki Sünni işçi ve patronların çoğu Adalet Partisi'ni destekliyordu.²⁰ Adalet Partisi'nin, Anadolu'nun popülist İslâmi'na ve patronların girişimcilik beklentilerine hitap eden söylemi, bu desteği yaratan en önemli faktördü. Aleviler, daha çok sol partilere oy vermişler, Cumhuriyet Halk Partisi'ni, Birlik Partisi'ni veya daha düşük bir oranda Türkiye İşçi Partisi'ni desteklemişlerdir. Adalet Partisi'ne ise, bu partiye hâkim olduğunu düşündükleri koyu Sünni yaklaşımdan ötürü yabancılaşmışlardır.

III

1960'ların sonları ile 1970'lerde, cemaat bağları, geniş çaplı bir işçi sınıfı hareketinin oluşumuna imkân vermemişti, ama belirli bireylerde sınıf bilincinin gelişmesini ve radikal bir işçi hareketinin yükselişini dikkate almamak yanlış olacaktır. Elbette bu iki durum zaman zaman birbirleriyle ilişkilidir.

1967'de kurulan, yeni bir solcu işçi konfederasyonu, DISK, Türkiye İşçi Partisi'yle sıkı bir işbirliği kurmuş, Türkiye'de, yoğun işçi faaliyetlerinin olduğu yeni bir dönemi başlatmış ve çok sayıda işçi arasında siyasî bilincin gelişmesini sağlamıştır. 1968'de Derby lastik fabrikasında, 1969'da Alpagut kömür madenlerinde yapılan büyük grevler ve 14-16 Haziran 1970'te binlerce işçinin katıldığı grevler ve kitle-

20 Oy verme tercihlerine ilişkin bu ve bunu izleyen açıklamalar, Çağlayan'da, 1965 ve 1966 seçim sonuçlarının analizine dayanmaktadır. Seçim sonuçları için kullanılan kaynaklar şunlardır: 1950-65 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senato Üye Seçimleri Sonuçları, Ankara (Devlet İstatistik Enstitüsü) 1966, s. 702; 5 Haziran 1966 Cumhuriyet Senatosu Üyeleri: Kısmî Seçim Sonuçları, Ankara, (Devlet İstatistik Enstitüsü) 1967, s. 372-73.

sel gösteriler, bu yıllarda, Türkiye'deki işçilerin en azından bir kısmındaki siyasî bilincin gelişmesinin açık göstergeleridir.²¹ Bu radikal sendikalar faaliyetlerini aynı şekilde sürdürebilmiş olsalardı, etkilerinin ne kadar yaygınlık kazanacağını bugün kestirmek imkânsızdır. 12 Mart 1971 muhtırasıyla Demirel hükümeti istifâ etmiş, sıkıyönetim ilan edilmiş, sendika faaliyetleri aniden kesintiye uğramıştır.²²

1971'den önce, radikal sendikalar Kâğıthane'de örgütlenirken, imalathanelerin çoğunun nispeten küçük olduğu Çağlayan'da herhangi bir sendikal faaliyet söz konusu değildi. Ancak, buradaki işçiler olaylardan haberdardı: Örneğin kimileri, büyük fabrikalarda çalışan komşularından olan biteni öğreniyordu. Ayrıca, Türkiye'deki büyük grevleri ve solun diğer faaliyetlerini aktaran günlük gazeteleri de okuyorlardı. Bu olaylardan ne ölçüde etkilendiklerini söylemek zor. Birçoğu radikal sendikalara laik tutumlarından ötürü yabancılaşırken, birçok kişi de söz konusu olaylara katılmıştı. Aslında, sendika faaliyetlerine katılan işçilerin, bir yandan çatışmalarda yer almış, bir yandan da, bir şekilde, dinî inançlarını korumuş olmaları mümkündür. Bu konu daha ayrıntılı incelemeyi gerektirmektedir.

Tahmin edileceği üzere, sınıf bilinci, Çağlayan'da, işçilere oranla patronlar arasında daha hızlı geliyordu. Bu, giderek zenginleşmelerine ve kent içinde daha çok dolaşmaları sayesinde kendi meslek ve sınıflarından insanlarla tanışma fırsatlarının olmasına bağlanabilir. Mahalledeki bazı yeni patronların, işadamları konumlarını güçlendirdikçe, giyim ve

21 Türkiye'deki işçi sendikalarının bir değerlendirmesi için bkz. Toker Dereli, *The Development of Turkish Trade Unionism*, İstanbul (İstanbul Üniversitesi Yayınları: 1348) 1968; o dönemdeki işçi hareketlerine ilişkin bir çalışma için bkz. Anıl Çeçen, *Türkiye'de Sendikacılık*, Ankara (Özgür Yayınları) 1973.

22 Bu yazı, 1973'te Türkiye'de sıkıyönetimin yürürlükte olduğu bir dönemde yazılmıştır. Daha sonra sıkıyönetim kalkmış, ancak işçi hareketindeki izleyen dönemdeki gelişmeleri araştırmak mümkün olmamıştır.

davranış biçimlerinin de değiştiğini gözlemledim. Sınıf farklılaşmasındaki bu açık göstergeleri hemen fark eden işçiler, onlara eskisi gibi *abi* demeyip *bey* diye hitap ederek alaycı bir tavır sergiliyorlardı. Patronlarsa bu durumdan rahatsız oluyor, zaman zaman bu yeni hitap şekline karşı nasıl bir tutum takınacaklarını bilemiyorlardı.

IV

Bu çalışmanın yürütüldüğü dönemde, sınıf ve cemaat arasındaki etkileşimin ne yönde ilerleyeceği belli değildi. Geleneksel güçler, Çağlayan halkının toplumsal yaşamında ağırlıklı bir yer tutarken, güncel siyaset de olayları belirlemede çok etkili oluyordu. Sınıf ve cemaat açısından, Türkiye'deki toplumsal değişimin yönünü anlamak için, diğer pek çok faktör arasında, ekonomik ve malî piyasalarının, Türkiye hükümetinin kararlarının, (o sıralar Avrupa'daki Türk işçilerinin dönme olasılığından etkilendiği görülen) Türkiye'deki genel ekonomik durumun, sendika faaliyetlerinin gücünün ve niteliğinin göz önüne alınması gerekmektedir.²³

"Class and Community in Urban Turkey" [C. A. O. Nieuwenhuijze, ed., *Commoners, Climbers, and Notables: A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*. (Leiden: E. J. Brill, 1977)]

23 Antropolojinin metodoloji teknikleriyle eğitilmiş biri olarak, ulusal veya uluslararası önemdeki bu tür faktörleri tatmin edici ölçüde değerlendirmem güç olsa da, kent ortamında çalışırken, bunları göz ardı etmek çok zor. Mahallede doğrudan gözlenemeyen veya oraya doğrudan yansımayan bu fenomenler, yerel düzlemde büyük etkiler yaratabilirler. 'Gördükleri'ni dikkate alıp bu faktörleri göz ardı etmek, esasen, analizi çarpıtmak olur. Doğrudan yerel gözlem, kaçınılmaz olarak miyopluga yol açtığına göre, yerel düzlemde ne olduğunu tam olarak kavramak için mahallenin dışındaki dünyaya da bakmak gerekiyor. Yukarıda, sınıf ve işçi hareketini değerlendirerek böyle bir girişimde bulunmaya çalıştım. Tek bir yazıda söz konusu faktörleri ayrıntılarıyla ele almak imkânsızdır.

Levanten olmak

Düşünüyorum; Pera'da yaşamak ve Levanten olmak, Levanten gibi yaşamak, Levanten olarak yetişmek, yetiştirilmek nasıl bir şey diye. Bunu en azından kendime tanımlayabilmek için, muhakkak ki çok gerilere, hatta varolmadığım yıllara dönmem gerekiyor, bu sürecin topografyasını çizebilmek için. Pek tabii ki, genel hatları ile bu süreç salt benim için geçerli değil, bu süreç –çeşitlemeleri ile– günden güne azalan tüm İstanbullu, tüm Türkiyeli Levantenler için geçerlidir, ama Levanten oluşlarını ister kabul etsinler ister etmesinler.

Büyükbabamın Napoli'den yola çıkıp İstanbul'a neden göç ettiğini bilmiyorum, hiç bilmedim, sormadım, merak etmedim, ailemin seceresi ile ilgilenmediğim için. Nedeni ne olursa olsun, ister işsizlik, ister macera tutkusu, ister doğunun çağrısı vb. büyükbabam Gennaro (Ermiş Gennaro Napoli kentinin koruyucusu olduğundan Napolili olanların büyük bir kısmı Gennaro adını taşır) önceki yüzyılın ortalarında ahçı olarak çalıştığı Napoli'den ayrılıp İstanbul'a varıyor. Ahçı değil de ustabaşı kimliği ile veya düpedüz işçi olarak. Rivayete göre ilkin Haydarpaşa mendireğinin inşaatında, değilse onarımında çalışıyor, sonra esas mesleğine dönerek Tomtom Sokağı'ndaki İtalyan Elçiliği'ne, nam-ı dier *Palazzo Venezia*'ya ahçıbaşı olarak giriyor

Tomtom Kaptan Sokağı hiç kuşkusuz değişti, oysa o kadar da değil: 1695'ten kalan elçilik binası yerli yerinde, karşısındaki Fransız Elçiliği'nin arka bahçe girişi, ahırları da öyle ve cephesinde "*Liberté, Egalité, Fraternité*" (Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik) yazısını taşıyan, Fransız devriminden esintiler getiren köşedeki barok bina da öyle. Giderek İtalyan Başkonsolosluğu, İtalyan Lisesi (eskiden Avusturya-Macaristan Lisesi) vb. Bazı binalar yıkıldı, kimi yıkılmak üzere, kimi ise onarıldı. Bu

görünümü ile Tomtom Kaptan Sokağı, bir Küçük İtalya gibidir. Kaldı ki bunlara, cephesi İstiklal Caddesi'ne, arka ve yan tarafı (sahip olduğu binalar ile) Postacılar Sokağı'na bakan Santa Maria Draperis Kilisesi'ni kattınız mı (üstelik kilise İtalyan Elçiliği'nin himayesi altındadır) Küçük İtalya havası bir kat daha artıyor. Bu satırları yazarken oturduğum Glavani Apartmanı'nın sakinlerinden dört aile İtalyan uyruklu, sokağın başka binalarında aynı uyuktan üç aile daha yaşamaktadır. Kala kala eksik olan bir Mafia'dır galiba!

İtalyan Elçiliği'nde ahçıbaşılık yapan büyükbabam Gennaro günün birinde evleniyor, İzmir'de yerleşmiş olan başka bir Napolili ailenin kızı ile. Kendisi ahçıbaşı, gelin ise ebe. Hayrettir ki bu Napolili ikiliden yalnızca iki çocuk doğuyor, ikisi de erkek, babam Leone ve ağabeyi Michele. Ahçıbaşınının oğullarından ikincisi, çok kısa süren bir banka memurluğu denemesinden sonra, bir şarap ve likör dükkânını açacak, oradan da filmciliğe, sinemacılığa girerek Yeşilçam'a geçecek, yaşamının sonuna dek kopmayacak. İlki ise Birinci Dünya Savaşı'na katıldıktan sonra yeniden İstanbul'a dönecek, Osmanlı Bankası'na girecek ve emekliliğine kadar bankanın çeşitli şubelerinde, özellikle Anadolu'da görev yapacaktır.

Levantenliğimin Napolili katkısı bu kadar, oysa karışım devam ediyor, çünkü bir taraf daha var, anne tarafı. Anne tarafı aslen Cenevizli bir soy, 17. yüzyılda Tinos adasına yerleşen, arazi sahibi, çiftlik sahibi olan bir aile. Yunan adalarından biri olan Tinos'ta, zaten ahalinin çoğu bir çeşit azınlık teşkil ediyordu, mezhepleri Ortodoks değil Katolik idi, kökenleri ya Cenevizli ya Venedikli; adanın Yunan sakinleri tarafından hor görülen "Frenk", "Frenk tohumu" ya da "Frenk köpeği" diye adlandırılan bir azınlık. Uzatmayalım... Sonuçta bu Napolili, Cenevizli, Venedikli karışımın bir ürünü de bu satırların yazarı oluyor. Ya da Levanten olmanın ilk adımı.

Levanten bir tatlı su frenkidir, bir Batı-Doğu karmaşası, yoksa bir sentezi. Tabii ki Türkiye'de Levanten dediğimiz salt Peralı, Beyoğlulu, İstanbullu değil, İzmirli olur ya da İskenderunlu. Çoğunlukla Akdenizli'dir, Egeli'dir. Peralı Levanten ise ayrı bir türdür, kaldı ki Pera, zaten çeşitli azınlıklar tarafından, Fetih'ten beri parsellenmiştir: Rumlar Tarlabası'nda, Kalyoncu Kulluğu'nda, Kurtuluş ve Fener'de; Museviler Kuledibi, Karaköy

ve Balat'ta, Ermeniler az çok her yerde, Avrupa kökenliler ve elit azınlıklar ise Galata ile Taksim arasında, giderek Boğaz kıyılarında veya adalarda, çocukluğumun deyimi ile "Prens Adaları"nda.

Elli yıl önceki Beyoğlu halen belleğimde ise de (bölük pörçük de olsa), o dillere destan olan Pera'ya yetişemedim. Pera çünkü, Birinci Dünya Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşu ile kapandı ve yerini kapitülasyon ya da *koloni* havasından arınmış, arınmakta olan bir Beyoğlu'na bıraktı. Eski dediğimiz Beyoğlu ise İkinci Dünya Savaşı sonunda yüz değiştirmeye başladı, 6-7 eylül olayları ile bir darbe yedi ve sonunda çağa ayak uydurmaya başladı. Ben ise Pera'nın, çocukluğumun, ilk gençliğimin Beyoğlusu'nda kalan izlerini, kalıntılarını, anılarını gördüm, yaşadım ve duydum.

Temelde Beyoğlulu bir Levanten olmak daha çok bir çevre, bir eğitim, bir gelenek, bir kültür, hatta bir din (ve de pasaport) işi idi. İdi diyorum çünkü artık Levantenliğini adeta ısrarla sürdüren bir eski kuşak kalmıştır, git gide azalan, *entegre* olmayan, olamayan, olmaktan sanki kaçınan, halen bir çeşit sömürge, bir nebze özlemlili ayrıcalık esprisini kendi kapalı yaşamında sürdüren bir son kuşak. Diyeceğim, belki de Levanten olmanın bir özelliği de bu entegrasyondan kaçmada, bu iç dünyayı, tüm anıları, özlemleri ve alışkanlıkları ile küçük bir dünyaya dönüştürme sürecindedir; bu eski Beyoğlu'nun daha da eski Pera'nın her tür hududunu (ırksal, uyruksal, inançsal, toplumsal) halen geçerli ve gerçek saymaktır, varolmayan bir fildişi kulede yaşamaktır, gerçek olaylardan ve dünyadan tecrit edilmiş olarak yapay bir düzenin içinde, bu düzenin son kalıntıları olarak varolmaktır.

KOZMOPOLİT OLMAK

Levanten olup kozmopolit, yani *evrenkentli* ya da *evrenselkentli* olmamak sanki olanaksız. Levanten olanın kozmopolitliği, çünkü bir uyruk, bir ırk, dil ve din karmaşasından oluşuyor ve aslına bakarsanız, temelde bir göçmen veya göçmen kökenli olan Levanten, bir çeşit *apatrid* (vatansız) ya da konumunu şaşırılmış biridir.

Kendi konumumu düşünüyorum: Biri İtalya'dan diğeri Yunan adalarından (oysa temelde İtalyan kökenli) kopup İstanbul'a yerleşen, çocuklarını yetiştiren iki ailenin soyundan

oluşup kozmopolit bir Levanten'den başka şey olmanın olasılığı var mı? Kökenler ve öz kaynaklar Batı'da, ayaklar Türkiye'de!

Ya bu ara Levanten'in kimliği, kimlik arayışı (Ayşe Şasa'nın kulakları çınlasın) hangi yönlerde oluşuyor, değilse dağılıyor?

Beyoğlulu denilen *tür*, olsa olsa Levanten olabilirdi bir yarım yüzyıl önce. Yine de bu Levanten etiketini kendime tümü ile yakıştıramıyorum, züppelikten ya da inkârcılıktan değil, kuşağımın büyük bir kısmının başaramadığı bir entegrasyona, giderek bir kültürel entegrasyona varabildiğim için. Hiç kuşkusuz bunu yalnız başıma gerçekleştirmedim, koşullar yardım etti, içinde bulunduğum çevrenin bazı eğilimleri ve benim beğenilerim de katkıda bulundu ve özellikle 1951'den beri Yeşilçamlı olan babamın sayesinde oldu bu.

Öğrenimim Yeniçarşı'daki İtalyan Giuseppe Garibaldi Kraliyet İlkokulu'nda başladı. İlkokulda çekilen resimleri gözden geçiriyorum: O toplu sınıflardan pek kimse kalmadı artık İstanbul'da, kimi yurt dışına yerleşti, kimi öldü, kiminin izi kayboldu. Bir kuşak, son Levanten kuşağı eridi gitti. Bu kuşağın çocukları ise çoğunlukla yurt dışına yerleşmeyi yeğledi. Diyeceğim, kuşak olarak tarihe karışmak üzereyiz, Beyoğlu'muz ve Pera'mız ile birlikte.

Levanten olmanın doğal bir-zorunluğu, Levanten/Kozmopolit çevrenin içinde yaşamaktı. Kibirlikten değil sanırım, belki bir aşâğılık/üstünlük duygusundan, bir gerçek yerini bulamamış olmaktan. Yoksa eskiye, ayrıcalıklara, kapitülasyon havasına, sözüm ona *üstünlük* taşıyan, örnek görülen bir küçük dünyaya (tüm bir Batı'nın projeksiyonu olan bir küçük dünyadır bu) karşı duyulan, anılarla beslenen, aşırı bir bağlılık ve özlem.

Beyoğlu, sanırım tekrarlamakta yarar vardır, benim açımdan bir mitos değil; bir sömürgeci, bir sömürge kalıntısından başka (bir Küçük İtalya ya da bir Küçük Fransa olmaktan fazla) bir şey değildi ve tarihsel akışın içinde yok olması, genişleyip evrimleşen kentin içine kaynaşması da tarihsel boyutlamanın bir sonucu olarak görülmeli; ister Beyoğlulular'ın eksilmesi, ister kısmen entegre olmaları ile.

Büyükbabam, büyükannem, dedem, ninem Türkçeyi pek bilmezlerdi. Büyükannem, sanırım, Galata Köprüsü'nün öte tarafına pek geçmemişti. İstiklal Caddesi'ni, Tarlabası'nı, Taksim'i, Feriköy, Şişli ve Bomonti'yi, Boğaz'ı ve Adalar'ı yazları

geçirdiğimiz Bostancı'yı ve Pazar günleri kiliseye gittiğimiz Moda'yı bilirdi.

Benden iki kuşak öncesi Levantenler'in Türkçe bilmeleri, Türkçeyi öğrenmeleri gerekmiyordu. İlk çocukluğumda bile Beyoğlu'nda Türkçe konuşulduğu kadar Rumca ya da Fransızca konuşulurdu. Azınlıklardan olmayan esnaf, dükkân sahibi veya tüccar, ya biraz Frenkçe gevelerdi ya da yanına azınlıklardan olan personel tutardı. Ne diyeyim, Asmalımescit'teki kömürcü bile, Karadenizli olmasına karşın, işine yetebilecek kadar Rumca bilirdi, ama eğri ama doğru.

Benden önceki kuşak ise, Cumhuriyet öncesi döneminde yabancı okullarda öğrenim gördüğünden, Türkçeyi sonradan öğrendi, kimi geç yaşta bile. İş hayatına karışan erkekler için zorunluydu, ev hanımları için isteğe bağlı kalıyordu ya da içinde yaşadıkları çevrenin gereksinmelerine.

Dikkat edilecek bir nokta: Benden önceki kuşağın Levanten yazarları bile yazılarını, şiirlerini, anılarını, kitaplarını vb. yabancı dilde, tercihan Fransızca olarak yazdılar (Duhani, Sperco, Puller, Karasu, Primi vb.). Kendime bir pay ayırmak gibi olmasın (ya da olsun) fakat Türk basınında görev yapan, tüm kitap çalışmalarını Türkçe olarak veren tek son kuşak Levanten'i olduğumu sanıyorum, ya da tek yabancı uyruklu.

Bu dil sorunu Beyoğlu'nun son derece kendine özgü, tipik bir bölge olmasından da kaynaklanmaktaydı; Beyoğlu önceki yüzyılın ortalarına kadar elçiliklerin, konsoloslukların, kiliselerin, özel otellerin, seçkin azınlıkların, yabancıların ve tatlı su Frenklerinin bölgesi idi.

Elimin altında 1876 yılından kalma, Viconte Alfred de Gaston'un yönettiği ve yayımladığı, daha önce sözünü ettiğim A. Zellich et fils (A. Zellich ve Oğlu) tarafından basılan *Revue de Constantinople, politique, financiere et litteraire*'in (Siyasal, Mali ve Edebi Konstantinople Dergisi) bir cildi duruyor.

Önceki yüzyılın, bu kozmopolit Beyoğlusu'nun toplumsal panoramasını yansıtan bazı sosyete haberlerinin başlıklarını aşağıya çıkartıyorum bir belge olarak:

— *Concordia Tiyatrosu'nda maskeli balo, giriş bir Türk lirası.*

Ve bir soru: *Restaurant du Luxembourg'un sahibi Mr. Manasse bu yıl balo verecek mi?*

— *Varyete Tiyatrosu'nda gösteri: Offenbach'ın "Büyük Düşes"i, baş*

rolde izleyicilerin çok iyi tanıdıkları Monsieur Berlinguard,
— Fransız Elçiliği'nde yılbaşı balosu,
— Avusturya-Macaristan Elçiliği'nde balo,
— Rus Elçiliği'nde Noel ağacı,
— Osmanlı Bankası'nın Genel Müdürü Monsieur Foster'in özel
otelinde açılış kokteyli,
— Aynı gece Negroponti'nin evinde toplantı; katılanlar arasında
ünlü banker Georges Zarifi ve sanatçı Diaz de Soria,
— Pera sosyetesinin yakından tanıdığı ses sanatçısı Kontes
Sadowska'nın resitali,
— Monsieur Summaripa'nın evinde Yunan kolonisinin akşam
yemeği.
— Ortaköy'de Monsieur Artin N... 'nin karnaval gecesi,
— Monsieur Aleon'un cenaze töreni (bugünkü Ayhan Işık
Sokağı, eski Aliyon Sokağı adını Aleon ailesinden ve sokakta
bulunan evlerinden almaktaydı.)
ve benzerleri...

1876'ların Perası bu idi, İstanbul kentinin içinde (daha doğrusu dışında) yabancı kolonilerin bir araya gelmesi ile oluşan karmaşık bir bölge. Ve Levantenler, kuşaktan kuşağa, bu tür bir özel çevre, bu tür bir ayrıcalıklı bölgenin içinde yetiştiler ve giderek fosilleştiler.

Hiç kuşkusuz kapitülasyonlar da bu mutlu azınlığın, bu azınlık psikozu içinde mutlu olanların yararına çalışıyordu. Pasaportunu yere atıp ayağını üstüne basan ve böylece kendi elçiliğinin veya ülkesinin hudutları içinde sayıldığından dokunulmazlık kazanabilenlerin, bu şekilde zaptiyelerin elinden kurtulabilenlerin öykülerini –ki Jean amcamın başından bu tür bir olay geçmişti– çok duymuştum çocukluğumda.

Şimdi bu Kozmopolit/Levanten Pera, Birinci Dünya Savaşı'ndan başlamak üzere İstanbul'un kurtuluşuna kadar, kollarını ilkin Almanlar'a, sonradan işgal kuvvetlerine açıyor. Terside düşünülemez, yabancı koloniler kendi vatandaşlarını, kendi askerlerini kucaklıyor. Kurtarıcı olarak mı? Pek sanmıyorum, çünkü Levanten Beyoğlu zaten öteden beri kurtarılmış bir bölgedir. Kaldı ki işgal bir düzensizlik getiriyor, bir gerginlik, bir gerilim yaratıyor. Çünkü işgal kuvvetleri Türkiye'yi ve Türk vatandaşlarını çiğnedikleri kadar, her işgal kuvveti gibi, Pera'yı, değil kurtarmak bir süre için sahip olmak ve

kullanmak niyetinde ve konumundaydılar. Ve de öyle oldu...

Beyoğlu kolonisinin kaçta kaç, acaba işgal kuvvetlerine gerçekten kollarını açtı? O yılları Pera'nın içinde yaşamış olan ailemin mensuplarından pek olumlu şeyler duyduğumu anımsamıyorum. Annemin o dönemdeki nişanlısı bir Alman deniz subayı olduğundan, yıllar sonra belirtilen en tutarlı tarafı, eve bol erzak getirmesi ve annemi balolara götürmesiydi. Buna karşın herkes işgal kuvvetlerinin kadınlara karşı genel yaklaşımlarından, küstahlıklarından şikâyetçiydi. Sosyete salonlarında durum –elit olmanın getirdiği ölçü ya da ölçüsüzlük içinde– değişti, oysa gece vakti Fransız işgal kuvvetlerine ait Senegalli askerlerin saldırısına uğrayan aile kadınlarının, kızlarının sayısı da pek az sayılmazdı. İngiliz ordusundan olan Sihler ise, anımsardı annem, kimseye zararı dokunmamakla beraber salt görünüşleri ile ortalığa bayağı dehşet saçıyorlarmış, vb.

Şimdi Beyoğlulu olmanın, eski Pera'nın anıları ve her tür kalıntıları içinde yetişip yaşamının getirdiği bir özellik de, "kimlik/kültürel kimlik" sorununun ötesinde kalmış olmaktır. Kimliğin kesin olmasından değil (temeldeki yabancı Batılı köklere öylesine değişik ve ayrı dallar bağlanıyor ki...), kimlik *a priori* olarak bir sorun olmadığından. Ya da, Metin Erksan'ın deyimi ile, hepimizin bir çeşit Bizans Kadısı olmamızdan.

SCOGNAMILLO Giovanni, «Levanten olmak»
Mediterraneans 10, Sonbahar 1997, s. 115-121

18-25 Kasım 2020

Mekan ve Kimlikler II: Kentte kadın olmak, kentte genç olmak

KAYNAR Hakan, *Projesiz Modernleşme Cumhuriyet İstanbul'unda Gündelik Fragmanlar*, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yay., 2012, s. 196-228.

YAVUZ İnci, "1980 sonrası dönemde marj dışı gündelik yaşamın düzene eklenmesi: Kadıköy Akmar Pasajı Gençliği", *Sosyologca*, sayı:4, Temmuz-Aralık 2012, s. 219-233.

KAYNAR Hakan, Projersiz Modernleşme Cumhuriyet
İstanbulu'nda Gündelik Fragmanları, İstanbul Araştırmaları¹⁹⁵,
EnstANSU Yay., 2011, s. 195-239.

EN ESKİ HİKÂYE: KADINLAR VE ERKEKLER

Kadın-erkek ilişkilerinin karakteri, bu ilişkilerdeki değişim, ilişki biçimleri; bunların hepsi bir topluluk hakkında değer yargısına sahip olmak için kullanılabilir. Bu bilgileri sadece herhangi bir topluluğu inceleyen bir bilim adamı değil aynı zamanda gündelik hayatın aktörleri olan sokaktaki insanlar da kullanır. Yani bu ilişkilerdeki gerilim ya da rahatlama, geçmişe ya da bir topluluğa bugünden ya da dışarıdan bakanlar için değil, içeriden bakanlar için de bir şeyler söyler. İnsanların birbirleri hakkında önyargılar edinmek için kullandıkları referansların başında kadınla erkek arasındaki ilişkilerin zorluğu ya da kolaylığı vardır.

Kadın-erkek ilişkileri sadece belli bir zamanı ve mekânı paylaşanlar arasındaki önyargıları beslemez. Örneğin şehir, kırdan gözünde, bu ilişkiler açısından her zaman daha rahat bir yerdir. Ancak bazı şehirler sadece kırdan değil diğer şehirlerden de farklıdır. Yine şu anı yaşayanlar geçmişle bugünü karşılaştırırken kadın-erkek ilişkilerinde bir yozlaşma görme eğilimindedir. Bir zamanı, bir mekânı ya da bir cemaati yargılamanın en kolay yolu, oradaki erkek-kadın ilişkilerinde bir "yozlaşma" saptamaktır.

Yine de şehirler, sakinlerinin birbirleri üzerindeki denetimlerini zayıflatacak kadar yoğun yerleşime açık olduklarından, başka birçok şeyde olduğu gibi, insanları kadın-erkek ilişkilerinde de daha "serbest" kılar. Bu serbestlik şehirlilerin kendi aralarında bilinçle yarattıkları bir değerler bütünü değil, kalabalığın ürünüdür. Kalabalıkta haddini aşan herhangi bir eylem, kişinin üzerinde küçük taşra şehirlerinde olduğu gibi bir ağırlık bırakmaz. Herhangi bir hatasında bile, bu hata onun üzerine yapışarak ömrünün bir kısmı boyunca onu lekelemeyecektir. Bu serbestliğin bir sonucu da, şehirdeki erkeğin daha pervasız oluşudur.

Ancak bu pervasızlık sürekli onun lehine sonuçlar doğurmaz. Şehir, erkek için aynı zamanda sürekli bir gerilimin de kaynağıdır. Bir yanda ona sormadan bir uyarıcıyla tetiklenen arzuları, diğer yanda da bireylerin bir arada yaşamasının bir sonucu olan değer yargıları arasında sıkışır kalır. Şehrin kırdan ve geçmişten farklılaşan çehresi içinde düştüğü bu durum, onu diğerleri konusunda da sürekli şüpheye düşürür. Kadın geçmişte hiç olmadığı kadar sokaktadır artık. 19. yüzyılın sonralarında, şehir mekânını değiştiren yeni misafirlerden birisi de aslında kadının sokaktaki bu varlığıdır. Daha önce, yüksek duvarların içinde saklanan kadın artık kamusal hayatın bir parçasıdır. Üstelik gitgide kendisini saklayan perdelerden de boşanır. Haliyle kadın, bir varlık olarak sokakta daha sık arz-ı endam eder ve değişen giyim kültürünün sonucu olarak da kendisini daha fazla gösterir. Bütün bu değişiklik erkeği de değişen hisler içinde bırakacaktır.

Kadının sokaktaki bu varlığı erkeği rahatsız eder. Bu rahatsızlık, kadını kamusal hayattan saklayan geçmişteki değer yargılarının bir sonucudur aslında. Geçmişte bu değer yargularıyla kapatılan kadının kendine çizilen sınırları aşması yasaklandığından ve aslında bu yasaklar da az çok cinselliğe dair imalar taşıdığından, kadının yeniliğe dair duyduğu her türlü talep erkek tarafından yanlış tercüme edilir. Yabancı erkeklerden korunan kadın, kalesinden kendi isteğiyle çıktığında, onun kamusal alandaki varlığı bizatihi bir talep şeklinde algılanır erkek tarafından. Bu erkek rahatsızlığı kadına karşı duyulan bir rahatsızlık değildir. O kendisiyle, kendi arzularıyla mücadele etmek zorunluluğundan rahatsız olmuştur.

Sokakta Kadın

Batı'da, uzun Orta Çağ boyunca şehirli kadın için sokakta bulunmak tehlikeli bir durum değildi. Ancak 18. yüzyılın sonlarından itibaren şehirleri kalabalıkların mekânı hale getiren göçler, şehirlerin fiziki görünümünü ve yapısını değiştirdi. Çoğalan şehir içi trafik daha çok at, daha çok at ise daha çok pislik demekti. Bunun yanında şehrin eski ve yeni dükkânlarından, tabakhanelerden, mezbahalardan, tutkal ve diğer fabrikalardan yükselen kokular şehir havasını dayanılmaz kılıyordu. Daha da kötüsü varlığını borçlu olduğu burjuva için şehir artık çok kalabalıktı, sokaklarda sınıf ayrımı olmadan rasgele oluşmuş bir insan yığını omuz omuza yürüyordu. Seçkin erkek ve kadınlar çoğu kez daha düşük seviyeden insanlarla çarpışıyor, belki örselenip, itekleniyordu. Sokaktaki bu düzensizlik bir tür tereddütü ve zihin karışıklığını beraberinde getirdi. Bu karışıklığın abartılı bir anlatımı olarak sokakta fahişelerle karıştırılmış kadınların hikâyeleri gazeteciler ve yenilikçi yazarlar tarafından konu edinildi.⁵⁸⁹ Bütün bunlar kadının sokaktan çekilmeye başlamasının göstergeleriydi. Bunun bir sonucu olarak, bir erkek refakati olmadan seçkin bir kadının sokakta gezmesi istenmeyen ve onaylanmayan bir davranış biçimi oldu.⁵⁹⁰ Ancak İngiltere'de, 18. yüzyılın sonundan itibaren hızla endüstrileşen şehirleri çevreleyen fabrikalarda çalışmaya başlayan kadınlar

589 Benzeri bir hikâyeye Hüseyin Rahmi Gürpınar şöyle başlar: "Savaş yıllarında Hasibe Hanım, uğradığı gülünç bir felaketle tuhaf bir olayın kahramanı olmuştu. Hikâye İstanbul'a ağızdan ağza pek çabuk yayıldı." Hikâyede gıda için evdeki kişi sayısına göre verilen vesikayla fahişelere verilen vesikayı karıştıran, daha doğrusu ikincisine dair hiçbir bilgisi olmayan yaşlı bir kadının zührevi hastalıklar hastanesinde "vesika almak" için yaptığı komik mücadele anlatılır. En sonunda muayene masasında buradaki vesikanın ne olduğunu anlayan Hasibe Hanım, bir çok defa anlattığı bu anısını gülererek anlattıktan sonra: "Bir kadın için her zaman tehlike var. Tanrım kazasından esirgesin" diye şükreder. Bkz., Hüseyin Rahmi Gürpınar, *İki Hödüğün Seyahati*, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1966, s. 71-78.

590 Elizabeth Wilson, *The Sphinx in the City*, Virago Press, London, 1991, s. 30.

için durum çok daha farklıydı. Sokakta görünüp, başka bir sınıftan erkekle rasgele çarpışmak bir yana, bazı durumlarda kadınlı erkekli grupların hep beraber yoksulluktan aynı odada üst üste uydukları görülüyordu.⁵⁹¹ İngiltere’de şehir planlanmasının 19. yüzyıldaki gelişimini, bu istenmeyen karşılaşmalar kadar, işçi sınıfının içinde bulunduğu durumdan doğan toplumsal roller de etkiledi.

Kalabalıkların şehre getirdiği önemli sorunlardan biri ahlakiydi. 1830’lu ve 40’lı yıllarda İngilizler, Protestanlığın şedit yanından ilham alarak fahişeliğe karşı sert kampanyalar düzenlemeye başladılar. İşçi sınıfı kadınlarının orta sınıf erkeklerce kullanıldığına dair popüler içerlemeyi bu kampanyalar üretti. Bunu toplumsal bir mesele kabul edenler, yazılarında, Londra sokaklarında müstehcen evlerden birine rastlanmadan gezilemeyeceğini yazıyorlardı. Evangelist bir genç anılarında, şehrin kadınlarıyla her adım başında bir karşılaşma yaşamadan yürüyemediğini ve yol boyunca, ergenlikten olgunluğa, her adımda bin bir baştan çıkarmaya maruz kaldığını söylemektedir. Öte yandan kadınlar da aynı tür baştan çıkarmayla karşılaşılıyor; ama onların bir kez “düşünce”, düzeyi artan bir aşığılanma ile karşılaşip erken ve trajik bir ölüme doğru gidecekleri düşünülüyordu. Evangelistlerin etkisinde kalmış ahlakçı değerlendirmelerden tamamen ayrılan görüş açısıyla fizikçi William Acton 1847’de yaptığı çalışmada, bu görüşe karşı fahişeliğin İngiltere’de sanılanın aksine daha da yaygın olduğunu söylüyordu. Hatta Acton, işçi sınıfındaki her kadının bu tür bir süreçten geçtiğini ve fahişeliğin sürekli bir meslek olmadığını düşünüyordu. Ona göre fahişeliği kaçınılmaz kılan şehrin koşullarıydı. Onlara sokak kızı denmesi de, fahişelerin bütün diğer kadınlardan daha çok sokaklarda olmasından dolayı bir tesadüf değildi. İşçi sınıfının kadınlarına sokak, orta sınıf kadınlarına ise Londra’nın hemen hemen her yerini kaplayan bahçeli evlerinde işten dönen kocalarını beklemek uygun görülüyordu.⁵⁹² Sonuçta İngiltere’de, şehirdeki kadınlar çoğu kez bir tür tanzim ve sürgün konusu oldu. Kadının çalışmaya devam etmesi düşüncesi ve kamusal alandan tamamen dışlanamayacağını kabul edilmesiyle birlikte şehir, baştan çıkarıcılardan temizlenip güvenli bir yer haline geleceği bir planlamaya tabi tutuldu.⁵⁹³

19. yüzyılda çalışma hayatı Fransa’da da kadınlar için zordu. Erkeklerle nazaran çok daha ucuza çalışıyorlardı. İngiltere’de olduğu gibi bu işlerin çoğu dikiş nakışla ilgiliydi. Bunun dışında diğer bir iş kolu tezgâhtarlıktı. İşçi kadınlar içinde en az kazanan ama buna karşın güzel giyinme şansına sahip olanlar

591 *A.g.e.*, s. 35.

592 *A.g.e.*, s. 38–41.

593 *A.g.e.*, s. 42.

tezgâhtarlık yapan genç kızlardı. Tezgâhtarların kamusal alanda giyimlerindeki bu rahatlıktan dolayı burjuvazi kadınlarıyla karıştırılması, dönemin ahlakçıları- nı kadınların şehirdeki hayatını düzenlemek konusunda harekete geçirdi. Burada da düzenlemenin ilk konusu fahişelikti. 1816'da Paris'teki bütün fahişeler kayde- dildi ve 1826'da her birine bir vesika verildi. Şehrin kendine özgü yapısı ve giyim alışkanlıklarındaki değişimlerden kaynaklanan karmaşa, devletin tehlikeli gör- düklerini işaretlemesine yol açmıştı. Şehir herkesin istediği kostümle istediği her hangi bir role bürünebileceği bir sahne haline gelmişti.⁵⁹⁴ Londra ve Paris her ne kadar şehirde kadının görünürlüğü konusunda aynı meseleyle, fuhuş problemiyle karşılaşsa da farklı fiziki çevrelere sahipti. Paris'te orta sınıf, Londra'nın aksine müstakil evlerde değil apartmanlarda yaşıyordu. Apartmanların fiziki özellikle- ri de Parislileri maaile bir kafe yaşantısına teşvik etti. Oysa 1789'dan önce bir kadının ahlaki yönden zayıflığını anlatmak için kafelerin çevresinde dolaştığını söylemek yeterliydi.⁵⁹⁵ Kafeye gitmek karı-koca, ailenin her ferdi kapsayan bir sosyalleşme olduğundan, kadının sokaktaki varlığı Londra'dakinin aksine cinsel veya sınıfsal anlamlarından daha çabuk kurtulmuş oldu. Neticede Avrupa'nın bu iki başkentinde, 19. yüzyılda yaşanan değişimle şehirde kadının kamusal hayata katılımı, en azından başlangıçta devleti eski bir meseleyle, fahişelikle karşı karşı- ya getirdi. Yeni şehir hayatının zorluğu özellikle işçi sınıfından kadınları bu tür hayata itebiliyordu. Bu tür problemler bir yana, namuslu ya da değil, kadın, şehir sahnesine fahişelerin açtığı kapıdan çıkmış gibi görünmektedir.

İstanbul'da Kadın: Mesirelerden Sokağa

19. yüzyıla daha girmeden Türkiye'ye gelen ve doktorluk mesleği sayesinde bazı hanelerin haremlerine giren Fransız Olivier, yabancı olduğu bu coğrafyadaki kadın-erkek ilişkilerini anlamak ve başkalarına anlatmak için açtığı bahiste, iki cins arasındaki ilişkileri düzenleyen onca engellemeye rağmen, hemcinsler arasın- daki ilişkilere ilişkin hoşgörüyü şaşkınlıkla karşılar:

"Buna karşılık, zevk kadınlarına, fahişelere ne müsaade edilir, ne de mü- samaha... Hükümet, bunlardan Müslüman olanlarını pek büyük bir şid- detle cezalandırır. Geceleri bunlardan bir kaçının sokaklarda, ötede beride yakalandığı ve diri diri çuvala konularak Sarayburnu'ndan denize atıldığı vakidir. Ama Beyoğlu sokaklarında kılık kıyafetlerinden, kadınlaşmış hal

594 *A.g.e.*, s. 49-50.

595 W. Scott Haine, *The World of the Paris Cafe: Sociability among the French Working Class, 1789-1914*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore-London, 1996, s. 180.

ve tavırlarından ne olduklarını, neye yaradıklarını çabucak belli eden Rum delikanlılarının müşteri beklemlerine kimse ses çıkarmaz.”⁵⁹⁶

Oysa Olivier, çoğu seyyah gibi önyargılarıyla hareket ediyor ve kısmen yanıltıyordu. Söylediği gibi iktidar her ne kadar fahişeliği yasaklamış olsa da, dünyanın her şehrinde olduğu gibi İstanbul’da da fahişeler vardı, ancak bunlar sokaklarda özgürce dolaşamıyorlardı. Bunların bazıları her ne kadar oturdukları mahallelerde sıradan davranışlarıyla dikkat çekmek istemeseler de komşular hangi eve ne kadar yabancıнын girdiğini bildiklerinden kendilerini saklayamazlardı. 16. yüzyılda fahişeler oturdukları mahallelerden toplanıp, öyle Sarayburnu’ndan denize değil hapse atılmışlar, delikanlılardan aşık olup onlarla evlenen olduysa da yine padişahın emriyle bu yeni evliler şehirden kovulmuşlardı.⁵⁹⁷ Bu tür kısıtlamalar meslek erbabını yaratıcı çözümler bulmaya itiyor, çamaşır yıkayacak karısı olmayan bekârların bu ihtiyaçlarını karşılamak için çamaşırcı kılığına giriyorlardı.⁵⁹⁸ Fahişeler İstanbul’da, 19. yüzyıla kadar çoğunlukla bekârlarla beraber anıldılar. Ne zaman çevre halka verdikleri veya hastalık yaydıkları zannıyla bu bekârların odaları yıkılsa, buralardaki fahişeler de ortaya çıkardı.⁵⁹⁹

Öte yandan yine 19. yüzyıla kadar İstanbullu kadınlar sanıldığından daha çok erkekler tarafından görünür haldeydiler. Beyoğlu bir yana her gün onları şehre, çarşıya taşıyacak bir bahaneleri olmadığından belki içine kapalı mahallelerde yaşıyorlar, kendilerini yabancı erkeklerden sakınıyorlardı. Haliyle şehrin, kadın ve erkeğin sık sık gündelik içinde rastlantıyla karşılaştıklarını söylemek zor olsa da bayram ve tatil günlerinde İstanbullularca doldurulan mesireleri, iki tarafın birbirini görmesini sağlayan yerlerdi. Bunların en eskisi Kâğıthane, Kanuni zamanından beri şehrin en popüler mesire alanıydı. Asıl ününe III. Ahmed döneminde kavuşacaktı. Yatağı değiştirilmiş derenin her iki yanına yapılan rıhtımlar ve her iki kıyıda inşa edilen kasırlarla köşkler, burayı bütün İstanbul için çekici bir eğlence yeri haline getirmişti.⁶⁰⁰ Musahipzade Celal’in canlandırdığı 1750’lerdeki bir Kağıthane eğlencesi, bu tür mesire yerlerinin kadın ve erkekler için ne tür imkanlar sağladığına dair sahnelerle doludur:

596 Olivier, *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye ve İstanbul*, çev. Oğuz Gökmen, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1977, s. 79.

597 Ahmet Refik Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 29.

598 *A.g.e.*, s. 31.

599 Reşat Ekrem Koçu, “Eski İstanbul’da Ahlak Zabıtası”. *Hayat Tarih Mecmuası*, 5, Haziran 1970, s. 14–15.

600 Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, s. 103.

Bayramyerinde piknik, Kağıthane (1929–30); Suna ve İnan Kırâç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

“Bu hây-ü huy içinde, ne maceralar cereyan ediyor, ne aşıkane va'd üvâidler, ahdü peymanlar teati ediliyordu. Ne âramsuz nazendeler, ne işve eda mahbubeler, ne fettan dilbazlar, aşıkleriyle sesiz sadasız neler, neler konuşuyorlardı.”

“Çeşmenin yanında bir kadın, elindeki incili çevresinin bir ucunu düğümleyip avucunda saklıyor, bu hareketiyle çeşmede atını sulamak bahanesiyle, temaşayı cemali yâra aşıkına: (Temkini unutma; mevkiim müsait değildir) demek istiyordu.”

“Yaldızlı mavi koçosunun içinde sakın sakın oturan güzel hanım, elindeki sarı fulyaları koparıp çemenler üzerine atıyor ve aşıkına, senin için sarardım soldum, harap oldum demek istiyor. Ağaca dayanıp mahzun mahzun düşünen aşık, bu itirafına mukabil siyah tahrirli, al lâleyi bir vaz'ı sadakârane ile kokluyor ve cananına: 'Ateş i aşkımdan yanıyorum' demek istiyordu.”⁶⁰¹

Ancak bütün bunların yaşandığı Kağıthane'de, kadınların giyimde iyice kapanmalarına ve sokaktan evlerin içine çekilmelerine neden olacak olayların ipucu da vardır. Musahipzade, aynı öyküde Kağıthane'ye eğlenmeye gelmiş bir anne-kız'ı

601 Musahipzade Celal, *Eski İstanbul Yaşayışı*, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1946, s. 128.

geçmişte olanların bilgisiyle konuşturur. Kalabalıkta kaybettiği kızını çeşmenin başında bulan endişeli anne, yaşadığı telaş nedeniyle onu azarlarken, su içerken yaşmağını sıyırmış genç kızın yüzünü gören iki yeniçeri neferi de çeşmenin yanına yanaşır. İki nefer aralarında az önce gördükleri dudakların güzelliğine dair “kiraz”lı benzetmeler yapar. Bunun üzerine annenin, kulağına eğilip kızına söyledikleri, bir bakıma İstanbullu kadınların sonraki yıllarda neden evlerine kapandıklarını da açıklar: “İşitiyor musun? ... adamı omuzlayıverirler.”⁶⁰² İstanbul’un kadınlar açısından en tehlikeli olduğu zaman, gerçekten de 18. yüzyılın ortalarından başlayarak, yarımada İstanbul’da imkânı olan herkesi Haliç’in kuzeyine kaçırın Yeniçerilerin ocaklarıyla beraber şehrin yüzünden ve tarihten silindikleri 1826’ya kadar geçen yıllardı. “Bu devirlerde kül halinde bütün zabıta teşkilatı felce uğramış, söz ayağa düşmüş, kız oğlanlar değil, dört kaşlı delikanlılar bile sokağa çıkamaz olmuşlardı.”⁶⁰³

Kâğıthane’deki Sadabad ve diğer köşkler, bir yığın neden arasında, buradaki eğlencelerin de tetiklediği söylenen Patrona Halil İsyanı’ndan sonra gözden düştü ve akabinde -I. Mahmud döneminde- üç günde tarumar edildi. Kağıthane’nin tekrar İstanbullular nezdinde popüler olması yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra gerçekleşecekti.⁶⁰⁴ Ancak bundan sonraki yıllarda İstanbul’da mesire eğlencesi ve onun arkasında saklanan kadın-erkek piyasasını canlandıranlar, şehrin sakinleri değil Mısır’dan gelen misafirleriydi. Abbas Paşa’nın valiliği esnasında İstanbul’a göç eden Mısırlı pek çok paşa ve hanımı, şehre gelir gelmez satın aldıkları köşk ve yalılarda sürdürdükleri yaşam tarzlarıyla İstanbul’un bütününü etkilemişti. Misafirleri izleyen saray kadınları da onlar gibi arabalara binip mesirelere hatta şehrin kalabalık meydanlarına piyasa yapmaya indiler. Bütün bunlar olurken, Kırım Savaşı nedeniyle şehre gelen müttefik İngiliz ve Fransız askerlerin esnafa bıraktığı para, kısa bir süreliğine de olsa şehirde sefahatin yukarıdan aşağıya doğru çabucak yayılmasını sağlamıştı. Artık İstanbul esnafı da Boğaziçi’nden yalılar tutuyor, 19. yüzyılın Divanyolu’nda kendisini gösteriyordu. Bu arada Kağıthane tekrar gözde bir mesire yeri halini aldı. “Gerek orada, gerek Bâyezid meydânında arabalara işâretlerle mu’âşaka usûlü hayli meydân aldı” diyen Ahmed Cevdet Paşa bu değişimlerin sonucunu da açıklıyordu: “Zen-dostlar çoğalup mahbûblar azaldı. Kavm-i Lût sanki yere batdı. İstanbul’da öteden berü delikanlılar için ma’ruf u mu’tad olan aşk u alaka, hâl-i tabî’îsi üzre kızlara müntakil oldu.”⁶⁰⁵

602 *A.g.e.*, s. 127-128.

603 Koçu, “Eski İstanbul’da Ahlak Zabıtası”, s. 16.

604 Sevengil, *İstanbul Nasıl Eğleniyordu*, s. 145.

605 Ahmet Cevdet Paşa, *Ma’rûzat*, haz. Yusuf Halaçoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, s. 9.

Ancak bu özel günlerde (bayramlarda, tatillerde) ve özel yerlerde (mesirelerde) gerçekleşen kadın-erkek karşılaşmasının, gündelik hayat düzeyinde karşılığı abartılmamalıdır. Kadınların evden çıkmak için bahaneleri o kadar azdı ki, muhtemeldir ki İstanbul'un dört bir yanında yatan evliyelerin dilekleri konusundaki fonksiyonel ayrılığı, bu tür bir kadın yaratıcılığının sonucuydu. Böylelikle evlenecek kızı olan kadınlar şehrin bir başka mahallesinde yatan evliyayı ziyaret ederken çocuk isteyenler bir başkasına gidiyorlar, evliyeler da sadece bu dileklere cevap vermiyor, aynı zamanda kadınların güneşlenmesine ve hava almasına da hizmet ediyorlardı. Her ne kadar kadınlar çok fazla sokağa çıkmasalar da mahallelerin birbirlerine bitişik nizam evlerinde kaç-göç ve mahremiyetin aşkın önüne koyduğu onca kafese ve perdeye rağmen, komşu erkek ve kızlar arasında birbirine âşık olanlar oluyor, ancak bu aşklar nadirattan sayıldığı için bir efsaneye dönüşüp bütün İstanbul halkına malum oluyordu. Öte taraftan, kadınla erkeğin aralarında aşk olsa da her türlü temas kısıtlandığından, bunların her türlü hareketi bir tür simgeye dönüşüyor ve taraflar birbirleriyle yine nesnelere üzerinden iletişim kuruyorlardı:

“Komşunun oğlunu seven kız, şayet ele avuca sığmaz kısmından ise maksadını sevgilisine anlatmak için, her şeyi göze alarak bir takım çarelere başvururdu. Meselâ oğlanın göreceği bir odada, ekseriya kurusun diye sabun veya olsun diye elma dizilen pencere üstlerine bir dilim ekmek, bir limon ve bir kömür parçası koyardı: helecan içinde beklerdi. Delikanlı karşıki pencereden bunları görürse anlardı ki, komşu kızı, kendisinin aşkıyla kömür gibi yanmış, limon gibi sararmıştır. Peki, ya kuru ekmek ne mânaya delâlet eder? Bu en mühimdir: “Tek seninle birleşeyim, evleneyim... Bütün ömrümce kuru ekmek yemiye razıyım!”⁶⁰⁶

Ahmet Rasim, âşıklar arasındaki bu iletişimi “muhabbet dili” ya da “pandomima” diye adlandırdığı yazısında, bu dili oluşturan nedenleri de sıralıyordu. Kadınla erkek, yan yana yürümek şöyle dursun ne tramvayda ne vapurda konuşabiliyor ne de arabaya beraber binebiliyordu. Hatta arka sokaklarda bile bir kadınla konuşan erkekler, aralarındaki ünsiyeti anlamak isteyen polislerce sorguya çekiliyorlardı. Bütün bu zorluklar da kadınla erkeği sürekli işaretlerle anlaşmaya teşvik ediyordu. Örneğin Ahmet Rasim, buluşacağı kadının saçlarının topuz olup olmamasından görüşmenin ne kadar süreceğini bilebiliyordu. Mesire yerlerinde, eğer kayıkta piyasa yapılıyorsa, çiftler arasındaki

606 Refik Halid [Karay], *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 34.

en önemli iletişim aracı kadınların kendilerini güneşten korumak için yallarına aldıkları şemsiyelerdi.⁶⁰⁷ 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şehrin içinde olduğu değişim, şehri bir yandan nev zuhur mahallelerle büyütürken şehre yeni mesire yerleri de kazandırdı. Öte yandan gelişen ulaşım araçlarıyla şehrin küçülmesi kadın-erkek karşılaşmasını şehrin içine taşıyıp gündelik bir rastlantı haline getirdi. Kadınlarla erkekler artık denizde, karada, sayısız mesire yerlerinde kayık ve arabalarla karşılaşırken, bunlara bir de yine evliyaların fonksiyonel hayır hizmetlerinin benzeri olan tatlılarıyla ünlü sular eklenip, yeni mesire yerleri yarattı. Yine Ramazan eğlencelerinin mekânı haline gelen tiyatrolar, kafeslerin ardından olsa da balkonda oturan kadınların sahnede olup bitenler kadar aşağıda oturan erkekleri de seyretmelerini sağladı.⁶⁰⁸ Ancak bu özel yerler dışında kadınlar sokakta görünmekten hâlâ çekiniyorlardı. II. Abdülhamid'in henüz tahta çıkmadığı yıllarda özellikle Beyoğlu'nun Levanten sakinleri, hızla İstanbul'daki bir Avrupa şehrine benzeyen mahallelerini terk edemiyorlar, "tatsız karşılaşmalardan ürktükleri" ve "hem kendileri hem de karıları" için korktuklarından hep kalabalık gruplar halinde geziyorlardı.⁶⁰⁹ 1900'den sonra Müslüman kadınların sokakta, sarayına dönen padişah tarafından bizzat, bazen içkili yerlerde de muhbirler tarafından görülmesi sarayın sık sık uyarılar yapmasına neden oldu. Bu uyarılarda sürekli İstanbullu kadınlar geleneksel giyim kurallarına uymaya davet ediliyordu.⁶¹⁰ 1899 yılında İstanbul'a gelen Norveçli yazar Knut Hamsun, Eyüp'e giden bir Haliç vapurunda İstanbullu kadınların II. Abdülhamid'e rahatsızlık veren bu tarz davranışlarını gözlemliyordu: "Vapur hareket edip de rüzgâr esmeye başlayınca, güvertedeki güzellere bazılarının yaşmakları uçuşuyor; ancak yaşmağı tekrar örtmek için pek de acele edilmiyor."⁶¹¹

Meşrutiyet'le birlikte imparatorluğun hemen her yerinde olmadık kapılar açmaya başlayan hürriyet kelimesinin muğlaklığı da kadınlar tarafından başka türlü yorumlanacaktı. Kadınlar hürriyet kavramını kamusal yaşamlarını kısıtlayan kuralların ihlali olarak algıladılar ve her zaman olduğundan daha çok sokağa çıktılar. İşte tam bu noktada, siyasal otorite Batı şehirlerindeki gibi

607 Ahmet Rasim, *Dünkü İstanbul'da Hovardalık*, s. 185-188.

608 Refik Halid [Karay], *Üç Nesil Üç Hayat*, s. 36.

609 Bertands Bareilles, *İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri*, çev. Ali Berktray, Güncel Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 48.

610 Vahdettin Engin, *Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u*, Simurg Yayınları, İstanbul, 2001, s. 55-57.

611 Knut Hamsun ve Hans C. Andersen, *İstanbulda İki İskandinav Seyyah*, çev. Banu Gürsaler-Syvrtsen, YKY, İstanbul, 2006, s. 37.

bir düzenleme ihtiyacı duysa da İstanbul'da kadın Batı'dakinin aksine kısmi bir dokunulmazlığa sahipti. Kadının sokaktaki varlığı bir müdahale gerektirse bile, bu müdahaleyi yapacak olan polis ve onun temsilcisi olduğu otorite kadına dokunamazdı.⁶¹²

Öte yandan meşrutiyetten sonra şehirde oluşan yeni koşullar, herhangi bir bahanenin ardından sokağa çıkan kadın için bu nadir imtiyazı bir görev haline de getirecekti. Hem savaşların İstanbul'da azalttığı erkek nüfusun yerini doldurmak gerekliliği hem de kadınların sosyal yaşama katılmaları konusunda iktidardaki İttihatçılar ve onları besleyen entelektüel birikimin düşünceleri, kadını bir daha dönmemek üzere evinden dışarı çıkarttı. Meşrutiyetten sonra İstanbul'da kurulan sayısız kadın derneklerinden birinin ismi bütün bunları açıklamaya yeterlidir. "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyyesi" isimli bu derneğin hamisi Harbiye Nazırı ve Başkumandan Enver Paşa'nın eşi Naciye Hanım'dır. Kadınlara iş bulup "kendilerini namuskârâne temin-i maişete" alıştırmayı amaçlayan derneğin bir yandan da toplumdaki aile yaşamını desteklemek üzere erkekleri yirmi beş, kadınları yirmi yaşlarında evliliğe teşvik etmesi,⁶¹³ cemiyetin sadece istihdam kaygısıyla çalışmadığını düşündürebilir. Sadece bu cemiyet değil, İstanbul'da kurulan kadın derneklerinin çoğu, Türk ve Müslüman kadınların para kazanmasını istiyor ve buna imkân sağlamak için çeşitli girişimlerde bulunuyordu. Ne var ki bunlar da geleneksel "kadın" ve "el" işleriydi, örneğin dikiş dikmeleri için terzi evleri açıyorlardı.⁶¹⁴

Bu yıllar özellikle bazı banka ve özel kurumlarda kadınların beyaz yakalı memurlar sınıfına katıldıkları bir dönemdir. Telefon memureliği gibi kadınlar için uygun görülen işlerde ise, bu tür hizmetleri veren şirketlerin yabancılara ait olmasının bir sonucu olarak Müslüman kadınlar diğerlerine nazaran oldukça az bir oranla istihdam ediliyorlardı. 1914 yılında, Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmaniyesi'ne iş için başvuruda bulunan 200 Türk kadından sadece yedisinin başvurusu kabul edilmişti, ancak kurumda 120 kadın memure çalışıyordu.⁶¹⁵ Başka kurumlarda ise kadın çalışanlar erkeklere oranla çok az sayıdaydılar. En azından Osmanlı Bankası özelinde kadınların

612 Palmira Brummet, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm, 1908-1911*, çev. Ayşe Anadol, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 439.

613 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, 51, Mart 1988, s. 34-35, 37.

614 Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirket-i Osmâniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri-III", *Tarih ve Toplum*, 36/214, Ekim 2001, s. 41-45.

615 *A.g.e.*, s. 43.

işgücüne katılımı düşünüldüğünden daha azdı (1911–30 yılları arasında bütün çalışanların %4'ü).⁶¹⁶

Sanayide çalışan kadınların sayısı sektöre göre değişiyordu. Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin 1913 ve 1915 yıllarında yaptığı istatistiklerde kadınların bu iş kollarında ne oranla yer aldığı gözlemlenebilir. Kadınlar, toprak sanayi diye anılan tuğla, kireç, çimento gibi üretimlerde yer almıyorlardı. Buna karşılık şekerlik, konserve, tütün ve dokuma sanayinde kadınların erkek işçilere oranı bazen %50'yi aşıyordu. Konserve ve şeker imalatında çalışan sayısı, 1913'e nazaran 1915 yılında, kadınlar ve erkekler için aynı oranda düşmüştü. Sadece tütün ve dokuma sanayiinde kadın işçiler erkeklerden boşalan yerleri doldurmuş görünmektedirler. İzmir ve İstanbul'daki fabrikalara ait rakamlarla, tütün üreten iki fabrikada çalışan işçilerin 1913'te 2.109'undan 923'ü, 1915'te 2.237'sinden 1.086'sı kadındı.⁶¹⁷ Makriköy Askeri Bez Fabrikası, Yedikule Fabrikası ve Manisa Fabrikası'ndaki işçilerin 1913'te %50'si, 1915'te %55'i kadındı.⁶¹⁸ Çoğu İstanbul'da bulunan çeşitli dokuma imalathanelerindeki kadın işçilerin oranları 1913'te %70'i, 1915'te %74,3'ü bulmuştu.⁶¹⁹ Hangi sektörde olursa olsun kadın işçilerin gündelikleri genelde erkeklerin kazandıklarının yarısıydı. Ancak istatistiğe tabi olan işletmelerden anlaşılacağı gibi İstanbul'da işçi kadınlar, kadının şehir sahnesinde sürekli bir rol almasını sağlayacak kadar da kalabalık değildiler.

İstanbullular şehrin 1910'lardan itibaren sadece düşman orduları tarafından işgal edilmelerine üzülmедiler. İstanbul, Balkanlardan gelen Türk muhacirlerin beraberlerinde taşıdıkları hüznle sakinleri için daha da kötümser bir havaya büründü. 17 Temmuz 1922 tarihine kadar İstanbul'a sığınan 70 bin Müslüman mülteciye, Balkanlardaki görevleri otomatikman sona eren 5 bin memur eklenecekti. Çeşitli tarihlerde İstanbul'a getirilen esirlerin sayısı ise 7 binin üzerindeydi.⁶²⁰ Şehir bir anda yardıma muhtaç bunca yabancıyla dolunca yöneticiler çeşitli çözümler arıyor, muhacir kadınların dikiş ve örgü gibi meşguliyetlerle iş hayatına katılmalarını sağlıyorlardı. Ancak asıl büyük göç Rusya'dan geliyordu. İstanbul'a

616 Laurence Ammour ve Lorans Tanarar Baruh, "Çalışan Kadından Bir Kesit (1911–1934): Osmanlı Bankası Kadın Personeli", *Tarih ve Toplum*, 31/183, Eylül 2001, s. 16–17.

617 *Osmanlı Sanayii: 1913–1915 İstatistikleri*, haz. Gündüz Ökçün, Hil Yayınları, İstanbul, 1984, s. 77.

618 *A.g.e.*, s. 136.

619 *A.g.e.*, s. 150.

620 Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 94–95.

Rusya'dan 200 bin mülteci geldi. İstanbul'daki Rus mültecilerin sayısı bunların çeşitli ülkelere sevk edilmeleriyle 1921'de 34 bine, 1922 yılı Kasım ayında 28 bine düştü. Ancak bu kadarı bile İstanbul'da kadınları; ama daha çok da erkekleri etkilemişti.

Belki de yıllardır kendine tabi olan bir milletin yani Rumların kadınlarına benzemek veya benzetilmekten imtina eden Müslüman kadınlar, bu yeni misafirlerin her şeyini taklit etmekte oldukça rahat davrandılar. Uzun süren gemi yolculuklarında, kendilerini bittin sakınmak amacıyla kestikleri saçlarını ellerine geçen her hangi bir bezle saklayan Rus kadınları, İstanbul kadınları arasında "Rus başı" denilen modayı yarattı. Yıllardır Fülürye diye anılan köyün adı Ruslar sayesinde Florya oldu, İstanbullular burada kadınlı erkekli denize giren Rus kızlarını seyretmek için plaja koştu.⁶²¹ Öte taraftan Ruslar, bunca zamandır İstanbullu kadınların yapamadıklarını yaptı, kamusal mekânı erkeklerle beraber paylaşmaya başladılar. İstanbullu erkekler bu Rus kadınların garson olarak çalıştıkları pastanelerin müdavimi oldu. Rus kadınlar sadece Beyoğlu çevresinde, kendi açtıkları lokanta ve pastanelerde İstanbullu erkeklerin karşısına çıkmıyorlardı. Sarışın mavi gözlü Rus kızları sur içi İstanbulu'nun bütün kahvehanelerinde tombala oynatıyor, Beyoğlu kafeşantanlarında parası olan İstanbullu erkeklerin daha hoş vakit geçirmelerini sağlıyor, Direklerarası'ndaki tiyatrolarda yılların "etine dolgun" kantocularını sahneden indirip İstanbullu erkeklerin güzellik anlayışını değiştiriyorlardı.⁶²² İstanbul'a geldikleri ilk günlerde karınlarını doyurmak için mücevherleriyle kürklerini satan Rus kadınları, geçen birkaç yıl içinde bu kayıplarını İstanbullu erkeklerin sayesinde fazlasıyla telafi edeceklerdi. İstanbullu kadınlarsa her ne kadar başlarda bu güzel kuzeylileri taklit edecek kadar sevseler de çok geçmeden varlıklarından şikâyetçi olmaya başlayacaklar, Rus kadınların gençlere kötü örnek olduğundan müşteki, bunların şehirden kovulmalarını isteyeceklerdi. Polis müdüriyetine verilen bir şikâyet dilekçesinin altındaki imzaların hepsi "yüksek ailelere mensup bazı hanımlar"a aitti.⁶²³ Ne var ki hanımların bu istekleri yerine gelmediği gibi Ruslar, yıllar sonra şehri terk etseler bile kadın-erkek ilişkilerinde onların sayesinde elde edilen birikim İstanbullulara kâr kaldı. Sokağa çıkmak, Ruslarla beraber İstanbullu diğer hayat kadınlarının sayesinde de İstanbullu diğer kadınlar için sıradan bir

621 Zafer Toprak, "Haroşalar", *İstanbul*, 1, Nisan 1992, s. 72.

622 *A.g.e.*, s. 72-76.

623 *A.g.e.*, s. 79.

hâl aldı. Hatta artık genç kızların çoğu “yola çıkmadıkça koca bulamıyor” du ve bu durum bir zamanlar “yollu” kadınların bulunduğu sokakları düşünen ebeveynlerinin gözlerini yaşlandırıyordu.⁶²⁴

Öte yandan savaş ve işgal yıllarının havası, yıllardır sokaktaki kadını koruyan geleneksel değer yargılarını da zayıflattı. Şimdiye kadar kadınlar imparatorluğun çoğu şehrinde ekonomik ve sosyal hayata katılsalar ve kamusal mekândaki varlıkları dönem dönem değişse de, toplumsal kurallar, kadınla erkek ilişkilerini asgari bir sınırdan tutabiliyordu. Ahmet Rasim’in “Fuşş-i Atik”in çeşitleri arasında saydığı “hususî”, aynı isimli kitabı yayımladığı 1922 yılında çoktan “aşk” halini almıştı. Eskiden bu “hususî” ilişkinin taraflar arasında oluşması hiç de kolay değildi. “Can ile canan”, birbirlerini görseler hatta vapurda, tramvayda denk gelseler bile, el ele tutuşmak bir yana birbirlerinin seslerini bile duymazlardı. Oysa cumhuriyet yıllarından hemen önce, kadınlar ve erkekler için şehir çok değişmişti; şehir bir zamanlar bin türlü engelle ikisini birbirinden saklarken, artık iki taraf da onun sayesinde birbirlerini görüyorlardı. Ahmet Rasim, İstanbul’daki bu gelişimi, Batı’da çok sonraları şehrin bu halini bir sahneye benzeten 20. yüzyıl yazarlarını imrendirecek bir biçimde şöyle anlatır:

“Şimdiler bu ‘pandomima’ kalmadı. Bu hayat da söndü; mesireler, parklar, sokak ortaları, çayırlar, dere kenarları, vagonlar, vapurlar, arabalar, sandallar birer ‘yeni sahne’, birer ‘Darülbedâyi’ oldular. Repertuvar zengin, kulisler geniş, localar bol, yerli, yabancı, yanaşma aktörler çok, aktrisler sayısız, koltuklar geniş, paradiler dolu, gişeler açık... Yalnız, süflöre gerek kalmadığı için tulûat oynanıyor.”⁶²⁵

Sahnedeki Yönetmen: Cumhuriyet

Kamusal mekânda sadece işaretler aracılığıyla gerçekleşen kadın-erkek ilişkileri, doğaçlamalarla değişen bir tuluat gösterisine dönüşmüştü. Cumhuriyetle beraberse, şehir sahnesinde kendiliğinden gelişen bu oyun, süflör dışında, profesyonel bir tiyatronun istihdam ettiği hemen hemen bütün kadroya sahipti. Her şeyden önce perde, vapurda, sinemada ve hayatta sonuna kadar açılmıştı. Sinema ve edebiyat gibi sanatlar, gramofon aracılığıyla popülerleşen şarkılar “aşk oyununun” senaryosunu ve repliklerini yazıyor; vapur, tramvay, sinemalar, dans salonları ve sokak, dekorun parçalarını oluşturuyor; yeni kurulmuş

624 Ahmet Rasim, *Dünyâ İstanbul’da Hovardalık*, s. 267.

625 *A.g.e.*

Cumhuriyet gazetesinin düzenlediği "Miss Türkiye İntihabı", Türkuvaz (18 Ocak 1931); Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

Cumhuriyet kadına ve erkeğe yeni roller verip, kostümlerin değişmesini sağlıyordu.

Kadınlar nasıl II. Meşrutiyet'in serbestlik isteyen herkesin kullandığı "hürriyet" şiarını kendilerince yorumlamışlarsa, Cumhuriyet'in varlığını da zaten bir süredir koşullara uymak gerekçesiyle içinde oldukları değişimin güvencesi olarak gördüler. Cumhuriyet'in kadınların sosyal hayata katılmasındaki ısrarı, toplumsal hayatı dönüştürme isteğinin bir parçası olduğu kadar bir zorunluluktan ibaret değildi. 1927'de yapılan sayım sonuçlarına göre Türkiye'de yaşayan 13 milyon kişinin %16'sı şehirlerde yaşıyordu⁶²⁶ ve bunların %35'i İstanbul'da yaşıyordu. On beş-kırk dört yaş arasındaki kadınlar bütün ülkede yaşlıları olan erkeklerden 400 bin daha fazlaydı ve bütün Türkiye'de dul kadınların sayısı 1 milyondur.⁶²⁷ Bu yüzden yeni kurulan devlet kadınların işgücüne katılmasını hararetle savundu. Yine erken Cumhuriyet döneminde, genişleyen devlet hizmetleri ve buna bağlı olarak yeni kurulan

626 Frederic C. Shorter, "The Population of Turkey after the War of Independence", *International Journal of Middle East Studies*, 17/4, November 1985, s. 429.

627 *A.g.e.*, s. 420, 431.

şirketler kadınların iş alanlarını genişletti ancak eğitilmiş kadınların oranı bu yeni pozisyonları dolduracak kadar yeterli değildi. Yine de ülkede 1929 yılında 5 binin üzerinde kadın öğretmen vardı.⁶²⁸ Bütün bunlara rağmen Cumhuriyet'in kadına biçtiği rol, her türlü baskıdan bağımsız bir meslek kadını değil, "yeni insanların" eşleri olabilecek "yeni kadın" rolüydü.⁶²⁹ 1920'de kendi eşlerini seçebilme ve boşanma davası açabilme hakkına sahip olan kadınların bu tür özgürlükleri Cumhuriyet reformlarıyla da artmaya devam etti. 1923'te temel eğitim kız çocukları için de zorunlu hale getirildi. Aile hukukunu düzenleyen Medeni Kanun 1926'da yürürlüğe girecek, kadınlar 1930'da yerel seçimlerde, 1934'te genel seçimlerde oy verme hakkına sahip olacaklardı. Ancak bütün bunlara rağmen "Kemalist reformlar, kadını özgürleştirmeyi ya da kadın bilincinin ve kadın kimliğinin geliştirilmesine katkıda bulunmayı değil, Türk kadınlarını, onları daha iyi birer eş ve anne yapacak eğitim ve becerilerle" donatmayı amaçlıyordu.⁶³⁰ Bunlar, Cumhuriyet'in kurulmasından hemen sonra gerçekleştirilmesi zor modernleştirme projeleriydi ve Cumhuriyet'in kendi "modern" kadını yaratması da zaman alacaktı. Ancak Cumhuriyet'ten önce zaten doğmuş olanlar, yeni rejimin kadınlara tanıdığı özgürlüklerden sonuna kadar faydalandılar. Problem, yeni devletin projesine başladığı tarihten itibaren karşılaştıkları koşullara uyum sürecinde kendi tecrübeleri üzerinden değişen vatandaşların modernleşme süreçlerinin senkronik olmamasıydı. Gürpınar'ın, *Meyhanedeki Kadınlardan* biri olan Behiye de kadınların bu kazanımlarının geri dönüşü olmayacağını söyler:

"Bundan sonra kocalar karılarını değil, isterlerse karılar kocalarını boşayacaklar. Kadınlar erkeklerini dövecekler. Kadınlar, yüzyıllar boyunca çektikleri Asya'ya ait esirliğin tepkisi dönemindedirler. İntikamlarını alacaklar. Paşalar, Beyler, Efendiler Ankara'da değil, gökyüzünün en üst katında toplantı yapsalar Havva kızlarıyla baş edemeyeceklerdir."⁶³¹

Bu yüzden, her ne kadar rolleri yeni rejim dağıtsa da kadın ve erkek için sahnede doğaçlama bir zorunluluktu. Kostümler ve dekor değişti ama tuluat devam etti.

628 *A.g.e.*, s. 436.

629 Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve Münevver Erkekler", *75 Yılda Kadınlar ve Erkekler*, ed. Ayşe Berktaş Hacımizaoglu, Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 50.

630 Zehra F. Arat, "Kemalizm ve Türk Kadını", *a.g.e.*, s. 52.

631 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 11.

Henüz İstanbul, Ankara'ya tabi bir vilayete "kalb edilmeden", İstanbul'daki kadın, Ankara'da ülkeyi düşman işgalinden kurtarmak için toplanan ve tamamen erkeklerle müteşekkil meclisin gündemine aldığı konulardan biridir. Burdur Mebusu Akif ve yirmi üç arkadaşı, verdikleri tavrıda İstanbul'da işgal kuvvetlerinin zabiteleriyle kamuya açık yerlerde dans eden kadınların ve bu olaydan mesul bulunan erkeklerin uyarılmasını istiyorlardı. Tavrıda imzası bulunan vekiller ayrıca yakın bir gelecekte bu kimselerin hareketlerinden dolayı şiddetle mesul tutulacaklarını Meclis'in ilan etmesini istiyorlardı.⁶³² Tavrıda okunmasından sonra imza sahibi vekillerden Aldulgafur Efendi, "elbette bir gün gelecek ki T.B.M.M. bu ihtarinın, bu protestosunun ne demek olduğunu gösterecek" şeklinde tehditkâr cümleler sarf ederken meclis sıralarından meçhul ve mutedil cevaplar geliyordu: "Burayı ıslah et sonra İstanbul'a geç."⁶³³

Vatan toprağı ile kadın bedeni arasında kurulan benzerlik, işgal İstanbulunu konu alan anı ve romanların en çok rastlanır sahnelerinden biridir. Yakup Kadri'nin nedense sonraki kuşakları gerçekliğine ikna etmekte çok başarılı olan "Sodome ve Gomore" miti, işgal İstanbulundan en abartılı manzaralar içinde bir Türk kızının, Leyla'nın hayatı çevresinde şehrin içine düştüğü "ahlak çöküntüsünü" işler. Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra da İstanbul'un bu imajı, Ankaralılar nezdinde devam eder. Yukarıdaki meclis tartışmasında, bahsi geçen tavrıda itiraz eden milletvekillerinin de söylediği gibi, kadın-erkek ilişkileri "ıslah edilmesi" gereken bir konudur. Öyle ki Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'daki "meyhanelerde çıkan rezaletin" gazetelerde çıkan haberlerdeki kadar vahim olup olmadığını sorması üzerine İsmet Paşa, verdiği cevapta âdeta Yakup Kadri'ninkinden çok daha kötümser bir hava betimliyordu:

"İstanbul'da meyhanelerin filhakika muayyen bir nispette arttığı ve işret belasının İstanbul'u yakıp kavurduğu ve ashab-ı namusdan ailelerin akşamüstünden itibaren sarhoşluk dolayısıyla meserethane haricinde bulunmaları tehlikeli olduğu zabıta vekayinin ve adliye-i iştigale sevk iden hadisatın mahsus bir tarzda arttığı hususatının Dahiliye Vekaleti'nin ifade eylemekte olduğunu arz eylerim."⁶³⁴

İsmet Paşa bu cevabı yazmadan bir ay önce, 1924 Eylülünde İstanbul'daki gazinoların denetimi için kurulmuş bir komisyon, yaptığı araştırmalardan sonra

632 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Yüz otuz yedinci İçtima, C. 15, 31.12.1337, s. 270.

633 *A.g.e.*, s. 270.

634 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.01.40.2375 (3.10.1924).

Beyoğlu'ndaki 960 barın hijyen ve ahlaki nedenlerle kapatılmasına karar vermişti.⁶³⁵ Ancak bu tür engellemelere rağmen İstanbul eğlence hayatı kendince çözümler bulmaya, siyasal iktidarlar da bu yeni çözümleri kısıtlamaya devam etti. Bundan üç yıl sonra, benzeri bir takibat, bu kez polis müdüriyeti tarafından dans salonlarını ve otelleri hedefliyordu. Bu tür aramalar sırasında, faaliyete devam etmesi istenmeyen işletmelere yangın çıkışı gibi isteklerle zorluk çıkarılıyordu. Müslüman kadınların dans salonlarına ve yanlarında bir erkekle otelere kabul edilip edilmemesi konusunda çıkan tartışmaları vali vekili, polis müdürü gibi görevliler yalanlıyordu.⁶³⁶ Konu hakkında bir gazeteciye beyanat veren vali vekili, dans salonları için "Dans mektebi mi bar mıdır? Herhalde dans salonu namıyla bir mahal küşadı manasız bir şeydir. Ve bu kabil mahallere müsaade edilmez" dedikten sonra, gazetecinin bu gibi yerlere Müslüman kadınların alınmasının yasaklandığına dair sorusunun cevabında da yukarıda geçen "ıslah"ın ipuçlarını verir.

"Esasen böyle, Hıristiyan kadınlarına müsaade edilmiştir, Türk kadınlarına müsaade edilmemiştir gibi tefrik muameleleri yapılmış değildir. Ancak sürtük tabir edilen ve sokaklarda dolaşan bazı Müslüman kadınların (Eldarado) vesaire gibi umumi mahallere giderek istirahat-ı umumiye-i selb edecek hareketlerde buldukları ve bazı vakıa-ı zabitanın zuhuru-na sebebiyet verdikleri cihetle bu hareketlerine memnuat edilmesi ve bu kabil mahallere bu sürtük tabir edilen kadınların duhullerine memnuat memurin-i aidesine tebliğ edilmiştir."⁶³⁷

Cumhuriyet de, bütün diğer iktidarların kontrol dışı büyüyen bir şehirle karşılaştığında yaptığını yapmak zorunda kalır; Eldarado ya da sokak "sürtük"lerden temizlensin ki, Cumhuriyet'in ideal kadını sokağa çıkabilsin. Ancak aşağıdaki çoğu örnekten de anlaşılacağı üzere, İstanbul'da değişim, hemen hemen her kesimden kadın üzerinde bir etki bırakmıştır. Çünkü herhangi bir proje olmaksızın da kendi alanını sürekli genişleten modernleşme, ona katılmak isteyenlere vesika sormaz.

Kadınlar Sokağa İniyor

Lefebvre, modernitenin bir çaba olduğunu söyler. İnsan, arzunun ne olduğunu keşfetmeye ve onu kendine mal etmeye çabalamaktadır. Cinselliğin bir ihtiyaç olduğu düşüncesi yerini tamamıyla farklı bir başka kavrama bırakmıştır; arzuya.

635 *British documents*, 30, 1997, s. 216.

636 *Son Telgraf*, 13 ve 15 Teşrinisani 1924.

637 *Son Telgraf*, 15 Teşrinisani 1924.

Modern zamanlarda aşk ise, hemen şimdi edinilen zevk ile sonsuz tutku arasında bir yerlerdedir.⁶³⁸

Fransız filozofun modernite tanımından yola çıkarak, modernliğin, arzularına direnen insanlar için geçerli olduğu iddia edilebilir. İnsan nasıl ki teknolojinin yardımıyla doğadan gelen felaketlere direniyor ya da o felaketlerin gündelik hayatın düzenini bozmasına izin vermiyorsa, kendi yarattığı dünyada kendi doğasıyla da bir mücadele içindedir. Benzeri bir mücadeleyi, 1920'lerin İstanbulu'nda daha çok erkekler vermek zorunda kalmıştır. Artık erkekler için şehrin kalabalık dünyasında, insan zihnini sürekli uyaran birçok manzaranın içinde kadınlar, eskisine nazaran daha çok rastlanır hale gelmiştir. Bu, erkek için yeni bir durumun tecrübesidir. Daha önce ondan saklanan ve kendisinin diğer erkeklerden sakladığı kadın, onlar gibi sokaklardadır ve erkek buna uyum sağlamak zorundadır. Bu uyum sağlama süreci sadece erkekle kadının kamusal hayatta beraber yaşamasına ilişkin değildir. Dahası erkek, kendi içinde kendisiyle, arzu ve aklı arasında kalır. Bu yeni durumda erkek kendisini sürekli arzularıyla mücadele ederken bulur. Gündelik hayatın tarihinde erkeğin bu mücadelesi, ancak aklının arzusuna mağlup olduğu anlarda gözlemlenebilir. Bu mücadelenin mağlupları sadece taciz haberleriyle ortaya çıkmaz. Kıskançlıkla kendilerine, rakiplerine ve kadınlara zarar veren erkekler de mücadelenin dolaylı mağluplarıdır. Kadının, erkek istesin istemesin, bir şekilde sokakta görünmesi, o sokağın akılla arzusu uyum sağlamamış erkeklerle dolu olduğu düşünülürse, kadını daha sakınılır kılar. Ancak gündelik yaşamın belirleyicileri yani kadını sokağa çıkararak koşullar ortadan kalkmış olsa bile, onun tekrar eve girmeyeceği gerçeği erkeği çaresizleştirir. Artık o sürekli arzulanacak, arzularını bastırmaı öğrenecek ve kıskanacaktır.

"Kadına Söz Atanlar Var"... Bu, Selahaddin Güngör imzasıyla yayımlanan bir haberin başlığıdır. Güngör, Sarıyer'de Çırçır Yolu'nda gördüğü bir hadiseyi gazete sütunlarına taşır. Bir kadın, çocuğunun elinden tutmuş yürürken, "hayta biri de" kadının peşine düşer. Önüne geçer, arkasına dolanır, kadına "mırıl mırıl" bir şeyler söyler. Kadınsa bu "sırnaşık gölge"den kurtulmak için yolunu değiştirir; ama mütecavizden bir türlü kendini kurtaramaz. Tekrar yolunu değiştirir, geriye döner, ayakta bekler ama "hayta" erkek bir türlü peşini bırakmaz. Kadın, bütün bu çabaları sonuç vermeyince peşindeki adamı uyarır; ama diğeri buna aldırmaz, sıritir. Hatta daha ileri gidip kadını bu kez elle taciz eder. Kadın, kurtuluşu koşarak kaçmakta bulur. Sarhoş saldırgansa kadının arkasından küfür ederek tacizine devam eder.⁶³⁹

638 Lefebvre, *Introduction to Modernity*, s. 192.

639 *Tan*, 18 Ağustos, 1935.

Selahaddin Güngör, *Tan* gazetesi muhabiri. Bu çalışmanın daha önceki bölümlerde atıf yapılan yazılarında olduğu gibi, şehrin çeşitli yerlerindeki gündelik tecrübelerini röportajlara dönüştürüp yayımlar. Bu yazılarda Güngör, kâh Sarıyer'den kalkan bir vapurla hafta sonu tatilinde eğlenmek için mesirelerden birine giden İstanbulluların arasına karışır kâh Darülfünun öğrencilerinin pansiyonlarında kalarak öğrenci yaşamını gözler önüne sermeye çalışır. Yukarıdaki haberse Güngör'ün bu gibi röportajlarından tamamen farklı. Diğerleri genelde elde ettiği gözlemlerden bir yazı çıkarmak için gönüllü olduğu deneyimlerdir. Ama Güngör, bu kez şehir hayatında rastladığı, karşısına çıkan, daha önce kurmadığı ve tamamen dışında olduğu bir olayı küçük de olsa bir haber haline getirmiş, başlığı atarken de rastladığı olaya ilişkin görüşünü peşinen belirtmiştir. Haberi bitirirken yargılamasını yapar, kararını da verir:

“Yoluna giden temiz bir kadına laf atan hele eli dokunan bir adamın baba olmağa hele bir kadını sevmeğe hakkı var mıdır? Ne yazık ki, kadın erkeğin omuz omuza yürüdüğü bu mutlu çağlarda bile, ağızlarını zifos saçan birer bataklık olmaktan kurtaramamış kimselere rastlıyoruz. Böylelerini dünyaya erkek olarak geldiklerine pişman etmelidir.”

Sarıyer'de o gün olayın kahramanlarından başka kimse var mı, bu anlatılardan ortaya çıkmıyor; ama olayın en azından bir seyircisi olduğu açık, olayı “diğer”lerine anlatan anlatıcının kendisi, yani Selahaddin Güngör. Bu gündelik hayata ait sıradan olayı belli ki gazeteye taşıyarak bir mesaj veriyor. Ama mesajı verirken kendisi de rahatlıyor, “hayta”yı cezalandırmayı düşünmek, “hayta”yı gerçekten cezalandırmanın yerine geçiyor böylece. Bu yer değiştiren eylem belki okurlara da sirayet edecektir. Onlar da, şahidi olmasalar bile, muhtemeldir ki Güngör'ün anlattıkları üzerinden mütecavize nefret, kadına şefkat duyacaklar. Böylelikle duyumsama gerçekten yapmanın, düşünmek gerçekleştirmenin yerini alacak. Onlar da Güngör'ün “böylelerini dünyaya erkek olarak geldiklerine pişman etmelidir” sözünü onaylayacaklar; ama kimse bunu kimin yapacağı sorusuna cevap vermeyecek.

Burada, en azından gazetecinin hayal ederek ya da düşünerek gerçeğin tatminine ulaştığı iddia edilebilir. Böylelikle onunla “hayta”nın arasındaki fark da ortaya çıkıyor. “Hayta” arzusunun peşinden giderken aklını kaybediyor, hatta aklına gelen her neyse hemen orada harekete geçiyor; kadına dokunuyor. Güngör ise, belli ki olayı gözlerken bu sarhoş erkeğe sinirlenmiş, çocuğuyla yürüyen -metinde kadının temizliğinin kanıtı bu olmalı- bir kadına söylenenleri yaşadığı çağın gerçeğiyle bağdaştıramıyor. Bütün bunlara rağmen herhangi bir müdahalede

bulunmuyor. Sebebi ne olursa olsun bir sarhoşla tartışmak istememiş olabilir. Mütcevazın “dünyaya erkek geldiğine pişman” edilmesi düşüncesinin Güngör için yeterli olduğu söylenebilir.

İkisinin arasındaki farkı, duyumsadıklarını gerçekleştirmeye dair yapıp yapmadıkları ortaya koyuyor. İşte burada, Güngör’ü diğerinden, “modern” olarak haberin kahramanı “hayta”dan ayıran fark; birinin eğitilmiş bir gazeteci, diğerinin kadınlara sarkıntılık eden bir sarhoş olmasından dolayı ortaya çıkmamaktadır. Birincisinin diğerine kıyasla modern olduğu iddia edilebilir, çünkü cinsellik içermese de arzusunu, yapmak yerine yapmayı düşünmekle dizginleyebilmiştir.

Bu ikisi yani yapmakla düşünmek arasındaki gerilim, 1920’li ve 30’lu yıllarda İstanbullu kadınlarla karşılaşan, geçmişe ve geldikleri yere bağlı olan erkekleri baskı altına aldı. Bu yeni durumun tecrübesinde İstanbullu erkekler, kendilerini kaybettiklerinde, kadınlar için zor durumlar ortaya çıkacaktı. Kadının sokakta en az erkek kadar görünür olma süreci berikinin kendi arzusuyla mücadelesinin sonucu olarak sancılı geçmiştir. Birçok kadını sokağa çıktığına pişman eden erkeğin bu mücadelesi, daha çok, önce de belirtildiği gibi taciz olarak kuvveden fiile çıkar.

Darülfünun Edebiyat Şubesi talebelerinden bir kız öğrenci, müşteri olarak gittiği Tophane’deki dükkânlardan birinin sahibi tarafından taciz edilmişti. Dükkândan toplu iğne satın alan (haberde aynı zamanda başına belayı da aldığı söyleniyor) öğrenci, habere göre sonraki günlerde buna pişman olacaktı:

“Bu şahıs mütemadiyen genç hanıma lakırdı atmakta, müstehcen kelimeler sarf etmektedir. Bu terbiyesizliğini dün gece de tekrar etmiş olduğundan artık canına tak diyen hanım,

– Sen beni tanıyor musun, nedir bu?

diye sormuş, mütcevaz bu suale tekrar terbiyesizce cevap vermiş, bununla kalmamış genç kızın üzerine saldırmış...”⁶⁴⁰

Bütün bunlardan sonra çıkan arbedede öğrenci kız, vitrinin üzerine düşünce kırılan camlar kolundaki damarlardan birini keser. Çıkan onca gürültüden sonra çevreden gelenler onu kurtarıp dükkân sahibini de “zabıta memuruna” teslim edecektir.

Birinci haberde olduğu gibi, mütcevazın karşısındaki konuşunca -ne dediğinin bir anlamı yok- harekete geçmesi anlamlıdır. Belki de şehirde gözleriyle yaşayan bir varlığa dönüşen erkekler için karşı cinsle girdiği her türlü diyalog, görsel çekiciliği davete dönüştüren bir bahane şeklinde yorumlanıyordu. Aslında

⁶⁴⁰ *Son Saat*, 11 Kânunusani 1928.

kadın-erkek ilişkilerinin yukarıda bahsedildiği gibi konuşmalardan değil de bu ikisi arasında bazı simgeler üzerinden yürümesi, erkekleri kadının her türlü hareketinden davetkâr bir anlam çıkarmaya itiyordu. Kadının, erkeğe olan ilgisini yere mendilini atarak gösterdiği bir coğrafyada, esnaf bir kadının sürekli kendi dükkânından alışveriş yapmasından farklı anlamlar çıkarabilirdi. Bu çıkarımların çoğu kez yanlış olması da oldukça doğaldı.

Kadını yanlış anlayan ya da yanlış anlamak istemiş olanlardan biri de belli ki Ali Murtaza isimli makinisttir. Eyüp'te Topçular Mahallesi'nde oturan ve mezbahada çalışan Ali Rıza, müdavimi olduğu kahvenin arkasındaki bir odada kalan Fatma'ya davetsiz misafir olmayı denemişti. Fatma, Sütlüce'deki kahvelerden birinde garson olarak çalışıyordu. Fatma'nın müşterisi erkekler olan bir yerde çalışmasından ve tek başına yaşıyor olmasından cesaret alan Ali Murtaza, bir akşam, saat sekizden sonra yalnız kadının kapısına dayanır. Fatma, bütün ısrarlara rağmen kapıyı açmaz. Ali Murtaza çakısını kullanarak içeriye girer. Bunun üzerine feryatlarını yükselten Fatma, sesini kahvede çalışan çıraklardan birine duyurmayı başaracak ve kendisini kurtaracaktır. Murtaza ise Sütlüce'den kayıkla Eyüp'e geçerken, daha doğrusu kaçarken yakalanmıştır.⁶⁴¹

İstanbul'da kadınların garsonluk yapması, yukarıda da bahsedildiği üzere, beyaz Ruslarla başlamıştır. "Kadın garson" fikri, müşterilerini arttırmak isteyen bazı kahveci esnaf tarafından kullanılmış olmalı ki zamanla Sütlüce gibi Türklerin çoğunlukta olduğu semt kahvelerine kadar yayılmıştır. Bu moda aslında İstanbul'un semtlerinden Anadolu şehirlerine de geçmişti. Örneğin, sinemaya gitmek için beş yıldır beraber yaşadığı "dostunu" terk eden ve bu yüzden sinema bölümünde andığımız haberin kahramanı "Giridli" Hayriye, dostu kahvecilik yapan Acem Süleyman'ın bütün itirazına rağmen garsonluk yapmaya gittiği taşradan, hükümetin kasabalardaki kahve ve gazinoların kadın istihdamını yasaklaması nedeniyle geri dönmüştü.⁶⁴²

Kadınlar erkeklere hizmet etmek dışında, erken Cumhuriyet İstanbulu'nda geç saatlere kadar sokakta kalmaktan da çekinmiyordu. Gerçi sokaktaki bu varoluş sık sık erkeklerce tehdit edilir. Örneğin Etyemez Mahallesi, Sultan Çeşme Sokağı sakinlerinden Bedriye, evine dönerken Recai'nin saldırısına uğradığında saat 22.30'dur.⁶⁴³ Sinemaya gitmek üzere akşamleyin dışarı çıkan Arap Hatice ile kardeşini Üsküdar'da manavlık eden Orhan ve Hasan engellediklerinde güneş

641 *Son Saat*, 21 Teşrinievvel 1927.

642 *Son Saat*, 26 Teşrinievvel 1927.

643 *Tan*, 19 Ağustos 1935.

çoktan batmıştır.⁶⁴⁴ Bütün bu tehdit ve tacizlere rağmen kadınlar sadece sokakta, sinemada değil, erkeklere ait olduğu varsayılan mekânlarda, yani meyhanelerde de görülürler.

Hüseyin Rahmi'nin 1924 yılında yazdığı *Meyhanede Kadınlar* hikâyesi, bu bölümde ele alınan meselelerin neredeyse çoğunu kapsayan, klasik bir Gürpınar hikâyesidir. Heybeliada'nın yalnız sakini, hikâyelerinin çoğunda yaptığı gibi olayı anlatırken, uzama yerleştirdiği bir başka kahramanla kendi düşüncelerinden de okuru haberdar eder ve yine kahramanlar uzun, felsefi tartışmalara girer. *Meyhanede Kadınlar*, isminden de anlaşılacağı gibi Cumhuriyet'le beraber değişen değer yargılarını ve özellikle de kadınları ele alır. Ancak bu mizahi anlatıda, Gürpınar yaşananları yer yer eleştirirken hikâyenin yazıldığı dönemi gerçekçi bir şekilde yansıttığı gibi, bir yandan da geleceğe dair isabetli tahminlerde bulunur. Hikâyede, Cumhuriyet'ten birkaç yıl önce başlayan ve kadınların toplumdaki yerlerini değiştiren kanunları kendince abartılı biçimde yorumlayan İstanbullu kadınlar karikatürize edilir. İçki yasağının kapalı mekânlar için kaldırılmasından sonra kocalarıyla meyhaneye giden kadınların hikâyesidir bu. Meyhanede içtikleri biranın etkisiyle kâh şarkı söyleyen kâh karşısındaki erkeklerle uzun tartışmalara giren kadınların keyifleri, en sonunda meyhaneye Behiye'nin "kaynana"sının bir zamanlar kendi yerine oğluna almak istediği Meliha, kocası ve arkadaşlarının gelmesiyle bozulur. Bu kadınlı erkekli medeni kalabalık, bir süre sonra, bu iki kadının hiç neden yokken tartışmaya başlamasıyla geceyi polisin karşısında bitirir. Havada uçan bira şişeleri meyhanenin camlarını kırmış, Rum meyhaneci de kadınların iyi birer müşterisi olmadığına karar vermiştir.

Bu eğlenceli akşamın henüz başlarında, "sayıları artan biralar hanımların nazik başlarını iyice" döndürüp, şarkı söyleyen seslerini iyice yükseltmelerine neden olur. Bunun üzerine masadaki beylerden biri hanımları uyarır. Kadınlar bir köy gazinosunda olduklarını ve etrafta kimsenin olmadığını söyleyince tedirgin koca karşısındakileri ikna etmeye çalışır:

"Vitrinlerin dışında beş on seyirci peyda oldu. Türk kadınının gazinoda içmesi ve sonra da çalıp çağırması bu çevrenin çok garip gördüğü belki de hazmedemeyeceği bir (*Phénomène*) hadisedir. Eğlenceyi tadında kesersek iyi olur sanırım."⁶⁴⁵

644 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924.

645 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 19.

Oysa çok değil oldukça kısa bir süre içinde, İstanbul kadınların içki içmesine ve meyhanelere gitmesine de alışacaktır. Gürpınar'a yukarıdaki hikâyeyi kurgulaması için gereken malzeme, dönemin gazetelerinde mebzul miktarda bulunur.

"İkisi de çıt kırıldım, ikisi de sürmeli gözlü, karmen dudaklı" iki genç hanım Beyoğlu'nda bir meyhanede içtikten sonra, caddenin iki yanındaki dükkânların kenkenlerine çarpa çarpa yürürken polisin dikkatini çekmiş ve "alenen sarhoşluk ettiklerinden" tutuklanmışlardır. Çıktıkları mahkemede savcı, bu hanımların içki yasağına muhalefet ettiklerinden dolayı cezalandırılmalarını talep eder. Fahriye'yle Faika ise bütün bunları yarı gülerken izlemişlerdir. "Hatta Reis Bey bir daha yapmalarını tenbih ederken omuzlarını silktiler." Dışarıya çıkarken de "Ben (20) gün yattıktan sonra..." sözleriyle, mahkemeyi izleyen muhabire göre "yine içeceklerini anlatmak" istemişlerdir.⁶⁴⁶ Bu iki genç kadını Beyoğlu meyhanelerine götüren sebep nedir, haberde belli olmasa da, savcı ve hâkimin ikisini de hapishaneye göndermesi sadece sarhoşluklarına bağlanamaz. Yukarıda da bahsedildiği gibi, dans salonları ve otellere karşı özel ilgi gösteren vilayet memurlarının amaçlarından biri de Beyoğlu'ndaki eğlence mekânlarından "sürtük tabir edilen" kadınları ayıklamaktır. Ancak sarhoşluklarıyla değil sokaktaki tavırlarıyla dikkat çeken kadınlar sadece Beyoğlu'nda değildir. Annesini öldüren kocası hapse girdikten sonra, kocası Neşet'in sütkardeşiyle "sevişmeye" başlayan Makbule, "kapı aralarında, karanlık köşelerde" süren bu macerasından dolayı kayınbiraderi İlyas tarafından uyarıldıktan sonra da bu tür hareketlerine devam etmiş, "... hatta bir gün Ayasofya merkezi dâhilinde biraz hayâsı olan kadınlara yakışmayacak tarzda bazı hareketlerde bulunmuş"tur.⁶⁴⁷ Şükriye'yi ise ağabeyi "Sirkeci'de bazı âlüftelerle birlikte gezerken" görmüş ve hidetinden dişlerini kırmıştır. Olay üzerine kardeşini döven "Şükrü derdest edilmiş, ahlaksızlığa başladığı tahakkuk iden Şükriye de kendisine vesika verilmek üzere polis müdüriyetine götürülmüştür."⁶⁴⁸ Bu iki kadını, çevrelerindeki erkeklerin nefretini üzerlerine çekecek kadar değiştiren önemli nedenlerden biri, içinde yaşadıkları koşullar olabilir. Birinin annesi kocası tarafından öldürüldüğüne -ki kocası hapishanededir- diğeri de ağabeyiyle birlikte yangın yerinde bir kulübede yaşadığına göre, yoksullukları aşikârdır. Ancak ne kadınlar sadece ekonomik koşullar yüzünden Sirkeci veya Ayasofya sokaklarında başlarına iş açacak davranışlara girer ne de polis bu kadınlardan bazılarına vesika vererek ahlaklı olanla olmayanı ayırabilir.

646 *Cumhuriyet*, 8 Eylül 1924.

647 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924. Makbule başka bir gün kocasının sütbiraderi olan Ekrem'le bir derenin kenarında "en müstekreh vaziyette" yakalanmış, bütün bunlardan sonra da kayınbiraderi İlyas tarafından öldürülmüştür.

648 *Cumhuriyet*, 20 Teşrinievvel 1924.

1924 yılının Eylül ayında, Beyoğlu'nda Madam Sera'ya ait randevuevine baskın düzenleyen ahlak polisi, girdiği odalardan birinde bir erkek ve kadına rastlar. Bu alelade vaziyeti bir gazete haberi haline getiren ise odadaki çiftin kimliğidir. Erkek, "İstanbul çarşısında kuyumculuk eden Karabet isimli bir Ermeni genci...", diğeriye "hüviyeti meçhul bir Türk kadını"dır. Aslında olayı fevkalade yapan ayrıntı kadının evli olması ve "Karabeti sevdiği için ayaklarıyla istiyeye istiyeye o randevuevine gittiğini, siyaha boyanmış gözlerini kapamadan" itiraf etmesidir. Kadının kabahati o kadar büyüktür ki, savaş ve işgal dönemlerinde ortaya çıkan ve aracılık yaptıklarından dolayı birdenbire büyük paralar kazanıp muhit değiştiren nevezhur zenginlerden biri olması muhtemel olan kocasının mesleği de gazetenin nezdinde birdenbire değer kazanır. "Sabahtan akşama kadar çalışarak komisyonculuk yapmak suretiyle tedarik ettiği parayı, sırf karısının ve o karısından olan üç yavrucağın müreffeh bir hayat yaşaması için sarf ve istihlak eden adam", karısının içinde bulunduğu bu durumu hissetmemiştir. Evli olduğu halde bir randevuevinde aşığı ile polis tarafından basılan kadının bu günahı işlerken seçtiği arkadaşının kimliği, anlaşıldığı kadarıyla, kendisine özel muamele yapılmasına neden olur. Randevuevinde evli bir Türk kadınının Ermeni aşığıyla yakalandığı haberi alan şube müdürü suçluyu bizzat ziyaret eder. Karşısındaki kadının suçunu âdeta bir muhasebeci gibi çözümler. Evlidir, bir Rum kadının randevuevinde Ermeni bir gençle yakalanmıştır. Haberi aktaran gazetecinin kelimeleriyle "taşıdığı Türk kadınlığı namını böyle adi bir surette terzil etmeye" kalkışmıştır. Polis müdürünün bu sözleriyle daha önce aşığına isteyerek, kendi ayaklarıyla gittiğini "gözleri kapanmadan" söyleyen kadın tam tersine ağız değiştirerek pişman olduğunu, bir daha böyle bir şey yapmayacağını, kocasına lütfen haber verilmemesini, ağlayarak, yalvararak ister. Gazeteye göre kadın "yaptığı günahın hesabını o anda öder". Kendisine özel muamele yapılmasına neden olan "Ermeni aşık" figürü bu kez kurtarıcısı olur. Çünkü üç çocuk annesi bu kadın "Belki de hain bir Ermeni tarafından tuzağa düşürülmüş"tür.⁶⁴⁹

Sadece kadın-erkek ilişkilerine veya Cumhuriyet'in ilk yıllarında İstanbul'da "ahlak sorunlarına" dair değil, satır aralarında görünüp kaybolan milliyetçiliğe, komisyonculara ilişkin değişen yaklaşıma kadar, dönem için açılacak bir çok tartışmaya malzeme olacak bu metin, uzun, yargılayıcı ve abartılı cümlelerden anlaşılabilir gibi bir edebiyatçı tarafından yazılmıştır. Yukarıdaki bu haber, cumhuriyet yıllarının "ucuz roman" yazarlarından birinin, Esat Mahmut (Karakurt)'un imzasını taşımaktadır. Haberin yayımlandığı tarihte öğrenci olan yazar, dönemin

649 *Son Telgraf*, 2 Teşrinievvel 1340.

bir çok diğ er edebiyatçısı gibi gazetecilik de yapmıştır. Ancak haberin altındaki imzanın edebî kimliği bu bölümde yapılan tartışma açısından metni değ erersiz kılmaz. Bilakis haberin devamında Esat Mahmut'un yazdıkları, bu çalışmanın, Cumhuriyet'in ilk dönemi boyunca sokaktaki kadının bir "tanzim" veya bir "ıslah" nesnesi olduğu yönündeki fikrini destekler. Dahası otoritenin en önemli problemi "düş müş" kadınlarla diğ erlerini ayırmak konusunda yaşadığı düşüncesini de kuvvetlendirir.

"Şube müdürü izzet-i nefsinin ve milliyetini aş k denilen bir mefhuma yok bahasına satan bu kadını serbest bırakmak suretiyle ıslah-ı hal edeceğine kail oldu. Hadiseyi zevcine ihbar etmedi. İşte feci ve o nisbetde vahim bir hadise zannetmeyiniz ki yalnız bu kadının başına gelmiştir. Hayır. Elde ettikleri hürriyetin sarhoşluğuyla kendilerini kapıp koyveren Beyoğlu'nun barlarına Kadıköy'ün randevuevlerine düş en bu makule kadınlar bugün çoktur. Daha geçenlerde Taksim barlarından birinde sarhoşların el ş akırtıları arasında ortaya çıkıp göbek atmaya kalkan kadın artık Türk kadınlığı nesline mensup değildir. O ancak Paris mahallesinden Fevziye'ye taşınmış kadınlar nesline mensuptur. Fakat soruyoruz bu nesil ile diğ er nesli ayırmağa berikiler içinde sukûta hazır olanları kurtarmağa ne zaman muvaffak olacağız."⁶⁵⁰

Yeni Cumhuriyet, bu iki kadın "nesli"ni birbirinden ayırmada zorlanır. Bunun iki sebebi olabilir. Müslüman Türk kadınları kendilerini belli edecek kıyafetlerinden artık vazgeçmiştir. Daha önceki yıllarda gitmeyi tercih etmedikleri dans salonu, gazino gibi yerlere gitmeye başlamışlardır. Oysa daha önceleri, bu gibi yerlere gidebilenler, bu gibi yerlerde olmaları için kendilerine para verilen kadınlardır. Böylelikle yeni kurulmuş bir rejim olarak Cumhuriyet, kadınların gündelik yaşamlarına getirdiği özgürlükle birlikte kendisi de yeni bir problemle karşılaşır.

Çözümlerden biri, bu tür problemlerle karşılaş an idarelerin yaptığı gibi, "düş en bu makule" kadınları kayıt altına almaktır. Bunun için sık sık denetimler yapılır. Kışın Beyoğlu'ndaki barlar, yazın Boğaziçi ve Adalar'daki yazlık gazinolar denetlenerek "bu makule" kadınlara vesikalar verilir, on beş günde bir muayenele ri yapılarak faaliyetlerinin devamına izin verilir.⁶⁵¹ Ancak vesikası olmadığı halde yaşamak için bu tür bir yolu seçmiş kadınları diğ erlerinden ayırmak kolay değildir.

650 *Son Telgraf*, 2 Teşrinievvel 1924.

651 *Son Saat*, 25 Temmuz 1926.

“Bu nesil” kadınlar kamusal mekânlarda bir problem çıkarmadıkları sürece kendilerini ahlak zabıtasının vesikasından ve yeni rejimin ayırıcı damgasından kurtarabilirler. Ancak akşamcı ataların sözüyle bu tür mekânlarda tüketilen içkiler şişelerde durduğu gibi durmaz ve polise “bu nesli” diğerinden ayıracak ipucunu verir. Bu ipucu, yukarıda bahsi geçen Faika ile Fahriye’nin yakalanıp mahkemeye çıkarılmasının nedeni olan sarhoşluktur.

Mesela eğer müşterisi İbrahim’le beraber gittiği gazinoda içkiyi fazla kaçırmasa, zabıta İkbâl’in farkına varmayacaktı. Kasımpaşa’da oturan gazcı İbrahim Mehmed, “Teyyare Bayramında dört başı mamur bir şekilde eğlenmek istemiş. Ve bir de kadın tedarikine lüzum görmüş”. İbrahim Mehmed zor da olsa Beşiktaşlı İkbâl’i eğlencesine katılmaya ikna eder. Ancak “İbrahim ile İkbâl eğlencelerine devam etmekte iken, içtikleri rakının tesiriyle olacak ki aralarında kavga zuhur etmiş ve birbirlerine ağza alınmayacak lakırdılar söylemeye başlamışlardır”. Haberde, hakkında “Beşiktaşlı” olması dışında bir ayrıntı verilmeyen İkbâl o kadar ileri gider ki en sonunda olaya zabıta müdahale eder. İkbâl’i de tahkikat yapmak üzere karakola götürür.⁶⁵²

Sanki 19. yüzyılın yarısında, kozmetik ve modanın Fransız erkeklerine ve otoritelerine oynadığı oyunun bir benzerini, Cumhuriyet’le beraber değişen, değiştirilen giyim tarzı Cumhuriyet’in kendisine karşı oynamaktadır. Aşağıdaki haberde, bir kadının üzerindeki kıyafetin, gazeteci ya da hâkim, erkekler üzerinde nasıl bir etki bıraktığının, hatta nasıl bir kafa karışıklığına sebep olduğunun ipuçları bulunabilir:

“Başında havai mavi bir tül kabararak, dar ve kısa etekli kostüm içinde dimdik duran bir kadın... Kendisi gençlikle beraber bir nevi şıkdı da. İpek ve renk üzerinde toplanmış, boyalar sürülmüş bir “palet” intizamını bırakıyordu. Kadının yanakları, dudakları da boyalı, gözleri derinden derine sürmeli idi. Âdeta “bonmarşe”de berrak camekânlar içerisinde gözleri olan cicili bicili bir taş bebeğe benziyordu. Bu kadının adı Behice.”⁶⁵³

Behice’nin bu kadar dikkatli gözler önüne çıktığı yer yine bir mahkeme salonu. Behice’den önce, onu tutuklayan Eminönü Merkez komiseri İsmail Hakkı konuşur. Komiser devriye gezerken Behice’ye Sakarya Birahanesi’nde rastlamış ve merkeze getirmiştir. Burada tabip raporuyla genç kadının sarhoşluğunu tespit edip kayda geçirir. Behice, karakolda bütün bunları yapan polislere hakaret

652 *Son Saat*, 2 Eylül 1926.

653 *Vakit*, 21 Temmuz 1926.

de eder. Hakim, mahkemede yaptıklarının nedenini açıklasın diye Behice'ye söz verir. Genç kadın biraz içtiğini itiraf eder, gerçi bunu belirtirken söylediği veya gazetecinin ona yakıştırdığı sözlerle az önceki giyimi arasında çelişki vardır: Yukarıdaki satırlardan bir hanımefendi gibi tasvir edilen genç kadın "İki bira içtim, beynime vurmuş" diye konuşur. Behice, hakime pişman olduğunu, bir daha içmeyeceğini söyler: "Cümle alem içiyor, ama ben içmeyeceğim." Behice, sanki neden özellikle kendisinin içmemesi gerektiğini anlamış gibidir. Hakimse "istersen on sekiz şişe iç, ama sarhoşluğun ve memurlara hakaretin" diyerek, kanundaki garip boşluktan herkesi haberdar eder, yani on sekiz bira içmek serbest ama sarhoş olmak yasaktır. Hakim, Behice'nin iyi halinden dolayı insafa geleceken önündeki dosyaları karıştırır, Behice'nin daha önce de yine sarhoşluktan dolayı ceza aldığını görünce, bu genç ve şık kadını üç aylığına hapishaneye gönderip, buna ek olarak kırk lira da para cezasına çarptırır.⁶⁵⁴

1920 yılında yeni kurulan Meclis'in, Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in teklifiyle kabul ettiği Men-i Müskirat Kanunu, her ne kadar Behice'nin mahkemeye çıktığı tarihten dört ay önce, 1 Mart 1926'da yürürlüğe giren Türk Ceza Kanunu ile mülga olsa da, bu yeni kanun da içki tüketimi ile ilgili diğeriyle benzer hükümler bulundurulur. Söz konusu kanunun "Her kim, umumi veya umumun girebileceği yerlerde halkın rahatını bozacak veya rezalet çıkartacak surette ve aşikâr bir halde sarhoş olarak yakalanırsa" diye başlayan 571. maddesi, açıktır ki sarhoşluğun neye göre ölçüleceği konusunda açık bir tanım yapmadığı gibi içkinin alenen tüketimi konusunda da açık bir hüküm vermemektedir. Bu boşluğu dolduran bir açıklama dönemin İstanbul Valisi Süleyman Sami Bey'den gelir: "Yeni ceza kanununda her ne kadar rakının alenen içilip içilmeyeceğine dair bir kayd yoksa da kanun, hal-i sekrde koyverenleri tecziye etmektedir ve rakının içilmeyeceği hakkında evvelce ısdar edilen kanunun hükmü caridir."⁶⁵⁵ Buna rağmen dönemin gazetelerinde, sadece sarhoş olduğu için tutuklanan İstanbullu erkeklere rastlanmaz, böyleleri varsa bile bu ya gazetelerin bu tür olaylara ilgi göstermediklerini ya da polisin kanunu kendisine göre yorumlayıp uygulayabildiğini gösterir. Örneğin Kasımpaşa sakini "Seyr-i Sefain fabrikası amelesinden 27 yaşındaki Mahir Tahir cuma günü aldığı bütün haftalığını sarf ederek dört başı mamur bir alem yapmayı kararlaştırmıştır". Arkadaşlarıyla buluşmadan önce birkaç şişe bira içmek isteyen Mahir, ilk birahaneden sonra bir başkasına, sonra bir diğerine derken her birinde "birkaç bardak veya şişe içmek şartıyla dördüncü, beşinci, altıncı birahaneleri

654 *Vakit*, 21 Temmuz 1926.

655 *Son Saat*, 25 Temmuz 1926.

dolaşmış, sonra evine doğru yollanmış”.⁶⁵⁶ Âdeta şehrin bütün birahanelerini bir akşamda ziyaret etme maharetini gösteren Mahir’in gazeteye haber olmasının sebebi ise sarhoşluktan dolayı tutuklanması değil, sızıp kaldığı bir duvarın dibinde iç çamaşırlarına kadar soyulmasıdır.

Bütün bunlar, Behice’nin tek suçunun sarhoş olmak değil Sirkeci’de bir birahane de erkekler arasındayken sarhoş olmak olduğunu düşündürüyor. Eğer başka bir kabahati yoksa, Cumhuriyet’in ilkeleri açısından kadınların sosyal hayata katılmalarının teşvik edildiği bir dönemde, yakalandıkları zaman “sarhoş” ve yalnız olan bu kadınların yöneticilerin bu derece tepkisini çekmemesi gerekirdi.

Meyhaneye ve bara gitmek, bunları gerçekten yapmak dışında anlamlara sahipti. Bazı İstanbullular için bar veya gazinoyla beraber anılmak bir hakaretti aynı zamanda. Mesele mahkemede, Matmazel Aspaya, komşuları Madam Fotika’yı kendisi için annesine “Senin kızın kiliseye diye bara gider” demekle suçluyordu. Madam Fotika ise “Bu kızı evlendir artık, yaşı büyüktür” dediğini, kızın evlenmek istemediği için kendisine kızdığını söyleyerek savunur kendisini. Hâkimin yorumu da Aspaya’nın duyduklarından bir hakaret çıkarmasını destekler niteliktedir. Evlilikle ilgili olarak “Onun kendi bileceği iştir” diyen hâkim, Madam Fotika’ya “ama bardan niye bahsediyorsun” diye sanki yaptığının hata olduğunu söylemektedir. Dahası bu garip dava başka şahitlerin dinlenmesi için ileri bir tarihe ertelenir.⁶⁵⁷ “Bara gitmek”, bir İstanbullu kız için hakaret olabildiğine göre, barda yalnız bulunan sarhoş kadınlar hakkındaki zabitanın özel ilgisinin nedeni de ortaya çıkar.

Öte yandan meyhanede yakalanan Türk kadınlarının, Türk Ceza Kanunu’ndaki ifadesiyle “halkın rahatını bozacak ve rezalet çıkaracak ve aşıkâr bir surette sarhoş olmaları”nın meyhanedeki erkeklere rahatsızlık vereceği şüphelidir. Gürpınar’ın, *Meyhanedeki Kadınları* yüksek sesle şarkı söylemeğe başladığında, yan masada oturan edebî ikizi bundan mutlu olur “Ah, ahh... Hanımlar ne de güzel okuyorlar. Ömrüm artıyor” diyerek keyiflenir.⁶⁵⁸ Ancak kadınlara dair bu ilgi ve memnuniyet elbette kocalarının hoşuna gitmez. Masadaki kadınlarla erkeklerin arasında çıkan tartışma, bir bakıma Cumhuriyet’in yaşadığı çelişkilerin özeti gibidir. Kadın-erkek eşitliğine ilişkin hararetli bir söyleve girişen Bahriye Hanım’ı, “Yaşadığımız yüzyıl sana bana zahmet vermeden bütün bu meseleleri

656 *Son Saat*, 16 Ağustos 1926.

657 *Yeni Gün*, 4 Nisan 1931.

658 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 16.

çözömlüyor”⁶⁵⁹ diye uyaran kocası, değışen koşulların toplumsal hayata olan etkisinin zaten gelenekleri bir anlamda çözdüğünü, eskinin yerine yeniye kendiliğinden koyduğunu söyleyen herhangi bir düşünürün yerindeyken, kadının sert itirazıyla dönüp Cumhuriyet’in bu değışim karşısında aldığı tavrı takınır. Bahriye Hanım, “Bira içiyorum engelliyorsunuz. Şarkı söylüyorum engelliyorsunuz” dediğinde, erkeğin ve bir bakıma Cumhuriyet’in kadın özgürlüğüne dair sınırları da ortaya çıkar: “Haysiyetimizi korumak zorundayız. Kadının hür olmasını isterim ama bir çingene karısı gibi sokak ortasında türkü çağırıp göbek atacak kadar değil!” Ancak Gürpınar, bütün iyi gözlemciler gibi Bahriye Hanım’ın ağzından kehanetini yapar.

“Türk kızları müzik ve şan öğrenmeğe Avrupa’ya gidiyorlar. Az zaman sonra bu sanat o kadar ucuzlayacak ki, sokak ortasında mandolinleri, gitarları boyunlarına asılı, kemanları koltuklarında gruplar göreceksiniz. Bunlar nafakalarını toplamak için her kahveye, gazinoya, meyhaneye girip çıkacaklar. Türk kızı pek adı barlarda, önü sarhoş dolu pis sahnelerde göbek atacak, arada bir kulise girerek piçini emzirip yine çıkacaktır.”⁶⁶⁰

Gürpınar’ın bu hikâyeyi yayımlamasından sekiz sene sonra, 1932 yılında çıkarılan Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, şoförlük, inşaat işçiliği gibi bir sürü ikincil meslek arasında “kahvehane, gazino, dansing ve barlarda kadın ve erkek hizmetçilik” gibi “bar oynuluğu ve şarkıcılığı”nın da, “Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılmasını” yasaklamıştır.

Sonuçta Cumhuriyet’le birlikte sokakta öncesine göre daha çok görünen kadın, hem erkekleri hem Cumhuriyet idaresini, en azından İstanbul özelinde, yeni bir sorunla karşı karşıya bırakmıştır. Daha önce mesleklerinden dolayı sokağa çıkıp bara gazinoya gidenlerle, Cumhuriyet’in nimetlerinden faydalanıp sokağa inmiş olanlar birbirlerinden nasıl ayrılacaktır. Bu sorun, sadece Cumhuriyet’in ve sadece İstanbul’un sorunu gibi de görünmemektedir. Yukarıda özetlendiği gibi kadının Batı şehirlerinde sokaktaki varlığı da muktedirleri ve erkekleri aynı soru işaretiyle baş başa bırakmıştır. Bu sorunun nasıl çözüldüğünden daha önemlisi aslında, sokağı ya da yolu kadınlara, devletin değil sokak kızları ya da “yollu” olanların açmış olmasıdır. En azından erkeklerin kamusal mekânda kadınlarla birlikte vakit geçirmeye onlarla alıştıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

659 *A.g.e.*, s. 72.

660 *A.g.e.*, s. 24.

Kadının Şehirle/Erkekle İmtihanı

Cumhuriyet'le birlikte erkek sadece kadınların sokaktaki varlığına alışmak zorunda kalmaz, kadının çalışma hayatına katılmasından kaynaklanan yeni durumlara da alışmalıdır. Üstelik bunun iki boyutu vardır; bazı erkekler eşlerinin de çalışmasına göz yummaya, bazıları ise kadınlarla birlikte çalışmaya mecbur kalırlar. Her erkeğin bu iki duruma kolaylıkla adapte olacağını söylemekse zordur.

Kadının çalışmaya başlamasıyla birlikte bazen evde roller değişir. Cahit ve Nazmiye arasındaki kavganın nedeni de böyle bir rol çatışmasıdır. Kütahyalı olan kocası Cahit, Nazmiye'nin, gazete muhabirinin de onayladığı güzelliğine kapılıp kızı ailesinden ister. Evlenip İstanbul'a gelirler. Başına gelenleri anlatmadan önce Nazmiye ya gerçekten geçmiş günlerini özlemle anar ya da yine mürekkebe muhabirin tahayyülü karışır: "Ben gayet mesuttum" der, "çünkü hem evlenmiş hem de İstanbul'a gelmiştim. Kocam burada çalışıp bana bakacaktı." Ama İstanbul, Kütahyalı bu genç kadının hayalleri için fazlasıyla gerçekçidir. Silahtarağa'da bir saçma fabrikasında çalışan Cahit, burası kapanınca işsiz kalır. Bütün çabalarına rağmen iş bulamayınca eve para getirmek görevi Nazmiye'ye düşer. Ucuz işgücü olduğundan kadınları tercih eden tütün depolarından birinde "65 guruş" gündelikle çalışmaya başlar. Ne var ki zaman geçtikçe, çiftin değişen koşullara geçici diye bulduğu çözüm kalıcı hale gelir. Belli ki kazandığı paranın güveniyle, Nazmiye kocası için "Ben kendim çalışıp kendime baktıktan sonra onun bana ne lüzumu vardı" diye düşünmeye, İstanbul'da yaşayan ağabeyinin yanına taşınma planları yapmaya başlar. Bu tasarılarını gerçekleştirmek için harekete geçmesine ise bambaşka sebep bulacaktır. Nazmiye, bir gün eve geldiğinde kocasını kendi arkadaşlarından biriyle yakalar. Bunun üzerine evi terk eden karısını sürekli takip eden Cahit, her şeye rağmen karısını suçluyor olmalı ki onu kendince cezalandıracak, dokuz yerinden bıçaklayacaktır. Nazmiye, bütün bunları kendisini hastanede ziyaret eden muhabire anlatmıştır.⁶⁶¹

Nazmiye, İstanbul'un değişen yüzünün önemli figüranlarından biri sayılabilir. Kadınların ucuz işgücü olarak kullanıldığı tütün depolarından birinde çalışmaktadır. Kazandığı para az da olsa⁶⁶² evin giderlerini kendisi karşıladığından kocası hakkında fikrini değiştirmiştir. Hatta kocası kendisine muhtaç hale geldiği için onu terk etmeyi de düşünmeye başlamıştır.

Aynı değişim, aynı kendine güven Nazmiye gibi diğer tütün işçilerinde de bulunabilir. Örneğin Mahmut Yesari'nin *Çulluk* isimli romanının kahramanlarından

661 *Yeni Gün*, 14 Nisan 1931.

662 Haberin çıktığı gazetenin fiyatı beş kuruştur.

"Hanımlar Biçki Mektebi" (1930'lar); Suna ve İnan Kıraç Vakfı Fotoğraf Koleksiyonu.

Münevver de yaşadığı evin reisi konumundadır. Annesi sırf evin geçimini o sağlıyor diye Münevver'in aynı fabrikada çalıştığı Murat Çavuş'la olan ilişkisine göz yummak zorunda kalır. Kızın "gayrimeşru" ilişkisi yüzünden alevlenen anne-kız kavgaları sürekli annenin alttan almasıyla sonuçlanır: "Dostunu, oynaşını buraya kadar getirdin diye göz yumdum, bilmezlikten geldim. Çünkü ses çıkaramam... Çünkü sana muhtaç yalnız ben değilim, benimle birlikte aç kalacak bir masum da var..."⁶⁶³ Yaşadıkları, Münevver'in kendisine ne kadar acı verirse versin, aslında konumu onu bir bakıma aile baskısından özgür kılar. Para kazanmak onu özgürleştirmiştir. Bu sadece bir roman kahramanı olan Münevver için geçerli değildir. 1924'te mübadeleyle İstanbul'a gelen bir ailenin çocuğu olarak Zehra Kosova, tütün depolarında çalışmaya başladığı andan itibaren gündelik hayatına dair kararlarda nispeten daha serbesttir. Örneğin Kosova'nın işçi arkadaşları sık sık ev toplantıları düzenleyip eğlenirler. Kosova, annesinden yine işçi arkadaşlarıyla Gülhane Parkı'na gitmek için izin istediğinde hiçbir itirazla karşılaşmaz...⁶⁶⁴ Kosova da her gün fabrikada gördüğü erkeklere karşı oldukça rahattır. Arkadaşları aracılığıyla tanıştığı Mustafa, çok değil on gün sonra evlerine misafir olur. Anne, kız ve Mustafa, annenin şışede kalan son yağla pişirdiği tatsız mercimek yemeğini beraber yer. Ancak Mustafa'yla olan arkadaşlık ilişkisi başka bir yöne evrilmeyecektir. Mustafa, "çok büyük bir kabalık yaparak" Kosova'yı çok beğendiğini, her zaman buluşup konuşmak istediğini söyleyince Zehra Kosova, ondan çabucak uzaklaşacaktır.⁶⁶⁵

Tütün işçisi kızların anneleriyle olan ilişkisi, roman kahramanı Münevver ve diğerleriyle kıyaslanınca oldukça politize olan Zehra Kosova'yla sınırlı tutulamaz. Üsküdar'da 1925'te açılan dans salonlarının müdavimleri de genelde tütün depolarında çalışan işçi kızlardır. Bunlar fabrikadan çıkıp evlerine dönünce hızla yaptıkları kahvaltıdan sonra soluğu dans salonunda alıp, saatlerce sahnede dans eder. Çoğunun annesi, önce tepkiyle kızlarını sahneden tekme tokat almaya çalışsa da, bu kavganın üzerinden biraz zaman geçince onlar da kızlarıyla beraber salona gelip dans pistini izlemeye başlar.⁶⁶⁶ Gerçi kızlar sahnede kız kıza dans ediyordur ama bu onların erkeklerle flört etmekte zorluk çektikleri anlamına gelmez. *Çulluk* romanında sevdiği Murat Çavuş'tan istediği ilgiyi göremeyen Münevver'in gerçek hayattaki karşılıklarından biri Münire'dir. Kasımpaşa'da Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturan "tütün amelesinden 18 yaşlarında Münire Hanım" da "aşığından yüz"

663 Mahmut Yesari, *Çulluk*, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1995, s. 40.

664 Zehra Kosova, *Ben İşçiyim*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s. 67.

665 *A.g.e.*, s. 80.

666 *Son Saat*, 30 Temmuz 1926.

bulamayacaktır. Yalnız Münire, Münevver kadar sabırlı değildir hayata karşı. “Sevdiği genç tarafından çok fena muameleye maruz kaldığı için çok mey’us” olan Münire intihar etmeyi deneyecek; ama komşuların yardımıyla kurtarılacaktır.⁶⁶⁷ Tütün fabrikasında veya depolarında gruplar, kadınlı erkekli çalışmaktadırlar. Bütün diğer İstanbullu kadınlarla karşılaştırıldığında karşı cinsle en çok vakit geçiren kadınlar bu tütün işçileridir. Ancak bu imtiyazları, İstanbullular tarafından pek hoş görülmemiştir. Mahmut Yesari bile hiçbir şekilde araya girip mesaj vermediği romanı *Çulluk*’ta kendini tutamaz ve fabrika çıkışlarında işçilerin fabrikadan bir şeyler alıp almadığını kontrol eden mubassırın üzerinden “amele sınıf”ı hakkında fikrini açıklar sanki. Fabrika’da çalışan kadınlardan biri Münevver’in çantasına beş paket sigara koyar. Sigaraları bulan mubassır tam burada biraz Yesari biraz okurun yerine geçer:

“Mubassır, işin içyüzünü bilmemekle beraber, amele arasında yaşaya yaşaya onların ahlaklarını, kinlerini; kavgalarını göre göre ruhlarını, hislerini anlamış; şu geçen sahneden, Münevver’e bir oyun oynadıldığını derhal hissetmişti.”⁶⁶⁸

“Amele ahlakının” başkalığına dair, onlardan olmayanların düşüncelerinde benzerlikler gözlemlenebilir. Cibali Tütün Fabrikası muhasebesinde çalışan Burhan Arpad aslında tiyatroya, gazeteciliğe meyilli bir gençtir. Fabrikadaki işini sevmez, paydos zili çalar çalmaz kendisini tiyatrolarla dolu Şehzadebaşı’na atar. Ama zil çalınca fabrikanın önünde bambaşka bir çevre vardır: “Satıcılar, reji kızlarına bolca mal satmış tefeciler, dostlarını almaya gelmiş bıçkın delikanlıların” oluşturduğu bu kalabalığın arasından “hayal perdesi”ndeki gerçek dışı masallarına dönen Güzelhisar çocuğu fabrikayı şöyle hatırlar:

“Büyük kapıdan her sabah giren yüzlerce insanın atölyelere çabucak dağılışı, tam sekizde tüm makinelerin aynı anda çalışmaya başlamasıyla havayı dolduran güçlü uğultu, tütün işçisi kızların kavgaları, sevinçleri, solgun yüzleri, aralarında atışmaları ve bir erkek görünse tuhaf tuhaf gülüvermeleri, o güne kadar tanıdığım ‘Güzelhisar’ ve ‘hayal perdesi’nin ötesinde daha başka, daha gerçek bir dünyanın var olduğunu kafama yerleştiriyordu.”⁶⁶⁹

667 *Son Saat*, 24 Temmuz 1926.

668 Yesari, *Çulluk*, s. 133.

669 Arpad, *Bir İstanbul Var İdi*, s. 34.

Arpad her kadar anılarında da söylediği gibi bu “gerçek dünya”nın farkına ancak yirmili yaşlarında varsa da İstanbul’da gündelik hayat, kadınların lehine değişmektedir. Bu değişimi yaşayanlardan bir diğeri, dört yıllık evli Kazım ile Zümrüd çiftidir. Kazım’ın kazancı evin ihtiyaçlarına yetmediğinden Zümrüd’ün de çalışmasına karar verirler. Zümrüd Mahmutpaşa’da bir fanila imalathanesinde çalışmaya başlar. Haftada on lira gibi o zamana göre tatminkâr bir para kazanmaktadır. Kocası Kazım ise artık eve olan sorumluluğunu her akşam getirdiği iki okka ekmekle sınırlamıştır. Öte yandan genç karısını da kıskanmaya başlar. Onu oturdukları evin alt katındaki kiracıların oğluna bakıp gülümsemekle suçlayarak başlattığı kavga sonunda tatlıya bağlanır. Bütün bu bilgileri öğrenmemizi sağlayan ise yine Kazım’ın kıskançlığıdır. Ancak bu “kıskançlık” öyle boyutlara gelmiştir ki yatılı misafirlerini baltayla yaralamıştır. Misafirleriye bacanağı ve baldızıdır. Evde müsait tek odada, kadınlar ayrı erkekler ayrı yataklarda yatarken, Kazım her nedense önce bacanağını, sonra da karısı ile baldızını yaralamıştır.⁶⁷⁰

Belli ki Kazım, evin içinde dört yıldan sonra kaybettiği iktidarının acısını karısına ilk önce kıskançlık yoluyla yansıtmak ister. Daha önceki bölümlerde İstanbul’da düşük gelirli grupların ne tür koşullarda yaşadıkları ayrıntıyla ele alınmıştı. Kazım’la Zümrüd de muhtemelen başkalarıyla paylaştıkları bir evin tek odasında yaşamaktadırlar. Bu yaşam koşullarının bir soruna neden olması için Zümrüd’ün çalışmaya başlamasının, sonra da Kazım’ın işsiz kalmasının bir katkısı olmalıdır; ancak kıskançlık, sadece bu tür rol değişimlerinde başka sorunların bahanesi olarak açığa çıkan bir duygu değildir. Yeni yaşam tarzı da, evde değil de dışarıda, evli çiftlerin beraber katıldıkları toplantılarla birlikte, erkeklerin yeni durumlara uyum sağlamasını gerektiriyordu.

Gazetelere yansıyan bir çok cinayet ve intihar haberlerinde, erkek öfkesinin nedeni olarak genelde “kıskançlık” gösterilmektedir. Karısıyla çeşitli balolara katılan ve nispeten “modern” addedilecek erkekler çelişkili bir değişimin gerilimini yaşamaktadırlar. Erkek için kadının kamusal alandaki varlığı, yalnız olduğunda, en fazla kendi doğasıyla yaptığı mücadeleden dolayı sevimsizleşir; yoksa erkek, kadının sokaktaki varlığından memnundur. Ama kamusal mekânda eşleriyle görünen erkekler başka türlü bir gerilimin içinde bulurlar kendilerini. Çünkü artık sadece seyirci konumunda değildirler. Seyredilenlerden biri de kendi eşleridir artık.

670 *Cumhuriyet*, 16 Teşrinievvel 1924.

Erkeğin Şehirle/Erkekle İmtihanı

Bir bahar akşamı, eşi Marika'yla beraber Odeon Tiyatrosu'ndaki baloya katılan kabzımal Ahmed Münir Efendi, sabaha karşı eve dönerken, şoförünün kullandığı otomobilin içinde intihara teşebbüs eder. Hastaneye kaldırılan Ahmet Efendi'nin intiharına "baloda bazı münasebetsiz manzaralar karşısında kalmış" olmasının sebep olduğu düşünülüyorsa da haberde bu düşüncenin gerçeği ne kadar ifade ettiğinin bilinmediği de vurgulanır.⁶⁷¹ Gayrimüslim bir kadınla evlenmiş zengin bir kabzımalı, katıldığı bir balo dönüşü silahı kendi ağzına ateşleyecek kadar neyin öfkelenirdiği gazeteciler tarafından bilinmese de, aynı durum Sarıyerli marangoz Stefan için geçerli değildir.

Stefan otuz dört karısı ise yirmi dört yaşındadır. Bu evli çift hakkında tahkikat yapmış olan muhabir, Stefan'ın kıskanç bir erkek olduğundan son derece emindir. Yaptığı tahkikata karıştırdığı hayal gücüyle olayı okurlara aktarır. Stefan karısını çok sevdiği için kıskanmaktadır. Hatta bu hal onu geceleri uykusuz bırakır. Gece yarıları karısını uyandırıp onu "eğer beni aldatırsan senin kanını içerim" diye tehdit eder. Erkeğin bütün bu paranoyasına rağmen evli çift sosyalleşmekten de kendilerini alamaz. Bir cuma günü evlerine gelen misafirlerini Çırçır'a pikniğe götürmeğe karar verirler. Kiraladıkları bir arabayla piknik yerine giderler. Lakin sayfide geçirdikleri birkaç saat içinde "oradaki erkek kalabalığı Stefan'ın bütün kıskançlık damarlarını ayağa kaldırmıştır". Buna rağmen pikniğe devam edilir. Stefan Çırçır'a geldikleri arabanın sahibiyle akşam tekrar gelip onları Sarıyer'e götürmesi için anlaşmıştır. Ancak akşam, uzun süre bekleseler de araba gelmez. Stefan, eşini ve misafirlerini alıp eve döner. Onlar içeri girdikten sonra kapı çalar. Gelen arabacıdır. Stefan'a onları almak için Çırçır'a gittiğini ama bulamadığını ve yine de parasını istediğini söyler. Stefan belli ki uğraşmak istemez, arabacıyı parasını verip gönderir. Kartısı binmedikleri arabanın parasını ödediği için Stefan'a söylenir. Hatta kocasını "enayi"lik etmekle suçlar. Stefan bunun üzerine sinirlenir ve karısını feci bir şekilde döver. Hikâye bununla da kalmıyor. Yaşadıklarının etkisiyle Tarabya kıyısına gidip kendisini denize atan kadın kurtarılacaktır. Ama olan biteni ailesine de anlatır. Bütün ailenin katıldığı bir konuşma önce tartışmaya sonra kavgaya dönüşür, Stefan da belli ki sağlıksız olan psikolojisinin sonucu geçirdiği cinnetle karısıyla kayınpederini yaralar, kayınlidesini de öldürür.⁶⁷²

⁶⁷¹ *Vakit*, 10 Mart 1924.

⁶⁷² *Vakit*, 2 Ağustos 1926.

Muhabir belki Stefan'ın müthiş öfkesine meşru bir neden bulmakta kendisini zorunlu hissederek, bu öfkeyi "kıskançlık" meselesine getirip bağlamıştır. Çırçır'daki "erkek kalabalığının" onu daha da öfkeliendirdiğini düşünmektedir. Kıskançlık, Stefan'ın cinnetinin gerçek sebebi değil, sadece gazetenin bir tahayyülü olsa bile, hayali ya da gerçek, muhabir ya da Stefan, erkek kıskançlığının sınırlarını gösterir. Nereye kadar giderse gitsin, Cumhuriyet İstanbulu'nda erkeklerin kıskançlık için yeterli sebebi var gibidir.

Örneğin Müdde-i Umumiliğe dilekçeyle başvuran "tanınmış bir aileye mensup bir" koca, evden annesine gitmek üzere çıkan ama dönmeyen karısını şikâyet etmektedir. Dahası sinirli adam, karısının tanınmış otellerden birinde yabancı bir erkekle beraber oda kiraladığını ve otel kayıtlarında isimlerinin bulunduğunu bildirmiş, hem karısının hem de aşğının cezalandırılmasını istemiştir.⁶⁷³ Aksaray'da oturan ve komisyonculukla geçinen Mehmet Efendi de iki yıldır beraber olduğu sevgilisinin başkalarıyla da ilişkisi olduğunu öğrenince fazlasıyla üzülmüş, arkadaşı emekli binbaşı Mehmed Bey'le Tepebaşı'nda yürürken birdenbire durmuş ve tabancasıyla intihar etmeye çalışmıştır.⁶⁷⁴ Selanikli Tesviyeci Ahmed de "öteden beri sevdiği Rum güzeli Sofya"nın başka erkeklerle görüştüğünü öğrenince, önce arkadaşı Edhem'le beraber kızın her zaman gittiği Sirkeci'deki dans salonunun yolunu tutar. Sofya'yı salonun dışına çağırıdıktan sonra kolundan tutarak kuytu bir sokağa çeker ve neden kendisini aldatıp başından savdığını sorar. Sofya'nın cevabı nettir; kiminle isterse onunla görüşür.⁶⁷⁵ Kadınlar şehir sahnesinde rol aldıkça güçlerinin farkına varır. Öyle ya seçme şansları erkeklerden daha fazladır. Bazıları kendilerini beğenenler arasında, diğerlerinin medeni durumuna bakmaksızın, kendi isteklerinin peşinden gitmeye başlamıştır. Onların zaviyesinden bakarsak, kendilerini beğenenler arasında, medeni durumlarına bakmaksızın kendi isteklerinin peşinden gitmeye başlamışlardır da denilebilir. Bu durum gayrimüslim, zengin ya da Türk, bir değişkenlik göstermediği gibi sınıfsal bir farklılık da göstermez.

Suşehri'nden on altı yaşında İstanbul'a gelen İlyas ve kendisi gibi taşralı olan karısı Kamile'nin yedi yıllık evlilikleri yine bir sadakatsizlik nedeniyle tehlikeye girer. Karagümrük'te oturan teyzesinin oğlu Münir, İlyas'ı evlerinin alt katındaki odaya kiracı olarak gelmesi için ikna eder. Münir ayrıca, belki de alacağı kirayı

673 *Son Saat*, 27 Teşrinievvel 1927.

674 *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel 1924. Fakat arkadaşı, bu üzgün aşğın teşebbüsünde başarılı olmasını engellemiştir.

675 *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1924. Aşıklar arasındaki kavgaya karışan bir polisin kavgada kendi silahıyla yaralanması, bu kırık aşk hikayesinin gazeteye yansımaya sebep olmuştur.

garantilemek için İlyas'a yeni bir iş bulmayı da vaat etmiştir. Ancak zaman geçtikçe bu vaat gerçekleşmediği gibi, İlyas'ın teyze oğlu Münir'le karısı Kamile'nin bir ilişkisi olduğuna dair dedikodular da bütün mahalleyi sarar. Gazetenin muhabiri bütün bunları hastanede karşısında yaralı duran karı-kocanın anlattıklarından öğrenmektedir. İlyas kendilerini Münir'in yaraladığını söylerken Kamile, kocasının kendisini kıskançlıktan dövdüğünü ve sonra da bayıldığını iddia etmektedir.⁶⁷⁶ Farklı zamanlarda da olsa Suşehri'nden İstanbul'a gelen bu çiftin yaşadıklarında "modern" bir şey olmadığı, bu tür bir "yozlaşmanın" benzerinin şehirde değil köyde de yaşanabileceği, hatta Habil ile Kabil'den beri erkeklerin kadınlar yüzünden birbirlerini de kıskandıkları ve bazen bunun için birbirlerini öldürdükleri söylenebilir. Dahası bütün bunların, gazetecilik hilelerinden edinilmiş şüpheli bir bakış açısıyla, bir kazadan sonra hastaneye düşmüş karı-kocanın fotoğrafının altına yakıştırılmış olabileceği de iddia edilebilir. Hepsisi doğrudur. Ancak uydurma ya da değil, bütün bu haberler bir bakıma yaşanması muhtemel, kötü ya da iyi, her şeyi sıradanlaştırır.

Sadece akrabalar değil yakın arkadaşlar da bu yeni yaşantının sonuçlarıyla karşı karşıyadır. Çocukluklarından beri yakın arkadaş Cevad ve Hayri beyler aynı zamanda meslektaşdır: Cevad şimendifer idaresinde, Hayri ise rüsumatta memur olarak çalışmaktadır. "Cevad Bey'le Hayri Bey arasında o kadar derin bir samimiyet ve muhabbet mevcut ki Cevad Bey Hayri Bey'den zerre kadar şüphe etmiyor ve zevcesi Hacer Hanımı Hayri Bey'den kaçırmağa lüzum görmüyor"du. Bayramın ikinci günü, Hayri arkadaşını ziyaret etmek için Aksaray'daki evlerinin kapısını çalar. Cevad'ın evde olmadığını öğrenen Hayri, bir süredir yakın "münasebet"te olduğu Hacer Hanım'a bir otomobil gezintisine çıkmayı teklif eder. Otomobille Sirkeci İstasyonu'na gidip işbaşında olan Cevad'ı da yanlarına alır, Moskovit isimli bara giderler. Burada sabaha kadar eğlenen üçlüden Cevad, sabah işbaşı yapmak zorunda olduğundan, arkadaşı Hayri'den arabayla önce kendisini Sirkeci'ye sonra da karısını Aksaray'a bırakmasını ister. Ne var ki isteyken içine bir şüphe düşecek, şüphesinin peşinden evlerine gidecek ve pencereden sızan ışık ve içeriden gelen seslerden, karısıyla arkadaşının arasındaki ilişkiden emin olduktan sonra içeri girecektir. Karısını "dekolte bir gömlekle", arkadaşını ise "üzerinde yalnız bir fanila" ile yakalayınca, hikayenin sonu da belli olur. İki ölü, bir mahkûm.⁶⁷⁷

Cumhuriyet'le beraber, 1924 yılında Beyoğlu'nda hâlâ siyahlar içine yürüyen Türk kadınları görülse de, eski bir gelenek, kaç-göç kalkmış görünmektedir. Daha

⁶⁷⁶ *Yeni Gün*, 18 Nisan 1931.

⁶⁷⁷ *Vakit*, 20 Haziran 1926.

önceki bölümlerde, özellikle İstanbul'da konut yaşamıyla ilgili değişimlerin ele alındığı bölümde, bu kaç-göç prensibinin değişen çevre koşulları nedeniyle uygulaması zor bir anane haline geldiğinden bahsedilmişti. Ancak Cumhuriyet'le beraber, bu anane, uygulamada zor olmaktan başka ilkel bir davranış biçimi gibi görünmeye de başlayacaktır. Hem kadınlar hem erkekler bu kaç-göç ananesini bir mahremiyet meselesi haline getirmezler artık. Örneğin bir cinayet davası için, kendisinden bilgi almaya gelen gazeteciye Aksaray, Kızıl Minare Mahallesi'ndeki evinin kapısını açan ev sahibi, evin içinde çıkacak bir tartışmanın da nedeni olur: "İçeriden kadın sesleri yükselmiş ve âdeta kapı arasında küçük bir münazara zuhur etmiştir. Sesinden hayli yaşlı olduğu anlaşılan Müeyyed Hanım'a hitaben şu sözleri sarf etmiştir: Ayıp yahu!.. Erkeklerle görünüyorsun. Utan! Utan!"⁶⁷⁸ Yıllar geçtikçe, konutla ilgili bölümde anılan ve "bazen haremde hanımlar"la oturduğunu günlüğüne not alan Said Bey⁶⁷⁹ gibi bu imtiyaza sahip erkeklerin sayısı artacak, daha doğrusu kadınlarla beraber oturmak, bir imtiyaz ya da deftere kaydedilecek kadar hadise-i nadirattan sayılmayacaktır. Örneğin, Türkiye'ye iltica eden eski Musul Mebusu Nuri Bey, her gün, Hükümet'in kendisine verdiği emlak-ı metrukeden olan binasındaki kiralarını toplamaya gider ve "3. katta oturan Zehra Hanım'ın odasında yarım saat bir saat" oturur. Her gün devam eden bu misafirlik, Zehra Hanım'ı seven Hacı Hasan Efendi'yi sabık mebusun sokakta boynunu kesip kaçacak kadar sinirlendirdiğine göre, kira toplamak dışında başka amaçlar da taşımaktadır. Nuri Bey'in karısı Rahime Hanım da, mesleği kasap olan Hacı Hasan Efendi'nin kocasını sokakta katletmesinde "Zehra Hanım'ın parmağı" olduğunu düşünmektedir.⁶⁸⁰

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, savaş ve işgalden kalan yaşantıların da birikimiyle, eski değer yargılarını rafa kaldıran ve henüz yerine bir başkasını koymayan yeni yaşam tarzı, erkeklerle kadınlar arasındaki ilişkilerin, Lefebvre ve Simmel'in söylediklerini doğrular biçimde, İstanbul özelinde aşkın arzuya dönüştüğünün söylenmesi için yeterli görünmektedir. Arzunun peşine düşmek isteyenler, daha önce yapmış oldukları seçimlerle çelişkiye düşseler de, bunu daha "medeni" yollardan yapmaları da aslında mümkündür. Çünkü sanılanın aksine İstanbul'da, Cumhuriyet'ten önce ya da sonra çiftler sıklıkla boşanabiliyorlardı. Cumhuriyet döneminde artık kadın, Gürpınar'ın bir kahramanının söylediği gibi "bir sözle

678 *Cumhuriyet*, 7 Teşrinievvel 1924.

679 Dumont, "Said Bey", s. 287.

680 *Cumhuriyet*, 16 Teşrinisani 1930.

yakın bir sözle uzak”⁶⁸¹ değildir artık. Kanunların getirdiği tek yenilik, önce kadınların boşanma davalarında davacı olabilmeleri, sonra da erkeğin istediği anda sorumluluklarından vazgeçmesini engellemekti. Toplumun hem yukarı hem orta hem de alt tabakalarında boşanmak olağandı. Memet Fuad’ın dedesi Miralay Paşa, karısından boşanıp yeniden evlendiği gibi arkadaşlarını karılarından boşandıracak kadar çapkın ve aynı arkadaşlarıyla ilişkilerini sürdürebilecek kadar rahattı. Mücap Ofloğlu’nun öğretmenlik yapan annesi ve Memet Fuat’ın daha sonra Nazım Hikmet’le evlenecek olan annesi de ilk kocalarından boşanmıştı. Aziz Nesin’in bahçıvanlık yapan babası tam dört evlilikten sonra asıl ailesini kuracağı kadını bulabilmişti. Roman kahramanları arasında *Huzur*’un kahramanlarından Nuran, Mümtaz’la tanıştığında kocasından yeni boşanmış bir duldu. İstanbulluların bir kısmı için, başlarını evlendikleri ilk insanla hayatlarının sonuna kadar aynı yastığa koyma şansları olmamıştı. Yine bu bir kısım İstanbullu, şehrin rastlantısal imkânlarından faydalanıyor ve yeni kismetler arıyorlardı. Aşağıdaki bölümden anlaşılacağı gibi, buluyorlardı da.

Uçucu Arzular: Şehirde İlişkiler

Boşanmak, arzulara yenilmekten daha medeni bir çözüm olsa da, taraflar bazen diğerine yöneltmedikleri şiddeti bu kez kendilerine uyguluyorlardı. Zira boşanmış ya da ayrılmış çiftlerin hikâyeleri, gazetelere, genelde taraflardan birinin üzüntüden intiharıyla geçmiştir. Bazen de taraflardan biri diğerinden ayrılmak istemez, ortaya çıkan kavgalar bu kırık aşk hikâyelerini gazetelere ve tarihe taşır.

Kasımpaşa sakinlerinden Yaşar Hanım, darıldığı kocası Celal Efendi ile küslüğünü iki ay boyunca sürdürmeyi başarmış, “hatta boşanmak için mahkemeye de başvurmuş”tur. Celal Bey her şeyi göze alıp barış için eve gider ama karısı kapıyı açmayınca kendi hanesine tecavüz eder.⁶⁸² “Hasniye” ise kocası tarafından terk edilmesine üzülmüş, çözümünü bindiği vapur Arnavutköy’den geçerken kendisini Boğaziçi sularına bırakmakta bulmuş bir İstanbullu kadının ismidir.⁶⁸³ Cihangir’de, Kumru Sokağı’nda oturan ve öğretmenlik yapan Melahat Hanım, annesiyle beraber yaşayan, eşinden boşanmış bir kadındır ve bunu bilen mahalleli erkekler tarafından sık sık rahatsız edilir.⁶⁸⁴ Seyr-i Sefain idaresinde istatistik memuru olarak çalışan Mehmed Haşim Efendi de ayrılık acısını intiharla bitirmek

681 Gürpınar, *Meyhanede Kadınlar*, s. 10.

682 *Son Saat*, 31 Teşrinievvel 1927.

683 *Son Saat*, 15 Temmuz 1926.

684 *Yeni Gün*, 8 Nisan 1931.

isteyenlerden bir başkasıdır. On dört yıldır beraber yaşadığı karısı kendisinden ayrılmak istemiş, “hatta bu emelini tatbik için mahkemeye müracaat etmiş, 26 Teşrinievvel’de mahkemede bulunması için Mehmed Haşim Bey’e bir mektup göndermiştir”. On dört yıllık eşinin “serbestiyeye malik olabilmek için” kendisinden ayrılmasına üzülen Haşim, bir süredir ikamet ettiği Sirkeci otellerinden birinde, odasında bileklerini keserek intihara kalkışır. Bütün bu yeisinin nedeni sorulduğunda eşini değil kayınbiraderini suçlar. Çünkü karısını “lükse ve serbestiyeye” alıştırmıştır.⁶⁸⁵

Kadınların kamusal hayatta sık sık arz-ı endam etmeleri, erkekler arasındaki rekabeti de artırmış gibidir. Özellikle sıkı aile bağlarıyla birbirine bağlı olmayan göçmenlerin hayatında bu durum çok daha sık görülmektedir. Bu göçmen bekâr erkeklerin, onları belli ahlak kalıplarına uymaya zorlayacak bir cemaatten uzak olmaları ve şehir hayatına arzuları üzerinden çabucak adaptasyonları, onları kadınlarla olan ilişkileri konusunda muhtemelen genel geçer değer yargılarından da bağımsız kılıyordu. Bu yüzden, hayatlarındaki kadınlar kim olursa olsun, bir erkeğin hayatına girmeyi meslek haline getirmiş olan kadınlar da dâhil, onları kaybettikleri an tekrar kazanmak için harekete geçmekte herhangi bir beis görmüyorlardı.

Örneğin İranlı Mehmet, Aliye isimdeki “dostu”nun koltukçuluk⁶⁸⁶ yapan Mehmet isimli başka birisiyle evlendiğini haber alınca, yeni çiftin evlerine gidip, çiçeği burnunda damattan gelini kendisi için terk etmesini istemek cüretini gösterebilmiştir. Aliye, iki yıllık ilişkilerinden sonra “bu sabıkalı dostundan soğumuş ve arayıp taramış Koltukçu Mehmed’le tanışmış, bunla evlenmiş. İranlı Mehmed, Aliye’nin elinden gittiğini anlayınca Koltukçu Mehmed’e müracaat ederek Aliye’yi son derece süratle boşamasını” istemiştir.⁶⁸⁷ Seyyar sıvacılık yapan Arnavut Bayram Arif de terk edilmiş erkeklerden bir başkasıdır. Yalnız o uyarısını doğrudan eski “dost”una yapmayı daha uygun görmüş. Bayram Arif, “Şehzadebaşında Dolap Sokağında ikamet eden eski metresi 28 yaşındaki Nesime’nin nezdine gitmiş” ve tekrar bir araya gelmelerini teklif etmiştir. Nesime, oldukça açık sözlüdür: Eski “dost”unu “Benim seninle oturmaklığıma imkân yoktur. Çünkü

685 *Son Saat*, 19 Teşrinievvel 1927.

686 Haberde ayrıntısı verilmese de “koltukçu” dönemin İstanbulu’nda her türlü aracıya verilen isimlerden biridir. Süt annesi arayıp bulanlar da bu şekilde anılabildiği gibi mahalle aralarındaki özel evlerin müşterilerini ayarlayanlar da “koltukçu”lardır.

687 *Cumhuriyet*, 24 Teşrinievvel 1924. Çifti kendi evlerinde basan eski dost İranlı Mehmed, Aliye’nin yeni kocasını ağır yaralamış, çıkan arbedede Aliye kaçmayı başarmıştır.

başka bir erkekle teşrik-i hayat etdim” diye cevaplar.⁶⁸⁸ Galata’daki genelevlerden birinde çalışan Yahudi Sara ise Mısır’dan İstanbul’a gelen dostuna karşı bu kadar açık sözlü davranmaz. 1927 yılının Eylül ayında, bir pazar günü Beyoğlu’ndaki birahanelerden birinde yemek yerken Ahmed, “dostunun” diğer masalardan birine gülümsediğini fark eder. Birahaneden çıktıktan sonra Ahmed, Sara’ya gülümsediği “kara bıyıklı şahısla derece-i alakasını sormuş, bu yüzden aralarında kavga çıkmıştır”. O gün ayrılırlar. Sonraki günlerde Ahmed, Sara’yı bu “kara bıyıklı meçhul şahsın kolunda gezerken” görünce, yanlarına giderek, “meçhul şahsın” Sara’yı terk etmesini ister. Ahmed’i, elindeki bıçakla eski “dost”unun üzerine saldıracak kadar sinirlendiren cevap Sara’dan gelir: “Canım, benim seninle hiçbir alakam yoktur.”⁶⁸⁹

Bu tür ilişkilerin bahsi erkeklerin birbirini kadınlar için yaralamadıkları başka bir olayla kapatılabilir. Bu, iki içnecinin hikâyesidir. Şehremaneti’nde Sema-keş Mahallesi’nde oturan Nemciye isimli bir kadın iki erkekle aynı anda görüşmektedir. Bunlar, Mevlevihanekapılı Hamid’le Şehremaneti’nde oturan Mustafa Efendi’dir. İlişki uzun bir süre böyle sürüp gider. Ama kadının da devamlı verdiği randevulardan aklı karışmış olmalı ki iki “dost”una aynı güne söz verir. İki erkek Necmiye’nin evinde karşılaşırlar. Ancak kavga etmek yerine arkadaş olurlar: “... yekdiğerini kardeş gibi seven iki meslekdaş, Necmiye’den nefret ve mezburiyeyi terk etmişlerdir.”⁶⁹⁰

Açıktır ki, bu son örneklerde kadınlar hayatlarını bir erkekle “teşrik-i hayat” ederek sürdürebilmektedirler. Ancak değer yargılarından bağımsız bir şekilde hareket etmelerine sebep olan rahatlıkları kadar, bu kadınlardan sürekli bir ilişki beklentisinde olan erkeklerin diğer erkeklerle rekabete girmeleri, muhabirlerce “dost”, “metres” gibi sıfatlarla nitelenen kadınlarla ilişkilerinin devamı için başka erkeklerle mücadele etmeleri dikkat çekici. Herhangi bir ahlakî değer yargısından bağımsız bu ilişki biçimi şehrin, şehirdeki değişen değer yargılarının, bu erkeklerle verdiği bir özgürlüğün neticesi olarak düşünülebilir. Erkekler, toplumun değer yargıları dışında kaldığı varsayılan bu kadınlarla uzun süreli ilişkiler kurmaktan

688 *Son Saat*, 6 Eylül 1926. Eski “metresin” bu net cevabı karşısında Arnavut sıvacı sinirlenip dövmeğe başlıyor. Mahalleyi alan kadın feryatlarına dayanamayıp koşan komşular, evin kapısını kırıp kadını bu sinirli erkeğin elinden kurtarıyorlar.

689 *Son Saat*, 24 Eylül 1927.

690 *Cumhuriyet*, 21 Eylül 1924. İki meslektaşın birbirlerine duydukları muhabbet ne kadar gerçekçi, orası muğlak. Bu ayrıntının habere konu olan olayla ilgisi de tartışılır. İki “dost”undan da ayrıldığı mahallede duyulan Necmiye’nin başına bela olan bir kabadayı haberin asıl kahramanı. Diğer ayrıntılar bu kabadayıya engel olmak isteyen bir polis, kavga, arbedede yanlışlıkla patlayan silah ve bir ölü.

memnun görünür, hatta bu kadınların hayatlarından çıkmalarını da istemezler. Bu ilişkilerin toplum tarafından onaylanmadığını düşünmek erken verilmiş bir yargı olabilir pekala.

Öyle ki, *Son Saat*'in 1927 yılında sütunlarına yansıyan bir haberden, bir karı-kocanın bu tür bir yasak ilişki yaşayan "arkadaş"larını evlerinde yarılı misafir olarak kabul ettiklerini öğreniyoruz. "Hasan, Sermaye Ayşe ile öteden beri münasebettedir ve bu münasebeti karısı Meliha'dan gizlemektedir." Ayşe de bu ilişkiyi sürdürmek ister, bu yüzden uzun süredir Hasan'ı eşi Meliha'dan ayrılmaya zorlamaktadır. Ayşe'yle Hasan, "öteden beri tanıştıkları Arif'in karısına gelmiş ve geceyi" orada geçirmek istemişlerdir. Sokakları dolaşarak sattığı sebzeleri bitirdikten sonra eve gelen Arif, bu davetsiz misafirlerle karşılaşsa da huysuzluk çıkarmadan bir saat kadar beraber oturur. Sonra karısını misafirlerle bırakarak odasına, uyumaya gider. "Aşk-ı memnu"nun tarafları, Arif'in karısının anlattıklarına göre "gece yarısına kadar tatlı tatlı muhabbet" ederken, Hasan karısının ismini anınca Ayşe kavga çıkarmış, sonra da eline geçirdiği bıçağı kendi göğsüne saplamıştır. Hasan da bıçağı kadının elinden alıp kendi göğsüne batırır. Arif'in karısı bütün bu olup bitenlerden sonra, yaralarının ağır olmadığını söyleyen Hasan'ın ısrarı üzerine, âşıkları odalarında bırakıp uyumaya gider.⁶⁹¹

Cumhuriyet döneminin İstanbulu'nda değer yargılarındaki bu serbestlik sadece kabadayılar, "sermayeler", "koltukçular" ve göçmen bekârlar için geçerli görünmüyor. Toplumun genelinde evlilik bağından bağımsız olan kadın-erkek ilişkilerine dair kayıtsızlık hâkim. Özellikle bu konuda komşuların birbirlerinin üzerindeki denetimini de zayıflatmış gibidir. Öyle ki nişanlılar evlenmek için çok da acele etmezler. Birbiriyle yaşayan çiftlerin imam ya da devlet nikâhıyla mı evli olduğu, hatta evli olup olmadıkları pek de önemli değildir. Hatta anne-babaların evlenmek konusunda acele etmeyen çocuklarına baskı yapmadıkları da görülür. Evlenenler de uzun süren nişanlılık devreleri geçirirler. Gerçi nişanlıların evlilikten korkmalarındaki asıl nedenin ekonomik zorluklar olduğu düşünülürse bu bitmez sabır daha anlaşılır hale gelecektir.

Örneğin Aksaray'da kunduracılık yapan Şekip Efendi, nişanlısı Nüzhet Hanım'la evlenmek için on beş yıl beklemiştir. Haseki'de Hobyar Mahallesi'nde, deniz kenarındaki küçük evlerinde nişanlısı ve annesiyle yaşayan Nüzhet Hanım, Hilâl-i Ahmer'in hastabakıcılık okulunu bitirdikten sonra çeşitli hastanelerde çalışmış, Adana'da sıhhiye memurluğu yaparken izinli olarak İstanbul'a dönmüştür. Genç nişanlıların uzun yıllar boyunca neden evlenmediğine gelince:

691 *Son Saat*, 12 Teşrinievvel 1927.

Şekip Efendi, Nüzhet'in iyileşmesini beklemektedir. Nüzhet yıllar boyunca "sinir hastası"dır. Hatta kendisini öldürdüğü gün annesiyle nişanlısı onu dönemin ünlü psikiyatristi Mazhar Osman'a götürmeyi planlamaktadır.⁶⁹² Mürüvvet'le Nuri'nin nişanlılıkları ise daha kısadır, iki senedir evliliğe hazırlanmaktadırlar. Bir muhallebici dükkânında tanışıp sonra nişanlanan çift bir süre Amerikan Sineması'nın üzerindeki odalardan birinde beraber yaşarlar. Daha sonra her nedense Mürüvvet, Adana'ya gider. Adana'dan gelen haberler, şoförlük yapan Orhan'ı çileden çıkaracak niteliktedir: "Mürüvvet orada barlarda, gazinolarda vaktini geçirmektedir. Birçok erkeklerden ahababı vardır." İstanbul'a döndükten sonra kavga etseler de barışırlar. Bir gün çift, Orhan'ın annesi Behiye Hanım'ın evine gider. Galata'da, Karadeniz Apartmanı'na... Anne, genç nişanlıları evde yalnız bırakıp dışarı çıkar. Gençler kavga eder. Genç kızın karakoldaki ifadesine göre, Orhan nişanlısının "saçlarını dibinden keser, kaşlarını kirpiklerini" yolar. Aynı apartmanda oturan Bayan Katina'nın olanlarla ilgili gazeteciye söyledikleriye daha ilginçtir: "Nuri Bey kıskanıyordu. Elbet kıskanır ya... Herkesle konuşmasın, güzel olmasın diye saçlarını kesmiş... Elbet keser ya. O da muhallebicilerde onunla bununla konuşmasın. Kaşlarını da esasen kendisi cımbız ile yoluyordu. Üstüne de mürekkep sürüyordu. Ondan Nuri Bey'in kabahati ne?"⁶⁹³ Madam Katina, Mürüvvet'in muhallebicilerde yaşadıklarını eleştirirken genç nişanlıların birbirlerine orada tesadüf ettiklerini bilmiyor olmalıdır.

Babalar, Kızlar ve Tehlikelerle Dolu Şehir

Çocuklarının gönül ilişkilerine dair ebeveynlerin sonsuz bir hoşgörü içinde olduğunu bu birkaç olaydan yola çıkarak söylemek de hatalı olur. Yukarıdaki örneklerin ortak noktası, "hoşgörü" sahibinin anneler olması. Çocuklarıyla beraber yaşayan anneler, tütün işçisi kızlar örneğinde olduğu gibi, muhtemelen ekonomik açıdan onlara yaslanmaktadırlar. Yoksa anne-babaların "aşk" mevzubahis olunca, destekten çok engel olduğuna dair dönemin popüler edebiyatı dışında gerçek hayattan da örnekler mevcuttur.

Fındıklı'da oturan on altı yaşındaki Naciye Hanım da anne-baba baskısından dolayı intihara kalkışıır. Neden intihar ettiğini soran zabıta memuruna "uzun zamandan beri ebeveyninin en ufak bahanelerle kendisini hırpaladıklarını" söyler. Aslında Naciye birisini sevmekte, ailesi ise kızlarının bu kişiyle görüşmesini

692 *Yeni Gün*, 21 Nisan 1931.

693 *Yeni Gün*, 19 Nisan 1931.

istememektedir.⁶⁹⁴ Sarrum Efendi'nin de hakkında endişelenecek on altı yaşında bir kızı vardır. Taksim'de, İmam Sokağı'nda mukim ailenin Fransız mekteplerinden birinde talebe olan kızları Mari kaybolur. Sarrum Efendi, kızının karşı apartmandaki pansiyonda mukim Bulgar tebaasından Gorcu ile birlikte olduğundan o kadar emindir ki, kızı bulunduğu onu zorla doktora götürüp muayene ettirir. Neticede Mari'nin hâlâ bakire olduğu ve şüpheli babanın sandığı gibi kimseyle bir ilişkisinin olmadığı ortaya çıkar. Üstelik kızcağız uyurgezerdir.⁶⁹⁵

Ne Mari'nin babasının ne de Naciye Hanım'ın kızları hakkındaki aşırı endişeleri yersiz değil. Şehirde, ebeveynleri kızları ve onların geleceği hakkında endişelenecek örnekler fazlasıyla var. Genç kızlar gazetelere yazdıkları mektuplarda, nikâhın bir erkekle yaşamak konusunda zorunlu olup olmadığını sormaya başlamışlardır. Mektubun *Yeni Gün* gazetesinin "Hanımabla Sütunu"nda yayımlandığını okuyan herkes, bu soruyu soran birinin gerçekliğine şüpheyle yaklaşabilir. Ama mektubun içeriği ile bu bölümde anlatılan diğer haberlerdeki olayların örtüşmesi dikkat çekicidir. Yirmi dört yaşında ve fakir olduğunu söyleyen bir okurdan geldiği iddia edilen mektupta, genç kız muallimlik yapan sevgilisinden bahsetmektedir: "Görüş-tük, seviştik. İki nişanlı gibi yaşıyoruz. Üç senedir beraberiz." Sevgilisinin evlenmeye yanaşmadığını söyleyen mektup sahibi devam eder: "Annem de nişanlı gibi kabul ediyor. Şimdi bana serbest yaşamayı teklif ediyor. Nikâhsız görüşüp, ailelerin evinde görüşmeyiz, diyor." *Yeni Gün*, hem mektubun sahibini hem de mektubu okuyup genç kızı ayıplaması muhtemel okurları düşünerek mutedil bir cevap verir; "Hanımabla" nikâhın her şey olmadığını söylediğinde heyecanlanan muhafazakâr okur, nikâhsız yaşamda teklif edilen ilişkinin ne kadar süreceğinin belli olmadığını yazdığında sakinleşmelidir. Bu kamusal danışman mektubun sahibine uyarısını da yapar: "Eğer kabul edersen, bu bir metres hayatı olur."⁶⁹⁶

"Metres hayatı" yaşayan İstanbullu bir genç kadının yaşadıkları Hanımabla'nın uyarısında haklı olduğunu kanıtlar. Evli ve çocuk sahibi olan Cemil Bey, uzaktan akraba olduğu Necdet Hanım'ı evlilik vaadiyle beraber olmaya ikna etmiştir. Bakırköy'de bir ev tutarak Necdet Hanım'la beraber burada yaşamaya başlar. "Bugün, yarın, nihayet bir hafta sonra" cümleleri ile vakit geçirilmektedir. Necdet bu bekleyişten sıkılarak Cemil'i intihar etmekle tehdit, hatta buna teşebbüs de eder. Ne var ki kurtarılacak, iyileşecek; ama aynı "metres hayatı"na devam edecektir. İkinci kez intihar eder. Yine kurtarılır. Genç kadının çektiği bu jesti gören

694 *Son Saat*, 3 Ağustos 1926.

695 *Son Saat*, 4 Temmuz 1926.

696 *Yeni Gün*, 14 Nisan 1931.

Cemil Bey çareyi bir imamın nezdinde olsa da Necdet Hanım'la nikâh yapmakta bulur. Ama bu olan bitenler neticesinde o, çoktan "Necdet Hanım'dan bıkmış, eve gelmemeye başlamıştır". Cemil Bey eve gelmediğinden parasız kalan Necdet İstanbul'a inip, üç yıldır beraber olduğu uzatmalı sevgilisini arar. Bulduğunda ondan istediği para değil geleceğe yönelik "kati kararı" nı öğrenmektir. Herhangi bir cevap alamadığından yine intihar etmeyi deneyecektir.⁶⁹⁷

Bazı genç kızlar da evli olduklarını bildikleri halde erkeklerle yakınlaşmaktan çekinmez. Erkekse bu noktada ikiyüzlü davranır, hem genç kızların aşkına karşı koymaz hem de kendisi gibi evli bir erkeğe âşık olduğu için genç kızın ahlakını sorgular. *Son Saat*'in okurlarından "A.C."ye verdiği cevap, içinde okur mektubundaki soruyu da barındırmaktadır: "Sizin evli olduğunuzu bildiği halde seven bir genç kızın daha evvel başka macera geçirmiş olduğundan şüphe etmekte haklısınız" diyor gazetenin güngörmüş yazarı, "bunun için zevcenizi bırakmak deliliktir."⁶⁹⁸ Okurlardan bir başkası, zamane kızlarının "sürekli moda uymak, asri olmak, fantezi giymek" istediklerini, "kırk beş lira maaşla bunların temin edilmeyeceğini" düşünmediklerini söyler ve sorar: "Darüleytamda hükümetimiz tarafından büyütülmüş, yetiştirilmiş gelinlik kızlarımız var. Onlardan biriyle hayatımı teşrik edemez miyim?" Evet cevabını alacağını tasarlayarak devam eder: "Müracaat nasıl, ne vakit, kime edilecek?"⁶⁹⁹ İstanbul'da erkek, İstanbul'a kapılmayan kadını aramaktadır artık.

Sonuçta İstanbul, cumhuriyet yılları boyunca, kadınla erkeğin beraber kamusal mekânda görüldükleri bir şehir haline gelmiştir. Her ne kadar, bu manzaranın içinde şehrin yeni hemşerileri bekâr erkeklerin ve savaş yıllarının dul bıraktığı kadınların yarattığı lümpen havanın katkısı olsa da İstanbul, ülkenin diğer şehirleriyle kıyaslandığında medenî bir görünüm arz eder. Dahası şehrin sonraki zamana bıraktığı birikimde, kimin vesikalı kimin vesikasız olduğu sorulmayacaktır.

1980 SONRASI DÖNEMDE MARJ DIŞI GÜNDELİK YAŞAMIN DÜZENE EKLEMLENMESİ: KADIKÖY AKMAR PASAJI GENÇLİĞİ

İnci Yavuz

“Tecrit edilmiş dünyalar, her zaman kendi hakim üsluplarını moda akımına katmıştır. Marjinal gruplar -siyahlar, Porto Rikolular, eşcinseller- geleneksel kültürün dışında tutulur ve bu yüzden de başka hiçbir yerde bir benzeri olmayan kendi bakışlarını geliştirirler. O noktada bunların ilerici olduğunu, otantik olduğunu, tarihsel bir anlam taşıdığını söyleyebilirsiniz. O ilerici içeriğin bir kısmı, onu alıp giyen insanlarla çelişkiye düşse bile, toplumsal basamaklarını tırmanmayı başarır.”

Andrew Kopkind (Dressing Up, 1979)

1980’ler, hem dünyada hem de Türkiye’de yeni bir sürecin başlangıcıdır. 1980’lerin ilk yarısı özgürlüklerin, yüksek ve devrilmez duvarlarla çepeçevre kuşatıldığı ve nefes alamadığı bir dönemdi. Bu dönem, 1968 döneminin şiddetli olaylarının tarih sahnesinde yarattığı derin sarsıntının darbe rejimi ile dindirilmiş ve suskunlaştırılmış halini temsil etti. Yine de, birtakım özgürlükler, 80’lerin ikinci yarısı ile birlikte yeni toplumsal iklimde yaşam hakkını elde edebildi. Bu özgürlüklerin önemli bir boyutu kültür endüstrisi tarafından sağlandı. Toplumsal kuşatılmanın (darbe rejiminin) son bulması ve ardından gelen süreçte Özal hükümetinin iktidara geçmesiyle birlikte “Amerikan yaşam tarzı” çerçevesinde yeni bir özgürlükler alanı tanımlandı. Düşler, ihtiyaçlar, zevkler vs. artık sistem tarafından belirlenerek “toptan” olarak kitlelere sunuldu. Bu yeni süreçte insanlar, *“kendilerini metalarda tanıdılar; ruhlarını otomobil-*

lerinde, müzik setlerinde, dubleks evlerinde, mut-fak araç gereçlerinde buldular.”¹ 1980 sonrasında artık asi bir gençlikten değil, büyük bir potansiyel olarak görülen “tüketici” gençlikten söz edildi. Tüketmenin verdiği haz, ithal metalarla dolup taşan ışıltılı vitrinlerin çağrısı, bireysel yaşamların medya vasıtasıyla ifşası, televizyon kanallarının sunduğu eğlence kültürü, moda vs. ‘80 dönemi-nin ikinci yarısından sonraki yeni özgürlük anlayışının alternatifleri oldu. Kültür endüstrisi, ‘80 kuşağının özgürlük iştahını karşılayan verimli bir kaynak haline geldi. Özgürlüğün diğer bir boyutu ise dini (İslami gençlik vs.), kültürel ve cinse dayalı kimlikleşmeler (eşcinseller, transseksüeller vs.) şeklinde tezahür etti ve her bir kimlikleşme oluşumu, 1980 dönemi Türkiye’sinin parçalı/çok kimlikli toplumsal yapısının karakterini yansıttı. Özellikle cinse ve marj-dışı gençlik kültürlerine dayalı kimlikleşmeler, toplumsal yaşamın gele-nekselliği içinde daha güç ve yavaş bir şekilde yer edinebildi. Dolayısıyla bu türden kimlikleşmeler -başlangıçta- yeni toplumsal yapının temel parçalarından biri olmaktan çok, toplumun kenarın-da birer alt kültürü oluşturdu. İlerleyen süreçte, gençlik alt kültürleri/kimlikleşme-leri, cinse dayalı kimlikleşmeler gibi bazı kimlikleşmeler merkeze gelerek, marjinal niteliklerinden arındı(rıldı)lar. Tüketim toplumu/değerleri içinde sıradanlaşarak, parçalamış toplumsal yapının, marjinal değerleri barındırmayan büyük dilimine ek-lemlendiler. Türkiye’de bu değişimi Kadıköy Akmar Pasajı gençliği örneği üzerinden tartışmak mümkündür. Akmar Pasajı gençliği başlangıçta toplumun kenarında kalan kimlikleşmelerden biri olarak karşımıza çıkar. Zamanla, pasaj gençliğinin özgün ve aykırıksı yaşam pratikleri (farklı giyim tarzı, müzik türleri, yayınlar, davranış biçim-leri vs.) kültür endüstrisi/tüketim toplumu içinde deformasyona uğrayarak merkezin bir ürünü haline gelir ve özgünlüklerini kaybeder. 1980’li yıllarda Akmar Pasajı genç-liğinin kimliklerinin kaynağı bir önceki döneme karşıt özellikler taşır ancak yine Batı kaynaklıdır. Pasaj gençliği, dönemin yeni yaşam tarzına açık hale gelerek müzikten giyim tarzına, konuşulan dilden sanata kadar rock, punk, metal, hip-hop gibi çeşitli

Şekil 1:

- Valla yaşlandık artık Zehranım... Neyse bizim küçük oğlan travesti oldu da ev işlerinde yardımcı dokunuyo biraz...
- Ayol hoş geldin Zehra abla...
- Ya maşallah pek de güzel olmuş (*)

¹ Marcuse, Herbert. *One Dimensional Man: Studies in the Ideology of Advanced Industrial Society*, Beacon Press, 1964, s. 9. Aktaran Berman, Marshall. “Giriş: Modernlik - Dün, Bugün ve Yarın”, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.46.

(*) Şekil 1’deki karikatür Latif Demirci’ye aittir.

Batılı kültür ürünleri ile etkileşimde bulunmuşlardır. Bu etkileşim aynı zamanda iki süreci ifade eder. Bunlardan biri, toplumsal normların baskınlığı karşısında “kendi içinde kapalı” bir kimlikleşmeyi ve cemaatleşmeyi tercih etmek durumunda kalan bir gençliğin var olma sürecidir. Diğeri ise, sonrasında gençlerin farklılıklarını temsil eden müzik, giyim, yayın gibi özgünlüklerin kültür endüstrisi tarafından geri dönüşüme uğratarak tüketilebilir bir duruma getirilme ve tüm topluma sunulma sürecidir. Dolayısıyla, toplumun küçük bir azınlığını teşkil etmesine rağmen, dönemin yaşam tarzının büründüğü çoklu karakterlerden birini yansıtması açısından Kadıköy Akmar Pasajı gençliği örneği bir tür öncü rol oynamıştır. Akmar Pasajı gençliğinin marj dışı kalan pratiklerinin pasajın sınırları dışına çıkması, yeni yaşam tarzının yaygınlaştırılan özelliklerini de tanımlamamıza izin verir. Bu noktada Kadıköy Akmar Pasajı gençliği, yeni düzen yapılanması içinde hem “outsider/dışarıdakiler” hem de “insider/içeridekiler” olmak üzere toplumun kıyısında ve merkezinde beliren birer izdüşümü temsil etmektedirler.

1980’li yıllar 1968 döneminin karşıt bir uzantısıdır. Bu dönemler içinde yaşanan toplumsal tecrübeler birbirinden farklı olsa da birbirinden bağımsız değildir. Karşıtlıklara rağmen belli eğilimlerim yeni dönemde de sürdüğünden söz etmek mümkündür. 1980’li yılların toplumsal atmosferi, ‘68 dönemindeki arayışların bastırılmasına takiben oluşmuştur. 1980 dönemi, 1968’in isyancı ve antici toplumsal karakterinin bir başka görüntüsüdür. Siyasi söylemlerin bastırılmasına karşılık, tüketim ve kimlikleşme özgürlüğünün bir bakıma takası sağlanmıştır. Bu açıdan bir devamlılıktan söz edilebilir. 1960’lı yılların en kalıcı ve görünür özelliği, çarpıklaşmış ve haksızlaştırılmış bir düzene karşı verilen mücadelenin belli çözümler yaratabileceğine olan derin ve kesin inançtır. 1980’li yıllarda bu inancın yerini kuşku almıştır. İktidara, hiyerarşiye, sömürüye, bürokrasiye, yönetici sınıflara yönelik tepkinin bir mücadele hareketine dönüşmesi ve devrimci mücadelenin “öngörülemediği” bir kitle (üniversite gençliği)² tarafından ortaya çıkması, toplumun güç aygıtlarının bu mücadeleyi geçersiz kılmasına ve mevcut düzenin rayına oturtmasına engel olamamıştır. “Düzen”, kısa sürede hareketin amacını eriterek ve belli öğeleri öne çıkararak geriye zararsız bir Mayıs ‘68 mirası bırakmıştır. Mayıs ‘68 hareketi öngörülemediği için şaşırtıcıdır fakat sadece yönünden sapmış ya da yönünü kaybetmiş bir hareket gibi muamele görür.³ Düzene karşı zararlı olabilecek tüm parazitlerin üzeri örtülürken ve Mayıs 68’in tarihsel rolünün/anlamının üzeri karalanırken yine de belli ölçüde birtakım marjinal öğeler

² Mayıs ‘68 sürecine dek toplumsal yaşama dair sıkıntıların dışavurumu, toplumbilimcilerin öngördüğü üzere işçi sınıfından değil üniversite gençliği tarafından gerçekleşmişti.

³ Sosyal bilimcilere göre de Marksist teoride yer almayan bir toplumsal kitlenin (üniversite gençliğinin) devrim ile bir alakası olamazdı. Bunun da ötesinde Paris’te bir grup öğrencinin ortaya çıkardığı kıvılcımın evrensel bir ateşe sebebiyet vermesi mantıklı olabilir miydi? Üstelik kısa bir süreç içerisinde nasıl gerçekdeşebilirdi? Hareketin akla yakınlaştırılması ve mevcut “düzen” içindeki açıklaması işte bu tip soru ve gerekçelerle geçiştirildi.

serbest bırakılmıştır. Cinsiyete dayalı kimlikleşmelere (eşcinseller, transseksüeller vs.), kadınlara, siyahılara, azınlıklara karşı hoşgörü ve kabulleniş, '68 döneminin öne çıkarılan özgünlükleri arasında yer almaktadır. 1968'in yaratmış olduğu etkileşim/dalgalanma çok geçmeden Türkiye'ye de ulaşmıştır. Ancak Türkiye'deki hareket, Batı'nın 68'sinden farklı olarak devleti/hükümeti ele geçirmeyi değil, onu emperyalist zararlarından korumayı hedeflemiştir. Gençlik, yeni düzen arayışını anti-emperyalizm mücadelesi ile bütünleştirmiştir. Dönemin öğrenci hareketi liderlerinden Harun Karadeniz, Türk ve Batı gençliği hakkındaki düşünceleri şöyle ifade etmiştir: "*Gençlik liderleri toplumların sosyal, ekonomik yapısına göre farklı nitelikler taşır. Batı gençliği ve onun liderleri, az gelişmiş ülke gençlerine kıyasla, belirli bir refah içindedir. Bunların yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenmeleri yurt ve dünya sorunlarına bağlıdır. Az gelişmiş ülkelerin gençliği ise, Batı gençliğinin aksine kendinin ve ülkesinin geleceğinden endişelidir. Bu gençlik için, yurt ve dünya sorunlarıyla ilgilenmek ve onları çözüme doğru götürmek kaçınılmaz bir zorunluluktur.*"⁴ Dolayısıyla hareketin özünde, anti-emperyalist gençlerin, vatani koruma misyonu söz konusu olsa da⁵, değişimin itici gücünü temsil etmeleri darbe rejimi ile engellenmiştir. Farklı coğrafyalarda yaşanan farklı süreçler arasındaki ortaklıklar ise toplumsal bağlamda ters giden bir şeylerin değişebileceği ne olan derin inanç ve bu ortak inancın/ideolojinin, toplumun güç mekanizmaları tarafından içeriğinin boşaltılıp buharlaştırılmasıdır. Bu bağlamda, 1980'lerin yeni "tüketim" toplumu formu içinde, 1960'lı yılların izlerine, tarihsel anlamı yok edilmiş haliyle rastlamak mümkündür. '60lı yıllar, zararlı-isyancı karakterinden arındırılarak '80'li yıllara devrolur: Devrimci mücadelenin sembolleri/karakterleri bir ayakkabı desenine, restaurant zincirinin amblemine ya da bir tshirt baskısına yerleştirilir. Böylece tarih, piyasanın bir ürünü olarak tüketim toplumu içindeki yerini alır. 1960'lardan bağımsız olarak, 1980'li yılların kendi içinde barındığı özgünlüklerde bile bu "geri dönüşüm" söz konusudur. Kadıköy Akmar Pasajı gençleri örneğinde olduğu gibi, toplum çeperinde "aykırı kimlikleşmeler" olarak algılanan gençlerin yaşam pratikleri (giyim-müzik-yayın vs.) belli bir süreçten sonra piyasayla bütünleşerek toplumsal sisteme/gündelik yaşama kaynaşmıştır. Dolayısıyla '68'in anti-otoriteyi temsil eden sembolünün/karakterlerinin serüvenine benzer bir şekilde '80'lerin "marj dışı kimlikleşmeleri/pratikleri" de nihayetinde piyasa ve toplum için faydalı kılınarak geri dönüşüme uğratılmış ve "pop"laştırılmıştır.

⁴ Özgüden, Doğan, "Her On Yıl Bir 68!", *Cogito: Mayıs '68*, Sayı: 14, İstanbul, 1998, s. 194.

⁵ Dönemin öğrenci hareketi liderlerinden İTÜ öğrencisi Harun Karadeniz'in sözleri bu durumu kanıtlar niteliktedir: "[...] Ben sadece yurt sorunlarıyla ilgilendim; petrolerimizi Amerika sömürmesin istedim. Madenlerimiz sömürülmesin, montaj sanayiinden kurtulalım, ülkemizde ağır sanayi kurulsun, bağımsız ve onurlu bir ulus olarak insanca yaşayalım, her şey yurdun ve halkın çıkarlarına göre düzenlensin istedim. O kadar." Karadeniz, Harun, *Olaylı Yıllar ve Gençlik*, May Yayınları, İstanbul, 1975. Aktaran: Lüküslü, Demet. *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 46.

1960'lı yıllar ile başlayan devrim/ mücadele ideolojisinin Türkiye'deki deneyiminin darbe rejimi ile sonlandırılması, 1980'li yılların toplumsal atmosferini belirsizlik, kuşku, geleceğe ve geçmişe karşı duyulan güvensizlik olarak şekillendirmiştir. Gençlerin siyasi söylemlerini yüksek sesle dile getirdiği '68 kuşağı ne kadar özgürlüğü ve otorite karşıtlığını savunduysa, 1980 kuşağı da bir o kadar siyasi söylem açısından içi

ne kapanık bir dönemi tecrübe edinmiştir. Demet Lüküslü, üniversite öğrencileri ile gerçekleştirdiği röportajlar sonucunda, siyasi-toplumsal söylemlerini/rahatsızlıklarını dile getirmekten kaçınan '80 kuşağının, aslında apolitik bir nesil olmadığını vurgulamaktadır. Ümitsizlik, güvensizlik gibi toplumun geleceğine dair beslenen duyguların gençleri çabalamaktan uzaklaştırdığını belirtmektedir. 1960'lı yılların mücadelecı-dayanışmacı ruhu, '80 kuşağının saygısını kazanırken, bu mücadelenin şiddetli olaylara sebebiyet vermesi ve sonuca ulaşamamasından ötürü gençler o dönemin bir daha yaşanmasını istememektedir. ". '68'e benim sempati var doğrusu. Hani şey, yapılmaya çalışılan şeyler var, hoş düşünceler. Ütopya belki ama en azından yapmaya çalışmışlar. Bizim [kendi kuşağından bahsediyor] ayrıldığımız bir nokta mesela. Biz bunu yapmadık. [...] '68 kuşağı... Bir şeyler yapmaya çalışmışlar. Sonuç olumsuz da olsa gerçekten ciddi bir tavır koyan, onun için savaş veren. Yani ne derece tavır koydukları, ne kadar başardıkları tartışılır ama girişim var ortada. Bir şeyler var, bir şeylerin peşinde koşmuşlar, ben biz de böyle bir umut ışığı göremiyorum."⁶ Bu dönemde sadece Türkiye'de değil dünyanın pek çok coğrafyasında hakim olan, gençlerin siyasi ifade kabiliyetinden yoksun olduğu ve toplumdaki işlevinin "tüketmek" olduğu düşüncesi'dir. 1968 döneminin siyasi söylem özgürlüğünün kesintisi olarak ifade edebileceğimiz 1980'li yıllarda, toplumda özgürlük adına bir kimlik çeşitlenmesi yaşanmıştır. Yeni dönemde özel hayatların dergi, gazete ve televizyon gibi kamusal ortamlarda dolaşıma açılması, o döneme dek mahrem olarak görülen konuların gündeme getirilebilmesi özgürlüğün bir dışavurumu sayılmıştır. Diğer yandan yaşam tarzlarının cinsiyete, dine (İslami gençlik vs.), etnik kimliğe vb. göre somut bir şekilde kategorileşmesi, toplumu bütünsel özelliklerinden uzaklaştırmıştır. Akmar Pasajı gençleri, dini, etnik ya da cinse dayalı vs. kimlikleri savunmadıkları için bu kimlikler karşısında bir karşıtlığı da temsil etmiştir. Bu noktada, Akmar Pasajı gençleri, kendi toplumlarında farklılıklarını ifade edebilecek bir temel oluşmadığı için Batı kaynaklı rock, punk, heavy-metal, hiphop,

⁶ Lüküslü, Demet. "Dönemin Siyasal Şiddetinin Aktörlerinden Biri Olarak Gençlik" (Röportaj), *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 Sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 100.

rap vb. kültürler ile etkileşimde bulunarak, Türkiye’de farklı türden bir marjinalliğin yaratımında kendilerini öncü konumda buldular. Söz konusu marj dışı gençlik kültürleri, Akmar Pasajı gençlerinin, ‘80 döneminin toplum ve kültüründe, bir “öteki” ya da “dışarıda kalanlar” olarak tanımlanmasında/algılanmasında ve gençlerin kendilerini diğer kimliklerden soyutlayabilmelerinde temel yol ayrımını teşkil etmiştir.

Şekil 3:

Pasaj girişinden bir görünüm.
Kadıköy Akmar Pasajı iki kattan oluşmaktadır. Giriş katında sahaflar, kitabeveleri alt katında ise Zihni Müzik Evi, Hammer Müzik ve Atlantis Müzik-Giyim bulunmaktadır.

Şekil 4:

Kadıköy Akmar Pasajı'nın zemin katından bir görünüm.
(80'li yılların sonları)

Batı'daki marj dışı gençlik, cemaatleşme alanlarını tepkili oldukları toplumsal kesimlerin yaşam çemberinden/şehir merkezlerinden yalıtılmış bölgelerde konumlandırılmışlardır. Batı örneğinde, gençliğin mekan olarak bilinçli bir tavırla kendini diğer dünyadan (toplumdan) tecrit etmesi dolayısıyla, Kadıköy, Bakırköy, Galata ve Beyoğlu pratiklerinden farklılaşır. Kadıköy Akmar Pasajı gençlerinin gündelik yaşam kültürü ile mekansal anlamda iç içe olması, söz konusu pratiklerin daha kolay ve daha kısa bir süreç içerisinde alt kültür/marj dışı olma özelliğinin aşınmasına ve popüler kültüre evrilmesine imkan vermiştir. Diğer yandan Kadıköy Akmar Pasajı gençlerinin punk, metal, rock, hiphop gibi gençlik kültürlerini benimseyerek, batıdaki marj dışı gençliğe

(*) 1970'lerin sonlarındaki CBGB konserlerini kaçırmayan Steven Hager şöyle anlatır: "O günlerde East Village öyle herkesin geldiği bir yer değildi. Altmışların ortalarında eroinmanların ve uyuşturucu satıcılarının rağbet ettiği bu bölge, çoğu yakılıp yıkılmış ve bağımlıların sıra sıra metruk, harap yoksulevlerinin bulunduğu ürkütücü bir yerdi. [...] Böylelikle East Village çoğu CBGB'de toplanmaya başlamış olan cebi delik rock müzisyenleri için bir cennete dönüştü." Hager, Steven. Art After Midnight, New York: St. Martin's Press, 1986, s. 3. Aktaran: Young, Tricia Henry. Punk - Bir Altkültürün Oluşumu, Çev. Hira Doğrul, Dost Kitabevi, Ankara, 1999, s. 76.

benzer bir biçimde, bir ideolojiyi müdafaa ettiklerini belirtmek güçtür. Fakat dönemin toplumsal değişiminin bir tezahürü olan kimlik çeşitlenmesi içinde, marjinaler olarak aldıkları bir rol söz konusudur ve bu yüzden önemlidir. Bütünsel niteliğinden uzaklaşmış bir toplumun yapısı, ancak farklı düzlemlere savrulan parçacıkların gündelik yaşam içindeki anlamlarının ortaya konmasıyla çözümlenebilir. Kuşkunun, boşluğun, güvensizliğin olduğu, bütünsel görüşlerin savunulamadığı ve kimlik çeşitlenmesinin ortaya çıktığı bir toplumsal formda, Akmar Pasajı gençleri "marjinaler" olarak yeni bir kimliğin öncüsü haline gelmişlerdir. Bu bağlamda 1980'li yıllardaki toplumsal-siyasi değişimin ayrı ayrı düzlemlere dağılan parçaları arasında yer alan Akmar Pasajı gençlerinin oluşturdukları yeni cemaatleşme tipi toplumsal değişimin farklı bir uzantısını yansıtır.

80'lerin ikinci yarısıyla birlikte, punk, hip-hop, rock, metal, rap vb. kültürleri benimseyen gençlerin, düşüncelerinde oluşturdukları yeni özgür ve cemaatçi/kolektif dünyalardan biri Kadıköy Akmar Pasajı'nda temellenmiştir. Bu yeni dünyada, kendini merkezden (toplumdan) ayıran yeni pratikler oluşmuştur. Pasaj içinde bir cemaatleşmeyi ve aynı zamanda da yeni bir kimlikleşmeyi vareden gençlerin giyim biçimlerindeki farklılık, öne çıkan marjinal pratikler arasındadır. Giydikleri parçalanmış tişörtler, zincirler, köpek tasmaları, çivili bileklikler, uzun saçlar, dinledikleri gürültülü müzikler ve takındıkları davranışlar ile toplumsal estetiğin dışına taşan gençler, toplumun "sıradan" kalan ve aynı zamanda çoğunluğunu oluşturan bireyleri tarafından "sapkın" ve "tehlikeli" olarak algılanarak gündelik yaşamın uzağına ötelenmeye çalışılmıştır.

Mekansal olarak gündelik hayatın tam merkezinde yer alan Kadıköy Akmar Pasajı'ndaki marj dışı kimlikleşme örneği, gündelik yaşam akışında ansızın karşılaşılan bir "parazit" niteliği kazanmıştır. Dolayısıyla "sıradan insanlar", sokaklarda beliren, toplumsal denetimin dışında kalmış ve düzene karşı bir tehdit olarak nitelendirdikleri marj dışı gençler karşısında ürkme duygusu yaşayarak bu gençlerin zapt edilmesi konusunda fikir ortaklığında olmuşlardır. Bu noktada marj dışı gençlik, özgür ve kolektif dünyalarını daha çok pasaj içinde, etrafi gündelik yaşamın baskın çıkan değerleri ile çevrilmiş "sınırlı" bir alanda yaşatabilmişlerdir. Mehmet Kutlukan'ın dönemin gençliği ile gerçekleştirdiği röportajlarında bu geriye çekilişi görmek mümkündür: "S.P.-Evim Bahçelievler'de. Akşam eve dönerken

Şekil 5:

New York rock ve new wave camiasının efsanevi mekanı olan CBGB'nin girişi (1970'ler), New York / East Village (*)

*saçlarımı toplayıp şapkamın içine saklıyorum.*⁷ Bir süre sonra medyanın da pasaj gençliği hakkında olumsuz haberler (ailelere uyarılar, tehlikeli ve sapkın gençler oldukları konusundaki vurgulamalar vs.) yayınlamasıyla özgürlük çemberi daha da daralmıştır. Kamuya yansıtılan “tehlikeli”, “sapkın”, “nefret uyandırıcı” vb. düşünce ve iddiaların çoğu pasaj gençliğini sindirmek amacıyla yürütülen propagandalar mahiyetindedir. Özünde ise Akmar Pasajı gençliği için marj dışı kültürlerin işlevi, “farklılık” hissiyatını karşılamak olmuştur. Dönemin belirsizliği, boşluğu, geleceğe ve geçmişe karşı güven duygusunun yoksunluğu, gençlerin arayışlarını boşlukta bırakarak tükenme noktasına sürüklemiştir. Bu tükenmişlik içinde, Akmar Pasajı gençliği, sınırlı bir alana ve günlük yaşamın sınırlı bir zaman dilimine sığdırmaya çalıştıkları marj dışı gençlik kültürlerini içselleştirerek kendi bireyselliklerini kanıtlamaya çalışmışlardır. “[...]benim kulağım da 3-4 cm’lik bir çengelli iğnem vardı mesela, insanlar görüp fark ettiklerinde şaşkınlıkla, biraz da korkuyla bakıyorlardı. Fakat bu durum umurumda olmadığı gibi hoşuma da gidiyordu. Çünkü bu tekdüze, tek televizyon kanallı topluma, aralarında farklılıkların da olabileceğini, farklı giyinebileceğini ve en önemlisi farklı insanların da olabileceğini göstermiş oluyordum böylece.”⁸ Gençlerin “sınırlı alanlardaki” “bireysel özgürlüklerin” satanizm ile özdeşleştirilmesi ise toplumun, ailelerin ve medyanın marj dışı gençlere karşı duydukları endişelerin ve giderek büyüyen antipatinin doruk noktası olarak kabul edilebilir.

Toplumun sabit değerleri karşısında zıt bir kutbu temsil eden pasaj gençlerinin, marj dışı sosyalliklerinin genellikle pasaj içinde sınırlı kalması, muhafazakar normların gençler tarafından halen kabullenilmeye devam edildiğini de göstermektedir. Erkeklerin saç uzatması, küpe takması, gözlerini siyaha boyaması, dar pantolon giymeleri gibi karşı cinsin imgelerini içeren eylemler, geleneksel ortamlarda geçici olarak terk edilmiştir. Ataerkil aile yapısı, söz konusu eylemlerin, marj dışı kültürün yaşam alanları içinde sınırlı kalmasına neden olmuştur. “[...]tedirginlikler her halükarda diz boyu, tepkiler çuval dolusu. Ne yapacaksın peki? Tepki gördün diye vaz mı geçeceksin? Yok, ben buna karar verdim tribindeydim. Zaten okula falan giderken çıkartıyorsun küpeyi. Hani bu şey gibi, davete giderken süslenirsin misali konsere giderken küpe takıyorsun, arkadaşlarıyla dolaşırken takıyorsun. Yani tam olarak o küpe o kulakta durmuyordu.”⁹ Türkiye dışında, örneğin punk’ın çıkış noktası olan İngiliz punk

⁷ Kutlukan, Mehmet. “Megapollerin Özürlü Çocukları”, *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 135

⁸ Güldallı, Tolga. “Röportaj - Headbangers / Bülent”, *Erken Dönem Punk, Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s. 66.

⁹ Güldallı, Tolga. “Röportaj - Headbangers / Sercan”, *Erken Dönem Punk, Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s. 38.

gençliğini/akımını ele aldığı-
mızda -her ne kadar nihaye
tinde kapitalist sistemin bir
ürünü haline gelse de- özü
itibariyle siyasi bir ideolojiyi,
toplumda haksızca standart-
laştırılmış değerlere karşı bir
muhalifliği barındırmıştır.
1970'lerde İngiltere'deki eko-
nomik çalkantı en çok işçi
sınıfı gençlerini etkilemiştir.
İşçi sınıfından oluşan bir
grup genç, punk kültürünü
yaratarak savaşı, hayat pa-
halılığını, işsizliği protesto
etmişlerdir. Protestolarını,
itirazlarını muhalif sözlerle
dolu bir müzik türü, aykırık-
sı giyim tarzı ve otoritelere
karşı yazılı söylemlerini dile

getirdikleri fanzinler aracılığı ile gerçekleştirmişlerdir. Punk gibi rock gençlik kültü-
rü de esasında, büyük toplumsal değişimlerin ve bu değişimlerin toplumsal hayata
yansıttığı olumsuz sonuçlar karşısında gençlerin isyanını ifade edebilmek amacıyla
ortaya çıkan bir kültürdür. 1950'li yıllarda Batı'da gençler aracılığı ile yaşam bulan
Rock kültürü, Vietnam Savaşı'na karşı bir protesto ile başlayan ve beraberinde ırk-
çılık, cinsiyetçilik, işsizlik, tekellere ve iktidar gruplarına karşı bir reddiyeyi simge-
leyen bir cemaatleşmenin ürünüdür. Öte yandan gençler aile ve okul gibi toplumsal
kurumların, özgürlüklerini sınırlandırdığı kanısında olmuşlardır. Yine 1970'lerde
Amerika'daki siyahî gençlerin kendilerine yöneltilen ırkçı söylemlere karşılık isyanları
ve tepkileri hip-hop kültürü ile somutlaşmıştır. Akmar Pasajı gençleri, kendi toplum-
sal sorunlarına paralellik göstermeyen batıdan aktarma birtakım marj dışı kültürleri
benimsemiştir. Paralelliğin söz konusu olmamasına karşın Akmar Pasajı gençlerinin
bu seçimi kendi toplumlarında da bir anlam ifade etmiştir. Kuşkunun, boşluğun, gü-
vensizliğin olduğu, bütünsel görüşlerin savunulamadığı ve kimlik çeşitlenmesinin
ortaya çıktığı bir toplumsal formda, her ne kadar "dışarıda kalan", "öteki" olarak ta-
nımlansalar da, sıradanlığın sınırlarını aşarak farklı bir özgünlüğün/kimliğin yaratıcı-
sı olmaları açısından kendilerini anlamlı kılmışlardır.

Akmar Pasajı gençlerinin marj dışı kültür pratikleri arasında fotokopi ile çoğal-
tılan, bir-iki sayfadan oluşan, benimsedikleri gençlik kültürleri ile ilgili haber payla-

Satanizm pasaj kapattırdı

Siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist baskınları nedeniyle müşterilerini kaybetti

Şemset Aygün

İstanbul Kadıköy'de "underground" müzik dinleyicileri için en çok bilinen Akmar Pasajı, geçen hafta başlarında baskınları nedeniyle kapattı. Akmar Pasajı, siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist baskınları nedeniyle müşterilerini kaybetti. Akmar Pasajı, geçen hafta başlarında baskınları nedeniyle kapattı. Akmar Pasajı, siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist baskınları nedeniyle müşterilerini kaybetti.

Fanzinist davası açıldı
Siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, geçen hafta başlarında baskınları nedeniyle kapattı. Akmar Pasajı, siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist baskınları nedeniyle müşterilerini kaybetti.

TÜRKİYE'nin "underground" müzik merkezlerinin bir olan Akmar Pasajı'nın kapalı olduğu görülüyor.

Şekil 6: "Satanizm pasaj kapattırdı", Milliyet, 1999.
Alt başlık: Siyah tişörtlü gençlerin uğrak yeri olarak bilinen Kadıköy Akmar Pasajı, polislin satanist baskınları nedeniyle müşterilerini kaybetti.

şımalarının yer aldığı, yerli amatör grupların etkinlikleri ile ilgili bilgileri içeren ve ticari olmayan yayınlar/fanzinler de yer almaktadır. Fanzinler, 1970’lerde İngiltere’deki işçi sınıfı gençler tarafından oluşturulan punk altkültürünün bir parçasıdır. Punk altkültürü ile özdeşleşen fanzinler, gençlerin genel kabul görmüş yaşam değerlerini ve kalıplarını yıkmaya-bozmaya yönelik tavırlarının bir dışavurumudur. Akmar Pasajı gençlerinin fanzin yayınları sadece punk kültürünü benimseyen gençlerin uğraşı olmakla sınırlı kalmamıştır. Rock, hiphop, heavy metal vs. gibi çeşitli kültürleri de kapsayan bir içeriğe sahip olması açısından batılı örnekten ayrılmaktadırlar. *‘.yani fotokopi basit, ucuz ve üretimi kolay bir şey. Tek gördüğüm o oldu, örnek almadım başka bir şey olmadı. [...] bizim Mondo Trasho’da yaptığımız şey kavramsal bir şeydi, nasıl diyeyim, belli bir altkültür grubuna hitap etmeyen, aslında hemen herkesi kapsayan, hayatta uğraştığım, ilgilendiğim her şeyi yapmaya çalıştım dergilerin üstünde, neyle ilgileniyorsam o sırada. O zaman fandan, fanzinden kaçıyor, ya da belli bir gruba hitap etmekten iş kayıyor. Ama bu kaymanın iyi bir sonucu var, daha fazla kişiye ulaşabiliyorsun böylece. Çünkü punk da alıyor, junk da alıyor, hiphopçu da alıyor.’*¹⁰ İngiliz punk gençliği giyim, müzik ve fanzinler aracılığı ile “onlara karşı biz” anlayışını savunmuşlardır. Böylece toplumsal değerleri kabullenmiş kitlelerden, otoritelerden ve tekellerden kendilerini soyutlamışlardır. Akmar Pasajı gençleri de fanzinler yayınlarak “pasaj içinde ortak bir ruh” yaratmışlardır ve cemaatleşme bilincini desteklemişlerdir. Akmar Pasajı gençlerinin ortaya çıkardıkları amatör yayınların, kendi toplumlarındaki ilk yaratıcıları olmaları, ‘80lerin toplumsal yapısı içinde kendilerini diğer kimliklerden ayıran bir başka pratik olarak öne çıkmaktadır.

Başlangıçta “dışarıda kalan” pasaj gençlerinin topluma hissettirdikleri tehditkar imaj ve yaşamlarına kattıkları farklı pratikler, 1990’ların sonlarına doğru giderek bir “kabul görülebilirlik” sürecine girmiştir. Bu küçük çaptaki gruplar karşısında baskınlığını koruyan geleneksel toplum değerleri ağı gevşemeye başlamıştır. Hakim ahlaki kurallar, gelenek ve görenekler, toplumun baskın kalan değerleri gibi mut-

¹⁰ Güldallı, Tolga. “Röportaj - Mondo Trasho / Esat, Fanzinler”, *Türkiye’de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007, s.259.

laklıklar karşısında çelimsiz kalan marj dışı eğilimlerin "zararlı" olarak algılanan nitelikleri, "moda" ve "endüstri" tarafından törpülenmiştir. Böylece "tehlikeli"- "sapkın" görünüm, "zevk" niteliğini kazanarak "düzen" nezdinde masumlaşabilmiştir. Medyada yer alan haberlerin de içeriğinin yumuşatılmasıyla marj dışı gençlere karşı temkinli olmanın çok da abartılmaması gereken bir durum olduğu kanıksanmıştır. Marj dışı kültürün geleneksel toplum değerleri ile uzlaşımı, marj dışı kültürün, "popüler kültürün" eksenine girmesi ve egemen kültürün bir parçası olmasıyla bağlantılıdır. Öte yandan Akmar Pasajı gençlerinin Batılı gençlik kültürleri ile etkileşimde buldukları dönem, bu kültürlerin batıda popüler bir forma dönüştüğü döneme rastlamaktadır. Köklerinde devrimci bir ideali (savaşa, ırkçılığa, işsizliğe, cinsiyetçiliğe vb. muhalif bir duruş) barındıran söz konusu Batılı kültürler, kapitalist sistemin birer ürünü haline geldiklerinde tüm dünya gençliğinin arzına sunulmuştur. Neticede, sistemin işleyişini bozmayacak bir "biçime" dönüştürülmüş özgün ve anti-kapitalist gençlik kültürleri, devrimci ideallerinden uzaklaşmıştır.¹¹ Akmar Pasajı gençliğinin benimsedikleri batıdan aktarma kültürlerin, kendi toplumlarında da birer kültür endüstrisinin ürünü haline gelmesi ortak bir neticedir. Fakat bizim için Akmar Pasajı gençliğini önemli kılan nokta, toplumsal değişimdeki rolleridir. '80 dönemi Türkiye'sinde pasaj gençliğinin toplumsal değişimde kazandığı rol,

Demet Akbağ 'Bir Elinde Cımbız Bir Elinde Ayna' köşesinde Heavy metalci kadın (Fotoğraf: Deniz HALİÇER)

İşte Müzik İşte Eğlence

ŞÖYLE koltuğumuza oturup neşeli mi neşeli bir program izlemeye ne dersiniz?.. Fulya Ergü-
neş ile Yalçın Dümer'in birlikte

sunulacak "İşte Müzik İşte Eğlence", müzik konularını, yarışma, güldürü ve moda bölümleriyle isteklerinizi karşılama güdünü ve moda bölümleriyle isteklerinizi cevap verecek içeriklerle dolu.

Seda Sayan, Mine Kusan ve Jale, sevilen parçaların yanı sıra müzik bir konser verecek.

'Göster Kendini' de bu hafta yarışmacılar şerbetçilik ve DJ'lik konularında yarışacaklar.

'Beni Baştan Yarar' ta, Neşilhan Yurğacı, genç yaşta emeklilik olmuş İnci Aser'i yeni bir güllüme kavuşturacak.

Programın mizah bölümü 'Gülmece Güldürmece' de ise Demet Akbağ'ın ilginç bir tiplikle izleyeceğimiz. Sanatçı 'Bir Elinde Cımbız Bir Elinde Ayna' köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından da konuyla ilgili şarkısını seslendirecek.

Arif Süsün'ün sahneye çıkışı bir gece kalbünden görüntüler de izleyeceğimiz. İşte Müzik İşte Eğlence'de ayrıca, 'Moda' ve 'Aktüalite' köşeleri de ekranı gelecek.

Şekil 8:

"İşte Müzik İşte Eğlence"
TV programı,
Milliyet, 1993.^(*)

¹¹ Batılı marj dışı kültürlerin özünde mevcut düzene karşı bir reddiye söz konusudur. Fakat zaman içinde kültür endüstrisine yenik düşerek ideolojilerini yitirmişlerdir. Örneğin, 1980'lerin küreselleşme iklimi içinde hızla dünya gençliğine "tüketilmek" üzere yayılmaya başlayan popüler kültürleşen punk müziğinin dışında giyim stili de modaya dönüşmüştür. Punk müziğini ya da giyimini tüketmek için artık punk olmak şart değildir. "1977 yılının Eylül ayında, Cosmopolitan, Zandra Rhodes'un, tamamen punk temasına ilişkin çeşitlendirmelerden oluşan en son çılgın koleksiyonunu yayınladı. Modeller, çengelli iğne ve plastiklerden oluşuyordu (iğneler değerli taşlarla, "plastik" de saten ile süsliydü!) ve buna ilişkin yazıda da, altkültürün çok yakındaki ölümünün habercisi olan bir özdeyişle bitiyordu: "Şok etmek şıktır." Hebdige, Dick. *Altkültür-Tarzın Anlamı*, Çev. Sinan Nişancı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 90.

Programın içeriğinin tanıtımında marj dışı kültürün endüstriye dönüşümünün eğlence alanındaki tezahürü ile karşılaşmaktayız: "Şöyle koltuğumuza oturup neşeli mi neşeli bir program izlemeye ne dersiniz? 'İşte Müzik İşte Eğlence', müzik konuları, yarışma, güldürü ve moda bölümleriyle isteklerinizi cevap verecek içeriklerle dolu. [...] Programın mizah bölümü 'Gülmece Güldürmece'de ise Demet Akbağ'ın ilginç bir tiplikle izleyeceğimiz. Sanatçı 'Bir Elinde Cımbız Bir Elinde Ayna' köşesinde Heavy-metalci bir kadını canlandıracak ve ardından konuyla ilgili şarkısını seslendirecek."

siyasi/devrimci/dönüştürücü bir ideoloji yaratma çabası dışında “farklıbir kimliği” temsil etmeleridir. Gündelik yaşam kültürü ile marj dışı kültürü birbiri ile uyumlaştırılmada gazete, dergi ve televizyon en etkili vasıta halini almıştır. Nihayetinde marj dışı kültürün giyim imgeleri moda, başlangıçta pasaj gençliğinin demolardan ibaret olan aykırıksı müzikleri ise müzik endüstrisine devrölmüştür. Yeni dönemde marj dışı kültür tarzının “şık görünmek ya da trendleri yakalamak isteyenler için yeni bir alternatif” sunmasının yanı sıra işletmecilerin “yeni kar fırsatları” anlayışıyla da kusursuzca örtüşmüştür. “Beşiktaş semtinin delikanlıları ile kavga etmiştik. Çocukları çok iyi hatırlıyorum. Bir de konfeksiyon mağazaları vardı. Aradan bir yıl geçti. Şimdi aynı çocuğun konfeksiyon mağazasının yerinde metal market var. Çok da iyi para kazanıyor.”¹² Kendi müzik gruplarını kurmak isteyen amatör gençlere demolar hazırlayan ve gençler için bir mabet özelliğindeki Hammer Müzik, Atlantis Müzik ve Zihni Müzik Merkezi de müzik tekellerinin devreye girmesiyle eski büyüsunü kaybetmeye başlamıştır. Yine ilk dönemde gençler için referans sayılabilecek Batı menseli müzik albümlerinin teminini sağlayan pasaj içindeki bu mekanlar yegâne olma vasfını yitirmiştir. Yerli ve yabancı tüm marj dışı kültür örneklerinin (müzik, giyim, dergi, rock barlar) piyasaya kavuşmasıyla metalaşmış kültür ürünleri tüm toplum kesiminin elde edebileceği kadar fazla sayıda üretilmiş ve yeni mekanlarında yerlerini almıştır. Marj dışı kültürün popülarite kazanmasıyla fanzinler de aylık olarak yayınlanan ticari gençlik dergilerine dönüşmeye başlamıştır. Toplum tarafından bir “kabul görülebilirlik” sürecine girmiş olan marj dışı gençlik kültürlerine duyulan ilginin dozunu ve beraberinde ticari beklentileri arttırmak amacıyla kimi dergilerde “ülkemin gerçeklerine gözümüzü kapatmayalım”¹³ anlayışıyla Ahmet Kaya ve Orhan Gencebay röportajlarına da yer verilmiştir. Marj dışı kültürlerin trendleştiği dönemde büyük bir yayın grubu tarafından yayınlanan ve satışlarından oldukça iyi kar elde edileceği düşünülen dergilerden biri de Rock Kazanı Dergisi’dir. Dergi, rock kültürünün ruhunu daha başlangıçtan itibaren kaybetmiştir. Özünü bulamamış, underground “görünümlü” bir dergi ortaya çıkmıştır: “Milan olun, underground olun dendi. Parlak, cicili bicili kağıda bastığımız zaman itici olur, iki tane resim güzel görünsün diye bu ruhu kaybetmeyin dendi.”¹⁴ Yine dergide şairlere ayrılan bir bölümün yer alması ve büyük bir yayın kuruluşu tarafından destekleniyor olması, rock kültürünün özünde varolan “kurulu toplumsal değerlere/tekellere karşı çıkma” misyonu ile çelişmektedir ve dönemin tüm dergileri için sadece ticari boyutu ile öne çıkmaktadır.

¹² Kutlukan, Mehmet. “Popüler Kültüre Yöneliş”, (Trash Grubu ile röportaj), *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 138.

¹³ Fırat, Derya, “Stüdyo İmge Dergisi”, *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 46.

¹⁴ Fırat, Derya. “Rock Kazanı Dergisi ile Yapılan Röportaj”, *İstanbul’da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995, s. 83.

Şekil 9:

“Rock Liselerde Çınılıyor”, *Milliyet*, 1996.
Alt başlık: “Özellikle Anadolu liselerinde okuyan gençler arasında Rock, yaygın bir müzik türü. Çoğu, gitar dersi alıyor, Kadıköy’deki Akmar Pasajı’na takılıp Rock’la daha iç içe yaşama imkanı buluyor.”

Şekil 10:

“Geliyor, bunlar geliyor...”, *Milliyet*, 2000.
Alt başlık: “Gelecek sezon yine her şey mübah. Ufak tefek ayrıntılar ise devrim yaratacağına benziyor. Genel stil şöyle özetlenebilir. 80’lerin rocker kılıklı pop havası.”

Günümüzde de marj dışı gençlik kültürleri, hem mekan olarak yoğunlaşmaya devam etmekte hem de bireylerin kişisel tercihlerine ve “ahlaki değerlere” göre tekrar biçimlenmektedir. 2008 yılında Akmar Pasajı’na yakın bir mekanda satış yapan bir firma çalışanı ile yapılan röportajda, 1980’lerdeki muhafazakar normların baskınlığı karşısındaki “sınırlı” farklılaşmanın bazı izlerini görmek hala mümkün. Diğer yandan “Amerikan kültürünün Türkleştirilmesi” anlayışıyla, tasarımlara kendi kültürel sembollerimizin yerleştirilmesi ticari kaygıların bir başka göstergesi olarak ön plana çıkmaktadır. “Forus Mağazası’ndan Ömer Faruk Şenbakan minyon yapılı kızların büyük bedenli erkek kıyafeti aldıklarını, artık 5XL (XXXXXL) bedenli tişörtler ürettiklerini belirtiyor. Şenbakan’ın “tamamen ithal bir moda” eleştirisine, Pislick mağazasından tişört tasarımcısı Kurtuluş Birgören yanıt veriyor: “Biz bu Amerikan kültürünü Türkleştiriyoruz. Tasarımlara cami, ay yıldız gibi motifler koyuyoruz. Fatih Bakıoğlu (Pislick mağazası) ise kıyafetler belden düşüp müşteriler çevreden tepki almasın diye pantolonların bellerini vücuda oturttuklarını ifade ediyor.”¹⁵ Bu noktada

¹⁵ Çelebi, Müge. “Amerikan Kültürü Türkleşiyor - Kadıköy Hip-hop Pazarı” (Röportaj), <http://www.milliyet.com.tr/2008/01/27/pazar/paz01.html> (Çevrimiçi: 30.05.2012).

her ne kadar "ithal modayı taklit etmeye karşıt bir tavır" sergilense de farklılıklar/ özgünlükler/zıtlıklar altüst edilerek, "düzen" içinde karmaşık bir "anlamsızlığa" bürünmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşamın standartlarına ters düşen marj dışı kültürün içeriği cisimleştirilmekte ve zamanın koşullarına göre yeniden biçimlenerek modanın, "değişim için değişime olan ihtiyacına" bir cevap olarak boyut değiştirmektedir. Bu durum aynı zamanda marj dışı kültürlerin kendi "özgün ifadesinden/anlamından" tamamen kopuşunu da ifade etmektedir.

Kadıköy Akmar Pasajı gençliği, marj dışı gündelik yaşamın düzene eklemelenmesini gösteren bir örnektir. Günümüzde siyasal anlamda arayışlar toplum düzeyinde sona ererken Akmar Pasajı gençliğinin temsil ettiği yaşam tarzı ve kültürü toplumsal parçalanmanın ve alternatifsizliğin bir ürünü olarak dini, etnik farklı kimlikler arasında da yaygınlaşmıştır. Sonuç olarak düzene bir alternatif getiremeyen, mevcut dünya düzenine karşıt yeni bir arayış söz konusu olmayıp düzen mutlaklaştığında, özgürleşme ancak yaşam tarzı düzeyinde ortaya çıktığı gibi bu özgürlük toplumsallığa karşıt bir anti kimlik belirtisi olmaktadır.

Kaynakça

- Ayan, Serhat, "Satanizm pasaj kapattırdı, Milliyet, 27.09.1999.
- Çelebi, Müge. "Amerikan Kültürü Türkleşiyor - Kadıköy Hip-hop Pazarı" (Röportaj), <http://www.milliyet.com.tr/2008/01/27/pazar/paz01.html> (Çevrim içi, 30.05.2012).
- Berman, Marshall, "Giriş: Modernlik - Dün, Bugün ve Yarın", *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, Çev. Ümit Altuğ - Bülent Peker, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- Fırat, Derya, "Rock Kazanı Dergisi ile Yapılan Röportaj", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Fırat, Derya, "Stüdyo İmge Dergisi", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Headbangers / Bülent", *Erken Dönem Punk, Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.
- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Headbangers / Sercan", *Erken Dönem Punk, Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.

- Güldallı, Tolga, "Röportaj - Mondo Trasho / Esat, Fanzinler", *Türkiye'de Punk ve Yeraltı Kaynaklarının Kesintili Tarihi 1978-1999*, Yay. Haz. Sezgin Boynik, Tolga Güldallı, Bas Yayın, İstanbul, 2007.
- "Heavy Metalciler Müjde", *Milliyet*, 26.02.1990.
- Hebdige, Dick, *Altkültür-Tarzın Anlamı*, Çev. Sinan Nişancı, Babil Yayınları, İstanbul, 2004.
- "İşte Müzik İşte Eğlence", TV programı tanıtımı, *Milliyet/TV Magazin*, 11.08.1993.
- Kopkind, Andrew, *Dressing Up, Village Voice*, 1979'dan aktaran Davis, Fred, "Anti-moda: Olumsuzlama Sürecinde Yaşananlar", *Moda, Kültür ve Kimlik*, Çev. Özden Arıkan, YKY, İstanbul, 1997.
- Kutlukan, Mehmet, "Megapollerin Özürlü Çocukları", *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Kutlukan, Mehmet, "Popüler Kültüre Yöneliş", (Trash Grubu ile röportaj), *İstanbul'da Rock Hayatı - Sosyolojik Bir Bakış*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 1995.
- Lüküslü, Demet, "Dönemin Siyasal Şiddetinin Aktörlerinden Biri Olarak Gençlik", (Röportaj), *Türkiye'de Gençlik Miti - 1980 sonrası Türkiye Gençliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Omay, Elvan, "Rock Liselerde Çınlıyor / Haydi Gençlik Rock Rock Rock", *Milliyet*, 04.07.1996.
- Özgüden, Doğan, "Her On Yıl Bir 68!", *Cogito*, Mayıs '68, Sayı: 14, İstanbul, 1998.
- Sönmez, Ayşegül, "Geliyor, bunlar geliyor...", *Milliyet/Vitrin-Moda*, 22.07.2000.
- Young, Tricia Henry, *Punk - Bir Altkültürün Oluşumu*, Çev. Hira Doğrul, Dost Kitabevi, Ankara, 1999.

9 Aralık 2020

Mekânsal-toplumsal ayrışma: “Çılgın kalabalıktan uzak”

PEROUSE Jean-François, DANIŞ A. Didem, “Zenginliğin mekanda yeni yansımaları: İstanbul’da güvenli siteler”, *Toplum ve Bilim*, no:104, 2005, s. 92-123.

Zenginliğin mekânda yeni yansımaları: İstanbul'da güvenli siteler

Jean-François Pérouse* - A. Didem Danış**

Yepyeni Bir İstanbul Düşü
Müstakil,
eskinin en güzel deneyimlerinden biri...
Mahremiyeti, özel mülkiyeti
kişiselliği çağrıştıran bu deyim,
yaşamımızdan epeyce uzun süre önce çıktı
ve unutuldu sanki.
Bir düşün kurduk...

Herşeyiyle müstakil bir İstanbul.¹

Son yıllarda İstanbul'da üst gelir grubuna yönelik yerleşim şekilleri arasında en dikkat çekici olanı, çoğu kent çeperinde yer alan güvenli siteler oldu; özel inşaat firmaları tarafından villa veya çok katlı apartmanlar şeklinde inşa edilen, altyapı ve hizmetler açısından sadece site sakinlerine yönelik gelişmiş imkânlar sunan, kamusal hizmet ağı dışında yer alan konut adaları, yüksek duvarlar ve 24 saat nöbet tutan bekçileriyle dışarıya kapalı 'güvenlik adacıkları' olarak yükseldiler.

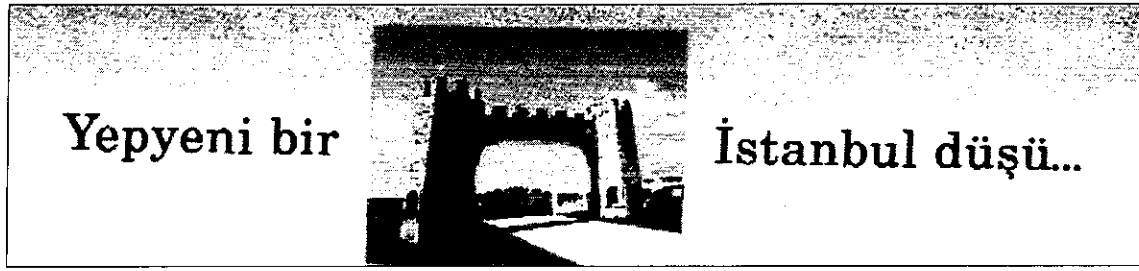
Biz bu yazıda, başta İstanbul olmak üzere büyük kentlerde yaşanan güvenli sitelerin yaygınlaşması sürecini çeşitli aktörleri açısından ele alacağız. İstanbul'da 1990'lardan beri yaşanan hızlı mekânsal ayrışmanın yansımalarından biri olan güvenli konut alanları arasında Göktürk-Kemerburgaz, Bahçeşehir-Büyükçekmece ve Beykoz'daki sitelerden örnekler vererek, toplumsal ve mekânsal dönüşümler arasında bir ilişki kurmaya çalışacağız. Bu makalenin dayandığı kaynaklardan başlıcası Jean-François Pérouse'un son beş yıldır basında çıkan ilanlar, emlak ve gayrimenkül ekleri ve internet sayfalarını esas alarak hazırladığı yeni konut alanları veri tabanıdır. Diğer bir kaynağımız da Didem Danış'ın 2000 yılında yüksek lisans tezi için Bahçeşehir'de gerçekleştirdiği saha çalışmasına ek olarak son dönemde yaptığı derinlemesine görüşmelerdir. Böylece, coğrafya ve sosyoloji alanlarının yaklaşımlarından faydalanarak İstanbul'un mekânsal ve toplumsal dönüşümünde önemli bir gösterge olan güvenli siteleri incelemeyi ve bu sürecin toplumsal bağlamı üzerine düşünmeyi amaçlıyoruz.

Kentsel ayrışma ve kapalı konut alanları konusunda Kuzey Amerika'da ciddi

(*) Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü.

(**) Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü.

1 Büyükçekmece'de yer alan Hisar Evleri Sitesi'nin tanıtım broşüründen.

Hisar Evleri tanıtım broşürü.

bir literatür olmasına karşın (Davis, 1990; Blakely ve Synder, 1997; Low, 2003), Avrupa ve Ortadoğu gibi güvenli sitelerin yeni yaygınlaşmaya başladığı bölgelerde bu konudaki yayınlar kısıtlı sayıdadır (Denis, 1998; Glasze ve Alkhayyal, 2002). Güvenli siteler 1990'lardan beri Türkiye'de de dikkat çekici bir sosyal ve mekânsal olgu haline gelmiş ve son senelerde araştırmacıların ilgisini çekmeye başlamıştır (Öncü, 1997; Bali, 1999; Bartu, 2002; Pérouse, 2002 ve 2003; Ayata, 2002; Kurtuluş, 2005a ve 2005b). Ancak bu yeni yerleşim modeliyle ilgili terminolojide gözlenen dalgalanma ve kararsızlıklar bu olgunun henüz tam olarak formüle edilemediğine işaret etmektedir. Bu sitelerin değişik görünüşleri arasında net bir ayrıştırma yapılmadan 'müstahkem adacık', 'kapalı site', 'özel site', 'korunaklı site' veya 'güvenli siteler'den bahsedilmektedir. Bizim bu yazıda 'güvenli site' terimini seçmemizin nedeni son dönemde bu konutları inşa eden, pazarlayan ve burada oturanlar tarafından güvenlik konusunun özel bir ayrıcalık olarak ifade edilmesidir. Güvenli site denildiğinde, kent çeperindeki yeni lüks konut alanlarına ek olarak dikey güvenli konutlar, yani merkezdeki yeni gökdelen rezidanslar da ele alınmalıdır. Ancak biz bu yazıda daha yaygın bir form olan kent dışındaki konut alanları üzerinde duracağız.

Yukarıda verdiğimiz tanımlama doğrultusunda, beş yıldır oluşturulmuş olan veri tabanımıza göre, Ağustos 2005 sonu itibariyle İstanbul Metropolen alanındaki güvenli sitelerin sayısı 650'den fazladır. Çoğu hâlâ meskûn olmayan bu konutların bir kısmı henüz tam olarak bitirilmemiştir. Sırf 2005 yılı içerisinde 150'den fazla site şantiyesi açıldığı söylenmektedir. Boyut açısından, güvenli siteler arasında ciddi bir farklılaşma söz konusudur. Konut sayılarının 15'ten 2000'e kadar değişebildiği gözlenmektedir. O yüzden, tek bir kavram/isimlendirme altında bu tür bir çeşitliliği kavramak zor ve tartışmalıdır. Gene de güvenli siteler tanımı altında, Ağustos 2005 sonu itibariyle, toplam 40.000'e varan bir konut stoğu olduğunu söyleyebiliriz. Çoğu hâlâ boş olduğundan (bazen satılmış olmasına rağmen), bu tür sitelerde yaşayan toplam nüfus 100.000'in altındadır. Nüfus açısından belli bir azınlıktan bahsediliyor gibi gözükmesine rağmen, 'kentsel toprak tüketimi' açısından bu tür kapalı yerleşmeler küçümsenmeyecek bir paya sahiptir.²

² Levent ve Gülümser (2004: 6), Colliers ve Rescoe'nun 2003 verilerine dayanarak 2000'den itibaren yeni konut inşa edilen alanın büyüklüğünün 30 milyon metrekareye ulaştığını belirtiyorlar.

Güvenlikli sitelerin yaygınlaşmasıyla yaşanan toplumsal ve mekânsal ayrışma süreci, niceliksel olarak sınırlı bir çevreyi ilgilendiriyor gibi gözükmesine rağmen, gerçekte İstanbul kent dokusunun genelini etkilemektedir. Yeni inşa edilen sitelerin hemen hepsinin ileri güvenlik teknolojileri ve gözetim mekanizmalarıyla korunuyor olmasının yanısıra, özel veya kamusal toplu konut operasyonlarında da 'sonradan kapanma' eğilimi gözlenmektedir. Bugün artık pek çok konut kooperatifinin kâr amaçlı olduğu, yüksek konfor sunduğu ve yakın zamanda çevrelerini duvarlarla kapattıkları göz önüne alındığında, kooperatifleri güvenlikli sitelerden ayırtırmak zorlaşmaktadır. Konut kooperatiflerinde gözlenen bu yeni eğilim, İstanbul Büyükşehir Belediyesi şirketi olan KIPTAŞ tarafından inşa edilen Ümraniye'deki Yeşil Vadi projesinde de geçerlidir: Bu alanın çevresine duvarlar örülürken, altyapı ve diğer hizmetlerin sağlanması için özel şirketlerle anlaşmalar yapılmaktadır. Aynı şekilde, 1960-80 arası kurulduğunda dışarıya açık olan toplu konut bölgeleri de bugün küçülerek kapanmaktadır. Büyük yerleşim bölgelerinde bulunan bazı konutların biraraya gelmesiyle oluşan alt-birimler özel güvenlik şirketleriyle anlaşarak fiziki ayrışma sürecini güçlendirmektedirler.

Ayşe Öncü (1997) bu alandaki ilk çalışmalardan biri olan makalesinde güvenlikli siteleri orta ve üst sınıfların küresel tüketim kültürüne eklenme isteğiyle şehir merkezinden kaçışı olarak açıklamaktadır. Öncü'nün yaklaşımı şehir dışındaki yeni siteleri geniş bir bağlam içinde ele alarak Türk ekonomisinin dışa açılmasıyla 'müstakil ev ideali'nin yaygınlaşması arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından önemli bir katkıda bulunmaktadır. Öncü'ye göre, 1980'lerde yaşanan liberalleşme dalgasının da etkisiyle ekonomik ve kültürel konumları erozyona uğramaya başlayan orta sınıflar yeni konut tercihleriyle sembolik sermayelerini korumaya ve artırmaya çalışmaktadır. Ayşe Öncü 'idealinizdeki ev mitolojisi' çerçevesinde şehir dışındaki yeni lüks konutların yaygınlaşmasını mevcut orta sınıfların kimlik mücadelesine vurgu yaparak açıklarken, Rıfat Bali (1999) sitelerin ortaya çıkışını yeni bir zengin tipi ile ilişkilendirir. Özal döneminin dışa açılımcı iktisadi politikaları sayesinde serpilen işadamları, sanayi, ticaret ve finans alanlarındaki büyük şirketlerin yüksek gelirli üst düzey yöneticileri, eğlence ve medya sektörünün yeni 'starları', yeni edinilmiş zenginlik seviyelerine koşut bir yaşam tarzı arayışı içinde kent merkezinden olabildiğince uzaktaki bu yeni lüks konutlara yönelmektedir.

Sitelerin ortaya çıkışını inceleyen öncü araştırmacılar daha çok sürecin talep boyutu üzerine odaklanırken, konut piyasasında çok yüksek gelirli bir müşteri kitlesini hedef alan inşaat şirketlerinin arz mekanizmalarını göz ardı etmektedir. Şehir plancılarının çalışmaları bu konuda önemli bir katkıda bulunmakta ve yatırımcı şirketlerin rolüne değinmektedir (Baycan ve Gülümser, 2004a ve 2004b; Çekiç ve Gezici, 2004). Hatice Kurtuluş da, üst sınıflara hitap eden bu yeni konut alanlarını "tek yanlı olarak, değişen sınıf kültürü, yeni bir yaşam

tarzı talebi ya da orta sınıf rüyasının yarattığı farklılaşmış yerleşimler” olarak ele almanın yeterli olmadığını dile getirerek, bu süreci farklı sınıf konumları ve sermaye birikim süreçleri arasındaki ilişki üzerinden anlamak gerektiğine işaret eder (Kurtuluş, 2005a: 81).

Biz bu yazıda, öncelikle güvenli sitelerin ortaya çıkışından bugüne, yaklaşık otuz yıllık dönemde nasıl bir gelişim izlediğini ele alacağız. İlk bölümde özellikle belde belediyelerinin ve geliştirici firmaların güvenli sitelerin yaygınlaşmasındaki rolüne değineceğiz. Kısıtlı sayıdaki bir müşteri kitlesini cezbetme yarışındaki geliştirici firmalar, ürünlerini satabilmek için ‘seçkinlik ve ayrıcalıklı olmak’ imgesine vurgu yapmakta, bu yeni konutları tercih edenler de büyük ölçüde bu yeni imajı satın alıyor olmaktan mutlu görünmektedir. İkinci bölümde bu sitelerde yeni bir yaşam tarzı arayışındaki yeni zenginlere ne tür ayrıcalıklar vaat edildiğini fiziksel, kültürel, toplumsal ve işlevsel ayrıcalıklar başlığı altında sunacağız. Sonuç bölümünde, güvenli sitelerin yaygınlaşmasının kent bütününde yol açtığı toplumsal ve mekânsal ayrışma boyutlarını tartışacağız.

I. Güvenli sitelerin gelişimi: Elverişli koşullar, esas aktörler

I.A. Olayın kaynakları ve kronolojisi

Biçimsel ve örgütsel açıdan, kapalı sitelerin doğuşuyla ilgili üç ana kaynaktan bahsedebiliriz: Marmara ve Karadeniz kıyılarındaki tatil köyleri; yüksek rütbeli ordu mensuplarının, Beşiktaş ve Sarıyer gibi Boğaz kıyılarındaki kapalı konut alanları ve 1930’larda başlayan konut yapı kooperatifleri. İstanbul’da özel sitelerin ilk örnekleri 1970’li yılların sonunda konut amaçlı küçük bina toplulukları şeklinde başlamıştır. Bu süreçte, Etiler-Ulus bölgesi önemli bir rol oynamıştır. 1980’lere dek kent çeperinde yer alan bu bölge 1970’lerden itibaren, bugün güvenli sitelerin inşaatında aktif olan müteahhit firmaların yatırımlarına sahne olmuştur. Örneğin, MAYA grubu 1976’da Etiler’de ilk sitesini kurmuş (Etiler Maya Sitesi), daha sonra Alarko Ulus’ta 1986’da yerleşime açılan Alkent Sitesi’ni yapmıştır. Anadolu yakasında Caddebostan, Fenerbahçe ve Suadiye gibi mahallelerde ya da Dragos gibi daha uzak yerlerde de bu tür örnekler görülmüştür. Bunlara ek olarak, Marmara denizi kıyısında ‘tatil köyleri’ modeli de aynı dönemde ortaya çıkmıştır. Başlangıçta haftasonu veya yaz tatili için geçici olarak kullanılan bu evler, daha sonra otoyol ağının gelişmesiyle kalıcı konutlara dönüşmüştür. 1970’lerde Tuzla’da tarlaların ortasında inşa edilen ve İstanbul’un en eski özel sitelerinden biri olan Çamlıbelde/Forest Homes sitesinin bugün kalıcı konut olarak kullanılıyor olması bahsettiğimiz sürece iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Villa sitelerinin ortaya çıkışı ise çok daha yakın bir tarihe dayanmaktadır. İlk

villa siteleri 1980'lerin sonunda Eyüp mücavir alanlarında, Sarıyer, özellikle de Zekeriyaköy'de inşa edilmiştir. Tavuk yetiştiriciliğiyle geçinen ve birkaç basit yazlık köy evi olan bölgede gelişmeler, Sarıyer belediyesinin bölgeyi imara açmasından sonra, Garanti Koza sigorta grubunun 1985'te villa evler planlamasıyla başlamıştır. Bu grubun girişimi Alarko, Acarlar ve Simpaş gibi gruplar üzerinde ateşleyici bir etki yapmış ve bu tür sitelerin bölgede hızla yaygınlaşmasına neden olmuştur. İlk inşaattan onbeş yıl sonra, bu eski tarım köyünde konut sayısı 5.000'in üstünde, yerleşik nüfusun ise -tüm konutların satıldığı ve dolduğu varsayılarak- 20.000 civarında olduğu tahmin ediliyordu.

Nihayet, 1990'ların sonundan itibaren, siteleşme süreci müthiş bir şekilde hızlandı ve İstanbul Metropoliten alanının akıl almaz yayılmasında büyük bir pay sahibi oldu.

I.B. İstanbul'da özel sitelerin ortaya çıkışında belde belediyeleri: Hukuki ve idari boşluklar

Bu başdöndürücü süratin ardında dikkat çekici olan belediye idarelerindeki değişikliklerle imara açma uygulamalarındaki çakışmalardır: Özel siteler, çoğunlukla bazı köylerin belde belediyesi konumuna terfi etmesiyle imara açılan yeni araziler üzerinde yaygınlaşmaktadırlar. Belediyelerle ilgili bu hukuki ve idari düzenlemeler, İstanbul nüfusundaki artışın yavaşlamaya başladığı dönemde kentin coğrafi olarak yayılmaya devam etmesinin nedenlerinden biridir. Özellikle Beykoz, Ümraniye, Büyükçekmece gibi kentin dış çemberindeki ilçelere bağlı belde belediyelerinde hukuki ve idari anlamda denetimden uzak alanlarda kentsel yayılma çok daha çarpıcı boyutlarda gerçekleşmektedir. Kent çeperindeki arazilerin hukuki statüsündeki karışıklık ve bu alanda sık sık yasaların değiştirilmesi, kent bilimcilerin buraları İstanbul'da 'kentleşmenin kara delikleri' olarak adlandırmasına neden olmaktadır. Bu hukuki kargaşa, kentin dış alanlarındaki yeni inşaatların denetim mekanizmalarına 'takılmamasını' mümkün kılmaktadır.

Kent mekânının dönüşümünde hukuki yapının etkisine dair en ilginç örneklerden biri İstanbul'un batısında yer alan, 1958'de belde belediyesi, 1992'de ilçe belediyesi olan Büyükçekmece'dir. Burası Temmuz 2004'te İBB'nin sınırlarını yeniden tanımlayan yasal değişikliğe dek İstanbul metropoliten kent alanı sınırları dışında yer almıştır. 2000 nüfus sayımında 384.000 sakini olan ilçenin güvenli siteler açısından dikkat çekici olan özelliği belde belediyelerinin çokluğudur. Büyükçekmece'nin Yakuplu ve Güzelce gibi bağımsız beldelerinde, büyük inşaat şirketleri mevcut hukuki boşlukları ve arazi rezervini değerlendirerek siteleşmeye hız kazandırmıştır. Değişen imar politikaları kadar ulaşım ağlarındaki gelişmeler de kent çeperindeki arazileri yatırımcı firmalar ve potansiyel müşteriler için 'ulaşılabilir' hale getirmiştir (Çekiç ve Gezici, 2003). Otomobil

Bu yaşananların da gösterdiği gibi yukarıdan empoze edilen kararlar sonucunda, arazi mülkiyetinin statüsü bile büyük yatırımcı firmaların lehine kolayca değiştirilebilmektedir. Göktürk Belediyesi'ndeki görüşmelerde, bazı çalışanların açıkça dile getirdiği gibi bu tip belde belediyelerinin avantajı planlama ve yapılaşma izinleri konusunda tamamen bağımsız olmalarıdır. Tümüyle siyasi kararlar sonucu kurulan belde belediyeleri sonuçta bugün Büyükşehir Belediyesi'nin denetimi dışında karar alabilmektedir.

Görünen o ki, yatırımcılar açısından yer seçiminde belde belediyelerince yönetilen alanlar önemli bir cazibe unsuru teşkil etmektedir. İBB özellikle 1990'ların başından beri kent çeperinde yaşanan değişim sürecinde etkisiz kalmakta, doğan hukuki ve idari boşluktan faydalanan yatırımcı firmalar da denetimin zayıf olduğu belde belediyelerinde kâr oranlarını yükseltebilmektedir.

TABLO 1
Arazi Değerlerinin Değişimi

	<i>Proje adı / Yılı</i>	<i>Projeden önce (\$/M²)</i>	<i>2002 (\$/M²)</i>
Zekeriyaköy	Zekeriyaköy Evleri - 1986	1	100
Göktürk	Kemer Country - 1989	2	300
Büyükçekmece	Alkent 2000 - 1991	1	100
Ömerli	Ömerli Kasaba - 1998	10	200

Kaynak: Çekiç ve Gezici (2004: 105).

Bu sitelerin bir çoğu, oldu bittiler sonucu inşa edildiklerinden yasallık sınırında dolaştıklarını söylemek mümkündür. Genelde kamu veya belediye arazilerine usulsüz el koyma ve üzerine kaçak bir yapı konurmayla başlayan süreç, daha sonra durumu kabul ettirmek için bölgedeki idarenin çelişkilerinden faydalanan bir pazarlık dönemiyle devam etmektedir, ki bu da aslında daha sonra yeniden pazarlık edilebilecek yasal bir çerçeve sunmaktadır. Güvenlikli sitelerin yoğun olduğu Kemerburgaz'da kaçınılmaz bir ihtiyaca cevap veren Özel Kemer Koleji'nin öyküsü bu açıdan dikkat çekicidir. Başlangıçta ne bir arazi tapusu, ne de yapılaşma izni olan bu okul, Eyüp Belediyesi'ne ait bir arazi üzerine izinsiz inşa edildikten çok sonra dönemin Maliye Bakanının müdahalesi sayesinde bulunduğu araziye satın almıştır. Daha sonra köy sınırlarının değiştirilmesiyle, kolejin de içinde yer aldığı alan Eyüp Belediyesi'nden alınıp, o dönem okul sahibinin yakın olduğu ANAP'lı Göktürk Belediyesi'ne bağlanmıştır. Benzer bir yasal kargaşa, bugün Kemer Country'ye büyük prestij katan ünlü golf kulübünün sınırları konusunda da yaşanmıştır. Bu kulüp, Belgrad Ormanının devamında aslında Milli Park olan arazi üzerinde 170 hektarlık bir alanı kapsamaktadır. Siteyi ve kulübü yöneten şirket Turizm Bakanlığı ile yaptığı pazarlıklar ve bu

bakanlıktaki üst düzey destekçilerinin de yardımı sonucunda bu kıymetli kamu mülkünü 49 yıllığına kiralamayı başarmıştır. Daha sonra aynı şirket, sözleşme şartlarının hilafına bahsi geçen arazi üzerinde önce çok sayıda sportif amaçlı bina, daha sonra küçük haftasonu evleri ve en sonunda da orman içinde bungalovlar inşa etmiştir. Haziran 2003'te kabul edilen, koruma altındaki bölgelerde yapılaşma izni verilmesi ve 31 Aralık 2000 tarihine dek orman arazileri üzerine inşa edilen yapıların affedilmesi ile ilgili yasa, geçmişteki suistimalleri yasallaştırarak benzer olayların daha sık yaşanması riskini artırmaktadır (Pérouse, 2004).

I.C. Şehir karşıtı egemen söylem ve İBB'nin rolü

Güvenlikli sitelerin bu çılgın yayılışını besleyen bir diğer unsur, kent merkezini şeytansılaştıran; onu tehlikeli, yaşanılmaz ve düzeltilemez bir yer olarak temsil eden kuvvetli kent-karşıtı söylem olmuştur. Sitelerin reklam broşürlerinde, şehir merkezindeki gürültüden, trafikten, deprem riski gibi mal ve can güvenliğine yönelik tehditlerden bahseden aynı söylem gözlenmektedir. Kesinlikle uzak durulması gereken bir yer olarak tasvir edilen kent merkezindeki tehlikelerin karikatürleştirilerek sunulduğu örneklerde kötücül bir kargaşa yumağı haline gelen merkeze karşı çeperdeki yeni 'mutluluk, huzur ve düzen adacıkları' önerilmektedir.

Şaşırtıcı olan, İBB'ye bağlı bazı şirketler gibi, bazı devlet kuruluşlarının da bu felaket söylemini benimsemiş olmasıdır. Yerel yönetimlerin en temel görevlerinden birinden el ayak çekmesi anlamına gelen bu söylemin amacı açıktır: Çeperde gelişen gayrimenkul ürünlerini teşvik etmek. Merkezdeki çoğunlukla köhneleşmiş konut stoğuna yatırım yaparak bu alanlara yeniden değer kazandırması ve canlandırması gereken İBB ve diğer yerel yetkililer, bu kentsel yayılma, dışarıya kaçış ve parçalanma sürecine katılmaktadır. Bu kent-karşıtı söylemin, kentsel bütünleşmenin destekleyicisi olması gereken bazı kamusal aktörlerce nasıl hareketle benimsendiğini görmek için, KIPTAŞ'ın ve hatta TOKİ'nin yaptığı reklamlara bakmak yeterlidir. KIPTAŞ'ın Sarıyer'de inşa ettiği lüks konutların, çevresindeki özel şirketlerce yapılan güvenlikli sitelerden hiçbir eksiği yok görünmektedir.

I.D. İnşaatları üstlenen büyük firmalar ve taşeronları

Güvenlikli sitelerin ortaya çıkış sürecinde en etkili aktörler, arazi seçen, yerel yönetimlerle yakın ilişkiler geliştiren, tanıtım ve pazarlama için reklam stratejisi belirleyen yatırımcı, ya da şehir planlama terminolojisiyle söyleyecek olursak 'geliştirici' firmalar olmuştur. Özellikle İstanbul'da bu yerleşim modelinin doğusunda talepten ziyade arz mekanizmaları daha belirleyici olmuş ve arz edilen ürünün, yani sitelerin mimari, fiziksel ve hatta sosyal içeriği de yatırımcılar tarafından çizilmiştir. Ancak bu ilk aşamadan sonraki dönemlerde, yeni orta ve üst

Aytek Evleri tanıtım broşürü.

sınıflar bu konut tipini hararetle benimsemiş ve hem İstanbul içinde hem de diğer şehirlerde sitelerin yaygınlaşması sürecinde talebin rolü önem kazanmıştır.

Güvenlikli siteleri geliştiren firmaları incelediğimizde ikili bir yapı gözümüze çarpmaktadır (Pérouse, 2003). Bir yanda uluslararası deneyimi de olan çok büyük sermayeli firmalar diğer yanda ise onların taşeronları olarak işe başlayıp sektörde deneyim kazanan görece daha ufak ölçekli firmalar bulunmaktadır. Beykoz Konakları'nda Tepe İnşaat, Acarkent'te Acarlar, Alkent 2000'de Alarko bu alandaki en önemli örnekler arasında yer almaktadır. Bu firmaların çoğu Rusya veya çeşitli Arap ülkelerinde deneyim kazanmış ve bu faaliyetleri sonucu ünlenmişlerdir. Ayrıca inşaat sektörü dışında turizm, sanayi gibi farklı alanlarda da etkindirler. Bu büyük firmaların çoğu, örneğin Alarko, reklam broşürlerinde uluslararası deneyimlerini üretilen konutların değerini artırıcı bir unsur olarak dile getirmişlerdir. Tepe veya MESA gibi firmalar, devletin ihale ettiği büyük ölçekli ulusal projelere de imza atmışlardır. Pek çoğu, devlet ve bürokrasi katlarında geliştirdiği bağlantılar sayesinde arazi edinme ve inşaat izni alma süreçlerini kolaylaştırmışlardır.

Öte yandan, lüks konut inşaatı sektöründe faaliyet gösteren küçük çaplı firmaların çoğu, büyük inşaat firmalarının taşeronları olarak sektörde deneyim kazanmış olanlardır. Zaman içinde kendi başlarına proje geliştiren ve inşaatları üstlenen bu 'taklitçi' firmalar, ilk gruptakilere kıyasla daha küçük ölçekli projelere imza atmaktadırlar. Örneğin, Alkent 2000'in inşasında taşeronluk yapmış olan Güven İnşaat, daha sonra aynı bölgedeki Hisar Evleri ve Tulip Sitesini inşa etmiştir. Bu kategoriye mutlaka bazı 'sahte' yapı konut kooperatiflerini de eklemek gerekir. Küçük ölçekli müteahhitlerin girişiminde kooperatif adıyla inşa edilen bu konutların, aslında güvenlikli sitelerden pek bir farkı yoktur. İnşaat firmaları arasındaki bu ilişki ağı bir tür *yerel inşaat sistemi* oluşturmaktadır: aynı arazide bina inşa eden yatırımcı firmalar birbirleriyle rekabet içinde olmalarına rağmen kendi aralarında işlevsel ilişkiler geliştirerek arazi mülkiyetlerinin durumu veya bazı altyapıların getirilmesi gibi konularda yerel yönetimlere karşı ortak çıkarlar çerçevesinde birleşebilmektedirler.

Kapalı konut alanlarında geliştirici firmaların rolü hakkında hazırladığı yüksek lisans teziyle konuya önemli bir katkıda bulunan Ahu Gülümser (2005) İstanbul'daki geliştirici firmaların konut üretim sürecinin hemen her aşamasında etkin olduğunu ifade etmektedir. Sonuçta, diğer ülkelerdeki örneklerden farklı olarak Türkiye'de proje geliştirici, müteahhit ve yatırımcı rolleri arasında net bir ayırım bulunmamaktadır (Baycan ve Gülümser, 2004a: 5). 'City', 'town', 'country' veya 'village' gibi isimlerindeki İngilizce eklerle³ ürünlerini daha yük-

3 İngilizce isimle farklılık yaratma çabasının en uç örneklerinden biri de Silivri'de Sinpaş'ın inşa ettiği *Sealybria* sitesidir. "Ancelina Coli sana söylüyorum, Cenifır Lopez sen anla" sloganıyla gazetelerde yayınlanan reklamları bazı 'lifestyle' yazarlarının bile tepkisini çekmişti (*Radikal*, 23.5.2005, Nur Çintay).

sek gelirli bir çevre için cazip kılmaya çalışan geliştirici firmalar açısından bu siteler konut piyasasında niş yaratma imkânı sunmaktadır. Baycan ve Gülümser lüks konut piyasasındaki kızgın rekabet karşısında kendine yer edinmeye çalışan şirketlerin yeni mimari tasarımlar, özel dekorasyonlar, 'akıllı ev' benzeri yüksek teknoloji özellikleri sunarak kendilerini diğer sitelerden ayırttırmaya ve böylece satışlarda başarılı olmaya çalıştıklarını ifade etmektedirler. Geliştirici firma yetkilileri de, güvenli sitelerin başlangıçta "bir ihtiyaç piyasası iken şimdilerde bir yatırım piyasası haline geldiğini" belirtmektedir (Baycan ve Gülümser, 2004b: 13).

Geliştirici firma yetkilileri kapalı konut alanlarının yaygınlaşmasının arkasında yatan en önemli nedenler arasında güvenlik, moda ve prestij unsurlarını saymaktadır. Gelir düzeyi açısından kısıtlı sayıdaki bir müşteri kitlesini cezbetme yarışındaki geliştirici firmaların pazarlama stratejilerinin en önemli ayaklarından biri 'seçkin ve ayrıcalıklı' imgesi, diğeri ise bu yeni evlerde edinilecek 'yeni yaşam tarzı' olmaktadır. Şimdi bu vaatlerin nasıl sunulduğunu ve ne derece benimsendiğini inceleyelim.

II. Yeni kentliler: Seçkin ve ayrıcalıklı yeni yaşam tarzları

II.A. Yeni Zenginler

Turgut Özal'ın damgasını vurduğu 1980'lerde yaşanan hızlı ekonomik dönüşüm toplumun üst gelir tabakasında ciddi bir değişim yaşanmasına neden olmuştur (Bali, 2002; Keyder ve Öncü, 1993). Bir yanda, başta tekstil olmak üzere ihracat esaslı ekonomik büyüme döneminde hızla zenginleşen çoğunlukla Anadolu kökenli bir kesim, diğeri yanda İstanbul'da küreselleşme etkisinde gelişen finans, medya, sigortacılık gibi hizmet sektörlerinde yüksek ücretler karşılığında üst düzey yönetici konumunda çalışan kent kökenli eğitilmiş bir zengin tipi ortaya çıkmıştır. Rıfat Bali'nin (1999) gazetelerden derlediği çarpıcı örneklerle anlattığı gibi, bu dönemde serpiyen zenginler, yeni edinilen yüksek gelir düzeylerine koşut bir yaşam tarzı arayışına girmişlerdir. Kendilerini kentin geri kalanından ayırttırma çabası içinde, çoğu zaman reklam ve pazarlama şirketlerinin sunduğu yeni ve pahalı, dolayısıyla da diğerleri için 'ulaşılabilir' olan ürünleri büyük bir coşkuyla benimsemişlerdir. Bu yeni tüketim kültürü, küreselleşmeyle gelişen iletişim ve ulaşım araçları sayesinde Batı'yla bağları daha da güçlenen ve böylece yeni küresel tüketim trendlerini daha kolay takip edebilen yüksek eğitimli kesimin öncülüğünde değişik şekiller almış, küresel tüketim kültürü imgelerinden beslenenlerin yeni yaşam tarzı arayışlarında vardıkları duraklardan biri de kent çeperindeki duvarlarla çevrili lüks konutlar olmuştur. Ayşe Öncü (1997) gibi, Zekai Görgülü (2003: 74) de korunaklı yerleşim alanlarının 'yeni liberalizmin yeni zenginlerinin küreselleşmiş yaşam tarzını' yansıttığını dile getirmektedir.

Günümüz toplumlarında statü seviyesini belirleyen en temel mekanizma tüketim kalıplarıdır. Kişinin neyi, nasıl, ne kadar tükettiği sahip olduğu sosyal konumun ifadesi olarak değerlendirilmektedir. Özellikle üst gelir düzeyindeki gruplar için, sahip olunan refahın seviyesinden çok bunun nasıl harcandığı bir zenginlik belirtisi olarak kabul edilmektedir. Toplumun geri kalanıyla aralarındaki farkı vurgulamaya ve sınırlar çizmeye çalışan köklü zenginler veya daha yüksek bir statü edinmek isteyen yeni zenginler, yeni beğeni, farklılık ve yaşam tarzları yaratmak zorunda kalmaktadırlar (Bocock, 1997; Turner, 2001).

Statünün önemli mekânsal göstergelerinden biri yaşanılan konut çevresi ve konut tipi olmuştur. Türkiye’de statü ve mekân ilişkisi üzerine yapılan az sayıda araştırma arasından, Mübeccel Kıray’ın (1998) apartmanlaşma, Sencer Ayata’nın (1988) orta sınıf evlerde salon dekorasyonu ve Mağgönül’ün (2005) Teşvikiye-Nişantaşı semtleri ve seçkinlik ilişkisi üzerine yaptığı çalışmalar dikkat çekicidir. Mübeccel Kıray erken Cumhuriyet dönemindeki apartmanları yeni doğmakta olan bir orta sınıfın ifadesi olarak değerlendirir. O dönem gayri müslim nüfusun veya müslüman bürokrasinin çoğunlukta olduğu semtlerde inşa edilen apartmanların bir kısmı, bugün hâlâ önemli bir prestij sembolü olarak yükselmektedir. Ancak Teşvikiye ve Nişantaşı gibi köklü seçkinlerin mekânı olan semtler 1980 sonrası gelir düzeyini ciddi anlamda artıran yeni zenginlerin yaşam tarzı arayışlarını tatmin etmemektedir. Bunda, mevcut prestijli semtlerin sayıları hızla artan yeni zenginleri barındırmaya yetecek sayıda konuta sahip olmaması kadar, köklü ve yeni zenginler arasındaki gerilim de etkili olmaktadır.⁴ Ayrıca, yeni yaşam tarzı ve statü paketinin içinde önemli unsurlardan biri olarak bulunan otomobil, yeterli otopark alanı olmayan bu eski semtlerdense, çeperdeki geniş alanların tercih edilmesine neden olmaktadır.

Gelir seviyesini artıran kesimlerin yeni konut alanı arayışına girmesi, yani sosyo-ekonomik hareketliliğe paralel bir mekânsal hareketlilik, İstanbul’da sık gözlenen bir olgudur (Kastoryano, 1991; Danış ve Kayaalp, 2005: 292). Gelir düzeyini artıran kişiler veya gruplar, yeni yerleşim yerlerine taşınmayı tercih etmekte, böylece kentin prestij semtleri sürekli değişmektedir. Bu süreçte, zenginler genel olarak mekânla, özelde konut alanlarıyla kurdukları ilişkide bir ayrıcalık ve seçkinlik sembolü olarak toplumun geri kalanını yaşam alanlarından dışarıda tutma, ‘sınır çizme’ çabasına girerler. Bu dışlayıcılık kültürel ve toplumsal sembollerle gerçekleştiği gibi (Bourdieu, 1986), güvenli sitelerde gördüğümüz şekliyle çok somut, fiziksel bir içerik de edinebilmektedir. 1980 sonrasında ekonomik refah seviyesini artıran kesimlerin, bu ekonomik yükselişe paralel şekilde toplumsal statülerini yükseltme çabalarının fiziksel kopuş ve kapanma ile şekillendiğini ve böylece yeni bir içerik edindiğini söyleyebiliriz.

4 Kent dışındaki sitelerde oturanların sadece yeni zenginlerden oluştuğunu söylemek mümkün olmasa da, kent merkezindeki köklü zenginlerin böyle bir kurgulamaya gittiğini söyleyebiliriz (Mağgönül, 2005).

Bu kapanmanın bir diğer boyutu da yaşam tarzlarına yapılan vurgudur. 'Seçkin ve ayrıcalıklı' yeni yaşam tarzları, yeni dönemin zenginlerinin statü artırma aracı haline gelmektedir. Güvenlikli site yaşamının izolasyon ve ayrışma öğeleri hızla artan gelirlerine denk yükseklikte bir sosyal statü edinmelerine katkıda bulunmaktadır. Üst sınıfların yeni tüketim arayışlarına paralel olarak geliştirici firmalar da 'seçkinlik ve ayrıcalık' kavramlarını yeni konut projeleri için anahtar kelimeler olarak kullanmaktadırlar. Tanıtım ve pazarlama ekipleri 'prestij' sözcüğünü güvenlikli sitelerin satışında kullanılması gereken en önemli pazarlama stratejilerinden biri olarak benimsemişlerdir (Levent ve Gülümser, 2004a). Geliştirici firmaların ısrarla kent yaşamında gözlenen 'kimlik kaybı' ve 'mahalle yaşamına duyulan özlem'den bahsetmeleri kadar (Bartu, 2002), reklam kampanyaları, tv dizileri, yerel yönetimlerin yaklaşımları da güvenlikli sitelerde yaşamının bir ayrıcalık ve seçkinlik ifadesi olduğu fikrini toplumsal tahayyüle başarıyla yerleştirmektedir.

Güvenlikli sitelerde eve ek olarak satılan yaşam tarzı, kent merkezine aidiyetini yitirmiş, veya belki de hiçbir zaman böyle bir aidiyet hissetmemişler için yeni bir varoluş şekli sunmaktadır. Hem reklam broşürlerinde, hem de site sakinlerinin sözlerinde 'bir konsept olarak yaşam'dan bahsedilmektedir. Güvenlikli site sakinlerinden biri "özgün bir yaşam konseptinin içinde bulunmanın, hayalini kurduğunuz yaşam standartlarını gerçeğe dönüştürebilmenin yarattığı [ayrıcalığı]" vurgulamaktadır.⁵ Optimum Evleri'nde yaşayanlar bu konsept ruhunu benimsemiş olmanın verdiği mutlulukla "dostlarımızı böyle bir konseptin içinde ağırlamak çok keyifli oluyor" demektedir. Gazetelere verilen ilanlarda, özellikle en pahalı sitelerin tanıtımlarında, evlerin fiziki kalitesi veya altyapı imkânlarından ziyade oraya taşınarak edinilecek 'yaşam tarzının farkı'ndan bahsedilmektedir. "Yeni bir ev almak mı, yeni bir yaşam almak mı? Kararı siz verin" diyen Kilyos sahilindeki Istanbulblue evleri gibi, Merit Life sitesi de bu yeni konut alanlarında mazhar olunacak keyfe atıfta bulunarak "yeni bir kent, yeni bir keyif" sözleriyle tanıtımını sloganlaştırmaktadır.

Güvenlikli sitelerin tanıtım ve pazarlamasında kullanılan anahtar kelimelerden biri de 'farklılık'tır. Bu kelime sık sık dile getirilen diğerlerinden ayrışma çabası içinde pek çok alt anlam barındırmaktadır: Kent merkezinden kopuşla fiziksel, kültürel, toplumsal ve işlevsel ayrıcalıklara yapılan vurgu pekiştirilmektedir. Aşağıdaki bölümde, yeni zenginlerin kendilerini toplumun geri kalanından ayırıştırma aracı ve yeni statü sembolleri olan bu dört 'farklılığı' ele alacağız.

5 Optimum Evleri için hazırlanan "Optimum Bir Yaşam" isimli broşürden.

II.B. Farklılık Boyutları

a. 'Fiziksel Farklılık'

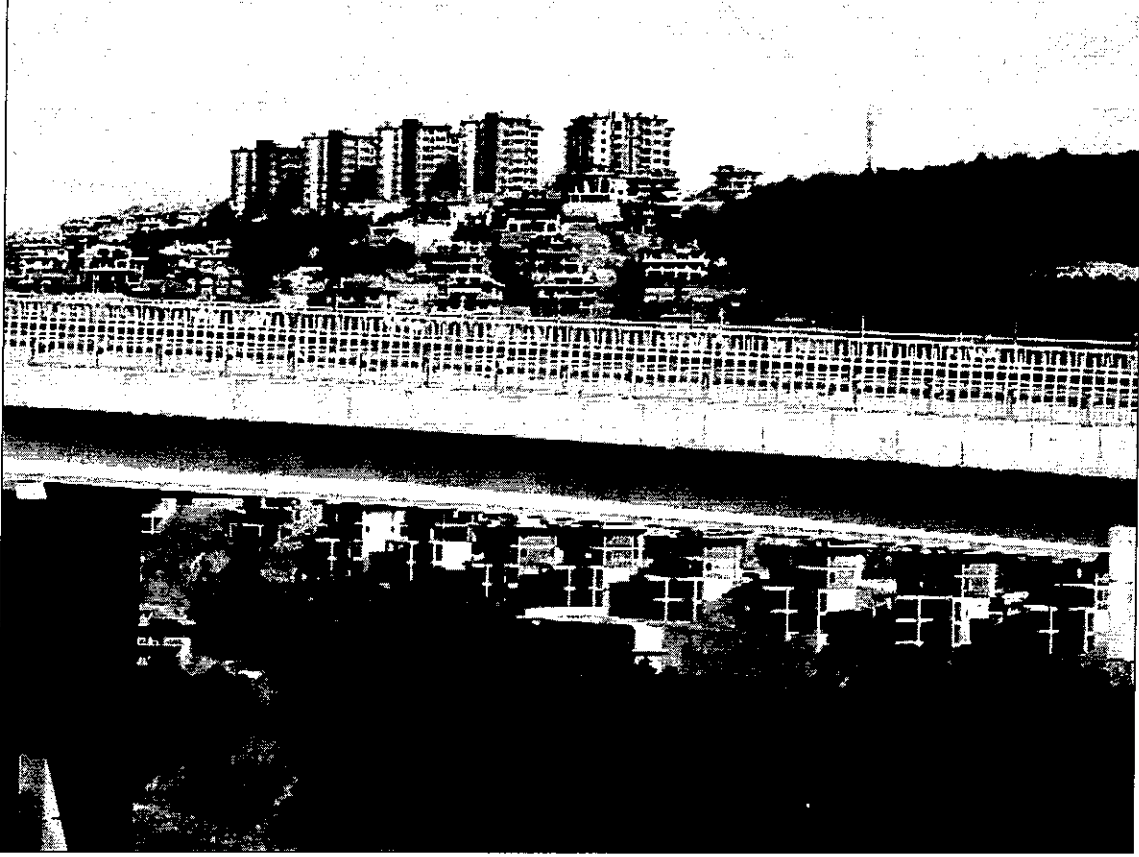
Ayrışmanın birinci boyutunu kent merkezine coğrafi uzaklıkla biçimlenen 'fiziksel farklılık' oluşturmaktadır. Dikey güvenli konut alanlarını, yani kent merkezindeki rezidansları bir yana koyarsak, güvenli konut sitelerinin pek çoğu kent merkezinden en az 20-30 km uzaklıkta bulunmaktadır. Aşağıda ele alacağımız otomobil bağımlılığı sorununu ortaya çıkaran bu 'mesafe', güvenli sitelerde çok önemsenen fiziksel izolasyonu mümkün kılan ilk unsurdur. Bazı site sakinleri de kent merkeziyle site arasındaki mesafeyi, bir 'ulaşılabilirlik' unsuru olarak değerlendirmektedir:

[Bahçeşehir'de] şehre yol bağlantılarının rahat olmayışını ben avantaj olarak görüyorum. Çünkü Yeşilköy'de onu yaşadık. Haftasonları biz asla sahile inemedik çünkü yağmalama şeklinde her yerden Yeşilköy'e gelirlerdi. Yeşilköy'de dolmuş, tren, otobüs her türlü imkân olduğu için haftasonları özellikle her taraftan insanlar gelirdi. Sahili pislik içinde bırakıp yağmalar gibi, çekirge sürüsü gibi geri dönerlerdi. Burada haftasonu dahil insanlar çok rahat gelemeyeceği için ortamımız nispeten nezih kalıyor.⁶

Fiziksel ayrıcalığı mümkün kılan en somut özellik ise elbette ki duvarlardır. Güvenli konutlarda oturanlar için yozlaşmış, bozulmuş bir İstanbul'u geride bırakıp, hedefledikleri 'steril ve seçkin' yaşamı gerçekleştirmenin ve daha da önemlisi korumanın yolu içerisi ve dışarıyı arasına konulan fiziki bariyerler olmaktadır. Beton, taş veya demir gibi değişik malzemelerden üretilen, hatta bazen yanında su dolu gerçek hendekler bulunan duvarlara, ileri teknoloji kameralar ve site girişi ve içlerinde hareketli veya sabit çok sayıda güvenlik görevlisi eşlik etmektedir. Orman arazileri veya askerî bölgelere komşu olmaları sayesinde edinilen 'doğal bariyerler' de izolasyonu artırıcı bir unsur olmaktadır. Güvenlik amaçlı fiziksel bariyerler kent merkezine karşı sembolik bir ayrıştırma aracı olmasının yanı sıra, sitelerin içindeki 'zenginlikleri', dışarıya, özellikle de en yakın komşulara, yani siteleri çevreleyen gecekondulara karşı korumanın da bir yöntemidir. Sitelerin içindeki çevre düzenlemesi, bahçe bakımı ve diğer hizmetlerin en üst kalitede sunulmasına karşılık, civardaki belediyelerin kısıtlı kaynakları dolayısıyla bakımsız kalan dış çevre arasındaki farklılık çarpıcı boyuttadır. Bu iki farklı dünya arasındaki izolasyon, site sakinlerinin içerideki varlıklarını en sıkı şekilde koruma isteğiyle beslenmekte ve site çevresine inşa edilen yüksek duvarlarla korunmaktadır.

Güvenli siteleri geliştiren firmalar, konutların değerini artırıcı bir özellik olarak doğal güzelliklere yakın olmasına önem vermektedirler. Boğaz sırtları

6 Bahçeşehir'de yapılan bir görüşmeden (Danış, 2001a).

Kavacık, Beykoz'da Haziran 2002'de inşa edilen viyadük altındaki siteler.

veya orman kenarı gibi 'doğayla içiçe' konumlanma tanıtım broşürlerinde sıklıkla dile getirilen artı özellikler arasındadır. Site sakinlerine keyif verecek bir doğal güzellik bulunmadığı zamanlardaysa, Bahçeşehir'de konutların tam ortasında yer alan dev göl gibi, yapay olarak üretilen manzaralar kullanılmaktadır. Bahçeşehir'de yaşayanlardan biri İstanbul'da 'tatil kokan noktaları' araştıran bir gazeteciye gölün hayatındaki önemini şöyle ifade etmektedir: "Bahçeşehir'de yaşıyorum. Şehirden uzaklığıyla, sessizliğiyle ve kendine has düzeniyle kafamı dinlediğimi hissediyorum. Gölün kenarında oturduğumda tatile gitmiş kadar dinleniyorum".⁷ Beykoz Konakları sakinlerinden biri de yeni yaşamlarının kent merkezinden farkını açıklarken bu fiziksel farklılığı vurgulamaktadır: "Şehrin kargaşasından bir iki dakika içinde mucizevi bir şekilde yok olup, sınıplıların koşuşturduğu bir ormana düştüğünüzü hayal edin. İşte orası Beykoz Konakları".⁸

1989'da tamamlanan Boğaz üzerindeki ikinci köprü ve onunla bağlantılı otoyollar Beykoz ve Büyükçekmece gibi kentin dışında kalan alanlarda yeni bir dönemin başlangıcı olmuşlardır. Otoyol ağının gelişmesiyle bağlantılı hızlı

⁷ *Istanbul Life*, Ağustos 2005.

⁸ "İstanbullu olmanın zarafeti", *Radikal*, İdeal Ev eki, 31.10.2005.

yapılaşma, çeperde bulunan alanları kent merkezine entegre etmeyi sağlamıştır. Beykoz Konakları ve Acarkent sakinlerinin Kavacık'a beş dakikadan kısa bir sürede ulaşılabilmesini mümkün kılan Beykoz ormanları içinden geçen Elmalı otoyolu bu açıdan ilginç bir örnek sunmaktadır. 2000'lerde, konut geliştiriciler için yeni yatırım imkânları sunan otoyol projeleriyle, güvenli site inşaatlarının eşzamanlılığı çarpıcı boyutlardadır. Hatta bazı villalar tamamlanmak üzere olan yolda viyadük altlarına inşa edilmişlerdir. Henüz pek üzerinde durulmuyor olmasına rağmen bu yeni yolların gürültü, hava kirliliği gibi negatif etkilerini de unutmamak gerekir. Yeni yollar açılması güvenli sitelerin çevre koşullarını kötüleştirirken, kalıcılıkları konusunda soru işaretleri uyanmasına neden olmaktadır.

Otomobil bağımlılığı

Güvenli sitelerdeki yaşamın en önemli vazgeçilmezlerinden biri otomobillerdir. Otomobil sahipliği fiziksel ayrıcalığın sembolü olan kent merkezinden uzaklığı mümkün kılan basit bir araç olarak görülmenin ötesinde, sahibi için de bir statü sembolü oluşturur. Yukarıda Büyükçekmece örneğinde sunduğumuz gibi, ortaya çıkışları ve çoğalmaları otoyolların gelişimine bağlı olan güvenli sitelerde özel otomobil bağımlılığı en üst düzeye çıkmaktadır. Özel otomobille ulaşım, güvenli sitelerin reklam broşürlerinde de vurgulanan bir öğedir: Dört çeker cipler veya diğer lüks araçların kullanıldığı reklam fotoğrafları bu lüks sitelerde otomobilsiz bir hayatın mümkün olmadığını vurgulamaktadır. Hatta evlerin pazarlanmasında açık ve kapalı otopark imkânlarının zenginliği bu sitelerde otomobillere verilen değere işaret etmektedir. Özel siteler ve özel otomobil sahipliği arasındaki ilişkiyi farkedenden otomotiv firmalarının emlak pazarlama dergilerinde güvenli sitelerin ilanlarının yanına otomobil reklamları koymaları bu bağlantının tesadüfi olmadığını göstermektedir.⁹

Ancak 'rahatsız edici kalabalık'tan uzakta olmayı mümkün kılan fiziki uzaklığın bedeli gün geçtikçe daha da ağırlaşmaktadır. Her gün kent merkezine – işe, okula veya alışverişe– gidenlerin maruz kaldığı trafik sorunu şimdiden ciddi bir sıkıntı haline gelmiştir. Alkent 2000 veya Kemer Country gibi sitelerin reklamlarında gururla ilan edilen kent merkezine 15 dakika uzaklık sloganlarına rağmen, gerçekte sabah ve akşam saatlerinde sadece site çıkışlarında ciddi bir tıkanıklık yaşanmaktadır. Sonuçta, bu siteler için vazgeçilmez olan otomobiller, 'kaçış' nedenlerinden biri olan kent merkezindeki trafik yoğunluğunun buralarda yaşanmasına neden olmaktadır. Güvenli sitelerin satışında çok üstünde durulan, fiziksel anlamda 'kent dışında' olma durumu, site sakinleri ve emlak pazarlamacıları için bir dezavantaja dönüşmekte ve her gün

9 Adres, İstanbul, Mart 2000, s. 64-67.

evle iş arasında yaşanan trafik yoğunluğu pek çok site sakininin merkeze yakın semtlere taşınmasına yol açmaktadır. Fiziki uzaklık ve ayrıcalığı mümkün kılan otomobiller ekonomik olarak da giderek daha ağır bedeller ödenmesine neden olmaktadır. Benzin ve bakım masraflarına ek olarak, park edilebilmeleri için tahsis edilen alanın büyüklüğü göz önüne alındığında, ciddi bir mekânsal kayba sebep oldukları söylenebilir.

b. 'Kültürel farklılık'

Geliştirici firmaların ifade ettiği şekliyle güvenli sitelerde oturanların 'dünya görüşleri' kentin gerisinde kalanlarla ayrışmalarına neden olmaktadır. Bu kültürel ayrıcalık bu tür sitelerdeki sergi salonu, amfityatro gibi kültürel donatıların zenginliği kadar düzenlenen kültür ve sanat etkinlikleriyle de pekiştirilmektedir. İstanbul'daki hemen hemen tüm siteler nüfuslarının büyüklüğü ve sakinlerinin gelir düzeylerine göre yıl boyu çeşitli kültürel etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinlikler arasında en yaygın olanı mevsim dönüşlerinde yapılan şenliklerdir ve bunlar arasında da bir farklılaşma çabası söz konusu olmaktadır: Bahçeşehir'de bahar ve sonbahar şenlikleri sırasında ya da ramazan ayı etkinliklerinde popüler şarkıcılar davet edilirken,¹⁰ Kemer Country veya Beykoz Konakları'ndaki etkinliklerde, caz veya klasik müzik konserlerinin baskın olduğu 'seçkin' bir program hazırlanmaktadır.¹¹ Site yönetimleri yetişkinler dışında, gençler ve çocuklara yönelik de özel festival takvimleri hazırlamaktadır.

Düzenlenen kültürel etkinliklerinin sayısı ve medyada duyurulması açısından Kemer Country, diğer siteler için başarılı bir model teşkil etmektedir. Şimdiden 'geleneksel' hale gelmiş olan köy meydanındaki bit pazarı gibi 'event'ler, zaman zaman site dışından gelenlere de açık olmasıyla sitenin ününü artırmasına katkıda bulunmaktadır. Ama aslında Kemer Country sakinleri için kültürel yaşamın merkezinde tüm bu etkinliklerden daha önemli olan 'Kemer Golf and Country Club' bulunmaktadır. Üyelik ücreti 30.000 dolar olan ve 2400 üyesi olan KGCC site sakinleri için kültürel ayrışmanın doruk noktasını temsil etmektedir. Kulübü tanıtan broşürlerden birinde de bu vurgulanmaktadır: "*We at the KG&CC have always prided ourselves on offering more than just sports, but a complete social and cultural lifestyle as well*".¹²

Benzer tarzda kulüpler Alkent 2000'de veya Beykoz Konakları'nda da bulun-

10 "Bahçeşehir dolu dizgin", *Son Haberdar*, 18.10.2004.

11 Örneğin, Nisan 2000'de Beykoz Konakları'nda, medyada da haberi çıkan küçük bir caz festivali düzenlenmişti. ATV, 30/4/2000, 19.30 haberleri.

12 [Biz KG&CC'de sadece spor değil, komple bir sosyal ve kültürel yaşam tarzı da sunuyor olmanın gurur duyuyoruz.] Bu tür broşürlerde sıkça kullanılan İngilizce de aslında kültürel ayrıcalık arayışının göstergelerinden biridir. Bu kulüplere üye olabilmek için ödenmesi gereken astronomik ücret bir ayrıştırma kriteri olarak yeterli görülmemiş olacak ki, bir de yabancı dilde hazırlanan broşürlerle potansiyel üyeler kültürel sermaye seviyelerine göre ayrıştırılmaktadır.

maktadır. Bu kulüplerde düzenlenen kültürel etkinlikler potansiyel müşterilerin ilgisini çekmek, sitenin reklamını yapmak kadar, kent merkezindeki kültürel yaşamdan uzak kalan site sakinlerinin, tatil köyleri veya lüks otellerdekine benzer şekillerde eğlenebilmelerini sağlamak amacını da taşımaktadır. Alkent 2000 sakinlerinden biri bu olanakların ulaşılabilirliğinin sunduğu ayrıcalığı vurgulamaktadır:

Alkent 2000'de yaşarken hemen yanı başımızda yararlandığımız spor olanakları çok yoğun iş ortamında olan bizler için büyük bir ayrıcalık. Golf oynamak, gölde windsurf yapmak gibi lüks aktiviteleri daha önceleri yalnızca tatil köylerinde bulabilirken, bunu Alkent 2000'de arzu ettiğimiz anda yaşayabiliyoruz. ¹³

Çoğunlukla ek bir üyelik, dolayısıyla masraf gerektiren 'sosyal tesislere', site sakinleri pek rağbet etmemektedir. Özellikle en lüks sitelerde daha çok Moldavya veya Filipinler'den gelen dadıların denetimindeki çocukların doldurduğu bu tesisler gene de site yaşamının olmazsa olmazıdır. Hemen hemen tüm sitelerin tanıtım broşürlerinde vurgulanan sportif alanların zenginliği ve çeşitliliği, inşaatların diğer temel özellikleri önüne geçmesi açısından da dikkat çekicidir. En az bir havuz, basket sahaları, tenis kortları ve koşu parkuru olan sitelerden, Kemer Country veya Alkent 2000 gibilerinde uluslararası yarışmalara ev sahipliği yapan golf sahaları, binicilik ve kano kulüpleri de bulunmaktadır. Öte yandan, Acarkent'te bulunan ve 'quality time center' olarak tanıtılan Coliseum ufak bir alışveriş merkezi, havuz, tenis ve fitness salonu içeren bir spor merkezi, restoran, kafe, sinema, briç salonu, güzellik merkezi ve kreşle başlı başına bir reklam aracı haline gelmiştir. ¹⁴ Ama elbette sunulan hizmetlerin çeşitliliği ve içeriğinin sitelerin büyüklüğü ve hedef kitlesinin gelir düzeyiyle de ilgili olduğu unutulmamalıdır. Neticede, siteler arasında da bir 'ayrışma' söz konusudur ve bir broşürde de belirtildiği gibi "Alkent'te yaşamak her zaman tatilde olmak gibidir".

Alkent 2000 ailem ve benim için bir yaşam tarzı sunuyor. (...) Eşimle golf oynamak, arkadaşarımla kulüpte sohbet etmek, sinemaya gitmek, dilediğimiz gibi spor yapmak, kızımın at binmek ve daha birçok aktivite için mesafe katetmemiz gerekmiyor. Zira bütün bu imkânların bize sunulduğu, doğayla başbaşa olduğumuz bir ortamda yaşıyoruz ve bundan büyük bir keyif alıyoruz. ¹⁵

Kültürel ayrışma konusunda dikkat çekici bir diğer husus, güvenli sitelerde çocuklara verilen önemdir. Çocukların güvenliği, mutlulukları ve eğitimleri konusundaki vurgu, güvenli site reklamlarında sık sık karşılaşılan

¹³ www.alkent2000.com.tr, müşterilerimizin görüşleri sayfası.

¹⁴ *Hürriyet*, 26.4.2000

¹⁵ www.alkent2000.com.tr, müşterilerimizin görüşleri sayfası.

noktalardan biridir. Geliştirici firmalar çoğu zaman reklamlarında doğrudan çocukları ön plana alarak, onların ancak kendi sitelerinde en iyi koşullarda büyüceklerini iddia etmektedir: “Hayattaki en büyük yatırımınızı nerede büyütmek isterdiniz?” (Arkeon Evleri) veya “en büyük keyif onların mutluluğu” (Merit Life Göl Konakları) gibi reklam sloganlarında da görüldüğü gibi çocuklar sitelerin tanıtım ve pazarlanmasının merkezinde yer almaktadır. İstanbul’daki güvenli sitelerde genellikle 35-45 yaş arası evli ve çocuklu ailelerin yaşadığı göz önüne alındığında (Danış, 2001a; Kurtuluş, 2005a) yatırımcı firmaların reklam stratejilerinde çocukları merkeze koymaları da şaşırtıcı gelmez.¹⁶ Korunaklı sitelerin sakinleri de her fırsatta yeni yaşamlarının çocuklar üzerindeki olumlu etkisinden bahsetmektedir. “Burası çocuk büyütmek için mükemmel bir yer, çocuklar hiç yalnız kalmıyor ve sağlam dostlukların temeli burada atılıyor.”¹⁷

Çocuk merkezli bir yaşamda eğitim kurumları ayrı bir öneme sahiptir. Site sakinlerinin özellikle ana okulu ve ilköğretim yaşlarındaki çocuklarını çok uzağa göndermek istememeleri ve kendi sitelerinin yakınlarında arayışa geçmeleri, özel eğitim kurumlarının giderek şehir dışındaki özel sitelerin civarına taşınmasına yol açmaktadır. Alkent 2000’de örneğin, çocuklar için şimdiden üç özel okul yer almaktadır: ‘Alkev’ (Alman Liseliler Eğitim ve Kültür Vakfı Özel Ana ve İlköğretim Okulu), ‘Kültür 2000’ okulu ve özellikle İstanbul’da yaşayan yabancıların çocuklarına yönelik eğitim veren ‘İstanbul International Community School’.¹⁸ İlk ve orta eğitim kısmı (İstanbul Secondary Department) Zekeriyaköy’de bulunan ‘British International School’un binaları da geniş bir arazi üzerinde yayılmaktadır. Acarkent’te de, bütün broşürler TED Koleji’nin hemen yakında olduğu üzerinde durmaktadır.¹⁹

‘Ne şehrin içinde ne de dışında’

Güvenli sitelerde kurulmaya çalışılan yeni yaşam tarzının bir özelliği de site yaşamının ‘katlanılmaz bir hâl alan İstanbul’un keşmekeşi’yle mutlak bir karşıtlık içinde sunuluyor olmasıdır. Güvenli siteleri geliştiren firmalar ve buraların tanıtımını üstlenen şirketler gibi bu sitelerin sakinleri de İstanbul’u

16 Reklamların merkezinde çocukların olması açısından Soyak Olympiakent’in tam sayfalık gazete ilanlarında sayfanın beşte dördünde havuz içinde üç çocuğun yer aldığı fotoğraf örnek olarak verilebilir (*Hürriyet*, 29.08.2005).

17 “İstanbullu olmanın zarafeti” *Radikal*, İdeal Ev eki, 31.10.2005.

18 www.alkent2000.com.tr

19 Ancak sitelerin tercih edilmesinde önemli bir faktör olan çocukların büyümesiyle yaşanan ciddi sorunlardan da bahsetmek gerekir. Çocukları için güvenli siteleri tercih eden aileler, bazı eğitim kurumları sitelere yakın yerlere taşınsa da, zaman içinde lise veya üniversite çağına gelen çocukları için yeni okullarına daha yakın merkezî semtlere geri dönmeyi tercih etmektedirler. Ayrıca sitelerde büyüyen gençler de sık sık buralardaki sosyal yaşamın sıklığından şikâyetçi olmaktadır.

tanımlarken 'pislik, yozluk, karmaşa, trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği' gibi olumsuzluklara vurgu yapmaktalar. Reklam broşürlerinde sık sık 'kent merkezinin eski güzelliklerini kaybetmiş olması'na karşın, güvenli sitelerde bu keşmekeşin uzağında korunaklı alanlar yaratıldığı dile getirilmektedir. Yazları Ömerli Kasaba konutlarında geçiren bir dizi ve tiyatro oyuncusu sitedeki yaşamını anlatırken, site yaşamını kent merkeziyle şöyle karşılaştırmaktadır:

Bulduğunuz ortamın size huzur vermesi gerek. Elektriği ve enerjisi iyi olmalı. Mesela, Etiler'e gittiğim zaman asla sıcak bir enerji almam, Levent'teki yaşam çok izole geliyor bana. Herşey var, kalabalık ama herkes yalnız. (...) Çok düzenli bir plan üzerine de kurulmamış.²⁰

'Şehre hem uzak, hem de yakın' söyleminde sitelerin periferide yer almasından dolayı kent merkezinin olumsuzluklarından uzakta olurken içeride yaratılan zengin sosyal ve altyapısal donatılar sayesinde kent yaşamının tüm artılarına sahip olunduğu vurgulanmaktadır. Değişik şekillerde sık sık karşımıza çıkan bu söylemi pek çok güvenli site reklamında görmek mümkündür:

"Kısacası Acarkent, hem İstanbul'un içinde, hem de dışında" (Acarkent broşürü)
 "İstanbul'dan uzaklaşmadan, İstanbul'un dışında olmak" (Alkent 2000 broşürü)

Aynı anda, kentin hem içinde hem de dışında olmak kültürel seçkinlik söyleminin inşasında da kendini göstermektedir: Bir yanda ısrarla vurgulanan İstanbulluluk, diğer yanda İstanbul'dan kaçış. Bu çelişkili gibi duran söylemin arkasında kent merkezinin keşmekeşi içinde kaybedilen değerlerin, yeni 'mahallelerde' aranması, yeniden yaratılması yatmaktadır. Böylece güvenli site sakinleri 'İstanbullu olmanın zarafeti'nden bahsederken 'kentin dışında ama içinde' olma halini eski kent yaşamı geleneklerinin sitelerde yeniden canlandırılmasıyla açıklamaktadırlar:

Beykoz konaklarında kaybolmaya yüz tutmuş geleneksel değerleri yeniden canlandıracak benzersiz bir yaşam kültürü amaçlanmış diye düşünüyorum. Beykoz konakları bunların da özlemine çeken bizlere bu yaşamı tercih ettirdi. İstanbul'un hem dışında, hem içinde, yemyeşil doğası, tertemiz havası ve kuş seslerinin armonisi ile huzurlu vazgeçilmez bir mekân olan Beykoz Konakları hep o eski zarif günlerini özlediğimiz İstanbul'un baş döndürücü yaşam kültürünün bir uzantısı.²¹

İstanbul-İstanbul sitesinin durumu bu açıdan çarpıcı bir örnek sunmaktadır: İsmi bile eski toplumsal dokuyla sembolik bir devamlılık içinde İstanbul idealinin yeniden kurulması imgesini özetler şekilde seçilmiştir. İstanbul'un eski

20 *Vatan*, Güzel Evim Eki, 25.8.2005. "Küçük Cennette Sade Bir Ev".

21 "İstanbullu olmanın zarafeti", *Radikal*, İdeal Ev eki, 31.10.2005.

mahallelerinde kaybolduğu söylenen yakın ilişkilerin yeniden tesis edilmesi amaçlanırken, İstanbul-İstanbul sitesinin tanıtımında kullanılan ana slogan, 'biz bize' dışı kapalı, hatta dışlayıcı bir toplumsallık yaratma çabasını yansıtmaktadır.

c. 'Toplumsal farklılık'

Güvenlikli sitelerde kurulmaya çalışılan toplumsal ayrıcalık gelir düzeyinden eğitim seviyesine değişik şekillerde kendini göstermektedir. Öncelikle güvenlikli sitelerdeki evlerin satış fiyatları, bu sitelerdeki yüksek evsahipliği oranı da gözönüne alındığında, hedef kitlenin yüksek gelir grubundan olmasını zorunlu kılmaktadır. Kemer Country, Beykoz Konakları ve Alkent 2000 gibi fiyat skalasının en üstünde yer alan sitelerde yeni yapılan villalar 700-800 bin dolarla 1,5 milyon dolar arasında satılmaktadır. Bahçeşehir gibi villaların yanı sıra apartman bloklarının da bulunduğu karma sitelerde ise villa fiyatları 250-300 bin dolara kadar düşmektedir. Ancak güvenlikli sitelerde villaların ilan edilen fiyatları ile gerçek satış fiyatları arasında ciddi bir farklılık olduğunu da vurgulamak gerekir. Görüşülen kişilerin hemen hepsi, satın alma esnasında başlangıçta duyurulan fiyatların, kararlı müşterilerin sınırlı sayıda olmasından dolayı, pazarlık süreci sonunda ciddi oranda indirildiğini belirtmişlerdir.

Sosyo-ekonomik ayrışma, hizmetlerdeki özerkliğin bedeli olan yüksek aylık ödemelerde de kendini göstermektedir. Örneğin Alkent 2000'de Mayıs 2005'te orta boy bir villanın site yönetimine her ay ödemesi gereken aidat 830 YTL, gene aynı boy bir villanın kış aylarında aylık ortalama doğalgaz masrafı 600 YTL civarındaydı.²² Benzer konfor düzeyindeki sitelerde temel hizmetler için ödenen aidatlar, evlerin büyüklüğü ile orantılı olarak 750-1.250 YTL arası değişmektedir. Bu bedel içinde özel güvenlik hizmetlerinin payı azımsanmayacak bir yer kaplarken, çevre düzenleme, çöp ve atıkların toplanması gibi hizmetler de kapsamaktadır.

Güvenlikli sitelerde yaşamak için gerekli olan yüksek gelir düzeyi gibi yaş grupları açısından da bir türdeşlik olduğunu söylemek mümkündür. Bahçeşehir'de yaptığımız araştırmada, sakinlerin çoğunun 35-50 arasında, orta yaş grubu olarak adlandırabileceğimiz grupta olduğunu gözlemledik. Benzer yaş aralıkları diğer sitelerde de çoğunluğu oluşturmaktadır. 35 yaşın yaygın alt sınır olmasında, aile kurma süreçleri ve bu derece pahalı bir konut alanında yaşamının masraflarını karşılayabilmek için gerekli ekonomik birikimin ancak belli bir yaştan sonra sağlanabilmesi etkili olmaktadır. Ayrıca, daha önce belirttiğimiz gibi bu sitelerde çoğunlukla evli ve çocuklu aileler oturmaktadır. Ancak gelir düzeyi, yaş grubu ve medeni durum açısından gözlemlenen bu homojenliğin, doğum yeri ve eğitim düzeyi açısından geçerli olduğunu söyle-

22 Alkent 2000, II. faz yöneticisiyle yüzyüze görüşme, 3.5.2005.

mek zordur (Danış, 2001b). Örneğin Bahçeşehir sakinleri arasında nüfusun %58,8'i İstanbul dışı doğumludur (Kurtuluş, 2005a: 101). Daha az sayıda konutun bulunduğu sitelerde bu oranın daha düşük olabileceğini düşünsek de, gene de İstanbul doğumluların ezici bir çoğunluk oluşturduğunu söyleyemeyiz.

Eğitim seviyesi açısından bu sitelerde İstanbul geneline göre daha yüksek bir ortalama çıkmasına rağmen, bu konuda da bir türdeşlik olduğunu söylemek zordur. Güvenlikli site yönetimleri, sakinlerinin eğitim ve kültür düzeyi açısından kentin geri kalanına kıyasla çok daha yüksek bir konumda olduğunu belirtse de, site sakinleri arasında eğitim seviyesinin çok önemli bir ayrıştırıcı olduğunu görüyoruz. Yurtdışında ya da Türkiye'deki prestijli eğitim kurumlarında okumuş grup, yaşam tarzı, tüketim kalıpları ve konut alanından memnuniyet gibi konularda, kendilerinin sitelerinin diğer sakinlerinden 'farklı' olduklarını ısrarla vurgulamaktadır. Bahçeşehir'de görüştüğümüz kişilerden birinin 'komşularını' değerlendirme şekli, site içindekilerle-dışarıdakiler kadar, site içinde de önemli bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Görülen o ki, bu ayrışmada eğitim, Bourdieu'nün (1986) bahsettiği kültürel sermaye açısından, ayrıcalıklı bir yere sahiptir:

Küçümsemek için değil, ortama uysalar, ortama da uymuyorlar. Benim onlarla bariz bir sorunum yok, onlarla birebir ilişki içinde değilim. Bir kere ev gezmelerinden hoşlanmadığım için onlarla fazla muhatap olmuyorum. Ev hanımıyım, ama yan faaliyetlerim var. Çevreyi çok fazla rahatsız ediyorlar. Çocukları çok fazla gürültü yapıyorlar. (...) Bu çocuklarda saygı yok. (...) Basitler, gösteriş, abuk subuk bir tarz. Hayatta düşünemeyeceğim, tahmin etmediğim insanlarla birarada yaşıyorum. Buradakiler ilkokul falan mezunu. Ama baksanız demeysiniz. Davranışları, konuşmaları. Beyler de öyle. Benim beyim Ankara Koleji mezunu, annem de. Bir iki kere görüştük, ayaklarını altına falan alıyorlar. Facia, rezalet, kötü. Paranın getirdiği saygısızlık, görgüsüzlük.²³

Güvenlikli site sakinleri arasındaki iç ayrışmanın bir diğer boyutu da meslek dağılımında gözlemleniyor. Bir yanda, ekonominin küreselleşmesi ve hizmet sektörünün önem kazanmasıyla büyük firmalarda üst düzey görevlerde, yüksek ücret karşılığı çalışan yüksek eğitimli bir kesim, diğer yanda ticaret ve sanayi erbabı, büyük çoğunluğu tekstil sektöründe çalışan işadamları bulunuyor. Özellikle hem villa tipi hem de çok katlı apartman blokları içeren sitelerde gözlemlenen bu toplumsal ayrışma, bir statü mücadelesine dönüşürken görece daha düşük gelir seviyesine sahip olan yönetici grup, diğer bir deyişle 'yeni orta sınıf', işadamları grubuna karşı kendi kimliğini ve toplumsal konumunu koruyabilmek için statü ve yaşam tarzı farklılıklarına vurgu yaparak, diğerlerinden kültürel üstünlüklerini kanıtlama çabasına giriyor. Orta gelirli aileler,

23 Danış (2001a) kapsamında yapılan görüşmelerden.

özellikle deprem sonrası buraya taşınan daha zengin ailelerden kendilerini ayrıştırarak, kendi kültürel kimliklerini ve toplumsal konumlarını koruyabilme stratejileri geliştirme gayretine giriyorlar:

(Bahçeşehir'de yaşamaktan) memnun değilim. Burayı nezihliği açısından tercih etmiştik. Taşındığımızda ilk 7-8 ay çok iyiydi. (...) Fakat sonra facia. İnsan kalitesi çok düştü. İnsanları kategorize etmek istemiyorum ama biz de birtakım bedeller ödeyerek ev aldık. Ama sonra bir bakıyorsunuz, bir gecede zengin olmuş herkes buradan bir daire almış, gelmiş. Çok kötü. (...)

Kısacası, 'dışarı'ya kıyasla toplumsal ve kültürel anlamda homojen olduğu iddia edilen sitelerin kendi içlerinde de ciddi bir ayrışma yaşanmaktadır. Gruplar arasındaki mücadelenin silahları da, eğitim seviyesi, yaşam tarzı ve beğenilerin inceliği gibi sosyo-kültürel araçlar olmaktadır.

Alkent 2000 tanıtım broşürü.

d. 'Hizmetler ve altyapıdaki farklılık'

'Özel' siteleri diğer konut türlerinden ayıran en büyük özelliklerden biri güvenlik, çöp, yeşil alanların bakımı, teknik destek ve sosyal tesisler gibi hizmetlerin özel şirketler aracılığıyla sunuluyor olmasıdır. Güvenli, konforlu ve

yarı-özerk bir hayat garantisi vaad eden hizmetlerdeki kalite seviyesi ve çeşitlilik sitelerdeki konut sayısına ve toplanan aidatın yüksekliğine göre değişmektedir. '24 saat komple hizmet' sloganıyla, hemen her tür ihtiyacın özel olarak karşılanacağını vaad eden ve dışarıya ihtiyaç duymadan kendi kendine yeterli olma iddiası taşıyan özel sitelerde yaşayanlar, böylece işlevsel açıdan da kendilerini 'dışarıdaki'lerden ayırıştırabilmektedirler.²⁴ Belli bir boyutun üstündeki sitelerde, kendilerine ait özel elektrik jeneratörleri, dev su depoları, teknik servis ve ambulans hizmetleri bulunduğu gibi, bazı sitelerde atık suların arıtılması da site içinde yapılmaktadır. Güvenlikli site sakinleri otomobilleri ve çocuklarını okullara taşıyan özel servisler sayesinde toplu taşıma araçlarına da ihtiyaç duymamaktadır.²⁵

Tüm bu donanım ve hizmetlerin özel şirketler tarafından sunuluyor olması, yönetici şirketlerin sahip oldukları bütçelerin boyutlarına da yansımaktadır. Örneğin, Alkent 2000 evlerinin 293 villadan oluşan ikinci kısmındaki site yönetiminin yıllık bütçesi 2 milyon 800 bin YTL, yani yaklaşık 1 milyon 700 bin avrodur.²⁶ Site içi altyapı ve hizmetlerde karar ve uygulama mekanizması özel şirket denetiminde gerçekleşmektedir. Site sakinlerini temsil eden bir icra kurulu başkanı ve hizmetlerin yerine getirilmesi için yürütmeyi üstlenen 'dışarıdan' ücretli olarak istihdam edilen yöneticilerden müteşekkil özel site yönetim modeli, çoğu zaman dahil oldukları belediyelerin kuralları dışında hareket edebilmektedir. Bu idari ayrışma, güvenlikli sitelerin kentten kopuşunun ulaştığı son noktaya işaret etmektedir: Böylece site yönetimleri kendi koydukları kurallar çerçevesinde dışarıdan izole bir şekilde site içi denetimi ve gerekli hizmetlerin teminini sağlamaktadır.

Hem yüzyüze görüşmelerde, hem de basına yansıyan haberlerde görüldüğü üzere site sakinleri arası tartışma ve kavgalarda belediye kadar bölgedeki yetkili güvenlik güçleri de site içindeki yaşama pek müdahale edememektedir.²⁷ Güvenlikli sitelerde en yaygın tartışma konusu tapu teslimi sırasında imzalanan 'yönetim planı'yla ilgili sorunlar olmaktadır. Site mimarisinin uyumunu korumak ve site içinde olası plansız girişimleri engellemek amacıyla imzalatılan bu belgeye göre mülk sahiplerinin satın aldıkları binaların rengini bile değiştirme hakları bulunmamaktadır. Ancak binalarına plana aykırı olarak, yeni bir oda ya da bazen uç örneklerde görüldüğü gibi hizmetliler için ek bir bina gibi kaçak eklemeler yapmak isteyenlerle bu durumu kabul etmeyenler arasında tartışma-

24 "Acarkent şehir içinde şehir yarattı", *Vatan*, 34, 26.8.2004.

25 Gerçi bu durum, bu sitelerde yaşayan ve arabası ya da ehliyeti olmayan evkadinları ya da bu sitelerde çalışanlar için sorun yaratsa da, bu eksiklik site yönetimleri için öncelikli bir sorun teşkil etmemektedir.

26 Site yöneticisiyle yüzyüze görüşme, 3.5.2005.

27 Tarabya'daki Sedadkent sitesinde bulunan villasının önündeki ağaçların 'estetikten yoksun bir şekilde budandığı' gerekçesiyle site yönetimine dava açan modacı Cengiz Abazoğlu ile ilgili haber için bkz. "Sosyete sitesinde ağaç kavgası", *Vatan*, 4.8.2005.

lar yaşanmaktadır. Bu tür olaylar arasında en çarpıcı olanlarından biri Alkent 2000'de oturan bir kişinin site içindeki özel yönetmeliğe aykırı olarak yapılan kaçak eklemelerle ilgili yaptığı şikâyetler sonucu yaşananlar oldu.²⁸ Ağustos 2003'te site sakininin komşularını şikâyeti sonucunda gelen Jandarma Çevre Koruma Timleri, site içinde 180 villada kaçak ek yapıldığını ortaya çıkardı. Ancak hem Büyükçekmece Belediyesi, hem de ISKI yetkilileri birkaç ufak kaçak eklentiye yıkılmak dışında ciddi bir şey yapmadılar. Mayıs 2005'te görüştüğümüz site yöneticileri benzer sorunların devam ettiğini, ancak site sakinlerinin jandarma ya da belediye yetkilileri ile görüşerek 'kendi özel yöntemleriyle' imar izni sorununu çözdüklerini dile getirdi. 'Yönetim planı' konusunda pratikte hiçbir yaptırımları olmadığı için, başlangıçta imzalanan anlaşmayı bozarak plana aykırı davranışları uyarılmak dışında bir şey yapamadıklarını da ifade ettiler.

Diğer yandan, özel sitelere göre çok daha fazla sayıda konuta hizmet götürmekle yükümlü belde belediyelerinde de hızlı bir şirketleşme ve hizmetlerin özelleştirilmesi süreci yaşanmaktadır. Bu duruma en iyi örneklerden biri de Bahçeşehir Belediyesi'dir. Özel bir şirket tarafından geliştirilen Bahçeşehir Yönetişim Modeline göre yönetilen Bahçeşehir Belediyesi ISO 9001 belgesi de almıştır. BAYÖN-M isimli bu yönetim modelini geliştirenlere göre "belediyeler artık bir özel şirket gibi çalışıp kâr amacı gütmeksizin 'vatandaş memnuniyeti'ni amaç edinmelidirler". Bu süreçte ihtiyaç duyulan kaynakları yaratmak için de "özel şirketlerdeki gibi sponsorluk anlaşmaları ve barter sistemine alışmak zorunda[dırlar]".²⁹

Güvenlikli sitelerde sunulan hizmetler açısından temel prensip, sakinlerin site dışına çıkmak zorunda kalmadan bütün ihtiyaçlarını karşılayabilmesidir. Alkent 2000'de örneğin her 'mahalle'de kendilerine ait bir alışveriş merkezi ve bir 'recreational center' bulunmaktadır. Bu merkezlerde en başta Migros veya Makro gibi süpermarket zincirlerinin site büyüklüğü ile orantılı bir şubesi, güzellik salonları ve birkaç küçük butik ile kırtasiye-oyuncakçı türü, çocuklara ve kadınlara yönelik dükkânlar bulunmaktadır. Çok az sayıda konutun olduğu, dolayısıyla bu tür alışveriş merkezlerinin bulunmadığı yerlerde ise telefonla sipariş ve eve teslim sistemi çok yaygınlaşmıştır.

III. Güvenlik arayışı: Daha fazla, hep daha fazla!

Güvenlikli siteler tanımları gereği giriş çıkışları denetlenen, dışarıya kapalı yerleşim birimleridir. Ancak güvenlik önlemlerinin her sitede aynı düzeyde olduğu söylenemez: En uç örneklerde kapılarında 7/24 bekçilerin beklediği,

28 "Villa seferberliği", *Evrensel*, 10.09.2003 ve "Bir Kadının Onur Mücadelesi", *Kadınca Manşet*, 2004-01-14 <http://www.kadincamanset.com/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=112>

29 "Şirket gibi çalışan belediye", *Hürriyet* gazetesi eki www.yenibir.com, 4.3.2004.

Bahçeşehir'e atlı devriye

TÜRKİYE'nin Avustralya Etiler'de bulunan tek yerli yelkenli olan İstanbul'daki Bahçeşehir Belediyesi, bölgede güvenlikleri pekiştirmek amacıyla atlı devriye ekibini kurdu. Birinci kez, bölgede bulunan Doğa Parkı'na yerli atlı devriye ekibinde ekipman kontrol etmesi amacıyla yapılan ziyaretin birinci quareti kazandı. İlçe yönetimi, ekibin saat 12'den 20'ye kadar bölgede görev yapacağını duyurdu. Yarı saatlik devriye görevi için 100 TL'lik ücret talep eden belediye, ekibin görevini, ilçe yönetiminin de katkıları ile Bahçeşehir Belediyesi Bahçeşehir'de bulunan Doğa Parkı'na yerli atlı devriye ekibini bölgede görevlendirildiğini duyurdu. Bahçeşehir Belediyesi, ekibin görevini, ilçe yönetiminin de katkıları ile Bahçeşehir'de bulunan Doğa Parkı'na yerli atlı devriye ekibini bölgede görevlendirildiğini duyurdu.

Bahçeşehir'de atlı devriye.

duvarlar boyunca ve site içinde stratejik noktalara ileri teknoloji kameraların yerleştirildiği, site içinde hareketli güvenlik elemanlarının dolaştığı ve içeride birini ziyaret etmek istediğinizde o kişiden onay alınmadıkça içeri bırakılmadığımız siteler yer almaktadır. Diğer uçta ise, daha gevşek olsa da, gene de kapılarında bekçilerin nöbet tuttuğu ve çevresinin tellerle çevrildiği büyük ölçekli konut alanları bulunmaktadır.

İstanbul'da suç oranlarının diğer dünya metropollerine kıyasla düşük olmasına rağmen, kent yaşamının tekinsizliği, güvenli siteyi geliştiren ve pazarlayan firmaların sıkça kullandığı bir söylem olagelmıştır. Baycan ve Gülümser'in de belirttiği gibi, site çevrelerine inşa edilen duvarlar, güvenli sitelere duyulan ihtiyaç veya talepten bağımsız olarak, geliştirici firmaların emlak değerlerini artırmak ve mevcut rayici korumak için kullandıkları birincil pazarlama stratejisidir (2004b). Blakely ve Synder (1997) de, Amerika örneğinden yola çıkarak konut çevresini kapatmanın iki temel amaca yönelik gerçekleştiğini söylemektedir: Zenginliği ve mülk değerini korumak. Özellikle son kapkaç olaylarının da artışıyla iyice pompalanan korku söylemi bu tür konut alanlarına olan ilginin sıcak tutulmasını sağlamaktadır. Bu yoğun suç söylemine rağmen, güvenli siteler gerçek bir korunaklılık arayışından çok bir statü arayışını yansıtmaktadır. Zaten güvenlik konusundaki önlemler de, birkaç gerçekten iyi korunan istisna dışında, site sakinleri için hiçbir zaman tam anlamıyla tatmin edici olmamaktadır. Alınan tüm önlemlere rağmen bu tür sitelerde hırsızlık vakaları artarak sürmektedir.

Güvenlik konusunda süregelen tatminsizlik halinin en iyi örneklerinden biri Bahçeşehir'de yaşanmaktadır. Belediyenin tüm girişimlerine rağmen, güvenliğin yetersizliğinden yakınan bazı villa sahipleri aralarında anlaşarak özel güvenlik firmalarıyla sözleşme imzalamışlardır. Güvenlik arayışıyla kent merkezinden ayrılan ve korunaklı sitelere sığınan bu kesimler için, mevcut güvenlik yeterli gelmemekte, ayrışma süreci katmerlenerek devam etmektedir.

Güvenlik hizmetlerinin özelleştirilmesi devlet ve belediye tarafından da desteklenmektedir. İstanbul Valisi Muammer Güler'in "özel güvenlikten daha yoğun yararlanılması gerektiği" yönündeki tavsiyesi, yeni konut projeleri geliştiren firmalarca hararetle benimsenmektedir. İstanbul Valisi "hırsızlığı sadece polisiye tedbirlerle önleyemeyiz. Her binanın başına polis dikemeyiz, özel güvenlik önlemleri de alınmalı. Site yöneticileri özel güvenlik teşkilatı kurabilirler" demektedir.³⁰ Ancak, devlet yetkililerinin de desteklediği özel güvenlik hizmetlerinin yaygınlaşmasının getireceği riskler göz ardı edilmektedir. Arda İbikoğlu (2003) suçun tanımlanmasında ve kimin suçlu sayılacağıının belirlenmesinde kamu yerine özel mülkiyetin söz sahibi olmasının toplumsal parçalanmaya neden olabileceğini ifade etmektedir. Ayrıca, özel güvenlik hizmetleri

üzerinde kamu kontrolünün kalkması, güvenlik kurallarının mülk sahipleri tarafından belirlenmesine ve dolayısıyla tarafsızlık ilkesinin zarar görmesine neden olabilecektir. Özel güvenlik arayışının bir statü göstergesi değil gerçek bir ihtiyaç olduğu Sao Paolo (Caldeira, 1999) veya iç savaş sırasında Beyrut'taki (Glasze ve Alkhayyal, 2002) güvenli siteleri düşündüğümüzde, İstanbul Valisinin ve site yöneticilerinin hayal ettiği yönde bir sürecin kentte yol açacağı deformasyon endişe uyandırmaktadır.

Güvenlik arayışının bir diğer boyutu da, 1999'daki depremlerden beri konut alma kriterleri arasında önem kazanan zemin sağlamlığı meselesidir. Deprem riskine karşı güvenli olmasıyla ünlenen Beykoz'da, geliştirici firmalar bu özelliği tanıtım söylemlerine eklemekte gecikmemişlerdir. Örneğin Acarkent'te bütün potansiyel müşterilere, showroom'a gittiklerinde örnek villayı tanıtan lüks broşürlerin hemen yanında, İstanbul Üniversitesi'nden bir grup uzmanın imzaladığı ve Acarkent'in İstanbul'un en güvenli zemini olduğunu ilan eden bilimsel raporu sunulmaktadır. Kısacası, ciddi bir deprem riskiyle karşı karşıya olan İstanbul'da zemini sağlam arazilerde depreme hassas olarak inşa edilmiş binalarda oturmak, güvenlik kaygısının giderilmesine bireysel çözüm sunmaktadır.

Sonuç

Yazının en başında kullandığımız alıntıya geri dönecek olursak, İstanbul'da son on beş senede yaygınlaşan güvenli konut alanlarının hemen hepsinin, değişik ifade şekilleri içinde de olsa, müşterilerine bu sitelerde sahip olacakları her tür imkânın ve keyfin 'müstakil' olacağını vaat etme açısından benzeştiklerini söyleyebiliriz. 1980'lerde başlayan ekonomik liberalizasyonla yaşanan ahlâki dağılma, ardından 1999 Depremi ve 2001'de yaşanan sarsıcı ekonomik kriz, toplumda filizlenmeye başlayan bireysel kurtuluş ve refah fikrinin güçlenmesine yol açmıştır. Böylece, özellikle üst gelir grupları arasında kendine yeterli, içe kapalı yaşam alanları imgesi daha da yaygınlık kazanmıştır. En lüks kapalı sitelerin potansiyel müşteri kitlesinin kaçınılmaz olarak sınırlı sayıda olduğu kentlerde, geliştirici firmalar faaliyetlerini sürdürebilmek için bu yeni ev idealini daha düşük gelir gruplarına da pazarlamaya başlamıştır. Böylece, Kemerburgaz, Büyükçekmece ve Beykoz'da en lüks özel sitelerin hemen yanında daha düşük kaliteli, düşük fiyatlı siteler yükselmeye başlamıştır. Elbette bu imgenin bu derece 'başarılı' olmasında yerel yönetimlerde yaşanan değişikliklerle konut üretim sürecindeki geliştirici firmaların payı da etkili olmaktadır. Sonuçta bugün kapalı ve güvenli site tahayyülü alt sınıflarca da benimsenmekte ve konut kooperatifleri veya toplu konut projelerinde de bir kapanma eğilimi gözlenmektedir.

Kentin yeni üst sınıflarının yaşam kalitesini artırma ve bir prestij sembolü olarak benimsedikleri güvenli siteler, zenginlik ve toplumsal statü ilişkisi açı-

sından ilginç bir tablo sergilemektedir. Lüks siteler, 1980'lerden beri yaşanan toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin kent mekânına yansıyan yüzünü temsil etmektedir. Ancak yeni zenginlerin alt sınıflardan ve hatta köklü zenginlerden 'farklılaşma' çabası olarak fiziksel uzaklaşmayı tercih etmesi, zenginliğin temsilinde bir görme-gösterme ikilemi yaratmaktadır. Yoksulluğun 'görünmezleşmesiyle' eşzamanlı olarak, zenginlik de kendini 'yabancı' gözlere göstermek istemektedir. Kapalı kapılar ve yüksek duvarlar arkasında, kısıtlı sayıda seçkin insanın önünde yaşanan ve sergilenen bir zenginlik, dışarıya ancak yazılı ve görsel medya aracılığıyla yansıtılmaktadır. Böylece, hergün önünden geçilen sitenin duvarları arkasındaki zenginlerin yaşam tarzları ancak, tv dizileri, gazete haberleri veya özel emlak ve konut ekleri aracılığıyla görünürleşmektedir.³¹

Son olarak, İstanbul'daki güvenli sitelerin kent bütünüyle kurduğu ilişki açısından, bu sitelerden, kelimenin çift anlamını da göz önüne alarak, 'çılgınlık' olarak bahsedebiliriz: Bir yandan şık, tüketimci, seçkin ve Amerikancı küresel kültüre eklenme aracı olarak moda haline gelmesi anlamında, öte yandan kent bütünü için gelecekte ciddi sorunlar yaratma riski taşıyan bir yerleşim şekli olarak. Sonuçta güvenli siteler belki de geri dönüşü olmayan bir toplumsal-mekânsal parçalanmanın, kentteki yarılmanın en çarpıcı tezahürlerinden birini sunuyor bize. Dünyadaki diğer megapollerde gözlenen bu gelişim, güvenli sitelerde yaşamayı tercih eden üst sınıfların 'parçalara ayrılarak bütünleşme' fikriyle besleniyor. Ancak görülen o ki, türdeşlik ve statü arayışıyla sitelere kaçanlar kısa bir süre sonra yeni farklılaşma yolları arıyorlar ve bir sonraki aşamada, ya daha da iyi korunan sitelere ya da site içinde kendi güvenliklerini artırıcı ek önlemlere başvuruyorlar.

Ne olduğu hiçbir zaman tam olarak ifade edilmeyen, gizemli tehditlere karşı kaçınılmaz bir gereklilik olarak sunulan güvenli siteler söylemi üst sınıfları hedeflerken, ne ilginçtir ki, kentsel toplumsal bağ kurma kapasitesi giderek azalan yerel yönetimlerin de desteğini almakta. İstanbul kentsel topoğrafyasının yayılmasının önemli unsurlarından biri olan siteler, bu yüzden merkezdeki semtlerin kentli seçkinler ve zenginler için, fiziki ve sembolik anlamda, değer yitirmesiyle beraber ele alınmalıdır. Son yıllarda kent merkezine dönmeye başlayan öncü seçkinlerin de çoğunlukla, güvenli sitelerin dikey şekli olan çok katlı rezidansları tercih etmesi bu açıdan çarpıcıdır.

Güvenli siteleri tasarlayan ve inşa edenler, bir olumsuzluklar yumağı olarak sundukları kent merkezinin uzağında, ellerindeki birkaç basmakalıp reçeteye göre 'kenti' ve 'kentliliği' yeniden kurduklarını iddia ediyorlar. Hiçbir risk, tarih veya yara bere taşımayan, bu 'cennetvari' kent imgelerinin yaygınlaşması, zenginlerin paylaşılan bir toplumsallık olarak kent fikrinden ne anladığı konusunda ciddi soru işaretleri sormamızı gerektiriyor. Aslında çevre, toplumsal

31 Araştırmacılar için de, lüks sitelere giriş izni alabilmek gitgide zorlaşmaktadır.

ilişkiler ve fiziksel altyapı anlamında çok pahalıya mal olan bu deneyim bir şeylerin yanlış ilerlediğini düşündürüyor. Kentin tarihini ve dokusunu yok sayan, kentteki 'öteki'yi görmek istemeyen bu hareket, üst sınıfların 'ayrıcalıklı ve seçkin' kimliklerini duvarlar arkasında tesis etme çabasıyla besleniyor. Ve ne yazık ki kentte karşılıklı etkileşimi ve iletişimi mümkün kılacak kamusal alanlar yaratma idealinin çöküşüne işaret ediyor.

KAYNAKÇA

- Ayata, S. (1988) "Kentsel Orta Sınıf Ailelerde Statü Yarışması ve Salon Kullanımı", *Toplum ve Bilim*, no. 42, s. 5-25.
- Ayata, S. (2002) "The Middle Class and the Joys of Suburbia", *Fragments of Culture: The Everyday of Modern Turkey* içinde, (der.) Deniz Kandiyoti ve Ayşe Saktanber, IB Tauris, Londra.
- Bali, R. N. (1999) "Çılgın kalabalıktan uzakta...", *Birikim*, Temmuz, no. 123, s. 35-46.
- Bali, R.N. (2002) *Tarz-ı Hayattan Life Style'a: Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bartu, A. (2002) "Dışlayıcı Bir Kavram Olarak 'Mahalle'", *İstanbul*, no. 40, s. 84-86.
- Bartu, A. (2001) "Kentsel Ayrışım: İstanbul'daki Yeni Yerleşimler ve Kemer Country Örneği", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* içinde, (der.) Firdevs Gümüsoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Baycan-Levent, T. ve A. Gülümser (2004a) "Production and Marketing of Gated Communities in Istanbul", 44th European Congress of the European Regional Science Association toplantısında sunulan tebliğ, Portekiz, 25-29 Ağustos 2004.
- Baycan-Levent, T. ve A. Gülümser (2004b) "İstanbul'un Değişen Yüzü: Korunmalı Yerleşmeler", 28. Dünya Şehircilik Günü, Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge Konferansında sunulan tebliğ, ODTÜ, 8-10 Kasım 2004.
- Blakely, E.J. ve M.G. Snyder (1997) *Fortress America: Gated Communities in the United States*, Cambridge, Mass., Brookings Institution Press, Washington D.C.
- Bocock, R. (1997) *Tüketim*, Dost Yayınevi, Ankara.
- Bourdieu, P. (1986) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, Routledge & Kegan Paul.
- Caldeira, T. (1999) "Duvarlar İnşa Etmek", *Birikim*, no. 123, s. 87-96.
- Çekiç, T.İ. ve F. Gezici (2004) "İstanbul Metropoliten Kent Çeperindeki Yeni Kullanıcılar: Lüks Konut Alanları", *Kent Gündemi* içinde, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, no. 6, s. 99-106.
- Çekiç, T.İ. ve F. Gezici (2003) "Lüks Konut Alanları İstanbul'da Çeperleri Seçti", *Mimar-İst*, 2003/4, s. 114-117.
- Danış, D. (2001a) *Suburbanization and a Suburban Community in Turkey: The Case of Bahçeşehir*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sosyoloji Bölümü, ODTÜ.
- Danış, D. (2001b) "İstanbul'da Uydu Yerleşmelerin Yaygınlaşması: Bahçeşehir Örneği", *21. Yüzyıl Karşısında Kent ve İnsan* içinde, (der.) Firdevs Gümüsoğlu, Bağlam, İstanbul, s. 151-160.
- Danış, D. ve E. Kayaalp (2005) "Bir Bağlamlandırma Denemesi: Elmadağ'da Göçmenlik Deneyimleri", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde, (der.) H. Kurtuluş, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 267-305.
- Davis, M. (1990) *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*, Verso, Londra ve N.Y.
- Denis, E. (1998) "La Nahda 'umraniya figure de la libéralisation. La déclinasion locale, au Caire, d'un nouveau mode d'habiter des élites métropolitaines", yayınlanmamış metin, CEDEJ.
- Glasze, G. ve A. Alkhayyal (2002) "Gated Housing Estates in the Arab World: Case Studies in Lebanon and Riyadh, Saudi Arabia", *Environment and Planning B*, no. 29 (3), s. 321-336.
- Görgülü, Z. (2003) "Villalı Yerleşmeler Üzerine: Mekânsal Ayrışma Bağlamında Birkaç Söz", *Arredamento Mimarlık*, no. 7-8, s. 74-75.
- Gülümser, A. (2005) *A New Trend in Urbanization: Gated Communities in Istanbul*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İTÜ.

- İbikoğlu, A. (2003) "Kapalı Banliyöler ve Suça Bakış", *Arredamento Mimarlık*, no. 7-8, s. 68-69.
- Kastoryano, R. (1991) "Passage par Galata: Mobilité Sociale des Juifs d'Istanbul", *Galata & Jeunes Turcs* içinde, Edhem Eldem (der.) Varia Turcica-XIII. ISIS, s. 171-181.
- Keyder, Ç. ve Öncü, A. (1993) *Istanbul and the Concept of World Cities*, Friedrich Ebert Foundation Publications.
- Kıray, M. (1998) "Apartmanlaşma ve Modern Orta Tabakalar", *Kentleşme Yazıları*, Bağlam, İstanbul.
- Kurtuluş, H. (2005a) "Bir 'Ütopya' Olarak Bahçeşehir", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde (der.) H. Kurtuluş, Bağlam, İstanbul, s. 77-126.
- Kurtuluş, H. (2005b) "İstanbul'da Kapalı Yerleşmeler: Beykoz Konakları Örneği", *İstanbul'da Kentsel Ayrışma: Mekânsal Dönüşümde Farklı Boyutlar* içinde (der.) H. Kurtuluş, Bağlam, İstanbul, s. 161-186.
- Low, S. (2003) *Behind the Gates: Life, Security and the Pursuit of Happiness in Fortress America*, Routledge, NY ve Londra.
- Mağgönül, Z (2005) *Teşvikiye-Nişantaşı: 'Seçkin' Semtin 'Seçkin' Sakinleri*, Kitabevi, İstanbul.
- Öncü, A. (1997) "The Myth of the 'Ideal Home' Travels Across Cultural Borders to Istanbul", *Space, Culture and Power: New Identities in a Globalising Cities* içinde (der.) A. Öncü ve P. Weyland, Zed Books, Londra.
- Pérouse, J.-F. (2002) "İstanbul cernée par les cités privées", *Urbanisme*, no. 324, s. 26-31.
- Pérouse, J.-F. (2003) "La sournoise émergence des cités dites sécurisées en Turquie: Le cas de l'arrondissement de Beykoz (İstanbul)", *Geographica Helvetica*, no. 58 2003/ 4.
- Pérouse, J.-F. (2004) "Les 'cités sécurisées' des territoires périphériques de l'arrondissement d'Eyüp (İstanbul) ou les mirages de la distinction" *L'information Géographique*, v. 68, Armand Colin: Paris, s. 139-154.
- Turner, B.S. (2001) *Statü*, Ütopya Yayınları, Ankara.

16 Aralık 2020

Varoş: mekânsal ve toplumsal damgalama

YÜCEL Hakan, "Varoşun Üç Hali : "İç Varoş", "Parçalanmış Varoş" ve "Bütünleşik Varoş"", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* • Marmara University Journal of Political Science • Cilt 4, Sayı 1, Mart 2016, s. 53-84.

KAYAPINAR Kütay, "Medyada ötekileştirilen Hacıhüsrev Mahallesi" in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayımları, 2019, s.187-202.

Varoşun Üç Hali : “İç Varoş”, “Parçalanmış Varoş” ve “Bütünleşik Varoş”

Hakan YÜCEL*

Öz

1995 Gazi Mahallesi ve 1996 1 Mayıs Olayları ertesinde, varoş, mekânsal ayrışma olgusunun ve toplumsal damgalamanın ifadesi olarak medya söylemine ardından da - mekânsal ayrışmanın ve damgalamanın kavramsallaştırılması amacıyla eski gecekondulu mahalleleri ve kent yoksullarının yaşadıkları bölgeleri tarif eden bir terim olarak - sosyal bilimler literatürüne girdi. Literatürde varoşun toplumsal-kültürel mesafe belirten kullanımları ve süreç içinde siyasal-kültürel kimliği, dayanışma kapasitesiyle kentsel dönüşüme direnebilen gecekondulu mahallelerine odaklı hale gelmeye başlayan bir damgalama sözü olarak kullanımı gibi konular tartışıldı. Ancak, varoşların mekânsal-toplumsal özellikleriyle birbirinden farklı yönlerini öne çıkaran, başka bir deyişle farklı varoş tiplerini, varoş yaşamını açıklayıp tartışan metinlerin eksikliği söz konusudur. Kent merkezine uzaklık ve kendi içinde bütünleşik mahalle özelliğine sahip olma ya da mekânsal ayrışma özelliklerine bağlı olarak; içinde bulunduğu bir TÜBİTAK projesinin sonuçlarından hareketle varoş tartışmalarına katkı sağlamanın önemli olduğunu düşünüyorum. Bu makalede, İstanbul'un Tarlabası semti, İstasyon Mahallesi ve Gazi mahallesi örneklerinde “iç varoş”, “parçalı varoş” ve “bütünleşik varoş” terimleriyle varoş bölgelerinin fiziksel-toplumsal özellikleri üzerinden yeniden tartışılması ve modellemeler yapılması önerilmektedir. Bu mekânlarda en çok sosyalleşen toplumsal grup olan gençler aracılığıyla da farklı türden varoşların, içinde yaşayanlar tarafından nasıl algılandığını aktarılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Mekân, Mahalle, Mekânsal kimlik, Varoş, Varoş gençliği, İç varoş, Parçalı varoş, Bütünleşik varoş.

* Yrd. Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi Bölümü. E-posta: hakanyucel1970@gmail.com

Three States of Varoş: “Inner Varoş”, “Fragmented Varoş” and “Integrated varoş”

Abstract

As an expression of spatial separation fact and social stigmatization “varoş” entered into media rhetoric and then social sciences literature describing old shanties and regions where city’s poor people live to conceptualize the spatial separation and stigmatization, after the incidents at Gazi neighborhood in 1995 and during 1 May 1996. The subjects like usage of varoş to express social/cultural distance, political and cultural identity during the process, usage as a stigmatization word focusing the shanty areas those can resist metropolitan transformation with the capability of solidarity, have been under discussion. However, there is a lack of texts that put forward and discuss their spatial/social diversities, and in other words discussing the different types of varoş and life in the varoş. I believe that it will be important to contribute to the discussions about varoş by addressing it according to the distance from center, internal integration and spatial separation, originating from a TÜBİTAK research I had participated in. In this paper, it is suggested to review and model the varoş, based on physical and social features by the terms of “inner varoş”, “fragmented varoş” and “integrated varoş” with the examples of Tarlabası district, İstasyon neighbourhood and Gazi neighbourhood in Istanbul respectively. It is cited how the varoş people perceive the different types of varoş from the perspective of the youth as the most sociable group living in those areas.

Keywords: Location, Neighbourhood, Spatial Identity, Varoş, Youth of Varoş, Inner Varoş, Fragmented Varoş, Integrated Varoş.

20 yıldan beri kent sosyolojisi literatürümüzde önemli yer tutan varoş olgusu varoşların iç farklılıkları üzerinden hala yeterli ölçüde tartışılmamıştır. Bu makalede niceliksel (anket uygulaması) ve niteliksel yöntemler (odak grup tartışmaları, yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler) ile elde edilen veriler kullanan, saha gözlemleri ve kaynak taraması sürecinin sonunda oluşturulan bir proje çalışmasının verilerinden faydalanarak varoş bölgelerini çoğulluk içinde tartışılması ve modelleme yapılması önerilmektedir.

Katılımcılarından olduğum, 2007-2008 yıllarında saha araştırması yapılan 2009 yılında da raporu tamamlanan ve İstanbul’un Tarlabası semtini, İstasyon mahallesini ve Gazi mahallesini kapsayan araştırmanın sonuçları bize 3 tür varoştan söz edilebileceğini göstermektedir¹. Bunlardan ilki kent merkezine fiziksel yakınlığı-toplumsal mesafeyi ve sınırlarının muğlaklaşmasına neden olan bir iççeliği gösteren “iç varoş” olgusudur. Tarlabası semtini oluşturan mahalleler Weberyen anlamda

1 Ali Ergur, Hakan Yücel, Joël Meissonnier, Jean-François Pérouse, Seçil Doğuç, *Kentsel Çevre Bölgelerindeki Gençlerin Kimlik Araçları Olarak Mekânla İlişkilendirme, Boş Zaman Değerlendirme ve Teknoloji Kullanımı*, TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K323, Ocak 2009. Araştırma nesnesi olan üç mahalleyi bir tipolojinin işlevsel ve belli oranda soyutlanabilir tipleri olarak görmek gerekmektedir. Zira, her biri, bir yandan özgün olguları temsil etmekte idiyse de, diğer yandan da Weberyen anlamda ideal tipik bir ölçüt olma görevini de üstlenmektedirler.

ideal-tip oluşturmaktadır ancak İstanbul'da ve diğer başka metropollerde bu tür mekânlara sıkça rastlanmaktadır. İkinci tür varoş "parçalanmış varoş"tur ve İstasyon mahallesi bunun somut bir örneğini oluşturmaktadır. Bu mahalle örneğinde eski mahalle ve TOKİ evleri'yle biçimlenen bir mekânsal-kimliksel ayrışma ve merkezizlik sorunu mevcuttur. Ayrıca, kentsel dönüşümün gecekondulu mahallelerine bir yansıması olarak enformel kent alanlarında farklı türden yapı topluluklarıyla somutlaşan bir fiziksel-toplumsal parçalanma sorunu söz konusudur. Bu son örnekte yoksullar arasında oluşan kopuş başka mahallelerde lüks sitelerin oluşmasıyla kent yoksullarıyla varlıklı kesim arasında da görülmektedir. Üçüncü tür varoş ise; mahalle kimliğini ve mekânsal ilişkileri koruyan, bir merkez etrafında gündelik yaşamın sürdüğü mahallelerdir. Bunun örneği olarak da, aynı zamanda varoş söyleminin oluşmasına kaynaklık eden Gazi mahallesi ele alınacaktır.

Bu varoşlar bölgeleri kent yoksullarını barındırması ve damgalanmış mekânlar olması bakımından ortak özellikler göstermektedir. Ancak mahallelerin kent merkeziyle, mahallelerde yaşayan toplumsal aktörlerin birbirleriyle ilişkileri, yapı topluluklarının farklılaşmasıyla bağlantılı olarak ayrılmaktalar. Sınırları belli kendi kendine yeterli ve mahalle kültürünün gelişkin olduğu bütünleşik, fiziksel ve toplumsal anlamda parçalı ya da kent merkeziyle sınırları muğlaklaşmış ve adacık halinde kalmış iç varoşlar olarak varoşları farklı nitelikleriyle çoğul mekânlar olarak anlamalıyız.

Bu bağlamda öncelikle kentsel mekân olgusu ve mekân olarak varoştan hareketle bir toplumsal-mekânsal olarak varoşları birleştiren unsurları ortaya koyup sonra farklı tür varoşlar tartışılacaktır. Bu tartışma mekânda en çok sosyalleşen ve mekânsal damgalamanın belli başlı hedefi durumundaki varoş gençlerinin mekân algılarıyla somutlaştırılmaya çalışılacaktır. Ancak kavramsal bağlamı oluşturması bakımından, varoş olgusunu ve varoşlar arasındaki farklılıkları tartışmamızda yararlı olacak mekân, mahalle, varoş teriminin oluşumu ve varoş gençliğini değerlendirmek faydalı olacaktır.

Mekân

Guy di Méo'ya göre (2002) kimlik; bireyden mekâna bir sürekliliğe bağlıdır. Di Méo, toplumsal-mekânsal olarak nitelendirdiği toplumsal kimliklerin oluşumunda; mekânsal ilişkinin sağlamaştırıcı hatta oluşturucu bir rol oynaması üzerinde durmaktaydı. Touraine bu durumu günümüz toplumlarında ayrıcalıklıların dışlanmışlarla çatışması üzerinden okumakta, sınıf mücadelelerinin egemen olduğu emek sömürüsüne dayalı dikey tabakalaşmanın hakim olduğu bir toplumdaki ayrışma ve dışlanmanın hakim olduğu yatay tabakalaşma dönemine geçişle açıklamaktadır. (Touraine, 1992). Yine mekânın kimlik oluşturucu özellikleri üzerinde özellikle duran Sonja'ya (1997) göre 'İnsan, mekânsal bir hayvandır ve mekânsallık insan davranışlarını toplumsal eylemlerin her ölçeğine tahsis etmektedir.'

Mekân, tanım olarak toplumsaldır; ancak toplumların kuruluşunda önemli rol oynayan fizikî

dünya olmadan oluşamaz (Poche, 2000). Mekânın var olması, bir topluluğun ona verdiği anlamla mümkündür. A. Schütz bunu 'topluluğun menziline' olarak açıklar. Bununla anlatılmak istenen, topluluğu oluşturan bireylerin hareketlerinin, söz konusu bireylerin oluşturduğu topluluğun 'toplumsallaşma' sürecinde anlam bulan hareketlerinin içinde bulunduğu maddesel dünyadır (Schütz, 1997).

Mekân gücün kullanıldığı alandır. Mekân, içerideki ve dışarıdakini ayıran sınırları kapsayan, fiziksel niteliklerle açıklanan bir deneyim alanıdır. Aynı zamanda toplumsal bir yapı; sayesinde birey ya da topluluğun kendisini tanıdığı, çevresindekilerin ona anlam verebildiği; düşünce, yaşama ve hareket ortamıdır (Barrel, 1990). Mekân ruhu, insanlara toplumsal bir değer hareketliliğiyle gelmektedir. Bu toplumsal değer, coğrafi bir yerden alınan önemi; ahlâki temelli diğer toplumsal ilişkileriyle birleştirir. Yani mekân öncelikle 'ilişkisel' olandır. Bu anlamda; mekân, adetler ve tanımlar, isimlendirmeler etrafında oluşur (Mozère, 1999).

Alain Tarrus' un mekânsallık tanımını bu bağlamda çıkış noktası olarak alabiliriz:

'Mekân, bir topluluğun, bir cemaatin ya da üyelerinin yaşadığı halk arasında kendisini 'biz' olarak tanımladığı ve yaşadığı alanda biraradalığın tarihsel bilincine vardığı her tür ortaklığın; bir şekle ve toplumsal görünürlüğe kavuştuğu, bir isme sahip yapıdır' (Tarrus, 2000).

Mekân olarak varoş

İlişkisel ve tanımlama bağlamında damgalama yani dışlama duygusunun mekân üzerindeki etkisi büyüktür². Mekânsallık duygusu, o mekânda yaşayan bireylerin hepsine ait, ortak bir duygu olmakla beraber; o mekâna doğrudan bağlarla bağlanan kişi ve toplulukların arasındaki ilişkilere bağlıdır (Chamboredon, 1970).

Varoş terimi medyatik söyleme 1995 Mart ve 1 Mayıs 1995 Gazi olaylarıyla girmiştir. İlerleyen zamanda ise gündelik dilde ve sosyal bilimlerde gecekonduda yaşayanları belirtmek amacıyla kullanılmıştır (Türkeli, 2000).

Böylece uzun yıllardan beri gecekondulular mahalleleri *varoş* olarak kabul edilirken gecekondulular da *varoşlular* olarak Türkçe'ye yerleşmişlerdir. *Varoş* sözcüğü; Macarca'dan gelmekte olup şehrin duvarları dışında kalan bölgeleri anlatmak için kullanılırdı (Bozkulak, 2005). Bu anlamıyla *varoş* sözcüğü hiçbir olumsuz anlamda kullanılmamış ve her zaman kentsel coğrafya terimi olarak kalmıştır.

Buna karşın, Türkçe'deki - yeni - kullanımıyla *varoş*; şehir dışında kalan gecekondulular mahallelerini belirtmenin yanı sıra, yoksul kentlilerin şehir merkezinde yaşadıkları mahalleleri de kapsamakta, ancak bunlara orta sınıfın yaşadığı banliyöleri ve şehir çeperindeki üst sınıfların yaşadığı özel siteleri dâhil etmemektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere *varoş* sözcüğü şehrin dışında kalanı

2 Bu duygu içerideki utanma ve dışta oluşun getirdiği olumsuzluk ile banliyö gençlerinde olduğu gibi birleşmektedir. Dışlanmanın farklı durumlardaki özelliklerini ve yaşanmışlıklarını; bunların yanı sıra da eleştirisini görmek için bkz. (Castel, 1995)

anlatmaktaydı. Sadece şehir dışındaki gecekondu mahallelerini anlatıyor gibi görünse de, varoş terimi, aslında çoklu bir mekânsallığı barındırmaktaydı (Etöz, 2000).

Zeliha Etöz'e göre bu kelimenin "gecekondu" kelimesi yerine kullanılması aslında çok da mâsum değildir: "Yerel' bir kelime yerine 'yabancı' bir kelimenin seçilmiş olması kuşkusuz 'dışlananların' 'yabancı' kimliği ile ilişkilendirilmektedir" (Etöz, 2000). Medya kuruluşları ise temiz, sakin, yeşil ve her türlü şiddet unsurundan uzak olan eski İstanbul'un, Anadolu'dan gelen göçmenler tarafından bozulduğu ve bu göçmenlerin şehre yabancı iken şehirdeki yabancı halini aldığı üzerinde durmaktaydılar³.

Böylece varoş; 1990lı yıllardan beri gelecek umudu olmayanların, dışlanmışların, umutsuzların ve ekonomik krizlerle toplumsal dışlanmışlık arasına sıkışmış, toplumsal ötekiliğe hapsolmuşların gecekondu olarak tanımlandı (Pérouse, 2004).

Bir gazetede yayınlanan köşe yazısında devlet okullarından bahsedilirken *Eğitimin Varoşları* başlığının kullanılmasından anlaşılabilceği üzere varoş, dışlanmış ve sıra dışı olanı belirtmekteydi:

"...Bazı öğrenci velilerinin çocuklarının bu dışlananlarla beraber okumalarını istememeleri ve çocuklarını özel okullara kaydettirmeleri üzerine devlet okulları varoşlara yönelmişti. Velilere göre yse varoşlarda kin, nefret ve şiddet hâkimdi." (Göktürk, 1996).

Bu terim, 1980 sonrasında yeni gecekondu ve gecekondu görüşüne yer veren medyada ve akademik söylemde suç hareketlerinde veya devlete karşı radikal ve siyasi hareketlerde yer alan topluluklarla yoksul toplulukları birbirine karıştırmıştır. Bu durumu gecekondulara karşı gelişen söylem sürecinde ve gecekonduyunun mekânsal dışlanmasının yanı sıra, özellikle kimi medya kanaat önderlerinin söyleminde *Beyaz Türk/Siyah Türk* adlarıyla damgalanması bağlamında incelemek gerektiği düşüncesindeyiz.

Gecekondulular, fiziksel görünüşleri ve düşünceleri açısından "kıro" [Goffman'cı deyişle] *damgası* yemişlerdi. Goffman'a göre *damgalanan*; "bir şeylerin elediği ve toplumda kabul görmesini engellediği birey"dir (Goffman, 1975). Damgalama toplumsal bir süreç içerisinde oluşmaktadır. Goffman'a göre; damgalanan, ancak sanal toplumsal kimlikle gerçek toplumsal kimlik birbiriyle çeliştiğinde yani gerçek olanla ötekilerin ona bakışı arasında bir çelişki olduğunda ortaya çıkar (Martucelli, 1999). Bu olgu Türk Sineması'nda da açıkça görülmektedir⁴.

3 Bu söylemle ilgili önemli bir haber Sabah Gazetesi' nin, 22 Ağustos 2000 tarihli başımında yayınlanmıştır. Bu haberin başlığı, PKK'dan esinlenerek atılan "Şimdi de MKK Belası" idi. Burada MKK, Modern Kentin Kıroları olarak çevrilmiştir: "Dağda PKK belasının kökü kurutuldu ama medeniyetsiz MKK'cılar İstanbul'u hâlâ çöpe boğuyor, piknik yaparken orman yakıyor.. KENT kültüründen zerre kadar nasibini almamış cahil, hesapsız, insafsız ve gaddar bazı İstanbullular(!) mangal sefası yapmaya kalktıkları ormanları cayır cayır yakıyor; söndüreceğine bırakıp kaçıyor. BELEDİYE grevi, İstanbulluların MKK'cılar (Modern Kentin Kıroları) adını verdiği bu gürühun yüz karası marifetlerini su yüzüne çıkardı; ruhlarının ne kadar pis olduğunu ortaya koydu. İstanbul'da yaşamaya hakları olmayan, ama kenti istila eden MKK'cılar parkları bahçeleri çöp deryasına çeviriyor. Grev nedeniyle çöpler alınmadığı için bunların yarattığı kaos iyice büyüyor." (Bali, 2002) ve (Kozanoğlu, 1995).

4 Özellikle Yeşim Ustaoğlu'nun 'Güneşe Yolculuk' filminde (1999). Bkz. (Öztürk, 2004).

Varoşlardaki sürecin medyaya yansısıyla “ikinci kuşak gecekondulular” söylemi de Türkçede yerini almıştır. “Tehlikeli” olan bu ikinci kuşak gecekondulular ve varoşluların çoğunluğu genç Alevilerden oluşmaktaydı. Bu topluluk basında şiddet olaylarının kaynağı olarak tanınmıştı. Bir diğer topluluk ise gecekondulu mahallelerinde İslami hareketlerin yayılmasını isteyen İslamcı gençlikti. Anadolu’dan zorunlu göç ile gelen gençler ise üçüncü topluluğu oluşturuyorlardı. Şehir merkezine yerleşen yeni göçmenler (Bozkulak, 2005) ise medyadan duydukları üzere diğer mahalleleri “varoş” kabul ediyorlardı.

Dolayısıyla varoş sözcüğü ikinci kuşak gecekonduya yerleşen ikinci kuşak gecekonduluyu, etnik ve/veya dini azınlıkları veya radikal toplulukları işaret eder. Bu çok boyutlu ve damgalayıcı bakış açısı, gençleri yani riskli topluluğu hedef alır. Böylece varoş gençliği *tehlike olarak gençlik* kavramıyla ifade edilmeye başlanmıştır (Vulbeau, 2001).

Varoş söyleminin yaygınlaşmaya başladığı dönemde hazırlanan TESEV’in bir raporuna göre; varoş toplumsal ve tarihsel bağlamda anlam bulmaktadır:

“Son yıllarda; dilimize giren varoş sözcüğü şehirden toplumsal, ekonomik ve kültürel anlamda dışarıda kalan ve gecekondulaşan yerleşim alanlarını kapsamaktadır. Bu kelime sadece gayri resmi bir yerleşim olan gecekonduyu işaret etmekle kalmayıp, bunun yanı sıra anlamı içerisinde farklı siyasi kimlikleri, hayat tarzlarını ve yaşayanlarının düşük eğitim ve ekonomik seviyelerine göre şehirden kopuk olan değer yargılarını da barındırır. Halk ayaklanmalarının da varoşlarda başladığını söylemek mümkündür.” (TESEV, 1997)

Varoş hakkındaki söylemlerin hemen tümü varoşu siyasi ve/veya siyasi olmayan her türlü sıradışılığın ve suçun beşiği olarak görmekle beraber; varoştan bahsederken ülkedeki tüm toplumsal sorunların kaynağıymış gibi davranmışlardır. Tahire Erman bu söylemi şöyle özetlemektedir: “Onlar, siyasal otoritenin kendisine meydan okuyan ve toplumsal düzeni rahatsız eden siyasi İslamcılar, milliyetçi Kürtler ve radikal solcu Aleviler’dir. Ayrıca bunlar işsizler, sokak serserileri, mafyalar ve çoğunluğunu sokak çocuklarının oluşturduğu tinercilerdir.” (Erman, 2001). Böylece çift yönlü bir damgalanma yaşayan “Öteki Türkiye” oluşmuştu: Bir yanda; devlete baş kaldıran radikal siyasi akım kaynağı olan bölge, öte yandaysa yaşayanlarının siyasi taraftarlardan çok suçlular olduğu bölge.

Mahalle

Mahalle; fiziksel, kanuni ve toplumsal - kültürel boyutları içinde ele alınmalıdır. *Kentleşme ve Düzenleme Sözlüğü (Dictionnaire de l’Urbanisme et de l’aménagement)* (1998) mahalleyi şöyle tanımlar: ‘Şehirde, kendine has görüntüsü olan, kendisine bir tür birlik ve bireysellik yükleyen ve ayırt edici özellikleri bulunan mekân parçasıdır.’ *Coğrafya Sözlüğü’ne (Dictionnaire de la Géographie)* göre ise “mahalle; bir şehrin evrim süreci içerisinde halkının oluşumu, eski ya da güncel işleyişi veya inşa edilmesi yahut da şehirdeki konumu gibi özelliklerle ayrılan eski özerk kentsel birimlerdir” (George, 1970).

Mahalle üzerinde yapılan araştırmalar bizleri mahalleye yapıştırılan kalıplar üzerinde düşünmeye itmektedir. Bu bağlamda J. F. Pérouse; mahalleyi beş farklı kavramın işleyişiyle açıklamaktaydı: Homojenliğin fiziksel ve görünen unsurların üzerinden mekânsal mikro ölçekte birim olarak oluşan kentsel alan parçası olarak mahalle; gündelik yaşam pratikleri ve mekândaki yaşanmışlığı her zaman kapsamayan idari bölünme olarak mahalle; baskın bir hareketle tanımlanan işlevsel mahalle; evrimleşen toplumsal gerçekleri baskılamada ya da görünmez kılmada baskın olan, halkı tarafından tanımlanmış mezhepsel-etnik mahalle; ve son olarak da aile ve akrabalık ile tanışıklık ilişkilerinin kurucu olduğu kent arasında ara toplumsal birim olarak komşuculuk birimi gibi işleyen mahalle (Pérouse, 2004).

G. N. Fischer'e göre; "Bir mahalle kendi kendine var olmaz ve bulunduğu yer dışında bir gerçekliği yoktur" (Paulet, 2001). Bu ara kentsel alanı iki şekilde anlatmayı deneyebiliriz: Bir yanda çevresel özelliklerinin öte yandan yaşayanların bakış açısıyla, öznel alanların temellerini oluşturduğu nesnel kentsel alanın ayrılması gerekmektedir. Mahalle, öznel alan ile nesnel alan arasında bir geçiş oluşturmaktaydı. Mahalle; yaşanmışlığı olan, sevilen ya da sevilmeyen, tanınan ya da tanınmayan bir alandır. Yaşayan için önemli olan mahallenin gerçekliği ya da ne olduğu değil, neyi tanımladığıdır.

Lupton'a göre ise; bir mahallenin özelliklerini belirleyen halkla mekân arasındaki etkileşimdir; çünkü mahalle aynı zamanda fiziksel ve toplumsal bir alandır. Bu bağlamda mekânın etkilerinden bahsederken pek çok kavram göz önünde bulundurulmalıdır: dayanışma ve o yerle özdeşleşme ağlarına bağlı olarak çevre, yakınlık, inşa alanı, alt yapı, halkın coğrafi, toplumsal ve duygusal özellikleri... (Lupton, 2003).

Mekân meselesi, kent toplumbiliminde klasikleşmiş bir konudur. Mahallenin bu meseledeki yeri üç nedenden kaynaklanmaktadır: (1) Toplumsal sorunların mekânsal alanda yarattığı eşitsizliğin güçlendirdiği 'mahalle etkisi', (2) toplumsal davranışların açıklanmasında mekânın özerkliğini reddeden ciddi eleştiriler; (3) her şeyi kapsayan bir banliyö gençliğinin ortaya çıkışı ile gençlik ve mahalle kavramlarının, halkların heterojenliği ve sorunlu mahallelerin farklılığının çoğulu olarak kabul edilişi (Avenel, 2000).

Toplumsallaşmış mekân olarak mahalle olgusu ve değişen yapısı kent sosyolojisi literatüründe özellikle tarihsel bağlamda özellikle etnisite-mekân bağlamında ele alınmış bir konudur⁵. Gecekondu mahalleleri örneğinde de bu konuyu ele alan mekânı toplumsal ilişkilerin merkezine yerleştiren çalışmalar vardır⁶.

Araştırmalar - ötekileştirilmişlerin - mahallelerinin kötü koşullardaki yerli halk için kimlik ve dayanışma mekânı olmanın yanı sıra, sürgün ve yalnızlık mekânı olduklarını da göstermekteydi. Bu anlamda Türkiye örneğinde farklı varoşlar farklı toplumsal etkilerde bulunmaktadır. Toplumsal veya kültürel bir kimlik etrafında örgütlenmiş mahallelerde; varolma koşullarının güvensizliği, ortak değerlerin ve uygulamaların bir aradalığının paylaşımı ile mümkündür (Vidal, 1999).

5 Bu konuda özellikle bkz. Adalet Bayramoğlu Alada (2008), *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi.

6 Bu konuda 1970li yıllara dayanan saha araştırmaları için özellikle bkz. Alan Duben (1977) "Class and Community in Urban Turkey", in C.A.O. van Nieuwenhuijze (ed.), *Commoners, Climbers, and Notables: A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*, Leiden: E.J. Brill.

Varoş Gençliği

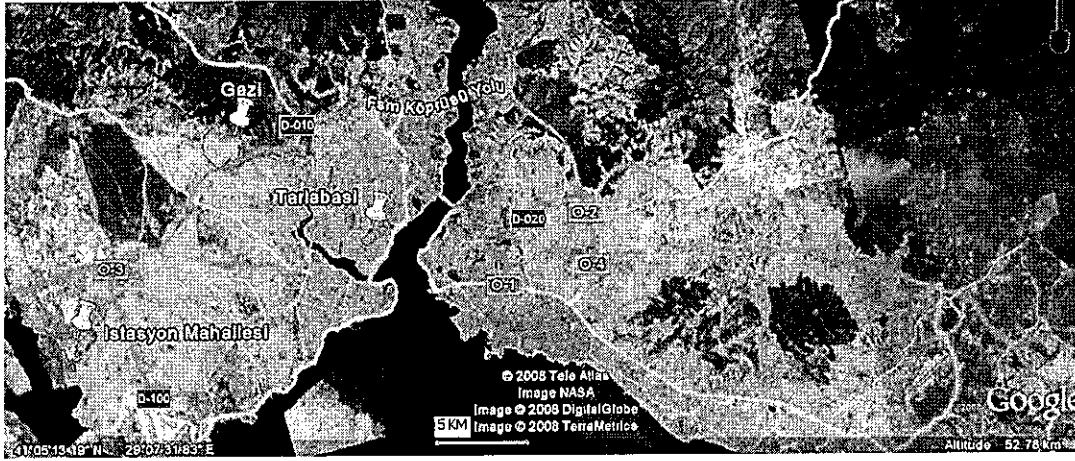
Gençlik, sosyal bilimlerde muğlak bir kavram olarak varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle Fransız toplumbilimci Pierre Bourdieu, yaş/kuşak kimliklerinin belirlenmesindeki keyfiliğini, gençlik ve yaşlılık kategorilerinin toplumsal olarak ve çatışma sürecinde kurgulandığını belirtmek için “gençlik sözden ibarettir” demiştir (Bourdieu, 1992).

Bunun yanı sıra çeşitli toplumsal ve mekânsal farklardan hareketle farklı gençlik kimliklerinden söz etmek de mümkün olmaktadır. Medyada “varoş gençliği” olarak ifade edilen kentsel çevre bölgelerinde yaşayan gençler için, mekânsallığın kimlik oluşturucu etkisi olduğunu gözlemliyoruz. Bu bölgelerde bir kuşaksal-mekânsal kimlikten söz etmek mümkündür. Varoş söylemiyle oluşan dışlanma ve buna yönelik farklı tepkilerin geliştirilmesinden, mekânda toplumsallaşmaktan kaynaklanan bir mekânsal kuşak kimliğinden söz edebiliriz. Varoş gençliğini “yeni toplumsal kuşak” bağlamında değerlendirebiliriz. Jean-Claude Lagrée “yeni toplumsal kuşak” kavramını şöyle tanımlıyor: “Aynı zamanda yaşamının, benzer toplumsal deneyimlerle sınınanmanın, benzer bir yaşam bağlamıyla toplumsallaşma sürecini yaşayan, hatta aynı kolektif kimliğe başvurmanın birbirine yaklaştırdığı bireyler topluluğu” (Lagrée, 1991). Bu kolektif kimlik aynı mekânı paylaşma üzerine kuruludur ve kentsel çevre bölgeleri gençliğinin davranışlarını açıklamada bize ışık tutmaktadır. Bazı araştırmacılar, genel toplum içinde kendilerine özgü toplumsal çerçeveler içinde ve kentsel alanda buldukları yerlerde oluşan bir gençlik toplumu üzerinde durmaktadırlar. Bu, genç topluluklarının toplumsal pratiklerinde ve temsillerinde temel önemdedir; dolayısıyla, gençlik kimliklerinin oluşturucu unsurlarındandır. Bu bağlamda işlevsel ve simgesel anlamda mekânın alınılanması söz konusudur (Vaissière, 2002).

Varoş bölgelerinde gençlerin toplumsallaşma süreçlerinde mekânsallık önem kazanmaktadır. Mekânın ve mekân olarak mahallenin sosyalleşme dolayısıyla özdeşleşme/kimlik edinim süreçlerindeki etkisi, varoş söylemiyle kendini gösteren toplumsal dışlanma ve damgalanmanın, gençleri münhasıran etkilemesiyle birlikte düşünülmelidir. Ancak mekânsallığın etkisinde söz konusu mekânın geçmişi, gençlerin bu geçmişle bağlantısı, mekânın kendi kendine yeterliliği, mekândaki toplumsal örüntülerin gücü ve gençlerin bunlara dahil olup olmaması, mahallenin fiziki ve toplumsal sınırları gibi unsurlar da etkili olmaktadır.

Varoş Modelleri: Tarlabası, İstasyon Mahallesi, Gazi Mahallesi

Harita 1. Tarlabası, Gazi ve İstasyon Mahallelerinin Konumları.

Kaynak: Google Maps @ 2008.

Makalede değerlendirilen mahallelerden İstasyon Mahallesi kentin uzak çevresinde yer alan parçalanmış bir bölge; Gazi Mahallesi daha yakın çevrede bütünleşik bir bölge ve Tarlabası da Avrupa yakasının tam merkezinde bir eğretilik kesesi olarak nitelenebilir. Bu üç sahanın seçimi basında yinelenen bir biçimde “kanunsuzluk alanları” olarak damgalanmalarıyla ilgilidir. İncelenen alanlar, tam olarak idarî gerçekliğe karşılık gelmeyen bir şekilde mahalledir. Bu mekânlar öncelikle orada yaşayanlar tarafından adlandırılmaktadırlar. Bu nedenle kimiksel ve/veya simgesel olarak yansız değildir.

Saha araştırmasını yaptığımız bu 3 bölge mekânsal olarak iç varoş (Tarlabası)/dış varoş ya da varoş (İstasyon mahallesi, Gazi mahallesi) olarak ayrılabilir. Tarlabası kentsel merkeze yakınlık ve sınırlarındaki belirsizlikle diğerlerinden ayrılmaktadır. Kentsel dönüşüm tehdidi, kiracılık oranının yüksekliği, mahalle içinde ortak mekân kullanmanın seyrekliği diğer ayırıcı unsurlardandır. Tarlabası'ndaki binaların çoğu, içinde oturanlar tarafından inşa edilmemiş binalardır. Bu durum gecekondu bölgelerine nazaran mekânsal yabancılaşmayı artırmaktadır. Zorunlu göçle yerleşmiş nüfusun yüksekliği de mekânsal yabancılaşmada artırıcı bir etkidir. Tarlabası her an fizikî ve toplumsal yapısı değişebilecek ve merkez tarafından yutulabilecek eğreti bir yapı arz etmektedir. İstasyon mahallesi ise fiziksel yapı itibarıyla parçalı bir görüntü sergilemektedir. TOKİ konutları, mahalleye bütünleşmemiş ayrı bir yapı olarak varlığını sürdürmektedirler. Mahallelinin ortak mekân kullanımı sınırlıdır; bu durum özellikle TOKİ konutları sakinleri için geçerli. Dolayısıyla İstasyon Mahallesi fizikî olarak üçe bölünmüş bir görüntüsü olan ve sanki üç mahalleden oluşuyormuş gibi görünen bir mekândır. Gecekondu hareketleri özelinde kentsel hareketlerin yoğun olduğu iki kuşak bir gecekondu mahallesi olarak kurulan Gazi Mahallesi'nde ise, alışveriş, eğlence ve kültürel etkinlik yürüten merkezlerin yoğunlaştığı ana caddelerin merkez oluşturduğu, bütünleşik bir yapı söz konusudur. Mahallenin baraj havzası ve taş ocakları gibi doğal sınırları da bulunmaktadır.

Dolayısıyla sınırları muğlak, parçalı ve bütünleşik olmak üzere üç ayrı mekânsal yapı söz konusudur. Bu durum, diğer başka etkenlerin yanı sıra, gençlerin mekânsal pratiklerini ve mekânla özdeşleşmelerini etkilemektedir. Farklı fiziksel yapılar, merkeze uzaklık/yakınlık, çeşitli ekonomik ve kültürel etkinliklerin yoğunluk derecesi farklı mekânsallıklar üretmektedir.

İç Varoş Olarak Tarlabası: Mekânsal Yakınlık, Toplumsal Mesafe

Tarlabası, Taksim Meydanı'nın aşağısında yer alan (2000 yılı nüfus sayımına göre) 20.000 sakini olan son derece merkezî ve ulaşım araçlarıyla kentin tamamına erişim olanaklarının kusursuz olduğu bir bölgedir. Aşırı düzeyde denebilecek miktarda toplu taşıma olanaklarına sahiptir: onlarca otobüs hattı, sonu gelmeyen bir taksi akını, 24 saat işleyen birçok dolmuş hattı, iki havaalanına giden düzenli otobüsler, Kabataş'taki deniz yolları araçlarına birkaç dakikada ulaşmayı sağlayan bir funiküler hattı, uzaması düşünülen bir metro hattının son durağı. Ancak toplumsal temsillere bakılacak olursa, Tarlabası bölgesi, kolaylıkla *kirli* olarak nitelenen kentin ayaktakımının bir arketipini oluşturuyor. Bu durum mahallede yaşayanlar tarafından gayet iyi bilinen hatta kısmen de olsa kabullenilen bir önyargı:

"Tarlabası herkesin gözünde sonuçta illegal bir yer olarak duruyor. Ya da ne bileyim Teksas olarak anılıyor. Bu önceden beni rahatsız ediyordu ama sonraları birkaç şeyi farkına vardım. Ne bileyim Tarlabası'ndan geldi diye karakola götürüyorlar, sabaha kadar karakolda kalıyorsun. Ne bileyim işte iş arıyorsun. Nerede oturuyorsun diye soruyor. Tarlabası'da dediğinizde çalışmazsın diyorlar". (Bayhan, 18, işçi)

1955'teki 6-7 Eylül olaylarından ve 1964'te Yunan vatandaşı olan Rum hanelerinin sürgününden sonra bölgeye, Anadolu'dan göç eden nüfus yerleşti. İlk olarak Karadeniz kıyılarından, daha sonra da çoğu Roman olmak üzere Marmara Bölgesi'nden gelenler bölgeye yerleştiler. Bunu, çoğunluğunu Kürt kökenli vatandaşların oluşturduğu, Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'dan gelen göç dalgaları izledi. 1980'lerde Kürt göçü *iradî* iken, 1990'larda daha ziyade *zorunlu* bir hal aldı. Bugün de bu bölge halen kaçak göçmenler (Irak'lular, Afrika'lular...) için bir sığınak olmaya devam etmektedir. Tarlabası, kente göç edenler için bir giriş kapısı olma özelliğine sahiptir ve kendilerini orada geçici, "transit"⁷ hissedilen grupları toplar. Anketimizde de, bu bölgedeki kiracıların oranı diğerlerine oranla daha yüksek çıkmıştır⁸.

7 Jean-François Pérouse Tarlabası'nı nitelemek için "transit bölgesi" kavramını öneriyor. Bkz. Jean-François Pérouse (2009) "Émergence et résorption annoncées d'un territoire de transit international au cœur d'Istanbul : le cas de Tarlabası (1987-2007)", *Maghreb-Machrek*, no.199: 85-100 URL : www.cairn.info/revue-maghreb-machrek-2009-1-page-85.htm.

8 Proje için yaptığımız anket sonuçlarına göre Tarlabası'ndaki %50 kiracı oranına karşılık, Gazi Mahallesi'ndekilerin %25'i ve İstasyon Mahallesi'ndekilerin %30'u kiracıdır.

Harita 2. Tarlabası Semt.

Kaynak: Google Maps @ 2008.

Bu, istikrarsız toplumsal yapıları sahip bölge, edebiyat (Ağır Roman, 1995), sinema, ve televizyon dizilerinin ilgisini çekmekte, özellikle egemen bir medya ve siyaset söyleminde bir tehlikeli iç varoş olarak damgalanmaktadır. Bununla birlikte, merkezi konumu, metropolün kültür ve ticaret etkinliklerine yakınlığı gereği çeşitli kentsel arazi spekülörlerin hedefi haline gelmiştir. Çeşitli ölçeklerdeki bu kentsel aktörler, bölgenin suç ve suçlulukla özdeşleşen olumsuz imgesinin güçlenmesini sağlayacak söylemleri sürekli olarak yeniden üretmekte, yeniden üreten mecralara destek olmaktadır. Böylece, bölgenin *temizlenmesi* kaçınılmaz bir gereklilik olarak ortaya konmuş olmaktadır; hatta bu gereklilik *hayırlı bir kurtarıcılık* olarak sunulmaktadır.

Olumsuz Olanla Tanımlanan Geniş Bir Mahalleler Bütünü Olan Semt

Tarlabası adı, herkesin kendine göre bir tanımına sahip olduğu, ancak tam olarak da sorgulamadığı bir bölgeyi işaret etmektedir. Bu bakımdan Tarlabası, yalnızca bir kentsel arazi, coğrafi anlamda bir bölge anlamına gelmez; ondan öte, bir kavramsal algılama çerçevesini, hatta bir mekân/anlam hayalini gösterir. Tarlabası, böyle bir söylemselleştirmeye en çok mâruz kalan kent bölgelerinden birisidir. O nedenle, sürekli olarak, dıştan biçimlenen bir çoğul tanımlamanın nesnesi olmakta, bunun sonucunda ise doğal olarak bir damgalanma süreci yaşamaktadır. Esasen, diğer bölgelerde de gözlemlediğimiz bu olgunun, Tarlabası'nda hayli yüksek oranda olduğu iddia edilebilir. Zira Tarlabası, diğerleri içinde en çok kentsel arazi spekülasyonuna konu olandır. Böylece kentsel dönüşüm projelerinin yol açtığı yeni rant dağıtma düzeni ile rantın konusu olan bölge hakkındaki olumsuzlayıcı ve medya destekli söylemin yeniden üretilmesi, hatta bundan muğlak bir mitologya türetilmesi, işlevsel olarak birlikte çalışan iki parametredirler.

Mahallenin öznel algılanışı ve imgeleri bir yana, altını çizmemiz gereken iki farklı anlamı vardır: Mahalle, her şeyden önce bir idari birim, İdarî teşkilat yapısında tanımı ve yeri olan, mevzuatla belirlenmiş sınırları olan bir yerleşim birimidir. Mahalle, idari kapsamını aşan, onunla her zihinsel coğrafyada birebir örtüşmeyen bir yaşam alanıdır. Mahalle kavramının muğlaklığı, öncelikle bu iki temel tanımın birbirlerinden farklılık gösterdikleri noktalarda ortaya çıkmaktadır. Üstelik, zihinsel coğrafyadaki anlam ve tanım çoğullukları, yukarıda altını çizdiğimiz şekilde, bu mevcut ikiliğe eklendiği zaman, 'mahalle' kavramı, peşinen belirsizliklerle dolu bir soyut varlığa dönüşmektedir. Mahallenin bu çoğulluğu içinde, Tarlabası'nın, öncelikle idari bir adlandırma olmanın ötesinde, bir mahalleler bütünü olduğunu belirtmeliyiz. Temel alabileceğimiz neredeyse yegâne derinlemesine araştırma (Yılmaz, 2006), Ekim 2000 Genel Nüfus Sayımı'na göre idarî anlamda altı mahallede yaklaşık 5000 haneden oluşan bu yapı için, belli bir iradilik payı içeren ve tartışılan sınırlar önermektedir. Eğer çıkış noktası olarak, Temmuz 2007 Genel Seçimleri'ni temel alırsak, bu kez, biraz daha fazla nüfus saptamaktayız; en azından altı mahallede 8000 civarında seçmen olduğu anlaşılmaktadır. Tarlabası adı altında, belli farklılıklar olmakla birlikte, genelde algılanan bölgeyle kısıtlanmıştır. Olumsuz olanla tanımlanmaya önemli ve güncel bir örneği de, Tarlabası'nın, son zamanlarda, bölgenin asayişinden sorumlu ve mahallenin büyük bir bulvara açılımını da denetim altında bulunduran Beyoğlu Emniyet Amirliği binasıyla özdeşleştirilmesinde gözlemlemek mümkündür. Nitekim Tarlabası Bulvarı, tam bir metropoliten otoyol işlevi yüklenmiş bir fizikî engel olduğu kadar, simgesel bir sınırdır. Fizikî anlamda bulvarı aşmak elbette mümkündür; ancak, gerek bulvarın kendi varlığı gerek kenarında konumlanmış olan Emniyet Amirliği'nin işlevsel ve simgesel anlamı, onu yalnızca bir *yol* olmaktan öteye taşımakta, zihinsel bir sınır haline getirmektedir. Tarlabası Bulvarı'nın sınır oluşturma konumu, onu *dışarıdan* algılayanların nezdinde olduğu kadar, *içeriden* deneyimleyenlerinkinde de bir zihinsel sınır haline getirmektedir. Tarlabası bölgesinin bulvara kavuştuğu noktadan itibaren, kendi içine kapalı mahalle dokusundan birdenbire anonim, gürültülü, hızla geçip gidilen ve çok-ışlevli, hatta *küreselleşme vitrini* sayılabilecek bir kent merkezi başlamaktadır.

Bir Yoksulluk, Eğretilik ve İtilme Bölgesi

Tarlabaşı, çok düşük düzenli gelir düzeyine sahip bir nüfus ile anılmaktadır. Bu yoksulluk manzarası, yalnızca gelirle belirlenmemektedir; aynı zamanda çalışma, ikamet ve medenî durum konusunda büyük bir eğretilik gözlemlenmektedir. İşte bu değişkenlerin tamamı, Tarlabaşı hakkında oluşan olumsuz imgenin önemli bir ayağı, sâkinlerinin yaşam koşul ve biçimlerinin genel durumudur. Nitekim, daha önce bölge üzerine yapılan araştırmada, yoksulluğun önemli göstergelerinden biri olan kiracı olma durumunun altı çizilmiştir. İstanbul geneliyle karşılaştırıldığında, Tarlabaşı'ndaki durum daha çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır: Tarlabaşı'nda kiracılık oranı: %65,69, İstanbul geneli: %35 (2000 yılı verileri) (Yılmaz, 2006). Kentin parçası olmak, onun kaynaklarından ve özellikle formel yapılarından yararlanabilmek anlamına gelir. Tarlabaşı'ndaki kiracılığın, yalnızca ev sahibi olmama durumu olmadığını, kentsel kaynaklardan yararlanma, onunla kurumsal ilişkiler kurabilme anlamına da geldiğini, mahalle sâkinlerinin çeşitli alt-yapı hizmetlerinden yararlanamamalarından anlamaktayız. Tarlabaşı'nda, başka semtlerde yaygınlıkla mevcut olan doğal gaz şebekesine abonelik oranının çok düşük olduğu saptanmıştır. Isınma, önemli ölçüde taş kömürü, linyit ve odunla sağlanmaktadır. Elektrikle ısınma, ancak kaçak kullanım mümkün olduğu durumlarda gözlemlenmektedir. Bu koşullarda, ev sahiplerinin herhangi bir yatırım yapmak istememeleri nedeniyle, konutların durumu hayli kötüdür. Oturanların ise konutlara yatırım yapmak için gerekli asgari olanakları dahi mevcut değildir. Bu nedenle, Mart ayından itibaren, kadın ve çocukların, evlere tercih edilen sokaklarda yaşamlarını geçirmeye başladıklarını görmekteyiz.

Tarlabaşı, geniş bir istikrarsız nüfusa sahiptir. İstikrarsızlık, yalnızca gelir düzeyinin düşüklüğü ile açıklanamaz; toplumsal anlamda tutunma zorluğu yaşayan kesimlerin, başta barınma olmak üzere, çeşitli işlevlerindeki süreksizlik ve kolay bozulabilirlik nedeniyle geçici ve eğreti bir yaşam sürmesine neden olan etkenlerin tamamıdır. Tarlabaşı nüfusunu istikrarsız kılan en önemli sorunlar arasında, tapu tescillerinin belirsizliği, yapı güvenliği bakımından tehlike arz ettiği için yetkililer tarafından mühürlenmiş bazı binaların işgal edilmiş olmaları, usûlüne uygun yapılmamış veya hiç olmayan kira kontratları sayılabilir.

Tarlabaşı sâkinlerinin etkinliklerinin önemli kısmı kayıtlı olmayan türdedir. Çöp toplayıcılık, bu tür etkinliklerin başında gelmektedir. Toplayıcılar, topladıkları metal, kâğıt gibi belli bir piyasa değeri olan atıkları, genellikle resmî olarak terk edilmiş durumda olan binaların bodrum katlarında istiflemekte, üst katları da barınak olarak kullanmaktadırlar. Aynı şekilde, Tarlabaşı'nda büyük oranda seyyar satıcılık, küçük ölçekli ticaret ve lokantacılık, muhtelif hizmetler, imalât ve dokuma atölyeleri vb. bulunmaktadır.

Bütün bu özellikler, Tarlabaşı'nın egemen imgesini perçinleyici bir etki yaratmaktadırlar. Böylece, istikrarlı olmayan bir nüfusa terk edilmiş, gayrı-meşru etkinliklerin yaygın olduğu, dolayısıyla tehlike arz eden, sonuç olarak acilen müdahaleyi (yeniden ele geçirilmeyi) gerektiren bir bölge olarak tasavvur edilmektedir.

Kürt ve Çingene Bölgesi Olarak Tarlabası ya da Toplumsal Sorunların Etnikleştirilmesi

Tarlabası'nın aşağı mahallelerinin (Kurtuluş Deresi Caddesi'nin uç kısmı ve diğer yanında bulunan Hacı Ahmet, İstiklâl, Yenişehir) esas olarak Çingene nüfusunun oturduğu bir bölge olduğu yadsınmaz bir gerçektir. Çingene adlandırması, maalesef, zaman içinde son derece olumsuz bir anlam yüklenmiştir. Bu nedenle, yakın zamanlarda, Çingeneler'in de kendilerini Roman olarak adlandırmayı tercih ettikleri görülmektedir. Bunun önemli bir nedeni Türkiye Çingeneleri'nin önemli bir kısmının Trakya kökenli, Bulgaristan ve Romanya'dan göç etmiş topluluklar olmalarıdır. Çingeneler, Roman tanımının dışında, icra ettikleri mesleklerle de anılmaktadırlar: Tarlabası'nda sıklıkla "müzisyen", "klarinetçi", vb. tanımlara rastlanmaktadır. Bunlar, meslek adlandırması olduğu kadar örtük etnik tanımlardır. Kürtler ise, onları siyasi arenada temsil etme gayretinde olan bir siyasi partinin (Demokratik Toplum Partisi-DTP) ilçe merkezinin mahalleden bulunmasıyla görünür hale gelmektedirler. Bu görünürlük, özellikle Kürtler'in ticari etkinliklerinde, duvarlardaki afişlerde, ulaştırma şirketlerinin öncelikli sefer yaptıkları yerlerde, sokakta düğün organizasyonlarına ve bizatihi Kürt dilinin kamusal alanda kullanılmasına yardımcı olmak şeklinde sağlanmaktadır. Güneydoğu illerinden göçen bu nüfus, büyük oranda inşaat ve tekstil sektörlerinde geçici işçilik ile seyyar satıcılık yapmaktadır. Bazı örneklerde çok kalabalık olabilen aileler, çocuklarını çalıştırabilmektedirler. Çocuklar, çoğunlukla Mardinliler'in uzmanlaşmış bir işkolu gibi düşünülebilecek olan midye dolma satıcılığı işini yapmaktadırlar. Bununla birlikte, çocuk emeğinin bu şekilde kullanılmasının git gide daha fazla denetime tâbi olmaya başladığının da altını çizmeliyiz.

Hangi grup söz konusu olursa olsun, sonuçta Tarlabası'ndaki toplumsal sorunların bu güncel etnikleştirilmesi karşısında temkinli olmak gerekmektedir. Diğer yandan, etnik etkenin varlığını da fazla abartmamak gerektiği kamsındayız. Zira, 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nin sonuçlarına göre, yalnızca bir mahallede bağımsız Kürt aday başta gelmiştir (Çukur; Bk. Tablo 1). Belli ölçüde istikrarlı bir yaşama geçmiş, yerleşmiş ve seçmen olarak tanınmış olsalar da, bölgedeki Kürt varlığı, kamu hizmetleri açısından (bununla birlikte Polis tarafından öyle olmayan bir şekilde) görünmez bir dolaşımcılar bütünü olarak algılanmaktadır. Bu da, Tarlabası'na bazan hiç nüans gözetilmeden atfedilmiş Kürt karakterini görelileştirme gereğini yönlendirmektedir (Pérouse, 2007).

Tablo 1. Tarlabası'nda 22 Temmuz 2007 Genel Seçimleri'nin Sonuçları.

Mahalle	Baskın Oran (bağımsız sol)	Doğan Erbaş (Kürt-yanlısı bağımsız)	MHP	CHP	AKP	Geçerli oylar
Çukur	%0,6	%45,26	%7,87	%10,79	%23,68	1575
Bostan	%0,6	%14,8	%13,8	%11,6	%36,1	1554
Kalyoncukulluğu	%2,36	%18,48	%10,77	%16,09	%37,51	1466
Şehitmuhtar	%2,46	%18,93	%12,43	%16,27	%33,77	903
Bülbül	%1,5	%24,9	%9,4	%13,5	%35,2	1663

Kaynak: www.ysk.gov.tr

Tarlabaşı, aynı zamanda, İstanbul'a ilk göç dalgalarıyla gelen eski göçmenleri de barındırmaktadır. Bu nüfusun önemli bir kısmı Kayseri'nin Develi ilçesi kökenlidir. Ayrıca Erzincan ve Niğde kökenlilere de rastlanmaktadır. İlk dalga göçmenleri, büyük oranda, 1955-1964 yılları arasında Rumlar'ın göç etmeye zorunlu kalmalarının ertesinde, onların boşalttıkları alanları doldurmak suretiyle yerleşenlerden oluşmaktadırlar. Bölgedeki görüşmelerimizde üzerinde anlaşılmış bir durum net olarak ortaya çıkmaktadır: Rumlar'ın iki büyük dalgada bölgeyi terk etmeleri ile bölge nüfus yapısı açısından tamamen yenilenmiştir.

Bu durum, Tarlabaşı'nın, aynı zamanda toplumsal ve nicel anlamda en büyük, en şiddetli nüfus kopuşlarının da yaşandığı bir bölge olduğunu anlatmaktadır. Eskiler (Çingeneler, Türkler) ile yeniler (Güneydoğu Anadolu Kürtler) arasında gerilim ve yine eski sakinlerin önyargılarının olduğunu da tespit edebiliyoruz. Bu gerilim "eski" ve "yeni" sakin olmakla ilgilidir ancak dışarıya çoğu kez yanlış olarak etnik görüntüyle yansımaktadır:

"Ben burada yaşamaktan hiç memnun değilim. Babamın işi olmasa bir an önce memleketim Bursa'ya giderim. Şimdi bu Doğu'dan gelenler... Mesela Doğu'dan gelenlerin şöyle bir düşüncesi olur... Ben ayırım yapmıyorum mesela şu arkadaşım da Doğudan geldi. Mesela İzmir ya da ne bileyim Ankara'dan gelen kişi çalışıp iş bulmak için geliyor. Ama Doğudan gelen hiç öyle değil. Yani ben kolay yoldan nasıl parayı bulurum ya da nasıl bir işte çalışıp çarparım bunu düşünüyor. Bence bu konu Doğuda bitiyor" (İhsan, 17 öğrenci).

Nihayet, Çingene ve Kürt nüfusunun yoksulluğuna ek olarak, Tarlabaşı'nı toplumsal temsiller alanında marjinal bir konuma iten önemli unsurlardan bir tanesi de, bölgenin bulvara olan yüzü ile ona dik konumdaki sokaklarda yaygın olarak görülen fuhuş etkinlikleridir. Bölge, kısmen bu duruma bağlı olarak, travestilerin, görece en rahat ettikleri yerleşme alanlarının başında gelmektedir. Nitekim, toplumsal temsillerde bir geçiş mahallesi olarak algılanan Tarlabaşı'nın fizikî anlamda belirgin bir kentsel yalıtıma mâruz kalması da, 1986-87 yıllarında açılan aynı adlı bulvarın inşasıyla ortaya çıkmıştır. Ayrıca, zor kullanılarak marjinal sâkinlerinden temizlenen ve Boğaz manzaralı konutlarıyla önemli bir rant kaynağı oluşturan Cihangir'deki emlak piyasasının yükselişi de Tarlabaşı'ndaki yalıtımın nedenleri arasında sayılabilir; çünkü kiralarn kısa sürede yüksek düzeylere fırladığı Cihangir'in değerlenmesi, burada ekonomik bir anlamda Tarlabaşı üzerine kapanma sonucunu doğurmuştur. Bir semtin *nezihleştirilmesi* bir diğerinin olumsuz damgalanma aracılığıyla marjinalleştirilmesi pahasına gerçekleşmektedir. Dışarıdan gerçekleştirilen damgalama bazı semt sakinleri tarafından da kabullenilmiş ve neredeyse haklı bir yargı olarak görünmektedir. Doğma büyüme Tarlabaşılı olan Erhan bu konuda şöyle düşünüyor:

"Ya aslında açıkçası Tarlabaşı'nda oturmaktan memnun değilim çünkü burası... Ne bileyim... Kötü olaylar falan gözüküyor ama çevremizdeki insanların bir suçu yok, yani çevremizdeki kişiler düzgün ama bazı kötü insanlar var, onları görenler de burayı kötü zannediyor. Burada 12-18 yaş arası çocuklar tehlikede. Sokakta biri uyuşturucu almış sana bıçak çekiyor ya da arkadaşların kötü şeylere bulaşmış, seni de oraya çekmeye çalışıyorlar. Konum olarak, ne bileyim işe gitmek olsun ya da bir yere gitmek falan... Bu bakımdan güzel bir yer. Fakat çok yapılandırma gerekmede bence. İnsanların biraz daha farklılaştırılması gerekmede. Böyle eğitim Toplum Merkezleri açılmalı. Benim düşüncem bu..." (Erhan, 18, öğrenci).

Mahalleli Ol(ama)ma

Tarlabaşı'nda yapılan görüşmelerde çeşitli tehlikelerden bahsedildi. Bu yaşanan tehlikeler olduğu gibi özellikle mahalleye yeni gelenlerde çevrede yaşayanlardan duyulan tedirginlik olarak da görüşmelerde dile getirildi. Bu konuda şu iki görüşme alıntısı açıklayıcı olacaktır:

"Ben buradan pek memnun değilim. Çok arkadaşım yok, kendi insanlarımız hemşerilerimiz. Değişik insanlar var önünü kesiyor bıçak çıkartıyor" (Gürhan, 15, öğrenci).

"Ben 2 yıldır burada yaşıyorum daha önce Tokat'taydım. Bizim Tokat'ta yoldan geçerken kimse kimseye bir şey demez. Ama burada adamın biri tesadüfen geçerken bir şey diyor cevap veremiyorsun. İyi değil burası hiç güzel değil. Sokakta pek gezmiyorum evden işe gidiyorum o kadar. İstiklal caddesine yakın bir yerde temizlik yapıyorum. İstanbul güzel de Tarlabaşı güzel değil. İstanbul'un başka yerlerini seviyorum" (Yasemin, 21, evli, işçi).

Merkezdeki konumundan dolayı bazı Tarlabaşı sakinleri kendilerine sunulan erişim olanaklarını en iyi şekilde kullanırken, diğerleri yararlanabilecekleri erişim olanaklarını yeterince iyi değerlendirememektedirler. Bu bölgede geçmişi eski bir mahalle hayatı dolayısıyla mahallelilik vardır. Ancak mekânla ilişki kurmakta zorlanan, mekânda iğreti duran mekânın imkanlarından faydalan(a)mayanlar da çoktur. Bu bağlamda mahallede sadece ikamet eden / mahalleli olan ayrımı gözlemlenmektedir. Mahallede yaşayan herkes kendini mahalleli hissetmemektedir.

Bölgeye yakın canlı ve eğlenceli mekânlar hakkında Tarlabaşı'ndan bir genç şöyle diyor:

"Canım eğlenmek isterse, birkaç adım ötede Taksim var ve İstiklal Caddesi'nde aradığım her eğlenceyi bulurum."

Tarlabaşı gençliği dünyaya açılma aciliyetini hissetmiyorlar çünkü onlar zaten *dünyanın* yanı başında durmaktadırlar. Tarlabaşı'nın her tarafı turistik, simgesel, tarihi, ekonomik ve ticari anlamda 'canlı ortamlar'⁹ tarafından çevrili Hiçbir yere gitme gereği hissetmiyorlar; çünkü onların da bildiği gibi, yaşadıkları yer kentin göbeğidir.

Tarlabaşı, bir çeşit kentsel ironi gibi, metropoliten dokunun en merkezî noktasında, ticarî ve simgesel bakımdan en hareketli bölgenin kalbinde yer almasına karşın, diğer varoş bölgelerine oranla belki en yoğun dışlanmayı yaşamakta olan bölgedir. Bu örnekte de görüldüğü gibi "çeper"de olma "çevresellik", günümüzde yalnızca mekânın ve bunlara bağlı kaynak yeniden dağılımının cinsinden ifade edilemez; belli bir az gelişmişlik, kentsel kaynaklardan az beslenme olgusuyla iç içe olduğu görülmekle birlikte, aynı zamanda bir simgesel alan yaratımı ve bunun içselleştirilmesi ile de yakından ilgilidir. Nitekim, *iç varoş* olarak da adlandırılabilir bu kent merkezindeki mahrumiyet durumu, kaynak eksikliğine bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda, barındırdığı insanların nezdinde oluşan *simgesel engel* özelliğiyle de belirlenmektedir. Bu durumun en bariz bir şekilde, kentin merkezindeki Tarlabaşı bölgesinde gözlemlenmesi, çevre kavramının yalnızca

9 Pascal Chantelat, Michel Fodimbi ve Jean Camy'nin (1998) tanımına göre 'canlı ortamlar'a yönelmek, olağandışı bir yer değiştirme, ötekilik deneyimi ve dünyaların müphemliğini (Sennett, 1992) barındıran, (Simmel'ci anlamda) bir serüvendir.

dışarıdan değil, içeriden de algısal, zihinsel ve simgesel olarak nasıl inşa edildiğini göstermiştir. Bu konuda semtte ve İstanbul'a yeni yerleşen bir genç kadının söyledikleri açıklayıcı olacaktır:

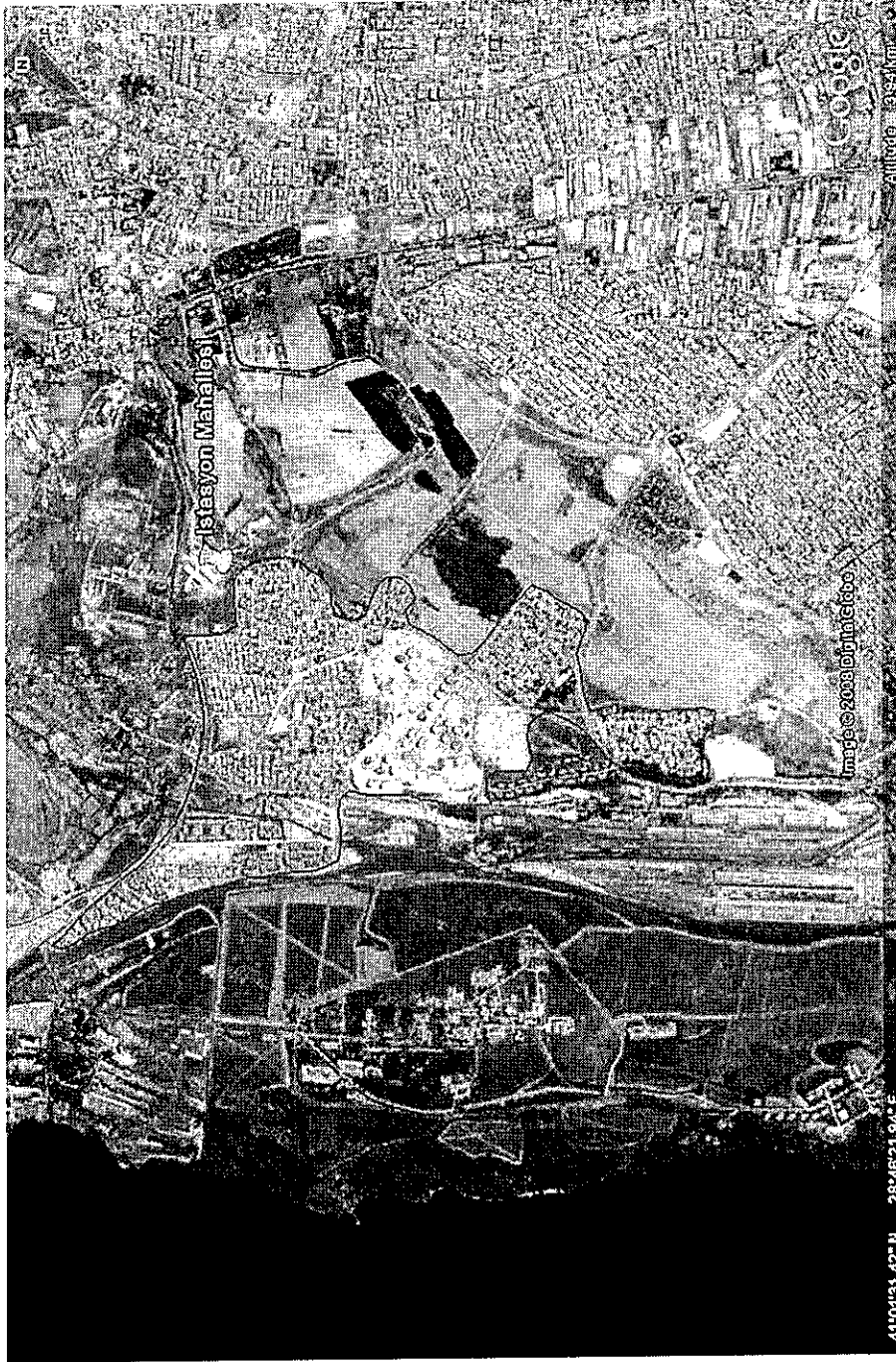
“Buraya geleli bir 1 yıl oldu ama hiç sevemedim. Burası berbat bir yer çevre olarak, yapı olarak, insan olarak... Hiçbirine alışamadım, ısınamadım yüzlerine, tiplerine. Pek de iyi insanlar oldukları da söylenemez. Sokağa hiç çıkmam 1,5 aydır ilk kez bugün çıktım. Ne bileyim insanlar rahatsız edici, hiçbiri arkadaş gibi değil. İstanbul'a alıştım İstanbul güzel ama burayı sevmedim. Bir an önce kurtulmak istiyorum” (Çiğdem, 18, ev kadını).

Kentin tarihsel, simgesel ve işlevsel merkezlerine uzaklık anlamındaki coğrafi çevre ile bu merkezlerin ortasında konumlanmasına karşın benzer bir dışlanmışlık hissini deneyimlendiği çevre arasında büyük benzerlikler ortaya çıkmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında, kentlilik, yalnızca kentin kaynaklarına yakınlıkla ifade edilemez; kentin kaynaklarını kullanabilme beceri ve bilgisinin edinilmesini, diğer bir deyişle bir çeşit kentlilik kaynakları kullanma kılavuzuna sahip olma durumudur. Eğer kentsel aktör, böyle bir bilgi ve beceri düzeyine sahip değilse veya yeterince sahip değilse, kentsel dokunun tam ortasında da konumlanırsa, mutlak bir çevre olan ruh halini deneyimleyecektir. Olanaklardan yararlanabilenler ise merkezi konumda olmayı merkezdeki varoşta bulunmaya rağmen olumlu görebilmekteler:

“Ben bu mahallede yaşamaktan memnunum. Nedenlerine gelince birincisi İstiklal caddesine çok yakın, yani Beyoğlu'na, eğlence yerlerine. Çok merkezi bir yerde oturduğumu düşünüyorum. Hastane elimin altında acil bir durumda hastanede yaralarımı tedavi ettirebilirim. Merkezi bir yerde oturduğum için Tarlabası'nda oturmaktan memnunum”. (Ahmet, 18, müzisyen).

İstasyon Mahallesi: Parçalı ve Çatışmalı Varoş

Harita 3. İstasyon Mahallesi.

Kaynak: Google Maps @ 2008.

İstasyon Mahallesi, yakın zamanda kurulmuş olan bir mahalledir. Avrupa yakasının güneybatısında, banliyö treninin son durağından on beş dakika yürüme mesafesindedir. Bu bölge kentin ikincil merkezlerine iki otobüs ve iki minibüs hattıyla bağlanıyor; ancak Taksim, Eminönü veya Mecidiyeköy gibi kentin birçok merkezi noktalarına bağlanmıyor. Bu, alanın çok-kutuplu niteliği tarihini de yansıtıyor. Belediyenin etrafını kapsayan *eski* merkez, 1950-60'lara dayanıyor. Bu kentleşme çekirdeği net bir biçimde Bulgaristan ve Eski Yugoslavya vatandaşlarının göçüne bağlanabilir. Diğer iki alan 1980 yıllarına dayanıyor ve Karadeniz'den gelen göç dalgasıyla ilişkili. Bu iki bölge, çok yakın bir zamana kadar tarım alanlarıyla açıkça ayrılıyorlardı. Aralarında kalan açıklığın, apayrı türde bir yapı tarafından işgal edilmesiyle bu iki bölge buluşmuş oldu. 1960'larda Fransada yapılmış olan *siteleri* andıran ve 13 katlı kırk civarı apartmandan oluşan bu yeni yapı alanına, belediyenin yıkılmış olduğu 10 km. ötedeki gecekondualarda yaşayanlar yerleştirildi. Kurumsal bir toplu konut politikası dâhilinde 2007 yılı başından itibaren satışa sunulan 2000 daireye yeni haneler yerleşti.

İkinci tür varoş örneğimiz olan, Küçükçekmece ilçesine bağlı, Halkalı'nın bölgesindeki İstasyon Mahallesi mekânsal olarak son derece belirgin bir biçimde parçalı bir mahalledir. Diğer iki sahamızda farklı biçim ve düzeylerde olduğu gibi, İstasyon Mahallesi'nde de bir tanım sorunu mevcuttur. Zira, adını Sirkeci Halkalı banliyö tren hattının son durağından ötede konumlanıyor olmasından alan mahalle, kentsel yapılaşma anlamında olduğu kadar nüfus yapısı bakımından da heterojen bir doku arz etmektedir. İstasyon Mahallesi'nde en azından üç alt-birim saptayabiliriz: (1) Güneyde, garın üzerinde Devlet Demir Yolları lojmanları ve Taştepe adı verilen bir bölgede, eski bir merkezi çekirdekten dönüşmüş eski gecekondu, *apartkondu*; (2) çok yakın zamanda inşa edilmiş toplu konut bölgesi (inşaat 2005'te başlamıştır); (3) ve en kuzeyde, az veya çok yataylaşmış *apartkondu*, daha eski bir gecekondu bölgesi.

Kalabalıklaşmanın evreleri, toplumsal dokunun heterojenliğini ölçme olanağını vermektedirler. 1940'da, Halkalı'nın tamamı (daha önce anılan üç mahalle), yalnızca 380 kişiyi barındırmaktaydı. Beklentiler 27.000 civarında kalacağı yönüdeyken, 2008'de nüfusun 70.000'den fazla olduğu düşünülmektedir. İlk dalga göçmenler 1950-60'lı yıllarda Bulgaristan ve Bosna kökenliler olmuştur; bu katmana, Trakya kökenli ve Karadeniz'den göçen (daha ziyade Sinop ve Trabzon) bir dalga eklenmiştir. Bu ilk dalgaların ardından, bir iç Anadolu (Doğu İç Anadolu) ve özellikle Kuzey-Doğu Anadolu göçmenleri gelmiştir. Bu çoklu yapı, 2007 Şubat'ından bu yana, Ayazma ve Tepeüstü mahallelerindeki gecekonduların yıkılması nedeniyle taşındırılan/yeniden yerleştirilen ailelerin TOKİ bloklarına yerleşmeye başlamaları ile yeni bir yön kazanmıştır. Ayazma ve Tepeüstü, Küçükçekmece'deki kentsel dönüşüm siyâsası uygulamalarının ilkinin oluşturmaktadırlar. Ayazma ve Tepeüstü mahallelerinden gelen aileler, 55 bloğun bir kısmına yerleştirilmişlerdir; onların gelişi, bölgede bir rahatsızlığın da başlangıcını oluşturmaktadır. Zira, bu yeni sâkinler rahatsız edici olarak algılanmaya başlamışlar, ekonomik (yoksullar), kültürel (geri kalmışlar), siyasî (bölücüler), ahlâki (şerefsizler) ve asayişe değin (hırsızlar) birçok damgalanma ve ötekileştirme biçimine mâruz kalmışlardır.

Tablo 2. Yukarı Ayazma'dan gelen 59 ailenin Mayıs 2002'deki kökenleri
(Bezirgânbahçe'ye geçmeden önce) Kaynak : Jean-François Pérouse, kendi araştırması.

Köken ili	Aile sayısı
Erzurum	33
Siirt	9
Gümüşhane	7
Bitlis	5
Bingöl	3
Van	1
Adıyaman	1

Dolayısıyla İstasyon Mahallesi, sıfırdan oluşturulan bir yapay yerleşim alanı olarak, kentsel dönüşüm projelerinin nesnesi değil sonucudur: Başka enformel yapılaşmaların dönüştürülmeleri ile açığa çıkan nüfusun iskân edildiği bir bölgedir. Mekânsal yabancılaşma, damga ve çatışma süreçlerini yaşamaktadır. Gecekonducuların Türkiye'ye özgü bir formu olduğu enformel mahallelerde yaşayanlar kendi konutları inşa ederek, bu konutların yasallaştırılması ve altyapı hizmetlerine kavuşması için birlikte mücadele vererek mekânla güçlü bir ilişki kurmaktadırlar. Bu anlamda enformel yerleşimler ile sosyal konut bölgeleri arasında büyük bir fark mevcuttur. Bu önemli fark Fransa'da sosyal konutlar (HLM) ile teneke mahalleleri karşılaştıran çalışmalarda açıkça belirtilmiştir. Bu konuda Abdelmalek Sayad, Nanterre hakkında yazdığı metinde sosyal konutlarda yabancılaşma, tüm olumsuz altyapı koşullarına karşın teneke mahallelerde ise yaşayanların mahalleye güçlü bağlarını tespit etmiştir. Sayad bu farkı şöyle betimler:

“Eğer teneke mahalle bir ‘Arap konutu’ olarak görülüyorsa bunun nedeni Araplar tarafından kendileri için inşa edilmiş olmasındandır, teneke mahalledeki konutu ikame için yapılan konut ise bir Arap Konutu değil, ‘Arap için yapılmış konut’tur” (Sayad, 1995:103-125).

Yine Claude Pétonnet de sosyal konutlara yerleştirilen eski teneke mahalle sakinlerindeki komşuluk dayanışması yoksunluğunun ne kadar etkili olduğunu tespit etmiştir (Pétonnet, 1979).

İstasyon Mahallesi içinde TOKİ Bezirgânbahçe Konutları, bu açıdan bakıldığında, en istenmeyen unsurlar en uzağa fırlatılarak, düzenli bir şekilde istiflendiği bir alan gibidir. İnsan değişkenini en az dikkate alarak inşa edilmiş TOKİ konutları, bu özellikleriyle bir yığılma izlenimi uyandırmaktadırlar. Bu görünümüyle toplu konut projeleri, içerdiği insan ve onun toplumsal çevresinin doğal gereksinimlerini, kültürel özelliklerini denkleme katmayan salt fizikî çözümler olarak ortaya çıkmaktadırlar. Mekânın böyle teknisyen ve steril bir bakışla düşünülmesi, içinde yaşayan insan gruplarının hissiyatı göz önüne alındığında, zararlı da olabilen bir girişimdir. Bunun üzerine bir de yapı kalitesi, sakinlerin ekonomik koşullarını uzun bir süre zorlayacak olan ev taksitleri ve bazı teknik sorunlar da eklendiğinde özellikle başlangıç döneminde site hayatı rahatsızlık verici olabilmekte, bazı görüşmecilere göre kentsel dönüşüm nedeniyle terk etmek zorunda kaldıkları gecekondu hayatı tercih edilir olmaktadır:

“Bence buranın övülecek hiçbir tarafı yok. Milleti kandırıp getirdiler borcun altına soktular. Herkes mağdur durumda. İlk girdiğimizde daireler dökülüyordu 1 ay boyunca tamirat yaptık. Oturduğumuz yerde kanalizasyon boruları falan hep tıkalıydı, evler kokuyordu. Öyle kötü bir durumdu ki kimisi kapısını kimisi musluğunu değiştirmek zorunda kaldı. (Ayşe, ev kadını, 25).

“Memnun olunacak yer değil. Burada insanların nasıl yaşadıklarını görüyoruz, nasıl yaşadığımızı biliyoruz. Bir sürü başka site gördüm. Mesela Başakşehir’le burası kıyaslanırsa burası site olarak geçmez. Hayatta geçmez. Çünkü düzenli yapmamışlar. Etrafa baktığımızda her taraf kırsal, hiçbirşey ekilmemiş. Daha yeni yeni ağaç ekiliyor. Binalar çatlak, bazı evlerden su damlıyor alt katta oturanlar rahatsız oluyor. Hiçbir şeyi düşünmeden yapmışlar. Bilmiyorum artık ne biçim bir iş? Nasıl bir şey yapmışlarsa... Biz mecburuz burada yaşamaya başka bir yerde yaşayamayız. Kötü bir yer yapmışlar. (Fadime, ev kadını, 28).

Görsel 1. Beşiktaş TOKİ Evleri 2008,

Kaynak: Ali Ergur, Hakan Yücel, Joël Meissonnier, Jean-François Pérouse, Seçil Doğuç, *Kentsel Çevre Bölgelerindeki Gençlerin Kimlik Araçları Olarak Mekânla İlişkilene, Boş Zaman Değerlendirme ve Teknoloji Kullanımı*, TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K323, Ocak 2009.

Damgalanma ise, belirgin bir gerilim hattı olarak bölgeyi eski sâkinler ile Beşiktaşlılar arasında yarılmış hale getirmektedir; karşılıklı dışlama, ama özellikle, TOKİ konutlarında oturanların sert bir şekilde ötekileştirilmesi, çarpıcı bir şekilde gözlemlenmektedir. Tarla başında daha düşük

yoğunluklu olarak gözlemlenmiş olan bölge içi karşılıklı ve genellikle etnik-temelli veya gerekçeli dışlama/damgalama eğilimleri, İstasyon Mahallesi'nde doruk noktasına ulaşmıştır: Eski Mahalle dokusunu oluşturan küçük alt-bölge ile Bezirgânbağçe arasında, bütün temaslarımızda sarhi olarak gözlemlenebilen bir gerilim söz konusudur. Bunun yalnızca, söylem ve imgelem düzeyinde kalan bir gerilim olmadığı, sıklıkla simgesel veya fizikî şiddet kullanımına dönüşen bir çatışma odağı olduğu anlaşılmıştır. Bu konuda Bezirgânbağçe'de bir öğrenci genç kadın şöyle diyor:

"Burada 4. sınıf insan muamelesi yaşıyoruz. Niye 4. sınıf insan muamelesi yaşıyoruz? Binaların sıvası dökülüyor orası bir gerçek ama asıl sorun burada hiçbir sosyal aktivitenin olmaması. Bir de burada hayat biraz daha pahalılaştı. Arkadaşlarımın çoğu okulu uzatmak zorunda kaldı çünkü ebeveynler okula gönderemiyor, işe vermek zorunda kalıyor. Parasızlık nedeniyle hiçbir yere gidemiyorsun. Yan mahallede de gidemiyorsun zaten kavga edeceksin. Burada bir de dışlanma sorunu var. Çevredeki yerleri kullanamıyoruz otomatikman kavga ediyoruz. Dışlanma sorunumuz var. Ayazma niye güzeldi? Çünkü orada bir sahamız vardı, sosyal açıdan birşeylerimiz vardı. Bizi dışlayan hiçkimse yoktu çünkü kendi kendimizeydik. Buraya gelenlerin çoğu da evini satıp gitti. İnsan kalmadı. İnsanlar Ayazma'dan kovuldular burada da yaşamadılar. Hal böyle olunca burada yaşaması çok güç" (Ayşe, 18, öğrenci)

Ayazma, sözcüğün olumsuzlayıcı özellikleri göz önünde tutularak bir varoş olarak adlandırılabilir. Bu bakımdan, İstanbul'un tam anlamıyla diğer yüzü ve çarpıcı bir sefalet olarak gözlemlenmiştir. Ayazma'yı ilk nitelendirme biçimi, dışarıdan bakıldığında, ona İstanbul'un kayıt-dışı bir mahallesi olarak bakmayı gerektirir; böyle bir nitellemenin bir takım temelleri olduğu bir gerçektir. Mahalle'nin iç kullanım ve pratiklerinin sınırları içinde, Ayazma, 1.500-2.000 haneyi bir araya getirmekteydi. Dolayısıyla, Ayazma, tam anlamıyla adı olmayan bir kenar semti. Eğreti bir yerleşim olarak Ayazma, TEM boyunca uzanan ve esas itibarıyla gecekonduardan oluşan bir bölge idi. Ayazma'da oturan pek az kişi kayıtlı ekonominin bir parçasıdır; büyük çoğunluk ne iş güvencesine ne sosyal güvenceye sahiptir. Kaza veya hastalık durumunda, Ayazma'da oturanlar tamamen güvence-dışıydı. Eski Ayazmalılarının oturduğu bölge İstasyon Mahallesi'nde, beton toplu konutlar ve onların yeni sakinleri, daha eski sakinler tarafından parmakla gösteriliyorlar:

"Orası kötü kokuyor, gitmek istemiyoruz.", "Nüfus çok değişti. Seçim günü MHP'lilerle DTP'liler arasında sokak kavgaları oldu."

TOKİ konutları 55 bloktan oluşmaktadır bunun 25-30 kadarı kentsel dönüşüm nedeniyle evleri yıkılmış olanların oturduğu binalardır; diğerlerinin ise bir kısmı (6 blok) emniyet mensuplarına ayrılmıştır. Kalanlarında ise bireysel yerleşimlerin olması beklenmektedir. Diğer binalar da yerleşime açıldığında, daha karmaşık bir toplumsal yapı oluşacaktır. Bu değişimin TOKİ konutlarında yaşayanlar için dışarıdan gelebilecek olan tehdide karşı bir güven ortamı yaratması mümkün olabileceği gibi, içeride bir gerginlik üretmesi de söz konusudur. Ayazma kökenli site sakinleri için Doğulu olmaları, bu bağlamda, çok daha hissedilir ve sorun oluşturur hale gelmiştir. İçeride sitenin diğer sâkinleri (kentsel dönüşümüne ayrılmamış kalan 25-30 bloğun sâkinleri) ve öte yandan yakın çevre mahallelerdeki "eskiden beri" oturanların varlığı, davranışları, bazen somut olarak kendileriyle ilişkilendirme biçimleri, günlük yaşamda Ayazma'lılara farklı olduklarını ve pek istenmediklerini sürekli hissettirmektedir.

TOKİ evlerinde yaşayan gençlerle mahalleli gençlerin ilişkileri gerilimlidir. Bize aktarılan birçok fiziki ve sözlü saldırı örnekleri bulunmaktadır. Bu nedenle TOKİ evlerinde oturan bazı aileler, sadece genç kızlarını değil erkek çocukları da gerekmediği sürece evden çıkartmamaya özen göstermektedirler. Aslında tehdit algısı iki yönlüdür: Bir yandan kendilerini istemediklerini düşündükleri mahalleli den çekinmektedirler, diğer yandan farklı bölgelerden gelen ve karışık bir şekilde binalara yerleştirilen TOKİ evleri de sakinleri de bir tehdit algısına neden olmaktadır. Dolayısıyla parçalanmış mahallenin içindeki site de parçalıdır.

Site bölgesi Bezirgânbağçe'de hiçbir aidiyet duygusunun gelişmemiş olduğunu rahatlıkla belirtebiliriz. Yeni gelenler, kendilerini hâlâ çevrelerine yabancı hissetmektedirler. TOKİ konutlarına yerleştirilmiş olmak, bir çeşit atılma etkisi doğurmak yanında, aynı zamanda, eskiden ait olunan ve aidiyet duygusunun kuvvetli olduğu yerden (örneğin Ayazma Mahallesi) koparılıp alınmış olma izleniminin de şiddetle deneyimlendiği bir simgesellik taşımaktadır. Bu noktada, düzensiz kentleşmenin ürünü olan enformel yerleşmelerin tasfiye edilip sâkinlerinin, planlı konut alanlarına taşınmasına dair kararın, tamamen teknik bir mesele olarak tasavvur edilmesinin travma yaratıcı sonuçları açıkça gözlemlenmektedir:

“Bizim geldiğimiz yerde su sorunu vardı, elektrik sorunu vardı, çevre sorunu vardı. Buraya geldiğimizde o sorunlar bitti. Ama orada hep beraberdik, buraya geldiğimizde ise çevremizle sorunlarımız başladı. (Emin, 17, öğrenci)

Nihayet, görüşmelerimizde de birçok kez altı çizildiği gibi, toplumsallaşmada ve aidiyet hissini biçimlenmesinde belirleyici olan, fizik çevreden ziyade ilişkisel çevredir. Hatta fizik çevre, çoğu zaman unutulmakta, bazen yüceltilmektedir:

“Önemli olan arkadaşlarla olmaktır.” Diğer bir deyişle, Ayazma'dan çıkarılmış olanların tek tesellisi, arkadaşlarından ayrılmamış olmaktır. demektir “Ben burada oturmaktan memnun değilim. Benim için burada oturmanın tek güzel yanı hep beraber olmamız. Yan taraftaki Yenidoğan Mahallesi bizi istemedi ama biz yine de onlara karşı birlik olarak karşı geldik. Bu taraf bizi istemedi bu tarafa da karşı geldik. Biz amacımıza ulaştık. Bizim kimse bulunduğumuz yerden uzaklaştıramıyor”. (Solmaz, 27, ev kadını).

Saha araştırmasında site hayatının getirdiği bazı kolaylıklar ve bunların olumlu etkisi de görüşmeciler tarafından dile getirilmiştir. Çamur sorunun olmaması, merkezi ısıtma, toplu taşıma araçlarına ulaşmada kolaylık vs. gibi modern site hayatının getirdiği kolaylıklara verilen önem üzerinde de durulmalıdır. Dolayısıyla mekân olarak mahalleyle bütünleşmeden söz etmek güç olsa da siteyle bütünleşmeden, hatta özdeşleşmeden söz edebiliyoruz:

“TOKİ'de yani bu sitelerde yaşamak daha iyidir. Sosyal olarak spor yapılacak alan olarak... İlk başta spor aletler falan yoktu ilk taşındığımızda, herşey zamanla oldu. Örneğin başta boş alanlarda oynuyorduk, şimdi saha var. Spor yapılacak yer yoktu, spor yapılacak yer yapıldı. Demek istediğim burada yaşamak daha güzel. Bazen hayat sıkıcı oluyor, bazen zor oluyor ama yine de burada yaşamak güzeldir. Ortam olarak emin”. (Ahmet, 17, öğrenci).

“Gazi”: Bütünleşik Varoş, Damgalanmış Mahalle

Harita 4: Gazi Mahallesi.

Kaynak: Google Maps @ 2008.

Bugün Gazi olarak adlandırılan bölge, idari anlamda bir birime tekabül etmemektedir. Nedenleri sorgulanabilecek bir dizi bölümlenme sonucunda dört mahalle oluşmuştur. Tarlabası'nda olduğu gibi, resmî adından ziyade, o başlık altında genel olarak ve özelde o bölgede yaşayan insanların algılama kalıpları içinde yer aldığı şekliyle mahalle imgesini temel almayı tercih ettik. Bu nedenle,

'Gazi Mahallesi' adlandırılması altında, halen dört mahalleden oluşan bölgenin tamamını veya kabaca eski Gazi Mahallesi'ni inceleme nesnesi yapmayı tercih ettik. Çoğu kişi için 4 mahalle tek mahalle olarak görüldüğü gibi apartkondu mahallesine dönüşmesine karşı yer yer klasik gecekondular mahallesi görünümünü sürdürmesi ve çevresindeki yeşil alanlar mekânı sevdirmektedir. Ele alınan 3 bölge içinde mekânsal aidiyetin en güçlü olduğu mekânsal yabancılaşma ve mahalleden çıkma isteğinin marjinal düzeyde kaldığı tek bölge burasıdır:

"Burada hem akrabalarım var hem benim gibi düşünen insanlar var. Ayrıca fazla kalabalık değil. Kendimi memleketimde gibi hissediyorum çünkü bazı yerlerde bizim köyümüz gibi yeşillikler var. Başka yerlerde bunları bulamazsın. Baraj kenarına hep gidiyorum köpeğim var onu da orada dolaştırıyorum" (Erhan, 17 öğrenci).

Her biri 15.000-20.000 nüfusa sahip, Gazi, Zübeyde Hanım, 75. Yıl ve Yunus Emre mahalleleri bir bütünün parçaları, sosyolojik anlamıyla tek mahalle olarak ele alınmalıdır. Fazla hızlı ve keyfi olarak çizilmiş yeni mahalle sınırları her türlü ciddi karşılaştırmayı olanaksız kılmaktadır. Gazi için temin edilen nüfus verileri, Gazi'nin 1984'te Zübeyde Hanım Mahallesi'ni yaratmaya yönelik bölünmesini dikkate almamaktadırlar. Bu dört mahalle, 2008 Mayıs'ından itibaren Gaziosmanpaşa İlçesi'nden, Sultangazi adında yeni bir ilçenin çekirdeğini oluşturmak üzere ayrılmışlardır. Bu karar, Gazi'de oybirliğiyle desteklenmemektedir. Bazı sâkinler, bu kararı simgesel ve siyasî anlamda bir çeşit dışlama olarak algılamaktadırlar.

Gazi, kentin batı tarafının görece yakın çeperinde yer alan, Tarlabası'na göre daha yakın bir zamanda kurulmuş bir bölgedir. Toplu ulaşım hizmetlerinden ortalama düzeyde yararlanır; önemli merkezlere otobüs hatları (Taksim, Eminönü) ve ikincil merkezlere birçok minibüs hattı hizmet vermektedir. Başlangıçtaki mahallenin yakın zamanda idari olarak daha küçük beş birime ayrılması bölerek yönetme mantığına dayanmaktadır. Aslında, Gazi "kurtarılmış bölge" diye ünlenen yerlerin arketipini oluşturmaktadır. Basın burayı kâh Alevî mahallesi (Yücel, 2005), kâh solcuların ya da Kürtler'in mahallesi olarak tanımlayarak damgalıyor.

Şimdiye dek yayınlanmış çalışmalar (Pérouse, 2004; Yücel, 2005) ise ardarda gelen göç dalgalarıyla buraya yerleşen nüfusların oluşturduğu bir mozaığe işaret ediyor: 1950-60 yıllarında Müslüman Bulgarlar, 1970-85 arasında köyden kente göç eden Karadenizliler ve sonrasında gelen Orta-Anadolulular. 1985 itibarıyla, beş yıldan az bir süre önce mahalleye göç edenler nüfusun çoğunluğunu oluşturmuyordu; sâkinlerin kalıcılığı süreci işliyordu. Sefalet içinde bir mahalle imgesinin uzağında, başlardaki gecekondular ve toprak yollar, yerini su, elektrik, telefon ve kimi zaman doğalgaz hatları bağlanmış olan daha yüksek apartmanlara (3-10 kat arası) ve asfalt yollara bıraktı. İsimli (ama numaralandırılmış) birkaç sokak ve genel bir tamamlanmamışlık izlenimi dışında (birçok binanın sadece temeli atılmış, diğerleri çatısız ve çimento torbaları dekorun vazgeçilmez bir parçasını oluşturuyor), artık bu 'mahalle'yi diğerlerinden ayıran bir şey yoktur. Gazi'nin taşıdığı olumsuz imajın kökeninde 1995 Mart ayındaki olaylar yer alıyor: İyi aydınlatılmamış nedenler karşısında halkın ayaklanması, karakolun yağmalanması ve birçok otobüsün yakılması on yedi kişinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Bugün halen, teyakkuz halinde isyanı bastırmak üzere zırhlı araçların geçmesine izin verecek geniş ve yeni bir yol Gazi'yi çevreliyor ve bölgenin mekânsal tanımlanışına katkıda bulunuyor.

Tablo 3. “Gazi” Bölgesi ve 2008’deki Mahalleleri.

Mahalle adı
Gazi (dar anlamda)
Zübeyde Hanım
75.Yıl
Yunus Emre

Kaynak: Ali Ergur, Hakan Yücel, Joël Meissonnier, Jean-François Pérouse, Seçil Doğuç, *Kentsel Çevre Bölgelerindeki Gençlerin Kimlik Araçları Olarak Mekânla İlişkilenme, Boş Zaman Değerlendirme ve Teknoloji Kullanımı*, TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K323, Ocak 2009.

Bu anılan dört mahalleye, kuzey-batıda Gazi’ye yapışık olan, 1995 Mart’ında ilan edilen sokağa çıkma yasağının kapsamında Esentepe de eklenebilir. Bu nedenle: İki Gazi’den bahsetmek olasıdır: Dar anlamda Gazi (kendi muhtarı olan mahalle) ve geniş anlamda Gazi mahallesi mevcuttur. Bu dört mahallenin oluşturduğu mahalle idari değil sosyolojik bir birim oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi; bir mahallenin özelliklerini belirleyen halkla mekân arasındaki etkileşimdir çünkü mahalle aynı zamanda fiziksel ve toplumsal bir alandır. Bu bağlamda mekânın etkilerinden bahsederken pek çok kavram göz önünde bulundurulmalıdır: dayanışma ve o yerle özdeşleşme ağlarına bağlı olarak çevre, yakınlık, inşa alanı, alt yapı, halkın coğrafi, toplumsal ve duygusal özellikleri... (Lupton, 2003)

Fiziki ve demografik büyümesi hızlı olan ve idari bölümlenmelere rağmen hâlâ Gazi olarak adlandırılmaya devam eden mahalleler bütünü, İstanbul’un kuzey-batısında, ikinci çevre yolu olan TEM (*Trans European Motorway*)’in ötesinde konumlanmıştır. Bu mahalleler, Mayıs 2008’e kadar Gaziosmanpaşa İlçesi’ne bağlı idiler. Böylece, Gazi’deki toplumsal-mekânsal dönüşümleri ve dinamikleri anlamak isteyecek olanların, daha başta bir dizi engelle karşılaşabileceğini belirtebiliriz.

Damga ve Sahiplenme

Gazi mahallesi dayanışmanın yüksek olduğu bu nedenle sosyolojik anlamda mahallenin güçlü bir biçimde var olduğu bir kentsel mekândır. Franck Chignier-Riboulon’a göre,

[damgalanmış] “mahallelerdeki dayanışma sadece uzamsal değildir. Dışlanma gençler için daha etkin olduğundan bu dayanışma saldırıya karşı yüksek düzeyde duyarlılık oluşturmaktadır. Bu bağlamda mahallelerde iki tür toplumsal aktörden söz edebiliriz; mahallede oturan diye isimlendirebileceğimiz mahallenin gündelik hayatına katılmayan pasif aktör ve yerel sosyalleşmenin temelinde yerini alan aktif aktör” (Chignier-Riboulon, 2000:77-79).

Gazi Mahallesi hakkında, herşeyden önce bir mitologya mevcuttur. Diğer bir deyişle, sürekli

oluşmakta olan, üzerinde anlaşılması, paylaşılan, kesintisizce yeniden üretilen ve yinelenen, felaketçilik ve sansasyon içeren, içine Türk olan veya olmayan, mahalleyi bazen hiç tanımayan kişilerin katıldığı bir anlatı olduğu söylenebilir. Bu mitolojinin ölçüleri hakkında bir fikir sahibi olmak için, Türk veya yabancı basında çıkan makalelere bir göz atmak veya İstanbullu bir taksi şoförüyle konuşmak yeterlidir. Gazi Mahallesi dendiği zaman, doğal olarak çağrışan imgeler, genellikle kavgalar, yaralanan insanlar, yanan otobüsler, gözyaşları, bitmeyen davalar, ateş edilen sokaklar, vs. gündelik basın tarafından sıklıkla yeniden üretilen basmakalıp imgelerdir. Bu mitolojya, Gazi Mahallesi'nde oturan ve bu olumsuz imgelerin zarar verdiği insanlar tarafından bile içselleştirilmektedir. Öyleyse, bu mitolojya Gazi Mahallesi'nin şöhretini oluşturan bir özelliktir; ortak söylemde başlıca üç ana eksen etrafında biçimlenmektedir:

- 1) Gazi bir Alevi mahallesidir;
- 2) Gazi bir solcu mahalledir;
- 3) Gazi bir Kürt mahallesidir.

İşte bu nedenle, [araştırmanın yapıldığı tarihte] Gaziosmanpaşa ilçesinin tamamındaki mahallelerle birçok açıdan karıştırılabilir olan Gazi Mahallesi, genellikle iki anlamlı yeriyse anılmaktadır: Bir yandan mezarlığı, diğer yandan polis merkezi. Bunlar bir çeşit *kestirme gösteren* olarak da adlandırılabilirler. Bu mantık içinde, Gazi, tehlikeli, az gidilen, peşinen damgalanan bir mahalle olarak temsil edilmektedir. Hatta Gaziosmanpaşa ilçesinin başka bir bölgesinde karışıklıklar yaşandığı zaman, basının genelinde, bunun Gazi Mahallesi'nde olduğunu yazılabilmektedir. Bu olumsuz basmakalıp Gazi imgesi ve mahallenin siyasi kimliği nedeniyle çeşitli kesimlerce baskılanması rahatsızlık nedeni olabilmektedir:

"... Bir de hep Gazi Mahallesi'nde kötü bir şey olduğunda çekiyorlar. Bir de iyi birşeyler olduğunda çekseler" (Ali, 17, öğrenci).

"Mesela geçen sene buradaki İlköğretim Okulu bilgi yarışmasında birinci oldu. Mesela ben kendim de takımda oynadığım için biliyorum Gazi Mahallesi Spor Kulübü'nde, 2 yıl üst üste şampiyon olduğumuzda gazetelere düşmedik. Otobüs göndermiyorlar bu mahalleye, gönderseler de en çürük otobüsleri gönderiyorlar. Maksat hani yakarlarsa en çürüklerini yakımlar. Yeşil otobüsler Su deposu Mahallesi'ne, Yeşilpınar'a bile var ama Gazi Mahallesi'ne yok". (Hasan, 18, öğrenci)

"Taksiye biniyoruz, Gazi'de olaylar var diye bizi mahallenin girişinde bırakıyorlar. İnsanlar korkuyorlar Gazi'de olaylar var diye. Taksi şoförü 'Benim 3 çocuğum var' deyip bizi yarı yolda bırakıyor."(Serpil, 23, öğrenci)

1995 Mart'ındaki Gazi olayı veya olayları, olumsuzlayıcı damgalama söylemi nezdinde olduğu kadar, olumsuzlayıcı aktör söyleminde de önemli bir kurucu işlev yüklenmiş durumdadır (Yücel, 2005). Damgalama bazen rahatsızlık nedeni olsa da birçok kez mahalleye bağlılığı arttırmaktadır. Birçok görüşmecimiz mahalleli kimliğini sahiplendiklerini ve dışarıda eleştirildiği durumda savduklarını ifade ettiler:

“Ben hep Gaziliyim diyorum. Bildiklerimi aktarmaya çalışıyorum, yanlış bilgileri değiştirmeye çalışıyorum. Hatta arkadaşlarımı da buraya getiriyorum göstermek için. Çok farklı düşünüyorlar. Gazi’de her gün olayların çıktığını sanıyorlar. İnsanların birbirini öldürdüğü Teksas gibi bir yer olduğunu sanıyorlar. Filmlerdeki Teksas gibi herkesin belinde silah taşıdığı ve istediği gibi her şeyi yapabildiklerine inanıyorlar” (İlhan, 20, öğrenci).

Bununla birlikte, yakın zamandaki gelişmeler, özel ve kamu girişimleri sayesinde, Gazi Mahallesi’nin kent mahalleleri hiyerarşisindeki yerinin yeniden konumlandırılmakta olduğunu göstermektedir. Bu gelişmeler, alt-yapıya erişim konusunda olduğu kadar olanaklara erişimde çeşitlilik, etkinlik tipleri ve nüfusun toplumsal profili konularında gözlemlenmektedirler. Tüketim ekonomisiyle bütünleşen Gazi Mahallesi, damgalayıcı bir söylemi de aşındırmaktadır. Birçok gence göre yeterli olmasa da bölgenin ana arterlerini oluşturan iki cadde boyunca uzanan ve gençlerin kızılı erkekli gidebildikleri kafelerin bulunması da gençlerin sosyalleşmek için dışarıyla çıkma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır:

“Küçük yaştan beri burada yaşadığımdan benim arkadaş çevrem çok geniş. Boş zamanlarımızda kafeye gidiyoruz. Canlı müzik dinlemeye mahalle içindeki mekânlara gidebiliyoruz, birbirimizin evinde toplanabiliyoruz. Dışarıdan da arkadaşlarımız geliyor bazen Gaziosmanpaşa’da da çok arkadaşım var. Buradaki ortamı görünce şaşırıyorlar, burayı seviyorlar. Burası İstanbul’un birçok mahallesinden daha iyi, insanları samimi. Gençler buraya gelince bir daha gelmek istiyorlar, imreniyorlar” (Ahmet, 20, öğrenci).

Gazi Mahallesi’nde de herşeye rağmen mekânın damgalanmanın bazı etkileri sözkonusudur. Bazı durumlarda bu mahallede yaşayanları yeni taşınmış olanları da etkilemektedir. Bu nedenden ötürü gayet başarılı olan mahalle lisesine çocuklarını kaydettirmek istemeyen aileler olmaktadır:

“Gazi Lisesi altında Gaziosmanpaşa’da birinci olan üniversiteye en çok öğrenci sokan lise. Ama yine de herkes burayı kötüledi burayı. Ben fen bölümüne gidiyorum geçen yıl fen bölümünde olanların tamamı üniversite sınavını kazandı. Gaziosmanpaşa’daki en iyi lise olduğu halde adı Gazi diye kötüleniyor sana mahallendeki liseye gitme deniyor”. (Fatma, 17, öğrenci).

Mahallede siyasi nitelikte şiddet olayları olsa da, mahalle kültürünün sürmesi (gençler üzerindeki baskılayıcılığı eleştirilse de) suç olaylarının çok ender görünmesi, komşuluk ilişkilerinin farklı kimlik gruplarından gelen kişiler arasında dahi iyi olması daha önceki saha araştırmalarında (Yücel, 2006) olduğu gibi 2008 yılında yapılan saha araştırmasında da sık sık vurgulanmaktadır. Mahalledeki siyasi şiddet olayları eleştirilse de bu eleştiri siyasi kimlik üzerinden değil zararları üzerinden yapılmaktadır:

“Başka mahallelerde güvenlik olsa bile ara sokaklarda hırsızlık olayları oluyor. İstanbul’un ünlü yerlerinde bile hap map var. Ama Gazi mahallesinde yasak! İstanbul’un tüm liselerinde hap kullananlar var ama Gazi lisesinde hap yok. Sigara bulabilirsiniz ama hap yok. Gazi mahallesi çok güzel bir yer. Zaten güzel olmasa kimse kalmaz Gazi Mahallesi’nde. Hani bir anlamda kötüdür çok yürüyüş yapıyorlar ama onlar da yapılmasa zaten Gazi Mahallesi’nin bir anlamı kalmaz. Yürüyüş yapılmasında rahatsız değilim ama bazen etrafa zarar veriliyor polisle çatışma çıkıyor o zaman rahatsız oluyoruz” (Erkan, 17 öğrenci).

“Gazi Mahallesi’nde yapılan verilen emekler görülüyor, değer veriliyor onlara. Başka yerlerde

de çok başarılı insanlar vardır ama onları üstün tutmazlar, burada yaparlar. İnsandan gelen değerlere sahip çıkılıyor (Sevda, 17, öğrenci.)

Gecekonduların kuruluş sürecindeki dayanışmadan ve 1995 Gazi olaylarının oluşturduğu kolektif hafızayla güçlenen mahalle kimliği mekânın kent merkezine ve dolayısıyla birçok kültürel ve sosyal faaliyet uzak olmasına karşın birçok gençte mahalleli kimliğinin güçlü kalmasını sağlamaktadır:

“Ben memnunum Gazi Mahallesi’nden sadece gelişmediği için bazı sorunlar yaşadığımı düşünüyorum. Fakat düşünce bazında bence en rahat yer Gazi Mahallesi. İnsanlar en azından burada haklarını savunabiliyorlar. Buraya sosyal etkinliklerin yapılabileceği alanlar olsa insanlar daha rahat eder. En azından Taksim’e, Kadıköy’e gitmek zorunda kalmayız” (Sevda, 18, öğrenci.)

Gençler çevreleriyle anlaşma eğilimi içinde olup onu daha yaşanabilir kılmak için uzlaşım kurmaya çalışmaktadırlar. Bu durum Gazi Mahallesi için net bir şekilde görülmektedir. Bir gencin mahalleyi tasvir ettiği resmine yazdığı gibi;

“Gazi Mahallesi, Küçük İstanbul diye nitelendirilebilecek küçük bir şehir. Her kesimden insanın bir arada, uyum içinde yaşadığı bir yer...”

Her ne kadar, benzerleri arasında *doğru davranma* baskısı veya *salgın etkisi* söz konusu olabileceği düşünülse de, bu genel memnuniyetin altı çizilmelidir. Bunun kaybolacağına duyulan kaygı da kayda değerdir:

“Buraya büyük alışveriş merkezi açılacağı söylendi. Dışarıdan gelen insanlar da olacak. Kendi bilen insanlar olursa sorun olmaz ama aksi durumda buradaki gençleri kötü etkileyebilir.” (Hasan, işçi, 22).

Gazi Mahallesi, coğrafi uzaklığının yanı sıra, özgül tarihsel nedenlerle de bir kentsel dışlanmaya maruz kalmıştır. Bununla birlikte, son yıllarda, işlev dönüşümleri ve buna bağlı yeniden yapılanmalar kapsamında, Gazi Mahallesi de yeni bir merkezileşme özelliği kazanmaktadır. Tüketicinin yönlendirdiği yapısal dönüşümler (alışveriş merkezi inşası, orta boy ticaretin göreceli canlanması) kadar, eğitimin ve özellikle bireysel teknoloji ürünlerinin kullanımının yaygınlaşmasına bağlı kültür değişimleri de, bu merkez-çevre diyalektiğindeki dönüşümün nedenleri arasında sayılabilir.

Sonuç: Varoşu Çoğul Düşünmek

Araştırma, genel anlamda temel bir ayrışmanın varlığını bize kanıtlamıştır. Buna göre, incelediğimiz üç ayrı tipteki varoş bölgesinde iki farklı türde “çevresellik” gözlemledik: (1) Hem fizikî hem kavramsal anlamda çevresel konumda bulunan iki mahalleye karşılık (Gazi Mahallesi ve İstasyon Mahallesi), kentin ortasında bir *iç varoş* veya *gizli getto* haline gelen Tarlabası semti, dışlanmanın mutlaka coğrafi anlamda olamayabileceğini kanıtlamıştır.

Üç bölgeyi bir skala üzerine yerleştirmeye çalışmak çok doğru olmamakla birlikte, her birini

merkez-çevre diyalektiğinin belli bir biçimi ve aşaması olarak değerlendirmenin mümkün olabileceği kanısındayız. Tarlabası, merkez içindeki ve kendisi eski merkez olan *iç varoş*; İstasyon Mahallesi, örneği daha önce pek görülmemiş olan Avrupa-tipi banliyöleşmenin önemli temsilcilerinden biri olarak, yalıtılmış bir düzenli konut alanı ve derin çatışmaların odağı, hiçbir merkezî özellik barındırmayan *parçalanmış varoş*; Gazi Mahallesi ise siyasi/ideolojik/etnik ayrışmanın bir sonucu olarak çevreye fırlatılan, coğrafi olarak da kentin kenarında konumlanan, ancak hızla merkez özellikleri de kazanmakta olan bir *bütünleşik varoş*; olarak adlandırılabilir.

İstasyon Mahallesi, varlığını başka bölgelerde gerçekleştirilmekte olan kentsel dönüşüm projelerine borçlu olan bir bölgedir. Diğer bir deyişle, eski gecekondular veya enformel yapılaşma alanlarının aşamalı ve planlı tasfiyesi sonucu açığa çıkan *eski sâkinler sorunu*, onların böyle yapay bir çevrede yalıtılmış bir yaşam tarzına mahkûm edilmeleri şeklinde belirmektedir. Bu görünüşüyle, İstasyon Mahallesi, uzak banliyölere ulaşan bölgesel metro hatlarının (*RER: Réseau Express Régional*) genellikle son duraklarındaki mahallelerde toplu konutlara sıkışmış işsiz ve umutsuz Paris gençlerinin durumunu çağrıştıran bir özelliktedir. Bir anlamda, banliyö demiryolu hattının sonlandığı nokta, kentsel kaynaklara da en uzak olunan mutlak bir yalıtılmışlık durumunu simgelemektedir; bu bir anlamda gözden en çok uzak olması arzu edilenlerin yığıldığı bir “kentsel sürgün” bölgesidir.

Nüfus dinamikleri açısından bakıldığında ise; Tarlabası boşalan, Gazi Mahallesi dönüşen, İstasyon Mahallesi ise dolan bir özellik arz etmektedirler. Tüm bu sonuçlar bize varoş olgusunu, özellikle toplumsal yapı, mekânsal özellikleri öne çıkararak çoğulluk içinde değerlendirmemiz gerektiğini göstermektedir. Bu ayrışmaların önümüzdeki on yıllarda hem derinleşmesi ve çoğalması beklenir. Bu bağlamda mekânsal dışlanma olgusunu hem derinleşip yaygınlaşabilecek hem de çeşitlenecek bir toplumsal-mekânsal sorun olarak değerlendirmek, varoş gençliğini de bu sorunu en yoğun yaşayan grup olarak önemsemek gerekiyor.

Kaynakça

- Avenel, C. (2000) "Lien social et politique", *RIAC*, vol.43: 143-144.
- Aykaç, Ç., Yılmaz, E., Danış, D. (2008) "Bir 'Medenileştirme' Projesi Olarak Toplu Konutlar. İstasyon Mahallesi ve Sonrası", *İstanbul Dergisi*, vol.64: 26-33.
- Bali, R. N. (2002) *Tarz-ı Hayattan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekânlar, Yeni Yaşamlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- Bayramoğlu Alada A. (2008) *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, İstanbul: Sümer Kitabevi.
- Bleakey, A., Merzel, C. R., Van Devanter N. L., Messeri, P. (2004) "Computer Access and Internet Use among Urban Youths", *American Journal of Public Health*, vol.94(5): 744-746.
- Boubaker A. (2001) *Des mondes de l'ethnicité, la communauté d'expériences des héritiers de l'immigration maghrébine en France*, Thèse de sociologie, Paris: EHESS/CADIS.
- Bourdieu, P. (1993) *La misère du monde*, Paris: Seuil.
- Bozkulak, S. (2005) "Gecekonduvan Varoşa: Gülsuyu Mahallesi", içinde H. Kurtuluş (der.), *İstanbul'da Kentsel Ayrışma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 239-267.
- Bucholtz, M. (2002) "Youth and Cultural Practice", *Annual Review of Anthropology*, vol.31: 525-552.
- Burgess, E. (1967) "The growth of City", in Park, R., Burgess, E. (eds.), *The City*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Castel, R. (1995) "Les Pièges de l'exclusion", *RIAC*, vol.34: 13-21.
- Chamboredon J. C. (1970) "Proximité spatiale et distance sociale: Les grands ensembles et leur peuplement", *Revue Française de Sociologie*, vol.11(1): 3-33.
- Chantelat P., Fodimbi M., Camy J. (1998) "Lieux et déplacements sportifs auto-organisés dans la ville", *Agora Débats/Jeunesses*, vol.13(1):15-28.
- Chignier-Riboulon F. (2000) "La banlieue: Entre culture populaire de l'honneur et sentiment de marginalisation", *Géographie et Culture*, no.33: 77-79.
- Di Méo, G. (2002) "L'identité: une médiation essentielle du rapport espace/société", *Géocarrefour*, vol.77: 175-184.
- Dictionnaire de l'Urbanisme et de l'Aménagement*, (1988) Paris: PUF.
- Duben A. (1977) "Class and community in urban Turkey" in C.A.O. Van Nieuwenhuijze (ed.), *Commoners, Climbers, and Notables: A Sampler of Studies on Social Ranking in the Middle East*, Leiden: E.J. Brill.
- Erman, T. (2001) "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", *Urban Studies*, vol.38(7): 983-1002.
- Etöz, Z. (2000) "Varoş: Bir İstila, Bir Tehdit!", *Birikim*, 132: 49-53.
- George, P. (1970) *Dictionnaire de la Géographie*, Paris: PUF.
- Goffman, E. (1975) [1963] *Stigmate*, Paris: Les Éditions de Minuit.
- Göktürk, G. (1996) "Eğitimin Varoşları", *Yeni Yüzyıl*, 9 Eylül 1996.
- TESEV (1998) *İnsan Gelişim Raporu: Türkiye 1997*, İstanbul: TESEV.
- Kozanoğlu, C. (1995) *Pop Çağı Ateşi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Lagrée, J. C. (1991) "Génération !", *Les Annales de Vaucluse*, no.30-31.
- Lupton, R. (2003) *Neighbourhood Effects: Can we measure them and does it matter?*, London: Center for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics. [<http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/CASEPAPER73.pdf>]
- Martucelli, D. (1999) *Sociologies de la modernité*, Paris: Gallimard.
- Mozère, L. (1999) *Intelligence des banlieues*, Paris: Éditions de l'Aube.
- Öztürk, M. (2005) "Türk Sinemasında Gecekondu", *European Journal of Turkish Studies*, no.1, <http://www.ejts.org>.

- Paulet, J. P. (2001) *Géographie urbaine*, Paris: Armand Collin.
- Pérouse, J. F. (2004a) "Les métamorphoses de 'Gazi Mahallesi': Formation et dilution d'un quartier périphérique d'Istanbul", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu*, no.10: 189-204.
- Pérouse, J. F. (2004b) "Interroger le quartier, quelques repères terminologiques et méthodologiques", *Anatolia Moderna/Yeni Anadolu*, no.10: 127-129.
- Pérouse, J. F. (2005) "Les tribulations du terme de *gecekondu* (1947- 2004): Une lente perte de substance. Pour une clarification terminologique", *European Journal of Turkish Studies*, no.1, www.ejts.org/document117.html [35].
- Pérouse, J. F. (2009) "Émergence et résorption annoncées d'un territoire de transit international au cœur d'Istanbul: le cas de Tarlabası (1987-2007)", *Maghreb-Machrek*, no.199: 85-100, www.cairn.info/revue-maghreb-machrek-2009-1-page-85.htm.
- Pétonnet, C. (1979) *On est tous dans le brouillard*, Paris: Éditions Gallilée.
- Poche, B. (2000) "La sociologie et la question de l'espace", dans D. Pagès et N. Pélissier (éd.), *Territoires sous influence*, Paris: L'Harmattan.
- Ruble, N. M., Turner, W.L. (2000) "A Systemic Analysis of the Dynamics and Organization of Urban Street Gangs", *The American Journal of Family Therapy*, vol.28: 117-132.
- Schütz, A. (1987) 'Sur les réalités multiples', dans A. Schütz *Le chercheur et le quotidien*, Paris: Méridiens-Klinksieck.
- Sonja, E. J. (1997) "The Political Organisation of Space", *Annales of Association of American Geographers*, 1-54 quoted by M. Roncayolo (1990) *La ville et ses territoires*, Paris: Gallimard.
- Tarrius, A. (2000) *Les nouveaux cosmopolitismes*, Paris: Éditions de l'Aube.
- Touraine A. (1992) *Critique de la modernité*, Paris: Fayard.
- Türkeli, N. (2000) *Varošta Kadın Olmak*, İstanbul: Gendaş.
- Vaissière, C. (2002) "Les sociabilités adolescentes dans les quartiers difficiles", *VEI Enjeux*, no.128: 33-45.
- Vidal, D. (1999) "Catégorisation, territoire et individu: quelle place pour le pauvre?", *Cultures et Conflits*, no.35: 7-14.
- Vulbeau, A. (2001) *La jeunesse comme ressource*, Paris: ERES.
- Yılmaz, B. (2006) *Far Away, So Close: Social Exclusion and Spatial Relegation in an Inner-City Slum of Istanbul, Tarlabası*. http://ec.europa.eu/employment_social/social_inclusion/docs/2006/study_turkey_tr.pdf
- Yücel H. (2005) "Les jeunes alévis du quartier de Gazi (Istanbul) et les associations de hemşehri: Identifications croisées", *European Journal of Turkish Studies*, no.2, special issue: Hometown Organisations in Turkey. <http://www.ejts.org/document406.html>.
- Yücel H. (2006) *Une identité générationnelle-territoriale? Les jeunes d'origine alevie du quartier Gazi d'Istanbul*, Thèse de Doctorat en sociologie sous la dir. de Farhad Khosrokhavar, Paris: EHESS.

MEDYADA ÖTEKİLEŞTİRİLEN HACİHÜSREV MAHALLESİ

KÜTAY KAYAPINAR*

Türkiye’de kentsel sorunlardan söz edildiğinde çoğunlukla varoş olgusuna odaklanılır. Kent çeperindeki gecekondu ya da kent içi çöküntü alanları olarak varoşların ortak özellikleri yoksulluk mekânları olmalarıdır. Varoşlarla ilgili olarak genellikle bu mekânları “sorunlu alanlar” ve “toplumsal tehdit” olarak gören damgalayıcı bir toplumsal söylem hâkimdir.

Erving Goffman kişinin dışlanmasına yol açabilecek beden in korkunçlukları, bireysel karakter bozuklukları ve ırk, ulus, din gibi etnolojik özellikler olmak üzere birbirinden farklı üç damga türünden bahseder (Goffman, 2014, s.31). Loïc Wacquant ise yaşanan muhiti de bu üç damga türüne dahil eder. Wacquant’a göre mekânsal acizlik, kendine has bazı özellikler barındırır da, bedensel, ahlaki ve kavimsel damgalara paralel özellikler gösterir ve onlarınkine benzer bir bilgi yönetimi, kimlik oluşumu ve sosyal ilişki çelişkileri içerir (Wacquant, 2015, s.264). Loïc Wacquant kapitalist ekonomilerin eşitsiz gelişimi ve refah devletinin gerilemesi sonucu toplumsal-mekânsal olarak toplumun bir kesimine uygulanan kapatma ve sürgün olgusunu ileri marjinalite olarak adlandırır (Wacquant, 2015, s.12). Bu yazıda Wacquant’ın toplumsal-mekânsal damgalama yaklaşımının sunduğu analiz araçlarının yardımıyla İstanbul’un damgalanmış semtlerinden biri olan Hacıhüsrev mahallesi ele alınıyor; “Hacıhüsrev’e dair hâkim olan damgalayıcı söylemin orada yaşayanlar tarafından nasıl okunduğu” sorusuyla Beyoğlu’ndaki Hacıhüsrev mahallesinde yaşayan birey-

(*) Dr., Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi.

lerin kendi mekânlarının marjinalleşme ve dışlanma süreçlerini nasıl anlamlandırdıkları, deneyimledikleri ve yorumladıkları ortaya konulmaya çalışılıyor.

Çalışmanın verileri katılımcılarla yapılan yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşme tekniğiyle toplandı. Görüşme öncesi her ne kadar sorular hazırlanmış olsa da, derinlemesine görüşme sırasında bu soruların bazıları başka soruları doğurmuştur. Dolayısıyla bazı görüşmecilere yöneltilen soru sayısı toplamda yer alan soru sayısını geçmiş, derinlemesine görüşmenin süresi doğal akış içinde belirlenmiştir. Farklı sosyo-demografik özelliklere sahip sekiz erkek ve sekiz kadın olmak üzere toplam 16 kişi ile görüşülmüştür. Görüşmeler 14 ve 25 Temmuz 2018 tarihlerinde yapılmıştır. Yaş aralığı 18-68 arasında değişen katılımcıların eğitim düzeyleri okuma yazma bilmeyenden, Açıköğretim Fakültesi mezunlarına kadar uzanan bir farklılık gösteriyor. Görüşmeciler arasında dört ev hanımı, üç pazarcı, iki işçi, iki esnaf, bir memur, bir muhasebeci, bir işsiz, bir emekli ve bir kuaför bulunuyor. Yazıda kendilerine söz verildiği gibi isimler anonim tutuldu.

Mekânsal Yakınlık Toplumsal Mesafe

Beyoğlu Belediyesi'ne bağlı olan Hacıhüsrev –yönetmel adıyla İstiklal mahallesi– yaklaşık 3000 kişinin yaşadığı, Kasımpaşa ile Dolapdere semtleri arasında yer alan bir tepeden Kurtuluş ile Feriköy semtlerinin yamaçlarına yayılan bir mahalle. Mahallenin adı 1991 yılında İstiklal olarak değiştirildi. Hacıhüsrev, Osmanlı döneminde Kasımpaşa tersanelerinde görevli önemli devlet memurları ve denizci paşaların yaşam alanı olmakla birlikte, 11. yy'dan beri İstanbul'da var olduğu bilinen Roman¹ nüfusunun da ilk yerleşim alanlarından biri (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, s.480-481). Daha sonra farklı dönemlerde de mahalleye Roman gruplar yerleşmeye devam eder. 1923-24 Türk-Yunan nüfus mübadelesiyle Balkanlar'dan, 1950 sonrası ise Bursa'dan gelen önemli sayıda Roman nüfus bölgeye yerleştirilir (Yılgür, 2016). 1950'lerde başlayan kırdan kente göçten ve gecekondulaşmadan bu bölge de payını almış. Bu göç olgusu varlığını korumaya hâlâ devam ediyor (*Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 1994, s.481). 1950'ler-

den günümüze kadar Hacıhüsrev’de yaşayanlar her türlü eğitim, iş ve sağlık güvencesinden yoksun bir şekilde kentin en merkezî alanlarından Beyoğlu’nun hemen arkasında “bir başka Beyoğlu” yarattılar. Yoksulluğu ve marjinalleştirilmesi dikkate alındığında Hacıhüsrev’i damgalanmış bir mekân olarak varoş olgusu üzerinden değerlendirmek mümkün. 1990’lı yıllardan beri varoş gelecek umudu olmayanların, dışlanmışların ve ekonomik krizlerle toplumsal dışlanmışlık arasında kalarak toplumsal ötekiliğe mahkûm olmuşların yerleşim yeri olarak tanımlanıyor (Pérouse, 2004). Hakan Yücel üç farklı varoş tasnifi yapar: İlki kent merkezine fiziki açıdan yakın olması nedeniyle sınırları muğlak iç varoş; ikincisi yüksek katlı konutlar ile gecekonduların bir arada olduğu parçalanmış varoş; ve üçüncüsü kentin çeperinde mahalle kimliğinin korunduğu, gündelik yaşamın bu mahalle kimliğine göre yaşandığı dış varoştur (Yücel, 2016, s.54). Kent merkezine fiziksel yakınlığı nedeniyle Hacıhüsrev iç varoş kategorisinde yer alır.

Sefaletin Hüküm Sürdüğü Mahalle

Beyoğlu İlçesi gelir düzeyi yüksek orta ve üst-orta sınıfın yoğun olduğu mutena semtleri ve gelir düzeyi düşük alt sınıfın ikamet ettiği varoşlarıyla kentsel eşitsizliklerin ve çelişkilerin eşanlı yaşandığı bir ilçe (www.beyoglu.gov.tr). Elimizde Beyoğlu İlçesi mahallelerinde yoksulluk oranlarının dağılımını gösteren niceliksel veriler bulunmuyor. Ancak, İstanbul’un sosyo-ekonomik yapısı üzerine yapılan 2017 tarihli bir araştırmaya göre Beyoğlu çok yüksek ya da çok düşük gelire sahip mahallelerin bir arada bulunduğu bir ilçe olarak göze çarpıyor. Mahalleleri arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği açısından Beyoğlu İstanbul’daki ilçeler arasında ilk sırada yer alıyor (*Hürriyet*, 2017). Ayrıca farklı araştırmalarda da genel olarak Romanların² ve Beyoğlu ilçesi çöküntü alanlarında³ yaşayanların çoğunlukla geliri belirsiz ve düzensiz işlerde çalıştıkları, eğitim imkânlarına erişim güçlükleri çektikleri, tapusuz, gecekondu evlerde derin bir yoksulluk içinde yaşadıkları tespiti yapılıyor. Hem bu araştırmalara hem de sahadaki görüşme ve gözlemlerimize dayanarak kent içi çöküntü alanı olan Hacıhüsrev’in Beyoğlu’nun bu durumuna bir istisna oluşturmadığını söyleyebiliriz. Dahil

etme ve dışlama pratikleri açısından buradaki nüfus farklı düzeylerde damgalanmaya maruz kalsa da, yoksulluk Hacıhüsrev Mahallesi'nde genel olarak paylaşılan bir şey. Hacıhüsrev'deki yüksek yoksulluk oranı bu semt hakkındaki imgenin olumsuz olmasının temel nedenini oluşturuyor.

Çağdaş Bir Efsane: İstanbul'un Göbeğinde Bir Harlem...

Hacıhüsrev mahallesinin sosyo-mekânsal dinamikleri üzerine çalışmak isteyen bir kişinin bu mahalle üzerine üretilmiş kriminalize edici efsaneyi hesaba katması gerekir. Bu efsaneye⁴ göre Hacıhüsrev "esrarcıların", "yankesicilerin" yaşadığı, dışarıdaki insan için "uzak durulması" gereken "gayrimeşru" bir mahalledir. Elbette bu efsane Hacıhüsrev'in kolektif algıdaki Roman kimliğinden de ayrı tutulamaz. Toplumun çoğunluğu tarafından Romanlara atfedilen "hercai", "tasasız", "dans-müzik-çiçek" üçgeninde "günlük yaşayan", "yüzeysel", "suçlu" ve "ahlaksız" gibi nitelermeler bu söylemin efsaneye evrilmesinde önemli bir rol oynar (Gökçen & Öney, 2008, s.129). Hacıhüsrev'de yaşayanların göçmen ve yoksul olması ya da farklı etnik kökenleriyle bağlantılı olarak onlara yöneltilen olumsuz yargılar bir semt olarak Hacıhüsrev'in de damgalanmasına yol açar. Wacquant'a göre bu tür semtler kentsel alanın kalıcı donanımı haline geldikleri anda onları kötüleyen söylemler çoğalıp birikir. Hem aşağıdan, yani günlük hayatın etkileşimleri içinde hem de üstten, yani habercilik, bürokrasi ve siyaset alanında yerilirler (Wacquant, 2015, s.264). Bir yönetsel birim olan Beyoğlu İlçe Kaymakamlığı'nın internet sitesinde Hacıhüsrev mahallesi şöyle betimlenir: "Roman kökenli ailelerin ikamet ettiği İstiklal (Hacıhüsrev) mahallesinde yaşayan halkın ise, geleneksel yaşantılarını ve kendi kültürlerini sürdürmek çabaları akraba ilişkilerini kuvvetli tutmaktadır. Gayrimeşru işleri geçim kaynağı olarak kendilerine seçtikleri görülmektedir" (www.beyoglu.gov.tr). İlçe yerel yönetiminin resmî söyleminde semtin suçla bağdaştırıldığı açıkça görülüyor.

Bu örnekte olduğu gibi Hacıhüsrev dışarıdan bir Roman mahallesi gibi algılansa da mahalle muhtarı bu görüşte değil:

“Burası bir Roman mahallesi değildir. Hep böyle söylüyorlar, hep böyle geçiriyorlar. Mahallemin yüzde 90’ı eski muhacirlerden kurulan bir mahalle. Sonra bütün hemşeriler gelmiş, Sivaslılar gelmiş, arkasından Kastamonulular gelmiş, sonra Bursalılar gelmiş. Böyle böyle mahalle devam etmiş, yani karışık bir mahalle. (...) Eğer muhacir Roman oluyorsa eyvallah, ama muhacirler Roman olmaz ki, Bursalı bir Roman olmaz, Kastamonulu bir Roman olmaz, göçebe dersen eyvallah, biz göçebeyiz (İstiklal [Hacıhüsrev] Mahallesi Muhtarı, kişisel görüşme, 25 Temmuz 2018).”

Mahallede yaşayanlarla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerden yola çıkarak Hacıhüsrev’in, kendisini Türk (Balkan ya da Kafkas göçmeni olarak tanımlayanlarda dahil), Roman, Kürt ve Suriyeli olarak tanımlayan heterojen bir nüfus barındırdığı söylenebilir.

Medyadaki Mekânsal Damgalamanın İçeriden Anlamlandırılması

Eleştirel medya teorileri kitle kültürünün endüstrileşmesinde ve toplumsal eşitsizliğin yeniden üretilmesinde medyanın ideolojik rolünü ortaya koymaya çalışır. Stuart Hall, ötekinin temsilinin güç ilişkileri ile olan bağlantısına dikkati çeker, kalıp yargıların oluşmasında medya ve güç arasındaki ilişkilerin önemli bir rol oynadığını belirtir. Hall medyada ırk ve farklılığın temsilleri konusunda tek ve doğru bir anlamın var olmasının mümkün olmadığını, ancak dinamik haldeki anlamları kategorileştirerek sabitleme çabasının bulunduğunu ifade eder. Stuart Hall bu anlam sabitleme çabasının daha çok belirli bir anlam ayrıcılık sunularak gerçekleştirildiğine dikkati çeker. Hall’a göre medyada yer alan herhangi bir yayından söz ederken doğru ya da yanlış sorusu yerine asıl sorulması gereken sorunun tercih edilen anlamın hangisi olduğudur (Hall, 1997, s.228). Buradaki amaç toplumsal bir olgu olarak damgalanmış mekânları, medyanın sadece simgesel olan yorumlarına indirgeme meselesi değildir; ancak Patrick Champagne’a göre medya inşa ettiği olumsuz imgelerle farklı addedilen toplumsal kesimlerin damgalanmasına katkıda bulunur ve bu imgeler bu kesim-

lerin yaşamlarında maddi sonuçlar doğurur (Champagne, 1993, s.112-116).

Yoksulluğun ve yoksulların gazete haberlerinde temsil ediliş biçimi hakkında Gökalp, Ergül ve Cangöz'ün yaptığı çalışma yoksulların medyada inşa edilen kategorileştirmesini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Bu kategorileştirme yoksullara ve yoksulluğa ilişkin, korku ya da nefret uyandırıcı fobik temsil, acıma duygusu uyandırmaya dayalı patetik temsil, sosyo-ekonomik koşulları sadece istatistiki verilere indirgeyen sözde-nesnel temsil ve yoksulluğun simgesel olarak yok edilmesine dayalı temsil olmak üzere dört belirgin temsil türüne göre oluşur (Gökalp, Ergül ve Cangöz, 2010, s.145).

Bu yazıda medyanın Hacıhüsrev hakkında inşa ettiği imge ve temsilleri değil, anaakım medyada kurulan imge ve temsillerin bu semtte yaşayanlar tarafından nasıl yorumlandığı ele alınıyor. Kültürel Çalışmalar ekolü medya metinlerinin izleyicinin öznel konumlarına göre farklı yorumlar yapılabileceği veya okunabileceği görüşünü savunur. Bu yaklaşıma göre, medya metinleri tek bir anlam taşımaz ve farklı izleyiciler tarafından farklı şekillerde yorumlanabilir. Stuart Hall'a göre medya metinleri hegemonik/egemen, müzakereli ve karşıt olmak üzere üç farklı türde okunabilir. Anlam sadece metnin üretim anında değil, metnin tüketimcisi ile buluştuğu anda da kurulur (Hall, 2007, s.101-103). Bu tespite temkinli yaklaşan James Curran ise ekonomi politik yaklaşımların göz ardı edilmesinden duyduğu endişeyi dile getirir. Curran'a göre medya bir bütün olarak mesajlarını anlaşılmasını istediği yorumsal çerçeveye nakleder, izleyiciler kimi kez bu çerçevelerle müzakereye girse de medya tarafından önerilen anlam sistemlerini reddetmeleri mümkün olmaz. Çünkü medya metinlerinin anlamı medyanın inşa ettiği yorumsal çerçeveler ve bağlam tarafından belirlenir (Curran, 2005, s.378-379).

Hacıhüsrev'e dair medyada üretilen kriminal söylem ve kalıp yargılar bu semtte yaşayanlar tarafından nasıl yorumlanıyor? Gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde mahalle sakinleri kendilerini özellikle televizyondaki⁵ diziler ve haberler açısından değerlendirdi. Haberlerde kendileriyle ilgili sorunlara yer verilmediğini, yaşadıkları semte yer

verildiğindeyse sadece şiddet olaylarının işlendiğini, fakat bu şiddet olaylarının da abartılarak aktarıldığını ifade ettiler:

“İlk başta mesela Adnan Polat’ın alışını duydum, medyadan. Sorunlarımız verilmiyor. Ya, mesela genellikle Hacıhüsrev konuşuluyor, yani uyuşturucu bilmem ne, çok abartılıyor, yani biz de buranın insanlarıyız, hani derler ya insanın adı çıkmış doksana, inmez seksene!” (Erkek, 40, esnaf).

“Medya kötü veriyor, insanlarımızı kötü gösteriyorlar, kötü şeyler söylüyorlar insanlarımız hakkında! (...) Biz bir sıkıntı yaşamadık, mahallemizden memnunuz” (Kadın, 18, işçi).

“Sorunlarımızı mı? Yoo, ben görmedim, yeterince yer almıyor, her yer çöp ama ben hiç duymadım bunları” (Kadın, 42, ev hanımı).

Hacıhüsrev hakkında haberlerde baskın olarak çizilen “suç mekânı” imgesi orada yaşayanların kendi mahallelerini algılama biçimine tekabül etmiyor.

Hem Romanlar hem de diğer mahalle sakinleri özellikle 2004-2007 yılları arasında yayınlanan *Cennet Mahallesi* dizisine gönderme yaparak dizideki karakterleri abartılı buluyor ve dizide temsil edilen mahallenin kendi mahallelerindeki günlük yaşamı yansıtmadığını ifade ediyorlar:

“Onların hepsi yalan, dümenden onlar, hiç gerçek Romanları anlatmıyorlar, her gün karakola mı gider bir insan ya, her gün karakola gitsek en sonunda cezaevine atılırız zaten, her gün kavga her gün kavga olur mu!” (Erkek, 23, pazarcı).

“Hiç de bizi anlatmıyor, biz onlar gibi değiliz, dakika başı birbirimizi yemiyoz! Biz kibar Romanlarız, zırt değiliz öyle!” (Kadın, 48, ev hanımı).

“Roman komşularımız da var, ama dizilerle çok fazla alakası yok onların. Aslında, dizilerde biraz daha büyüterek konu almışlar; evet kapıda oturur çekirdek yerler, sokakta düğün yaparlar evet; güzel bir şey bence. Hani, kavga çıkarıp sonra darbuka falan çalınca kimse barışmaz yani, kavga çıksa bile, hani öyle fazla kavga çıkmıyor da yani” (Kadın, 30, muhasebeci).

Popüler temsillerde Romanlar esmer-beyaz, kötü-iyi, kirli-temiz, tehlikeli-güvenli, kent-doğa gibi ikiliklerle kategorize edilir. Bu iki-

liklerde olumsuzlananlar farklı olduğu tasavvur edilenlere, yani Romanlara ait kılınırlar. Kimi temsillerdeyse olumsuz niteliklerin yanına, olumlanan nitelikler de eklenerek bir kararsızlık durumu yaratılır.⁶ *Cennet Mahallesi* dizisinde de Romanlar bir yanıyla “tehlikeli” olarak imlenip olumsuzlanırken, diğer yandan eğlenceli yaşam tarzıyla komedi unsuruna dönüştürülerek olumlanır. Romanlar dizide mizahi ve eğlenceli bir toplumsal grup olarak olumlu bir temsille mevcut kılınsa da, toplumsal yaşamda kendilerine yönelik medyatik damgalamadan kurtulamazlar.

Mekânsal Damganın Deneyimlenmesi

Hacıhüsrev’in medyatik kriminal yer temsili hakkında mahalle sakinleri şöyle düşünüyor: “İsmi kötü kalmış Hacıhüsrev’in, eskiden kötüymüş demek ki buraları!” (Kadın, 48, ev hanımı). Mahallenin bu şekildeki temsilinin geçmişte bir anda gerçek olabileceğine kanaat ederek, medyatik temsilin bir zamanlar gerçek olduğuna, ama şimdiki yansıtmadığına değiniyorlar: “Yok be abla ya, dağ başı mı bura! Her yerde var. Fatih’de bile var!” (Erkek, 43, esnaf).

Hacıhüsrev medyadaki temsilinin aksine orada yaşayanlar için çokyönlü insan ilişkilerinin yaşandığı bir mahalle. Yapılan görüşmelerde mahalle ile ilgili en yaygın görüşün dayanışma ve iyi komşuluk ilişkileri olduğu dikkati çekiyor. Mahalle yerleşim birimi olmanın ötesinde insan ve mekân arasındaki etkileşimin bir ürünüdür. Kültür ve toplumsal ilişkiler mahallenin gerçek kurucu unsuru rolünü üstlenir. Semt sakinleri yaşadıkları yerden fiziki bir şey olarak değil yakınlığın, aidiyetin, komşuluğun ve dayanışmanın yaşandığı bir yer olarak söz ediyorlar (Alver, 2010, s.116-139):

“Buranın insanları Suriyeli kardeşlerimiz dışarıdan gelirken, ek-mek bulamazken, kapı baca açık yan tarafta görebilirsiniz, yardım ediyorlar onlara, insanlar kira 500 milyon ise 350 milyon alıyor, sadece o yüzden burası bizim için değerli, dışarda sokaklarda kalan insanlar buraya alınabiliyor, uygun bir ev kira şeklinde onlara yer verilebiliyor” (Erkek, 32, kuaför).

“Ben 48 senedir buradayım. Ben köye gitmiyorum, benim köyüm de burası. Ben bir ameliyat oldum. Yetmiş-seksen kişi beni dışarda bekledi, burada fedakârlık var, cefa var, dayanışma var; kötü yönleri de var, ama onu ben önleyecek değilim o devletin görevi” (Erkek, 48, memur).

Görüülen mahalle sakinlerinin çoğu medyada bir suç mekânı olarak temsil edilen Hacıhüsrev’i dayanışma ve yardımlaşmanın hâkim olduğu toplumsal bir yaşam alanı olarak tarif ediyor. Ancak mahalle sakinleri için damgalı bir mahallede yaşıyor olmanın getirdiği toplumsal leke, yaşamlarını zorlaştıran bir gerçek. Damgalanmış bir semtte yaşıyor olmak, insanların onları şüpheyle ve ketum tavırlarla karşılaşmasına neden oluyor:

“İşin gerçeği şudur, bir iş başvurusu yaptığınız zaman insanlara başka bir gözle bakıyorlar, eğer Hacıhüsrev çocuğusanız, ‘a uyuşturucu satıyor!’ gibi söylentiler oluyor” (Erkek, 23, pazarcı).

“Ben gittiğim yerlere önceden Hacıhüsrev’de oturuyorum demiyordum mecbur kalmadıkça, çünkü onu söylediğin zaman bir kere sana şey gözüyle bakıyorlar, ‘acaba bizim paramızı çalar mı!’ Hepsi öyle değil ama önyargı vardı” (Erkek, 48 memur).

Özellikle kent merkezinde çalışmak isteyenler ya da çalışanlar iş ilişkilerinde oturdukları semti açıkça belirtmekte tedirginlik yaşadıklarını ifade ediyorlar. İş arayan bir kadın iş başvurularında “Feriköylüyüm,” (Kadın, 30, işsiz) dediğini belirtirken, 10 yıldır kent merkezindeki bir şirkette muhasebe müdürü olarak çalışan bir başka kadın ise işyerinde yaşadığı semtin espri konusu olduğunu söylüyor:

“İlk başta ben Feriköy’de oturduğumu söyledim, insanlar beni tanıdıktan sonra Hacıhüsrevli olduğumu söyledim yani, bütün herkes şu anda biliyor, arkadaşlarım da biliyor, biz bazen espri yapıyoruz, ben Hacıhüsrevliyim falan diyorum, komik şeyler filan var...” (Kadın, 30, muhasebeci).

Adres, bir yerin diğer yerlere ya da bir grubun diğer gruba göre sosyal konumunu belirtir (Bilgin, 2011, s.28). Bu bağlamda damgalı bir mekânda yaşıyor olmanın yarattığı “suçluluk” hissi özellikle kent merkeziyle ilişkilerde adreslerin saklanmasına neden oluyor. Damgalanmış bir mahallede yaşamak Hacıhüsrev sakinlerinin sadece işverenle

ilişkilerine değil, günlük yaşamlarına da yansıyor: “Tek bir gerçek var abla, taksiye bindiğin zaman taksici bizi Hacıhüsrev’e getirmiyor, yolda diyor ki: İn kardeşim parayı verme, ben Hacıhüsrev’e girmiyorum!” (Erkek, 32, kuaför). Görüşmecilerin çoğu taksicilerin, gaspedilmekten korktukları için mahalleye girmek istemediklerini, ancak son yıllarda bu davranışta olumlu anlamda bir değişim yaşandığını belirtiyor.

Ötekilerin Mekânında Birlikte Yaşamak

Kimlik var olmak için farklılığa gereksinim duyar ve kendi keskinliğini güven altına almak için farklılığı ötekiliğe dönüştürür (Connoly, 1995, s.28). Gruplar arası ilişkide de farklılık bir grubun kimliğinin inşasında işlevsel bir fonksiyon görür (Bilgin, 1999, s.28). Wacquant damgalanmış bir bölgede yaşıyor olmanın bu farklılık vurgusunu şiddetlendirdiğini belirtir. “Bölgesel yaftalama (...) o toplumun içten farklılaşmasına, kesimler arasında mesafesinin açılmasına sebep uygulamaları tetikler, dolayısıyla kişiler arası güven duygusu zedelenir, yerel dayanışma ise baltalanır” (Wacquant, 2015, s.207). Sürgün mahallelerini örten, kuvvetli sosyal aşağılanmışlık hissi ancak şeytani gibi gösterilen belirsiz ötekine yönlendirilerek azaltılabilir. Wacquant’a göre bu öteki bireyler alt kat komşuları, yan binada oturan göçmen aile, karşı sokağın fuhuş ya da uyuşturucuya bulaşanları, illegal olarak işsizlik veya sosyal yardım desteği aldığından şüphelenilen yan bloğun sakinlerinden başkası olamaz (Wacquant, 2015, s.266). Damgalı bir mahalle olan Hacıhüsrev’de yaşayan gruplar da birbirlerine önyargılarla bakabiliyor. Örneğin farklı etnik gruplar birbirlerine “kavgacı”, “gürültücü”, “tutucu”, “ayrımcı” gibi önyargılar besliyor; sosyal yardımlara erişimde ayrımcılığa maruz kaldıklarını ya da yoksul olmadıkları halde belediyeden yardım alan komşularının olduğunu düşünenler var:

“Almıyoruz! Bizi zengin görüyo belediye vermiyo bize. Bir kere aldık ondan sonra da vermediler. Sabahları bazılarına arabalarla yemek bile veriyolar” (Kadın, 40, ev hanımı).

“(…) Yardımları ihtiyacı olanlar değil de ihtiyacı olmayanlarda alıyor gibi şu anda” (Erkek, 48, memur).

Birbirlerine önyargılarla yaklaşırsalar da bu önyargıların aralarında yakın ilişkilerin kurulmasına engel olmadığı, “Güneydoğulu arkadaşlarım da var”, “Roman komşularımız” şeklinde söylemsel ifadelerde görülüyor.

“Ben Romanım, yan kahveci arkadaşım Mardinli çocuk, midye satıyor. Karşıdaki Batmanlı abla da midye yapıyor; abla ben de sizin kardeşinizim bana da midye ver, dedim” (Erkek, 43, esnaf).

Ayırıcı sınırların naifçe aşıldığı, birbirine geçtiği bir hayat alanı (Alver, 2010, s.133) olarak Hacıhüsrev farklılıklar arasında incelikli ilişkilerin var olduğu bir mahalle görünümüne sahip.

Damgalı Bir Mekândan Kurtulmak

Günümüzde kentler yeni rant paylaşımı arayışıyla yeniden biçimlendiriliyor. Ranta açılan bir yerin olumsuz imgelerle temsil edilmesi kentsel dönüşüm adına yapılan müdahaleleri meşrulaştırıyor (Aslan, 2007). Hacıhüsrev de kent içinde sahip olduğu avantajlı konum nedeniyle 2012 yılında yürürlüğe giren 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi” yasası kapsamında “riskli alan” ilan edilerek, rant dağıtımına açıldı. Piyalepaşa’dan yokuş yukarı çıkıldığında Hacıhüsrev mahallesi bahçeli ve birkaç katlı gecekonduları, yıkılmış, harabe, metruk binaları ve hafriyat kamyonlarının ortasında kalmış haliyle adeta bir inşaat alanını andırıyor. Hacıhüsrev’in “Bir semt yeniden inşa ediliyor” (www.piyalepaşa.com.tr) sloganı ile tanıtılan dönüşüm projesi sanki yok olmuş tarihî bir semti yeniden inşa ediyor izlenimi veriyor. Hacıhüsrev sakinlerinin bu vaat hakkındaki düşüncelerinden medeniyete kavuşma hayali ile kimliklerinin bir parçası gibi gördükleri yeri terk etmeme arzusu arasına sıkışıp kaldıkları ve içine düştükleri çelişki okunuyor. Hacıhüsrev’in mesken koşullarını deneyimleyenler yeniden inşa vaadine kayıtsız kalamıyorlar. Bu vaadi iyi evlerde ve temiz bir çevrede yaşama hayallerini gerçekleştirecek bir gelişme olarak görüyorlar:

“Güzel bir şey aslında, yaşamayan anlamaz derler ya, mesela insanların evine gittiğiniz zaman ya inancınız olsun hayvanlar bile yaşamaz orada! (...) Kentsel dönüşüm size şöyle bir şey söyleyim,

farz edin siz o gecekonduda yaşıyorsunuz, iki tane de evladınız var, affedersiniz yani fareler, yani nasıl evladınızı yetiştirebilirsiniz ki, güvenlik açısından değil ya, sağlık açısından” (Erkek, 40, esnaf).

“Eskisi gibi değil tabii abla, şimdi buraları bir yıkılsa, temiz insanlar, derli toplu insanlar durduğu zaman, kültürlü insan daha iyi değil mi?” (Erkek, 43, esnaf).

“Oturduğumuz ev 45 yıllık bayağı eski (.) Kentsel dönüşüm olsa iyi olur, insanlar da değişir, yer de değişir” (Kadın, 26, ev hanımı).

Mahallede hâlâ devam eden kentsel dönüşüm süreci Hacıhüsrev sakinlerinin medeniyete kavuşma hayallerini ne kadar gerçekleştirir, şimdilik bilinmiyor. Bilinen bir şey varsa o da, Hacıhüsrevlilerin yaşadıkları yeri benimsediği, kendilerini burayla özdeşleştirdikleri ve buradan ayrılmayı istemedikleri. Edward Relph’e göre yer herhangi bir soyutlama veya konsept değil, aksine yaşanan dünyanın deneyimlenen, tecrübe edilen olgularının bir ürünüdür ve bu nedenle gerçekleşen aktiviteler, gerçek objeler ve anlamlarla yüklüdür (Relph, 2007, s.261).

“Burada doğup büyüdük, memnunuz, hem de çok! (...) Nereye gidecek bu millet, bizler buralara alıştık; gelmesinler daha iyi, biz başka yerde oturamayız ki! Başka yerde biz yabancı gibiyiz” (Kadın, 40, ev hanımı).

“Yanlış buluyorum, insanları yok ediyorlar yani, zenginleri getiriyorlar, fakirleri eziyorlar; gariban şimdi o bir trilyonluk evi alabilir mi ordan? Garibanın elinden 100 milyara alıyolar yerini, bir trilyona daireyi satıyorlar, şimdi bu garibanlar nerde oturacaklar?” (Erkek, 23, pazarcı).

“Ben taşındım mı komşuluk ilişkilerim bitti, ben çıkınca kime selam vereceğim, kime güveneceğim! Şimdi gideceğim başka bir semte sudan çıkmış balığa döneceğiz” (Erkek, 48, memur).

Edward Relph yer deneyiminin mutlak surette zaman derinliği ve hatıra değeri içerdiğini vurgular. İnsanın mekân parçalarına duygusal olarak bağlanmasının temel sebeplerinden biri geçmiş, bugün ve gelecek üzerinde bir süreklilik kurma eğilimidir. Dünyayı anlamlandırma arzusuyla insan süreklilik zinciri kurarak bütüne yönelik bir anlam elde etmek ister. Bu zincirin kurulduğu mekânlara, mekân parçacıklarına ya da yerlere duygusal olarak bağlanır ve zamana bağlı bir kök-

leşme deneyimi yaşar, aidiyet hisseder (aktaran Akdemir-Ersoy, 2003 s.128). Hacıhüsrevlilerde yaşadıkları mekâna karşı çelişkili ama bir o kadar da güçlü bir bağlılık duygusu var. Bir tarafta “kültürlü insanlarla” birlikte ve “bakımlı evlerde” yaşanacağı umuduyla kentsel dönüşümü olumlayanlar, diğer yandaysa “Başka yerde evim varsa satarım, ama kendi doğduğum yerde evimi alırım,” (Erkek, 43, esnaf) diyerek Hacıhüsrev’i, geçmişinin, kimliğinin bir parçası olarak terk etmek istemeyenler var.

Sonuç

Hacıhüsrev İstanbul’da toplumsal ve mekânsal olarak damgalanan birçok yerden biri olsa da, kendine özgü toplumsal dinamikleri de olan bir yer. Diğer damgalı ona benzer yerleşim yerleriyle de yoksulluk ekseninde buluşuyor. Medyatik ve yönetsel söylemlerde “suç” mekânı olarak inşa edilen Hacıhüsrev orada yaşayanların çoğunluğu için sıcak komşuluk ilişkilerinin hâkim olduğu, geçmişlerinin ve geleceklerinin yaşam bulduğu bir yer. Yani “yer kimliğinin kimlik yeri” (Bilgin, 2011, s.28) haline geldiği bir mahalle. Dolayısıyla Hacıhüsrevliler mahallelerinin tekinsiz bir yer olarak temsil edilmesini bir efsaneden ibaret sayıyorlar. Yaklaşık 15 yıldır kentsel dönüşüm adı altında tartışmalı mahkeme süreçleriyle yıkımların, yeniden yapımların ve taşınmaların sürdüğü Hacıhüsrev’in tekinsiz insanların yaşadığı tekinsiz yer efsanesine konu olmasıyla mahallede yaşayanların “kimlik yeri” olması arasındaki sallantılı halinin ne kadar daha süreceği bilinmiyor...

KAYNAKLAR

- Adaman, F., Keyder, Ç. (2006). *Poverty and social exclusion in the slum areas of large cities in Turkey*. Repport Prepared for the European Commission, Employment, Social Affairs and Equal Opportunities DG.
- Akdemir-Ersoy, Z. (2003). “Barınma Arketipleri ve Bir Simge Olarak ‘Ev’”. *Arredamento Mimarlık*, Sayı: 1, ss.124-128.
- Akkan, B. E., Deniz, M. B., Ertan, M. (2011). *Sosyal Dışlanmanın Roman Halleri*. İstanbul: Punto.
- Alver, K. (2010). “Mahalle: Mekân ve Hayatın Esrarlı Birlikteliği”. *İdeal Kent*, Sayı: 2, ss. 116-139.

- Aslan, Ş. (2007). "Kentsel Dönüşüm Projeleriyle Resmi Söylemde Yeniden İnşa Edilen 'Gecekondu' ve 'Gecekondu' İmgesi". *İstanbul Kent Sempozyumu*, TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası. <http://konuthakki.blogspot.com/2012/06/kentsel-donusum-projeleriyle-resmi.html> adresinden elde edildi.
- Beyoğlu Kaymakamlığı (t.y.). <http://www.beyoglu.gov.tr/saglik-ve-sosyal-durumu>. (Erişim tarihi: 07 Temmuz 2018).
- Bilgin, N. (1999). *Kolektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayınları.
- Bilgin, N. (2011). "Sosyal Düşüncede Kent Kimliği". *İdeal Kent*, Sayı: 3, ss. 20-47.
- Champagne, P. (1993). "La Vision Médiatique". P. Bourdieu (der.), *La Misère du Monde*. Paris: Edition du Seuil, ss. 95-133.
- Connoly, WE. (1995). *Kimlik ve Farklılık*. F. Lekeşizalın (çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Curran, J. (2005). "Kitle İletişimi Araştırmasında Yeni Revizyonizm: Bir Yeniden Değerlendirme Çabası". M. Küçük (der.). *Medya İktidar, İdeoloji* (3. baskı). Ankara: Bilim ve Sanat, ss. 377-412.
- Danova/ Roussinova, S. (2008). "Önsöz". E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen (ed.). *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. İstanbul: Mart Matbaacılık, ss.1-3.
- Dişli, S.Ö. (2016). "'Çingene' mi, 'Roman' mı? Bir İnşa Süreci". *AÜDTCE Antropoloji* dergisi, Sayı: 31, ss. 97-117.
- Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (1994). İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, ss. 480-481.
- Gezgin, E. (2016). *Damgalanan Mekânda Yaşam, Bir Kentin 'Öteki'si Olmak*. Ankara: Phoenix.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*. Ş. Geniş, L. Ünsaldı, S.N. Ağırnaslı (çev.). Ankara: Heretik.
- Gökalp, E., Ergül, H., Cangöz, İ. (2010). "Türkiye'de Yoksulluğun ve Yoksulların Ana Akım Basında Temsili". *Türkiye Sosyoloji Araştırmaları* dergisi, c.13, Sayı: 1, ss.145-182.
- Gökçen, S., Öney, S. (2008). "Türkiye'de Romanlar ve Milliyetçilik". E. Uzpeder, S. Danova/Roussinova, S. Özçelik, S. Gökçen (ed.), *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. İstanbul: Mart Matbaacılık, ss. 129-135.
- Hall, S. (1997). "Spectacle of the 'other'". S. Hall (ed.). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage, ss. 223-291.
- Hall, S. (2007). "Encoding, Decoding". S. During (ed.). *The Cultural Studies Reader*. Londra: Routledge, ss.90-103.
- Hürriyet* (2017). "İstanbulluların yüzde 20'si kentteki gelirin yarısına sahip" (16 Aralık 2017). <http://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/istanbullularin-yuzde-20si-kentteki-gelirin-yarisina-sahip-40669503>. (Erişim tarihi: 10 Temmuz 2018).

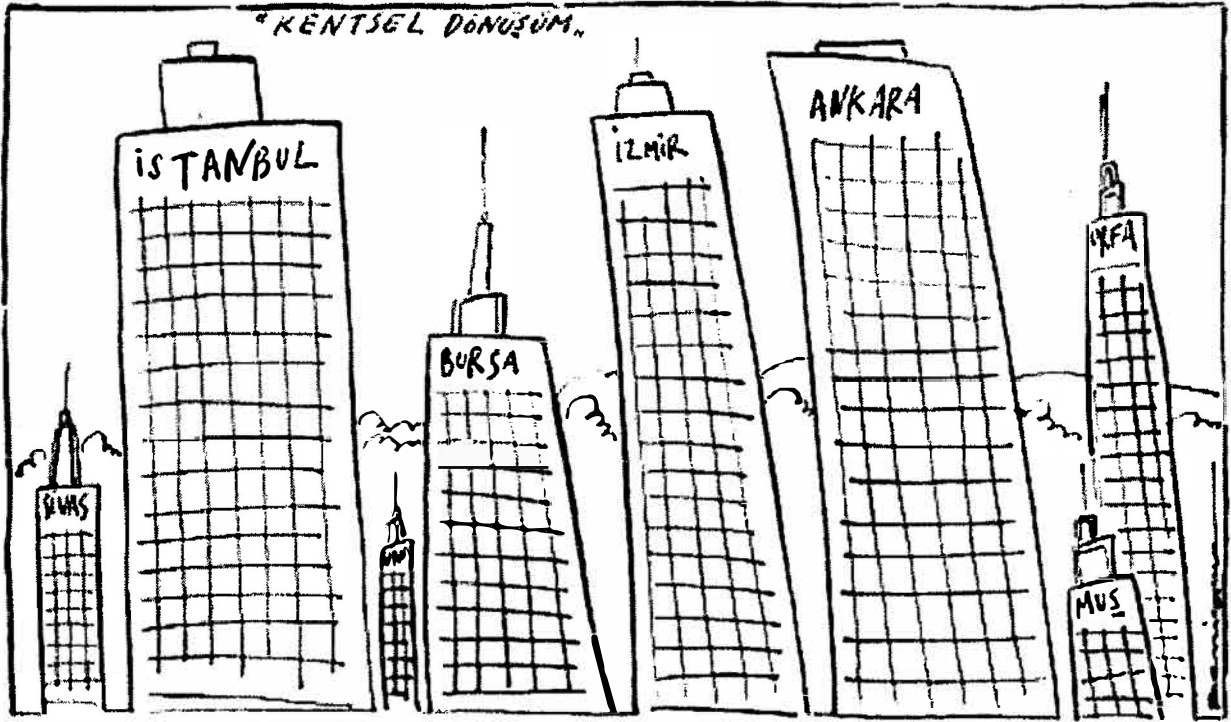
- Keyder, Ç., Buğra, A. (2003). *New Poverty and the Changing Welfare Regime of Turkey*. Repport Prepared for the United Nations Development Programme DG.
- Milliyet (2017). "Türkiye, televizyon izlemede dünya rekoru kırdı" (04 Mayıs 2017). <http://www.milliyet.com.tr/turkiye-televizyon-izlemede-dunya-tekno-loji-haber-2426319/>. (Erişim tarihi: 19 Temmuz 2018).
- Pérouse, J. F. (2004). "Les tribulations du terme gecekondü (1947-2004): une lente perte de substance. Pour une clarification terminologique". *European Journal of Turkish Studies*, no.1. <http://ejts.revues.org/117>
- Piyalepaşa İstanbul Projesi. <https://www.piyalepasa.com.tr>. (Erişim tarihi: 20 Temmuz, 2018).
- Relph, E. (2007). "Prospects for Places: from Place and Placelessness". M. Larice, E. MacDonald (ed.). *The Urban Design Reader*. London and New York: Routledge, ss. 266-271.
- Uzpeder, E., Danova/Roussinova, S., Özçelik, S., Gökçen S. (2008). *Biz Buradayız! Türkiye'de Romanlar, Ayrımcı Uygulamalar ve Hak Mücadelesi*. İstanbul: Mart Matbaacılık.
- Wacquant, L. (2015). *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. (2. Baskı). M. Doğan (çev.). İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Yalgür, E. (2016). *Roman Tütün İşçileri*. İstanbul: Ayrıntı.
- Yalgür, E. (2018). "Bir Biyopolitik Süreç olarak Mekânsal Damgalama: Hacıhüsrev Örneği". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi dergisi (METU JFA)*, ss.11-118.
- Yücel, H. (2016). "Varoşun Üç Hali: 'İç Varoş', 'Parçalanmış Varoş' ve 'Bütünleşik Varoş'". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler dergisi*, Cilt 4, Sayı: 1, ss. 53-84.

NOTLAR

- 1) Türkiye'de Çingene ve Roman sözcüklerinin kullanımı hakkında bir tartışma var. Kimileri Çingene sözcüğüne yüklenen aşağılayıcı, olumsuz ve önyargılı anlamlar nedeniyle bu sözcüğün kullanılmaması gerektiğini savunuyor ve Roman sözcüğünün kullanımını salık veriyor. Kimileriye Çingene sözcüğünün aşağılayıcı çağrışımlardan kurtarılarak, Türkiye'deki tüm grupları tanımlayacak tarafsız bir sözcüğe dönüştürmek gerektiğini ileri sürüyor. Danova/Roussinova, (2008) ve Uzpeder vd. (2008, s.2). Bu çalışmada görüşme yapılan kişilerin kendilerini Roman olarak adlandırmayı tercih etmelerinden dolayı Roman sözcüğü kullanılmıştır.
- 2) Romanların maruz kaldıkları yoksulluk ve dışlanma hakkında ayrıntılı araştırmalar için özellikle bkz. Akkan, Deniz & Ertan (2011), Uzpeder vd. (2008), Gezgin (2016).
- 3) Bu konuda ayrıntılı çalışmalar için bkz. Adaman & Keyder (2006), Keyder & Buğra (2003).

- 4) Bu efsanenin basılı medyadaki inşa süreci hakkında özellikle bkz. Yalgür (2018).
- 5) Araştırmalar Türkiye’de televizyon izlenme oranlarının oldukça yüksek olduğunu gösteriyor. Günlük ortalama 330 dakika televizyon izleniyor ve bu oran ile Türkiye dünyada en çok televizyon izlenen ülke konumunda. Türkiye, televizyon izlemede dünya rekoru kırdı (*Milliyet*, 2017). Televizyon bu araştırmadaki katılımcılar için de bilgi ve eğlence aracı olarak önemli bir yere sahip. Televizyonda çoğunlukla diziler, haberler ve kadın programları tercih ediliyor. Gazete okuma alışkanlığı düşük olan katılımcılar özellikle spor haberlerini takip ediyor. Gazete okuyanlar ise genellikle erkek. İnternet ise çoğunlukla sosyal medya hesaplarını takip etmek, müzik dinlemek ve oyun oynamak için tercih ediliyor.
- 6) Bu konuda özellikle bkz. Dişli (2016).

23-30 Aralık 2020
Kentsel dönüşüm ve Kent Hakkı

YALÇINTAN Murat Cemal & ÇAVUŞOĞLU, *Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek*, in *Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları*, Bilgi Üniversitesi Yay., s. 87-106.

YÜCEL Hakan, "Başkasına konut için yuvadan olmak" in TUTAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s. 176-186.

Kentsel Dönüşümü ve Kentsel Muhalefeti Kent Hakkı Üzerinden Düşünmek

MURAT CEMAL YALÇINTAN – ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

in Kentsel Dönüşüm ve İnsan Hakları, İstanbul
Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 87-106.

GİRİŞ

Son yıllarda metropoliten kentlerimizde alışık olmadığımız sayı, ölçek ve nitelikte kentsel müdahalelere şahit oluyoruz.¹ Bu müdahaleler arasında özellikle dönüşüm ve yenileme adı altında geliştirilen projeler çeşitli semtleri tarihlerinden ve yaşayanlarından koparan uygulama yöntemleriyle çokça tartışılır hale geldi. Genelde bu projelerin kentleri çevreleyen gecekondu mahallelerinde, merkezde yer alan ve çöküntü alanları olarak adlandırılan yoksul mahallelerinde ve sanayiden arındırılan/arındırılmak istenen bölgelerde geliştirildiğini görüyoruz.

Müdahaleler kapitalizmin ekonomik rasyonalitesi açısından uygun görülüyor. Mevcut durumları *miss-use* (hatalı/eksik kullanım) olarak değerlendirilen bu bölgeler yeni bir işlev, yeni bir kullanıcı profili ve yeni bir kentsel doku ile kentin değerini arttıran yeni kentsel bölgeler haline getiriliyor. İstanbul'un İl Çevre Düzeni Planı olarak bilinen ve "Küresel İstanbul" vizyonu ile hazırlanan arazi kullanım planının temel amacı da kentin değerini ola-

1 Bu müdahaleler arasında kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinin yanı sıra, üçüncü köprü, tüp geçit, tünel geçitleri, metrobüs vb. büyük ulaşım projeleri, havaalanı, liman, port, kongre merkezi, büyük alışveriş merkezi vb. büyük arazi kullanım kararları ve bunlara yönelik projeler, Avrupa Kültür Başkenti, kongre organizasyonları, spor organizasyonları vb. pratikler sayılabilir. Ancak bu metin boyunca bu müdahalelerden yalnızca kentsel dönüşüm müdahaleleri ele alınacaktır. Türkiye'deki kullanımı çerçevesinde kentsel dönüşüm kavramının çeşitli müdahale biçimleri için genelleştirildiğinin ve dönüşümle birlikte, yenileme, iyileştirme, sağlıklılaştırma, mutenalaştırma vs. çok sayıda müdahale biçimi yerine kullanılabilir hale geldiğinin de burada altını çizmek gerekir.

bildiğince artırmak olarak ifade ediliyor. Bu yaklaşımın beslendiği politik tahayyül ise Başbakanın “İstanbul’da yaşamının bir bedeli var, ödeyemeyen çeker gider”² sözlerinde somutlaşıyor.

İstanbul’un küreselleşme³ hedefleriyle de doğrudan ilişkilendirilebilecek dönüşüm ve yenileme projeleri için gerçekleştirdiği yıkımları, işlev değişikliği, deprem, yoksulluk, suç, bakımsız ve çirkin fiziki yapı gibi argümanlarla gerekçelendiriyor. Kimi zaman kentsel siteler ve tescilli binalar da kapitalizmin yıkıcı yaratıcılığının hedefi haline gelebiliyor. Türkiye’de son dönemin yıkım sanatçısı⁴ TOKİ Başkanı bu durumu “İstanbul yıktıkça güzelleşir”⁵ beyanatıyla taçlandırıyor. Ancak bütün projelerin ortaklaştığı bir konu var ki kentin yoksulları, işsizleri ve düşük ücretli çalışanları bu projelerin bir sonucu olarak çaresizlik ve seçeneksizlik içinde kent dışına ya da marjinalliğe itiliyor. Bu sonuç, bazı bölgeler için hakiki bir ihtiyaç olan dönüşüm ve yenileme süreçlerinin, adaletsiz, kutuplaştırıcı, rant amaçlı gibi sıfatlarla anılmasına neden oluyor. Söz konusu projelerin yoksulluk, işsizlik ve suç gibi toplumsal ve iktisadi sorunları göz ardı ederek fiziki iyileştirme/süperleştirme hedefine odaklanması eleştirileri daha da artırıyor. Düşük ücretli kesimlerin taşındığı TOKİ konutlarının yer seçimlerine, dayanıklılığına, kalitesine, bu konutlara taşınan kesimlerin sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerine uygunluğuna yönelik ciddi eleştiriler ve genel başarısızlık hali çözüm olarak sunulan rakamsal büyümeye yönelik sosyal konut üretim sürecinin de aynı süreçte yaratılan soruna çözüm oluşturamadığını gözler önüne seriyor.

Yaşanan sürecin hissettirdiği, merkezi ve yerel yönetim eliyle uzun vadeli bir projenin hayata geçirildiği, kente yakışmadıkları suçlamasıyla dışlanan grupların kent dışına itildiği ve boşalttıkları mekânların sermayeye teslim

2 *Yenişafak* gazetesi, 03.12.2007 (<http://yenisafak.com.tr/politika/?t=03.12.2007&c=2&ci=-85409>)

3 Küreselleşme literatürü ciddi tartışmalar açması gereken şekilde genişlemiş durumda ancak Türkiye’de bu tartışmalar 1990’ların sonu itibarıyla tamamlanmış ve sonuca varılmış gibi! Hemen her değişime gerekçe olarak sunulan küreselleşme kavramının/olgusunun tartışmasının Türkiye solunda bu kadar kestirme bir şekilde sona ermiş olması ve küreselleşmenin kapitalizmin yeni versiyonu olarak adlandırılıp lanetlenmesi, hem içindeki dinamiklerin anlaşılmasını engelliyor hem de başka küreselleşme olasılıklarını yok ediyor. Küreselleşmenin işleyen versiyonunun kapitalist küreselleşme olduğu bilinciyle ama sürekli yenilenen kapitalizmin yeni dinamiklerini çok daha iyi inceleyerek kurulacak bir mücadele hattının yeni kapitalizme bayrak açabilecek alternatif küreselleşme biçimlerine yol açabileceği düşüncesi yok sayılıyor. Bu konuda detaylı bir tartışma için bkz. Yalçınan, 2005. Bu makalede bu tartışmaya girmek mümkün değil ancak konunun tartışılmasının gerektiğini vurgulamakla yetiniyoruz.

4 Benjamin [1999] 19. yüzyılda Paris’teki yıkımların sorumlusu Haussmann’ın kendisini Yıkım Sanatçısı (*artiste demolisseur*) olarak tanımladığını hatırlatmaktadır.

5 *Sabah* gazetesi, 01.10.2010 (http://www.sabah.com.tr/Yasam/2010/10/01/35_milyon_konutun_yarisi_yikilmali)

edildiğidir. Bu süreç ile İstanbul'da yoğun yerinden edilme süreçleri yaşamakta olduğu ve sosyal ayrışmanın mekânsal ayrışma ile çakışarak yeni bir sınıfsal harita üretmekte olduğu söylenebilir.⁶

KENTSEL DÖNÜŞÜMÜN İSTANBUL TEZAHÜRÜ

İstanbul'da kentsel dönüşüm dört farklı şekilde gerçekleşmektedir:

Kendiliğinden dönüşüm: Yap-sat, yık-yap ya da esaslı onarıma dayalı bu süreç kurumsal inşaat sektörünün büyümesi ve küçük ölçekli inşaat şirketlerinin güç kaybetmesi ile giderek azalmakta olsa da hâlâ hâkim dönüşüm biçimi olarak devam ediyor. Noktasal yatırımlara karşılık gelir, fiziki ve sosyal yapıda radikal dönüşümlere neden olmaz. Uzun yıllar boyunca özellikle metropol ekonomilerinin önemli büyüme dinamiklerinden birisi olduğu gibi kente göç etmiş kesimlerin önce yasallaşan, sonra değer kazanan arazi/arsa ve yapıları üzerinden sermaye biriktirmesinde ve sosyal mobilitesinde önemli roller üstlenmiştir.

Büyük metropoliten projeler: İstanbul'un küresel yarış içerisindeki rekabet gücünü arttırmak üzere 1980'lerin ortalarından itibaren geliştirilen bu projeler etki alanlarının büyüklüğüne göre değişmekle birlikte kendilerini çevreleyen bölgenin dönüşümünde de tetikleyici rol oynarlar: Olimpiyat Parkı, Formüla 1, Sabiha Gökçen Havalimanı, büyük alışveriş merkezleri, metro ve diğer ulaşım yatırımları bunların İstanbul'daki en önemli örnekleri olarak sıralanabilir. Bu projelerin tamamı belirli bir tüketim ve yaşama biçimine karşılık gelmektedir ve ayak uyduramayanları dışarıda bırakmaktan imtina etmezler. Kendiliğinden dönüşüm süreçlerinin arka planında da bu tür büyük kentsel yatırımların etkisiyle artan talep ve gayrimenkul fiyatları izlenebilir.

Planlı dönüşüm: Çevre Düzeni Planı ile tarif edilen gelişme alanları, alt merkezler, lojistik bölgeler ve büyük yatırımlar, nazım ve uygulama imar planları ve tadilat planları ile getirilen yeni işlev ve yoğunluk kararları üzerinden yaşanan değişimler aslında uzun süredir adına dönüşüm demeksizin deneyimlediğimiz önemli dönüşüm süreçlerine karşılık gelirler. Örneğin, Beykoz sırtlarında Kavacık'la ilişki içerisindeki bölgelerde 1/5000 nazım imar planları ve 1/1000 uygulama imar planları ile ciddi bir dönüşüm süreci yaşanmaktadır. Yine Sarıyer'de parça parça hazırlanan planlarla Maslak'taki merkezi iş alanı (MİA) ile bağlantılı olarak İstinye Park tipi yatırımlar, lüks konut siteleri vs. yaratılmış, dahası bunlar için güçlü ulaşım bağlantıları oluşturulmuştur. Hiç-

6 Bkz. Çavuşoğlu, 2010.

bir büyük ölçekli planda işaret edilmeyen Maslak aksında yüksek yoğunluklu bir MİA, tamamen bu alt ölçek ve tadilat planları marifeti ile gerçekleşmiş durumdadır. Üçüncü köprü bile bu şekilde getirilmekte olan bir yatırımdır. Çeşitli ölçeklerdeki planlarla, İstanbul genelinde, çok uzun yıllardır sanayi faaliyeti sürdüren tesisler bir anda ticaret ve hizmet sektörüne kaydırılmakta, yer değiştirmesi ya da kapanması öngörülen tesislere ve bu tesislerin çalışanlarına hiçbir yönlendirme ve destek yapılmamaktadır. İstanbul'da planlı dönüşüm, adından anlaşılana aksine, genelde gizli bir gündemin gerçekleştirilmesinde önemli roller oynamıştır, oynamaya devam etmektedir.

Dönüşüm projeleri: Nihayet adına doğrudan dönüşüm ya da yenileme denilerek sürdürülen, ancak genelde sahte gerekçeler ve kapalı süreçler üzerinden şekillendiğinden gizli gündemlerden kaçamayan ve çokça tartışmalı süreçlerin ardından pek uygulanma şansı da bulamayan *pseudo* projeler var. Örneğin, Kartal üst ölçekli planda İstanbul'un ikincil merkezlerinden birisi olarak düşünülmektedir. Sipariş üzerine Zaha Hadid tarafından bir helikopter gezisinin ardından projelendirilmiş ve bu projeye uygun bir plan hazırlanmıştır. Kurgulandığında çevredeki sanayi tesisleri, düşük kalitedeki mevcut yapı stoku ile çoğu düşük gelirli emekçilerden oluşan kullanıcıların tasfiye edilmesi gerekecektir – ki süreç Kartal'ın ikincil merkez olarak ilan edilmesini takiben zaten kendiliğinden bu yönde çalışmaya başlamıştır. Diğer yandan, Sulukule, Tarlabası gibi uygulamalar, kentin merkezindeki en yoksul mahallelerin soylulaştırılması, sıhhileştirilmesi, suçtan arındırılması ve merkezi kentsel topraklardan maksimum değişim değeri elde edilmesi gibi motivasyonlarla sürdürülmektedir. Genelde bu projelerde mekânın yaşam kalitesinin düşüklüğü gibi bir meşruiyet zemini üzerinden hareket edilerek, burada yaşayanların tek tek ikna ve baskı yöntemleriyle başka yere gitmesi ya da TOKİ'nin kent dışında inşa ettiği ucuz toplu konutlardan konut satın alması sağlanır. Sonraki aşamada da, boşaltılan bölgede, iktidara yakın bir inşaat şirketi⁷ ya da TOKİ eliyle orta ve üst gelir grubuna hitap eden konutlar üretilir, alışveriş merkezleri, oteller yapılır.

KENTSEL MUHALEFET

Gündemdeki kentsel dönüşüm projeleri ve yukarıda açıklanmaya çalışılan kentsel arazi değerlerinin artışına ve yeni kullanıcı profili yaratmaya yönelik

7 Örneğin, Tarlabası'nda davet usulüyle yapılan ihaleye yalnızca Çalık Holding ile İhlas Holding çağrılmıştır. Bu iki firma da iktidara yakınlıklarıyla bilinir ve ihalenin yapıldığı yıl Türkiye'nin ilk 100 inşaat firması arasında bulunmamaktadırlar.

gizli gerekçeleri düşünüldüğünde kullanıcıyı odağına koyan farklı bir kentsel dönüşüm yaklaşımı oluşturmanın önünde ciddi sorun alanları olduğu görülüyor. Bu sorunlar arasında öncelikle, bütünsellikten yoksunluk, özgünlük/yerellik eksikliği, kalkış noktasında ve çözümlenmelerde fiziki düzenleme vurgusu, kamu / toplum / kullanıcı yararı / kullanım değeri muğlaklığı, genelde göstermelik katılım süreçleri,⁸ şeffaf ve hesap verebilir idare yokluğu, rantı düzenleyici ve mülkiyeti sınırlandırıcı araçların eksikliği sıralanabilir.⁹

Egemenlerin bu sorun alanlarıyla mücadele etmesi beklenemez; neticede bu sorunlar onların varlık nedenlerini oluşturur ya da varlıklarını güçlendirmelerini sağlar. Tarihleri boyunca egemenlere hizmet etmek durumunda kalmış planlama ve mimarlık disiplinlerinden de böylesi bir çıkış ummak gerçekçi değil. Dolayısıyla yerel siyaset içerisinde egemen olmayan ve egemenlere hizmet etmeyen kesimler arasından bir muhalefetin örgütlenmesi beklenir. Bu çerçevede düşünülebilecek, sayıları giderek artan ve güçlenen örgütlenme ve karşı durma biçimleri insan merkezli bir kentsel dönüşüm tahayyülünün mihenk taşları olarak düşünülmelidir. Bu yapılar yerel siyasetin kayıtsız kalamayacağı bir güç haline gelmektedir ve yakın zamanda kentsel dönüşüm süreçlerinde daha çok söz sahibi olacakları beklenebilir.

Yerel siyasetin bu yeni ya da yeniden güçlenen yapıları çok farklı örgütlenmelere/örgütlülük biçimlerine karşılık gelebiliyor ama “neden kentsel muhalefetin içindeyiz” sorusuna verdikleri yanıtta genelde birleşiyor. Kendini son dönem kent politikaları ve uygulamalarına muhalif olarak tanımlayan hemen herkes karşı çıkışlarını yaratılan adaletsizliklere, eşitsizliklere, mağduriyetlere, kamu yararı eksikliğine, gayrimeşru çıkar ilişkilerine vs. bağlıyorlar. Bu çerçevede bu olumsuzluklara neden olan etkenlere yönelik farklılıklar içe-

8 Katılım süreçleri iktidar tarafından tasarlanır ve insanların önüne konulursa başarılı olma şansı hemen hemen yoktur. Başarılı katılım süreçleri için bizzat insanların katılım süreçleri yönünde baskı yapması, tasarımında ve gündem oluşturmada belirleyici olması, en azından bu süreçlere dâhil olması gerekir. Bu da alınan kararlara yönelik fikir sunmaktan öte bizzat karar süreçlerinin içinde olmaya karşılık gelecektir.

9 İstanbul Metropolitan Planlama Ofisi'nin hazırladığı ve sonra küçük revizyonlarla yeniden ele alınmış onaylanan çevre düzeni planı ile kentsel dönüşüm projelerinin bir kısmının entegrasyon sorunu açık bir şekilde görülüyor. Diğer yandan, TOKİ'nin çözüm olarak önerdiği toplu konut adacıkları yerel ve özgün olana sırt çevirmiş durumda. Bütün dönüşüm süreçlerinde vurgunun fiziki mekânda olduğu, sosyo-ekonomik süreçlerin dışarıda bırakıldığı artık herkes tarafından biliniyor. Ekonomik değer yaratmak, toplum ve kullanıcı yararına değer yaratmanın önüne geçti. Katılım bir tiranlık haline dönüştürüldü. Halkla ilişkiler adına internet siteleri yoğun olarak kullanılırken, şeffaflık için kullanılmadıkları dikkat çekiyor. Hesap verebilir bir idari sistem ülkemizde maalesef hiçbir dönemde kurulamadı. Bu süreçlerin en önemli aracı olması beklenen rant düzenleyici ve mülkiyet sınırlayıcı araçların bugüne kadar geliştirilmemiş olmaları da yalnızca spekülâtörlerin işi yapıyor.

ren ve zaman zaman aralarında anlaşmazlıklar yaratan söylemlerini ve yöntemlerini hafifçe gözden geçirerek olumsuzluklar üzerinden anlaşmak ve biraradalığa yönelik bir adım atmak mümkün ve çok da zor değil. Biraradalık, çünkü bu yapılar tek tek bakıldığında kentsel muhalefet açısından çeşitli yetersizlikler ve güçsüzlükler içerisindedir ve ancak birarada durma hali bu sorunları aşip insan merkezli bir gelecek tahayyülünü yerel siyasetin belirleyicisi haline getirebilir. Doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dönüşüme muhalefet eden oluşumlar çoğaldıkça, bunların eylemlerinin de kamuoyunda farkındalık yaratarak yerel siyasete, karar alma süreçlerine etki etmesi ve özelinde kentsel dönüşüme yönelik tartışmaları açığa çıkarması beklenir.

Günümüz itibariyle kentsel muhalefet yapıları ve muhalefetin odakları arasında meslek odaları, sendikalar, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), politik örgütlü gruplar, sivil inisiyatifler, mahalle örgütlenmeleri, şemsiye organizasyonlar, üniversiteler, medya ve küresel sivil oluşumlar sayılabilir. Bunların bir kısmı geleneksel, bir kısmı yeni yapılardır. Diğer yandan, bir kısmı kentsel dönüşüme topyekûn bir karşı çıkış içerisindedir, bir kısmında karşı çıkış kişilere ya da gruplara bağlı olarak gerçekleşmektedir.

Bütün bu muhalif oluşumlar kentsel dönüşüm süreçlerinde yolunda gitmeyen, kentte yaşayan insanın yabancılaşmasına neden olan süreçlere karşı kendi bakışları ve örgütlülükleri çerçevesinde karşı çıkışlar gerçekleştirmektedirler. Bu kapsamda çok sayıda gösteri-yürüyüş benzeri eylemin yanı sıra, kongre/sempozyum, seminer, konferans gibi bilimsel etkinlikler, sergi, belgesel vb. sanatsal üretimler, alternatif gündem ve süreç yaratmaya yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak kentsel dönüşüme muhalefet eden oluşumlar çoğaldıkça, bunların eylemleri de kamuoyunda farkındalık yaratarak yerel siyasete, karar alma süreçlerine etki etmekte ve özelinde kentsel dönüşüme yönelik tartışmaları açığa çıkarmaktadır.

Bu çerçevede öncelikle mevcut kentsel muhalefet yapılarını tek tek, ama birarada durarak güçlenme olasılıklarını da tartışarak, değerlendirmek gerekir.

MESLEK ODALARI

1980'lerin sonlarından itibaren özellikle hukuki süreçler üzerinden kentsel muhalefete başlayan *meslek odaları*, hâlâ aynı kararlılıkla ve zaman zaman mesleki ve meslek insanına yönelik kaygılardan oluşan iç çelişkileri de bünyelerinde taşıyarak mücadelelerini sürdürüyorlar. Bu süreçte özellikle Mimarlar Odası ve Şehir Plancıları Odası'nın etkinlikleri tartışılmaz.

Sermaye odaklı kentsel müdahalelere hukuki itirazlar arasında çok sayıda kamu yararı merkezli dava dikkati çekiyor ve bu dava süreçlerinin bir sonucu ve kentsel muhalefetin sembolü olarak Park Otel hâlâ kullanılmayan bir yapı olarak Taksim'de duruyor. Muhalefet edilen kentsel müdahaleleri yanlış ilan eden çok sayıda basın açıklaması yapılarak mesleki anlamda yapılan yanlışların sürekli altı çiziliyor. Kentsel müdahaleleri tasarlayan yerel ve merkezi yöneticiler ve sermaye grupları ile yüz yüze etkileşim ve münazara süreçleri yaşanabiliyor. Tabii, bu anlamda ciddi bir lobi faaliyeti sürdürülüyor.

Meslek odalarının bu karşı çıkışlarındaki motivasyonları arasında genel olarak neoliberalizm karşıtı duruşları,¹⁰ iyi uygulamaları hedefleyen mesleki kaygılar ve üyelerin bir kısmının “muhalefet edin” yönündeki baskıları sayılabilir. Tabii meslek odalarının kentsel muhalefet açısından değerlendirildiğinde karşı karşıya kaldıkları ciddi sorunlar da var. Öncelikle meslek odalarının kendi aralarında ve diğer muhalif yapılarla koordinasyon sorununun altını çizmek gerekir. Bunun nedenleri arasında çıkar çatışmaları kaynaklı geleneksel anlaşmazlıklar¹¹ ve meslek şovenizmi sayılabilir. Meslek alanına yönelik tekrar eden vurguların kamuoyunun gözünde erozyonu,¹² liderlik hırsı ve medyadaki tartışmalarda merkezde olma isteği yine ciddi sorunlar arasındadır. Meslek insanlarının piyasa ve siyaset karşısındaki sıkışmışlığı ile meslek etiği arasındaki kararsızlık meslek odası yönetimlerinde de ister istemez yansımaları bulur. Bu durum üyelerin bir kısmının *muhalefete muhalif* olması gibi bir sonuç doğurur ki seçime dayalı meslek odası siyaseti gereği bu kesim de tamamen göz ardı edilemez. Tabii insan gücü eksikliği, zaman ve para sıkıntıları olagelenin tamamına hâkim olma ve karşı çıkılması gerekenlerin tamamına karşı çıkmanın önündeki ciddi engeller olarak vurgulanmalıdır.

10 Kapitalist sistemin yaşam dünyalarımızın hemen her yerine sızdığı ve bütün örgütlülükleri de ele geçirdiği, meslek insanlarının büyük bir çoğunluğunun da sisteme teslim olduğu bir dönemde hâlâ meslek odalarının en önemli neoliberalizm/kapitalizm karşıtı odaklar arasında yer alabiliyor olması, bu durumu sağlarken zaman zaman muhafazakâr sayılabilecek haller almaları, olumlu olumsuz yönleriyle ayrıca tartışmaya değer bir konudur.

11 Örnek olarak Mimarlar Odası ile Şehir Plancıları Odası'nın meslek alanları ve dolayısıyla pazar alanları ile ilgili geleneksel anlaşmazlığı sayılabilir. Bu anlaşmazlık birçok konuda birlikte yürünebilecek yolların ayrı ayrı yürünmesine neden olmaktadır.

12 Örneğin, şehircilik ilkeleri ve kamu yararı kavramları kamuoyunda sürekli tekrarlanan ama içleri farklı şekillerde doldurulabilen kavramlardır. Meslek insanlarının gözünde bile farklı karşılıklar alabilmektedirler. Öyle ki, bu kavramlar üzerinden yapılan karşı çıkışlar meslek insanları arasında yer yer *TMMOB refleksi* olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla söylemin ikna gücü giderek azalmaktadır.

SENDİKALAR

Sendikaların endüstri devrimi sonrasında başlamış mücadeleleri devam ediyor ama çok yıpratıldılar, güçten düşürüldüler, bölündüler, etkilerini kaybettiler. Yine de sistem içi yoksullukla (yani ucuz emek politikalarıyla) mücadelenin en güçlü sivil öznesi durumundalar ve daha iyi bir örgütlenme biçimi icat olunana kadar bu durum değişmeyecek gibi duruyor. Ancak mücadelenin ekseninin değiştiği de açık. Bu eksen üzerinden düşünüp, kendi özleştirirlerini yapmak ve yenilenmek sendikalar için acil bir gerekliliktir. Bu yenilenme içinde belki de en öncelikli konu üyelerinin yaşamlarına daha çok dokunma gereğidir ki bu da kentsel muhalefetin içinde daha çok bulunmak demektir. Genel olarak kapitalizm karşıtı yapılarının ve bugün yıkılan mahallelerin kurucuları sayılmalarının bu sürece dâhil olmalarını kolaylaştırması beklenir. Ancak bugüne kadar sendikaların kentsel muhalefet içerisinde etkin bir rol aldıklarını söylemek mümkün değil.

Sendikaların sürece katılmalarının önündeki en büyük engel bugünkü yapıları içerisinde kentsel müdahalelere ve üyelerinin yaşamlarına dair meselelere ilgisizliktir. Sendikalar mücadelelerini çalışma hayatı temelli kurarlarken, kapitalizm hayatın tüm veçhelerine yönelik bir tehdit halindedir. Emekçinin salt çalışma koşullarını değil, entelektüel gelişimini, barınma ve yaşama koşullarını, kentsel hizmetlerden faydalanma fırsatlarını, nihayet doğrudan gündelik hayatı gündem yapan bir sendikal mücadeleye gerek vardır. Diğer yandan, kapitalizmin giderek küreselleşen yapısı, sendikal mücadeleyi de sınırlarını yeniden düşünmeye zorlamaktadır.¹³

Sendikalar arasında ve sendika içerisindeki liderlik yarışları, diğer muhalif örgütlenmelerle koordinasyon sorunu ve çıkar çatışmaları kaynaklı geleneksel anlaşmazlıklar meslek odalarında da gözlenen sorunlardır. Bazı sendikaların muhalefete muhalif olması, başka bir deyişle iktidar ile yakın ilişkiler içerisinde olması ayrıca önemli bir engel olarak değerlendirilmelidir.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

1980 darbesi ile güçten düşürülen Demokratik Kitle Örgülerinin ardından özellikle 1996'da yapılan Habitat II çerçevesinde gündeme gelen ve yaşam dünyalarımızda giderek daha çok yer kaplamaya başlayan sivil toplum kuruluşları (STK'lar) arasında yer alan az sayıdaki kentle ilgili oluşum 1990'lar

13 Sendikal mücadele üzerine ilginç tartışmalar için bkz. Bourdieu, 2006.

boyunca kentsel yönetim içerisinde yer almaya çalıştıktan ve bu girişimlerinden sonuç alamadıktan sonra, 2000'lerde beklenmedik derecede güç ve prestij kaybettiler.

STK'ların kentsel muhalefet içerisinde yer alma motivasyonları içinde öncelikle sistem içi mücadele alanlarına ilişkin inanç ve iyileşme ümidi sayılmalı. Tabii, STK'ların ayakta kalmalarını sağlayan en önemli kaynak olduğundan bu yöndeki fonlara erişim de çok önemli. Ancak Türkiye coğrafyasında yerleşik ve gelenekselleşmiş bir aktör sayılmamaları, genellikle yardımseverlikle bağdaştırılmaları ve insanlar için görece yeni bir fikir/olgu olmalarından kaynaklı şüphecilik, sistem içi olmaları nedeniyle ideolojik, fonlar ve destekler nedeniyle mali olarak yönlendirilmiş/belirlenmiş hareketler olduklarına dair yaygın kanaat ve nihayet bunları toparlayarak altı çizilmesi gereken güven sorunu çoğulluğa dayalı yapıları itibariyle aşılamayacağını düşündüğümüz en ciddi sorunları. Gereksinimlerine karşılık veremeyen ve yeterince demokratik olmayan mevzuat yine ciddi bir sorun. Sıradan insana erişimde başarısızlık hem üye sayılarının düşüklüğü, hem Türkiye nüfusunun STK'lara üyelik oranı hem de sokaktaki gözlemler çerçevesinde genel bir sorun. Şemsiye organizasyonlara yönelik isteksizlik ve merkezde olma isteği de çoğu zaman birarada durarak aşılacak sorunların tek tek STK'ların önünde aşılmaz hale gelmelerine neden oluyor. Uğraş alanlarında faal diğer STK'lar ile rekabet, güçlenmelerini engelleyici bir diğer olumsuzluk.¹⁴

POLİTİK ÖRGÜTLÜ GRUPLAR

Özellikle gecekondü mahallelerinde, 1980 darbesinden önce varolan ya da daha sonra oluşan politik gruplar ve bu grupların kentsel muhalif süreçler içerisinde aldıkları tavır, belirleyici olabiliyor. Bu grupların bugün genel olarak izledikleri yöntem "kendi varolma/çoğalma mekânlarını" çoğunlukla fiziki mücadeleye ve barikata dayalı olarak savunmaktan ibaret. Tabii bunun ötesine geçerek mahallelerdeki yaşama dair politikalar üreten ve eylemlilikler içerisinde bulunan gruplar da var. Örneğin Ankara'da Dikmen ve Mamak örneklerinde Halk Evleri çerçevesinde kentsel müdahalelere yönelik ciddi ve uzun soluklu bir muhalefet de örgütlenmiş durumda.

Politik grupların en önemli motivasyonu doğal olarak ideolojik. Devrim, kurtarılmış bölge vb. kavramlar etrafında toplanmış, çoğu genç ve

¹⁴ Bu, yalnızlık sorunu olarak niteleyebileceğimiz ve literatürde MONGO (My Own NGO - Benim Kendi STK'm) olarak adlandırılan sendroma karşılık geliyor.

radikal gruplardan bahsediyoruz. “Kendi varolma/çoğalma mekânlarındaki” güçlerini ve meşruiyetlerini arttırmak/pekiştirmek, en azından varlıklarını sürdürmek istiyorlar. Genelde yıkımlara direnmek üzere barikat kurmakla sınırlı kalan kentsel konulara yönelik ilgilerini giderek arttırıyorlar. Öncelikli sorunları 1980 darbesi sonrası oluşmuş anti-demokratik ortamla ilgili. Siyasallaşmaktan ürkmüş bir toplumla karşı karşıyalar. Dahası, giderek daha çok tüketime endekslenen ve iktisadi ilişkilerin dışındaki zamanı sınırlanmış bir toplum yapısı oluşmuş durumda. Maruz kaldıkları yıkım, dışlanma ve şiddete karşı yine şiddet eksenli bir direnişle cevap vermeleri destek ve meşruiyetlerini azaltırken ister istemez kadınları ve orta yaş üstü kesimleri dışlayan bir yapıya bürünüyorlar. Diğer yandan, faaliyet gösterdikleri alanlarda farklı ideolojilerin varlığı aynı düzlemdeki gücün parçalanmasına neden oluyor. Çeşitli nedenlerle fazlasıyla bölünmüş yapılar olmaları bu güçsüzlüğü kronikleştiriyor. Politik gruplar çoğu zaman kapalı örgütlenmeler ve öğrenmeye, değişime, etkileşime açık olmadıkları söylenebilir. Dolayısıyla kentsel muhalefet ile eklemlenmelerinin önündeki ciddi bir sorun kapalılık olarak belirlenebilir. *Barikat ile yoksulluk arasında sıkışmışlık* olarak tabir edilebilecek bir diğer sendromdan da burada bahsedilmeli. Politik grupların gecekondü bölgelerinde varolma nedenleri biraz da bu bölgelerin yoksunlukları/yoksullukları ile ilgili ve sistem içi çözümlerle bu sorunların giderilmesi varoluşlarını tehlikeye düşürebilir. Bu durum, revizyonist sayılabilecek bütün çözümlere mesafeli yaklaşımlarına neden olur ki; ya yok olmalarının sebebi olacaktır ya da devrime kadar çözümsüzlük hakim kalacaktır.

SİVİL İNİSİYATİFLER

Son dönemde etkinliği giderek artan akademisyen, öğrenci, uzman ve sıradan vatandaşlardan oluşan sivil inisiyatifler sivil toplum ile politik gruplar arasında sayılabilecek, iki grubun da zayıf yönlerini kapatma gayretinde, bir yandan da kendi zayıflıklarını doğuran yeni oluşumlar. 2000’li yılların ikinci yarısı itibarıyla giderek güçlenen, meşruluk kazanan ve geleneksel olanlara ilaveten yaratıcı muhalefet biçimleri geliştiren gönüllülük temelli yapılar. Sürekli ve her mücadelelerine olmamakla birlikte meslek odaları, STK’lar, siyasal partiler, radikal politik gruplar ve sendikalardan destek alabiliyorlar. Son dönemde öne çıkan oluşumlar arasında İMECE, Direniş İstanbul, SOS İstanbul, Sulukule Platformu ve Dayanımcı Atölye ilk akla gelenler.

Motivasyonlarını genel olarak kentin meselelerine sahip çıkmak, akademik ve mesleki yanlış uygulamaları durdurmak, bu uygulamalardan mağdur olanlarla dayanışmak, ilerici süreçleri desteklemek, öğrenmek, paylaşmak ve değiştirmek olarak özetlemek mümkün. Şu ana kadarki kısa geçmişlerinde yaşadıkları sorunları da meşruiyet, organize ve koordine olamamak, sürekli/istikrarlı olamamak, yalnızca akut sorunlara çözüm geliştirebilmek, deneyimsizlik, üst anlatının olmadığı ya da vurgulanmadığı bir ortamda yer yer eklektik ve tutarsız bir söylem kurmak, farklı sivil inisiyatifler arasında söylem ve yöntem tartışmalarının yarattığı şüpheler, mahalli örgütlenmelerle işbirliği sürecinde yaşanan sorunlar, zaman ve para sorunları olarak sıralanabilir.

MAHALLİ ÖRGÜTLENMELER

Sürecin en önemli öznelere olması gereken mahalle dernekleri vb. mahalli sivil örgütlülükler de sivil toplumun süreçte güçlenmesine katkıda bulunuyorlar. 2000'li yıllarda mahallelere yönelik müdahalelerin artmasıyla bu yönde ciddi bir hareketlenme yaşandığı ve sayılarının giderek arttığı gözleniyor. Bunlar çoğunlukla mahalle dernekleri ile muhtarlar etrafında gelişen güçlü yerel bağları olan örgütlülükler. Sivil inisiyatiflerle işbirliği içinde gelişiyorlar. Barikattan alternatif plana çeşitli mücadele yöntemleri geliştiriyorlar.

Yaşamın içinden hakiki motivasyonları var; soylulaştırma süreçlerini durdurmak ve hemen bütün ilişkilerinin mekânı olan mahallelerinde kalmak, gelecek garantisi olarak gördükleri konutlarından ayrılmamak istiyorlar. Bu tip örgütlenmeler özellikle 1970'li yıllarda Batı ülkelerinde de çokça tartışılmış ve halen varlıklarını sürdürüyorlar. Sorunları dünyadaki benzer yapılarla hemen hemen aynı. Temsiliyet ve kapsayıcılık ciddi bir sorun; genellikle 3-5 kişi (ve bu 3-5 kişinin görüşleri/tercihleri) etrafında ve mahallenin geneli ni temsil etmeyen bir örgütlülükle sınırlı kalıyorlar. Bu sorunu aşip daha kapsayıcı bir yapıya ulaşma gayretinde olanlar da bu yapının sürekliliğini sağlamada sıkıntılar yaşıyorlar. Bazıları ilerici olma yolunda olsa da çoğu tepkisel bir davranış biçimi içerisindedir ve ancak mahallelerine yönelik görünür bir tehdit söz konusu olduğunda harekete geçiyorlar, yanı başlarında duran ve süreklilik gösteren sorunlar yokmuş gibi davranıyorlar. En azından söylem oluşturma sürecinin belirli bir aşamasına kadar literatürde NIMBYSM (Not In My Back Yard - Benim Arka Bahçemde Değil) olarak bilinen tavır içerisinde oluyorlar. Bu tavır kentin genel sorunlarına ya da diğer mahallelerinde yaşanan sorunlara gözlerini kapatan ve sadece kendilerini doğrudan ilgilendiren

sorunlarla ilgilenmeleri anlamına geliyor ki bu şekilde kentsel sorunların çözülemeyeceği bütün uzmanlar tarafından vurgulanıyor. Zaman zaman farklı mahalli örgütlenmeler arasında fikir ve çıkar çatışmaları yaşanabiliyor. Örneğin tapulu mahallelerin söze “biz gecekondulu mahallesi değiliz” diyerek başlaması mahallelerin birlikte hareket etmesinin önünde önemli bir engel. Liderlik ve kamuoyunda görünürlük kendi aralarında sorunlara neden olabiliyor. Özellikle radikal politik grupların örgütlü olduğu gecekondulu mahallelerinde bu grupların etkisi altına girilebiliyor ki bu durum temsiliyeti ve kapsayıcılığı oldukça düşürüyor. Tamamen gönüllülük üzerinden işleyen ve aidatın da yeterince toplanamadığı mahalle derneklerinde en büyük sorunlardan birisi de zamana ve paraya dair sorunlar.

ŞEMSIYE ORGANİZASYONLAR/KAMPANYALAR

Son yıllarda gözlediğimiz bir diğer yeni muhalif yapı biçimi de şemsiye organizasyonlar. Bunlar, birden çok örgütlenmenin sürekli bir hedef ya da akut bir sorunun çözümü için bir araya geldikleri, geleneksel ve yaratıcı muhalefet biçimleri sergileyen oluşumlar. Genellikle acil bir gündeme yönelik kampanyalar çerçevesinde örgütlenirler ancak bunlar içinde sürekli var olmayı hedefleyenler de var. Örneğin, büyük ümitlerle kurulan ancak işleyişini bir türlü etkinleştiremeyen İstanbul Mahalle Dernekleri Platformu 28 mahalle örgütlenmesinin üye olduğu ve etkin çalışması halinde bu mahallelerde yaşayan 1 milyon civarında insanı temsil edebilecek önemli bir kurum. TMMOB’a bağlı meslek örgütlerinin İstanbul şubelerinin bir araya gelip kentsel meseleleri masaya yatırdığı bir platform olan İKK’nın da son dönemde sivil oluşumlarla genişlettiği çalışma pratikleri var. Bu sürekliliği hedefleyen organizasyonlar dışında akut sorunlara muhalefet amacıyla kurulmuş Vapuruma Dokunma, Haydarpaşa İnisyatifi, Körler Okulu Platformu, 3. Köprüye Hayır İnisyatifi gibi çok sayıda muhalif yapıyı bir araya getirmeye çalışan ve bu birliktelik üzerinden muhalefet eden şemsiye organizasyonlar da kentsel muhalefet içerisinde yerlerini alıyorlar.

Genel olarak onaylanmayan bir kentsel müdahaleyi engellemek ya da sürekli ve güçlü bir muhalefet sürdüreceği bir siyasal alan yaratmak amacıyla kuruluyorlar. Tabii çoğulcu yapılarından kaynaklanan sorunlar da yaşıyorlar. Bunlar arasında tutarlı olmayan söylemler, sürekliliği sağlayamamak, katılımcıların aralarındaki çıkar çatışmaları, organizasyon sorunları, liderlik / merkezde olma rekabeti, inisiyatif ve sorumluluk almaktan sakınma gibi sorunlar öncelikle sıralanabilir.

ÜNİVERSİTELER

Üniversiteler yaptıkları araştırmalar üzerinden bilgi ve söylem üreten kurumlar. Bu anlamda akademik ve bilimsel kabul görmeyen kentsel müdahalelere muhalefet etmek üniversitelerin bir toplumsal sorumluluğu olarak kabul edilir. Ancak son dönemde üniversitenin kurum olarak giderek piyasa ile eklenmesi, danışmanlıklar vs. üzerinden gündelik siyasetin içerisine çokça çekilmesi bu toplumsal sorumluluğun yerine getirilmesinde kafa karışıklıklarına neden olabiliyor. Zaman zaman yazılan bilirkşi raporları bu kafa karışıklığını kamuoyu tarafına da çekiyor. Yine de bu sorumluluğu yerine getirme gayreti içerisinde çok sayıda öğretim elemanı var. İstanbul'da bulunan üç şehir ve bölge planlama bölümünden katılanların birlikte hazırladığı ve internet üzerinden imzaya açılıp çok sayıda destek alınan *Akademi Kentsel Dönüşüm* metni içinde çok ciddi uyarılar ve eleştiriler bulunuyor. Diğer yandan, üniversite ile doğrudan bağlantılı öğretim elemanları ve öğrenciler üzerinden sürdürülen Dayanışmacı Atölye gibi bir sivil oluşum 5 senedir örgütlü sayılabilecek bir mücadeleyi sürdürerek kentsel müdahaleler sonucu mağdur olan mahallelerde karşılıklı öğrenme süreçleri üzerinden mahallenin kendi sözünü üretmesine destek oluyor. Yine üniversite temelli alternatif planlama çalışmaları¹⁵ yapılıyor, çok sayıda eleştirel makale, tez ve araştırma üretiliyor. Öğrencilerin bu sürece katkısı had safhada. Örneğin Dayanışmacı Atölye, öğrencilerin inisiyatifi ile kurulmuş bir yapı; çeşitli mahallelerde gönüllü çalışmalarını sürdürüyor ve mahallelilerle birlikte mahalle için mahallenin bilgisini üretmeye gayret ediyor. Bu muhalif gayretlerin karşı tarafında birçok kentsel müdahalede üniversite hocalarının yüklenici ya da danışman olarak imzalarının ol-

15 Alternatif planlama çalışmaları halen çokça tartışılan bir konudur. Bu konuda detaylı bir tartışma için www.planlama.org sitesinde yayınlanmış "kentsel muhalefetin halleri ve halsizlikleri" adlı makale incelenebilir. Burada kısaca bahsedilmesi gereken alternatif planlama süreçlerinin planlama pratiğinin toplumsal muhalefet içinden yeniden kurulması ile ilişkili düşünülmesi gerektiğidir. Planlamanın demokratikleşmesi ve kentsel haklardan bahsedilmek için planlamanın kamusal alanını genişletmek gerekir. Kamusal alanlar yaratabilen bir planlama kendi meşruiyetini arttırdığı gibi demokrasi ve örgütlülük mücadelelerini de destekler. Planlamanın çoğulcu demokrasiyi besleme kapasitesi ve çoğulcu demokrasinin insanları merkezine ve içine alan bir planlama sürecinin koşulu olması önemlidir. Çoğulcu demokrasi üzerinden kurulacak kamusal alanlar planlama süreçlerini destekleyecek, planlama süreçleri de çoğulcu demokrasinin ve toplumsal muhalefetin gelişebileceği kamusal alanları zorlayacaktır. Çoğulcu demokrasi ile bu karşılıklı ilişkinin kurulması, planlamanın özüne dönüp insanı merkezine almasını sağlamada esastır. Demokratik değerler üzerine kurulu çoğulcu bir toplum yapısının gelişmesi, planlama pratiğinin sıkışma alanlarının toplumsal baskı alanları yaratarak aşılması ve istediğimiz katılım pratiklerinin gerçekleştirilmesi anlamına gelir. Topluluklar özgürleştikçe sorunlar daha şiddetli seslenecek, çözüme yönelik baskılar artacaktır. Hatta öz örgütlenme ve radikal/öz planlama deneyimleri üzerinden bu sorunların çözümü mahalli bazda bile düşünülebilir hale gelecektir.

ması soru işaretleri yaratsa da, üniversitenin de olduğundan farklı gösterilmesi, toplumun bir yansıması olduğunun kabulü sağlıklı olacaktır. Üniversiteler açısından bir diğer sıkıntılı alan birçok öğretim elemanının halen YÖK'ün ve devletin antidemokratik uygulamalarından endişe ederek bu tip muhalif süreçlerin dışında kalmayı tercih etmesidir. Zaman sorunu, kişisel hırslar ve anlaşmazlıklar, inisiyatif ve sorumluluk almaktan kaçmak ve geçim sorunları da üniversitenin muhalefet gücünü arttırmasının önündeki ilk akla gelen diğer sorunlar olarak sıralanabilir.

MEDYA

Toplumsal muhalefetin temsili ve söylemin kuruluşu anlamında medya önemli bir aktör konumundadır. Bu çerçevede uluslararası medya, ulusal medya, yerel medya, sektörel medya çerçevesinde TV ve radyo kanalları, dergiler, gazeteler ve son yıllarda hayatımızda giderek çok yer kaplayan internet portallarından bahsedilebilir. Medya kentsel müdahaleler konusunda ne kadar çok devrede olursa sorunun çözümünün o kadar kolaylaştığı ya da olasılık dâhiline girdiği düşünülebilir. Sulukule sürecinin halen tamamlanmamış olması ve Sulukule için bir umudun sürüyor olması medyanın çok iyi kullanılması ile doğrudan ilişkilidir. Medyanın muhalif kanadının azınlık olduğunu ama ilişkiler üzerinden muhalif olmayan kanadın da devreye sokulabildiğini vurgulamak gerekir. Temsil ve anlamın kuruluşu açısından sorunlar yaşanmakta, kitlesel eylemler yapılamadığından kamuoyu oluşturmak, medyanın muhalefetin sesi olması dışında maalesef mümkün olamamaktadır.

ULUSLARARASI MUHALEFET

Son dönemde hızla uluslararası sivil ve kurumsal ağlara entegre olan bir sivil toplumun varlığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Sivil ağlar deneyim paylaşimleri açısından, kurumsal ağlar ise kamuoyu oluşturmak ve siyasal baskı kurmak açısından kullanılabilir. Yine Sulukule örneğinde UNESCO'nun, BM Zorla Yerinden Edilmeler Komisyonu'nun, BM Habitat'ın, AB'nin, Helsinki Yurttaşlar Birliği'nin, No-Vox Uluslararası Dayanışma Ağı'nın ve çeşitli Roman Birliklerinin siyasal alanı zorlaması ve uygulayıcıları zor durumlarda bırakması önemli örneklerdir. Diğer yandan çok sayıda yabancı, uluslararası sivil ağlar üzerinden Sulukule mücadelesine yaptıkları çalışmalarla yerinde ya da dışarıdan müdahil olabilmektedir.

Değınilen tüm kentsel muhalefet aktörlerinin ortak sıkıntıları olduğu görölmektedir. Bu aktörlerden en demokratik olma iddiasındakiler bile iç işleyişlerinde ve söylemlerinde çeşitli yaş, rütbe, sınıf, toplumsal cinsiyet ve hatta inanç ve etnisite temelli hiyerarşiler barındırmaktadır. Birçoğunun kentsel muhalefet süreçleri içindeki davranışlarında kendi meşruiyetlerini güçlendirmeye yönelik bir tür iktidar mücadelesi verdikleri, eylemsel, söylemsel ya da sembolik şiddet kullanma eğilimleri barındırdıkları, özeleştiriye ve bir arada mücadele etmeye çok açık olmadıkları, kuramsal olarak güçlü olmadıkları, klişeler ve önyargılar üzerinden konumlandıkları, uluslararası mücadele süreçlerine katılma kapasite ve niyetlerinin kısıtlı olduğu, ekonomik sıkıntılar nedeniyle etkinliklerinin sınırlandığı söylenebilir.

BİRARADALIĞIN İHTİMALİ

Biraradalık, muhalif yapıların karşı çıkış noktaları üzerinden düşünöldüğünde, çok kolaymış izlenimi veriyor. Nihayetinde bütün muhalif aktörlerin karşı çıktığı süreçler üç aşağı beş yukarı aynı. Biraradallğı ihtimalsizliğe kilitleyen ise “nasıl bir kentsel muhalefet” sorusu. Karşı çıkmanın yöntemi hedeflere ve hedeflenen kitlelere ilişkin bir tercih... Tabii bu ayrışma üzerinden bir çatışma çıkması çok da şaşırtıcı değil.

Bourdieu [2007] terimlerle konuşacak olursak Kentsel Muhalefetin bizzat bir “alan” olduğunu, bu alanın “eyleyicilerinin” (aktörler) kendi zihin ve bedenlerine gömölü yatkınlıklarına yani habituslarına göre bu alan içinde konum aldıklarını, alanın sınırları, yapısı ve ele geçirilmiş konumları ile eyleyicilerin habituslarının birbirini karşılıklı olarak belirlediğini ve sonuçta kentsel muhalefet alanı içinde bir iktidar ve mücadele sürecinin yaşandığı söylenebilir.

Bu çatışmanın kentsel muhalefeti geliştirici, zenginleştirici, sağlıklı bir süreç olarak işleyebilmesi için biraradallğın esasını hedefleri karşı çıktığımız eşitsizlik, adaletsizlik, mağduriyet vs. hallere, hedeflenen kesimleri ise bu süreçlerle karşı karşıya kalan gruplara kilitlemek olduğunu düşünöyoruz. Daha açık bir ifadeyle, halkın içinde ve halkla birlikte geliştirilecek bir söylem ve ütopya üzerinden doğrudan mevcut sistemin yarattığı sorunları hedefleyen ama ütopya kurmayı, iktidar hedefini oluşturmayı ve bu hedefin peşinden koşmayı sürece ve daha önemlisi söylemin kurulmasında esas olacak halka bırakan; halk kavramını mavi yakalı işçilerle birlikte, düşük ücretli beyaz yakalı kesimlere, öğrencilere ve hatta kentsel müdahalelerden olumsuz etkiledikleri son dönemde açıkça ortaya çıkan orta gelir gruplarına yayan; dolay-

sıyla muhalif söylemini de tüm bu kesimleri kapsayacak şekilde revize eden; bu revizyon sonucu söylem, hedef ve hedef kitle konusunda ortaklaştığı ve yakınlaştığı muhalif kesimlerle ilişki kuran, nihayet kent hakkı kavramı üzerinden sürekli bir mücadele alanı açan bir kentsel muhalif birlikteliğin oluşabileceğini ve bugünkü halinden çok daha güçlü ve inandırıcı olacağını iddia ediyoruz.

Ancak bugünkü haliyle kentsel muhalefetin önemli bir kısmı hedefini iktidar üzerinden kuruyor, hedef kitlesini de bu iktidarda “taşıyıcı” gördüğü kesimler olarak belirliyor. Hedefe ulaşmada kullandıkları yöntem ve araçlarda ortaklaşmadıkları bütün gruplar ise revizyonist, karşı devrimci, geleneksel solcu vs. olarak damgalanıyor ve yersizce/acımasızca eleştiriliyor, kafalar karıştırılıyor. Nihayet sıfır toplamlı bir sonuç oluşuyor; kentsel muhalif bir grubun büyümesi diğerlerinin zayıflamasına ya da bir yerdeki mücadele hattı bir grubun diğerinin yerini almasına bağlanıyor. Böylece, kentsel muhalefet, tam da genel sol siyasetin yaşadığına benzer olarak, parçalanıyor/parçalı kalıyor, kitleselleşemiyor ve toplumun geniş kesimleri üzerinde güven oluşturamıyor. Oysa genel sol siyasetin önünü açacak potansiyelleri içerisinde taşıyor.

Hardt ve Negri'nin “kent sürekli kuruluş süreçlerinde eklemlenen çoğul toplumsal çatışmalar aracılığıyla biçimlenmiş bir kurucu iktidardır” tespitinden hareketle, sürekli kuruluş süreçlerinde yer almak istiyorsak toplumsal muhalefetin ortak ilkelerini birbirinden çok farklı motivasyonları, hedefleri, yöntemleri ve sorunları olan muhalif aktörler arasında yaşanacak çatışmalara rağmen kurmak zorundayız. Bu çatışmaları nasıl olumlu algılayıp yönlendirebileceğimize kafa yormalyız.

Radikal demokrasinin amacı demokratik devrimi derinleştirmek ve farklı demokratik mücadeleleri ilişkilendirmek ise, böyle bir misyon ortaklaşmaya izin verecek yeni öznel pozisyonlar gerektirir. Öznel pozisyonların talepleri demokratik denklik ilkesine uygun olarak eklemlenebilir. Bu, belirlenmiş çıkarlar üzerinden bir ittifak kurma haline karşılık gelmez; güçlerin üst kimliklerini ortaklaştırma çabasıdır... (Mouffe, 1993)

Çoğul ve dağılmış mücadele alanları üzerinde farklılaşmış siyasal ölçekler (sokak ve mahalle ölçeğinden kent, ulus-devlet ve hatta küresel ölçeğe kadar) söz konusuken, muhalif aktörler arasında birleşen, çözülen ve yeniden birleşen gruplar varken, biraradalık ancak birbirine bağımlı, eşit ve özerk mücadele alanları üzerinden kentsel hakların talebi ile mümkün olabilir. Gramsci'nin yıllar önce önerdiği, toplumun çeşitli kesimlerine doğru genişle-

yen birlikler oluşturmak suretiyle karşı hegemonik bir blok oluşturmak bugün için kaçınılmaz bir ihtiyaç haline gelmiştir. Bu talebi de Platoncu bir yaklaşımla düşünmek, erişilmez adalet ve özgürlük yerine kent haklarını koymak ve kent haklarını nihai ve kesin bir evre olarak varolamayacağının ön kabulüyle ona doğru yaşamak, bunu bir yaşam biçimi haline getirmek gerekir. Ancak bu şekilde toplumla kentsel muhalefet arasında sıkı bir bağ kurulabilir ve birbirinden çok farklı özelliklere sahip muhalif aktörler *gereğinde* birarada varolabilir.

BARINMA HAKKININ ÖTESİNE GEÇMEK

Son dönemde sık sık kullandığımız ve yasal karşılıkları da olan barınma hakkı kavramı çok önemli ve belki de en temel hak talebinin altını çizse de tek başına bu biraradalığı sağlamada ve toplumla ilişki kurmada yeterli bir kavram değil. Kavram, coğrafyamızda mülkiyet ile de doğrudan ilişkili olduğundan yöneme dair ciddi tartışmaları beraberinde getiriyor. Savunmaya devam edeceğimiz barınma hakkı kavramını önce mülkiyet bağımlılığından çıkarmak, sonra da genişletmek durumundayız. Örneğin Sulukule için hazırladıkları yayınlanmamış bir raporda Akkan ve Kayhan [2008] barınma hakkı kavramını mahalle ile ilişkilendirmek suretiyle başka haklarla iç içe geçiriyorlar:

[Kavram, salt] “baş sokacak ev olarak değil tüm kültürel, sınıfsal, sosyal taleplere uygun mekânlarda yaşama hakkı olarak tanımlanmaktadır... Barınmak bu mahallelerde yaşayan insanlar için; yaşam biçimlerini olduğu haliyle korumak, sosyal dayanışma ağlarını ayakta tutmak, geleneksel istihdam yapılarını muhafaza etmek anlamına geliyor. Mahalle temelli yaşam, onların hem tarihsel köklerini koruyan hem de kültürel ve sosyal ağlarını yaşatan bir [olgu] olarak barınma anlayışlarının merkezine oturmuştur. Bu bağlamda, mahalle yaşamını bir bütün olarak ele almak ve bu yaşamın devamlılığının sağlanmasının bir barınma hakkı meselesi olduğunun altını çizmek gerekir.”

Böyle bir okuma hak olanı konuttan mahalleye taşırken bu anlamda tartışmaya değer bulduğumuz ve bizi bir sonraki ölçek olan kente taşıyacağını düşündüğümüz bir sorular dizisi ortaya çıkıyor: Mahalle siyasal bir oluşum olarak öz örgütlülük ve karar alma kapasitesi üzerinden yeniden tanımlanabilir mi? Bu hal, mahallenin içinde bulunduğu kente dair yeni kaygılar üretmesine ve karar süreçlerine etki etmeye başlamasına vesile olabilir mi? Bu iki sorunun olumlu yanıtı halinde, mahalleler zaman içerisinde siyasal açıdan güçlenerek kentsel mekânın kontrolünü ele geçirebilir mi? Bu sorulara kent-

sel muhalif gruplar açısından kritik önemde bir soru daha eklenmeli: Mahalleler arasındaki farklılıklar da düşünüldüğünde, bütün bu sürecin tek bir grubun kontrolünde ilerleme ihtimali var mıdır, yoksa bu ihtimal süreci destekleyen grupların birbirlerini yok saymayan ve itelemeyen çokluğu ve çeşitliği halinde mi artar?

KENT HAKKI: KENTSEL MEKÂNIN KONTROLÜ

Lefebvre 1968 yılında ilk kez kent hakkında bahsederken, kavramı *bütün kent ve kentleşme süreçlerini belirleme/kontrol etme hakkı* olarak tanımlamıştı. Henüz küreselleşmenin lafının edilmediği bir dönemde kentleşmenin sanayileşme süreçlerinden koptuğunu ve kapitalist kentin dünya üzerinde *tam kentleşmeye*¹⁶ doğru yol aldığını, bunu da devlet ve sermayenin kentsel mekânı kontrol etmesi üzerinden sürdürdüğünü/sürdüreceğini anlatıyordu. Yunan kentlerinde agora etrafında örgütlenen ve pazaryerinin kent merkezine girişini engelleyen politik kentin zaman içerisinde Avrupa kökenli pazaryeri etrafında örgütlenen kente yenik düştüğünü aktarıyor, kent hakkını yeniden politik kente dönüşle de ilişkilendirip kentsel mekânı belirleyen güç ilişkilerini yeniden yapılandırarak kontrolün devlet ve sermayeden kent insanına geçişi olarak tarif ediyordu. Yer yer bir politik proje ya da ütopya olarak da nitelendirilen kent hakkı üzerinden kentsel karar mekanizmalarının yeniden yapılanması ile bütün kent yaşayanları kentsel siyaset içerisinde yerini alacak ve yaşam çevrelerini etkileyen kararlarda söz sahibi olacaklardı. Lefebvre, kent hakkını gündelik hayatla da ilişkilendirerek, “anların ve yerlerin eksiksiz kullanımını sağlamak üzere kentsel yaşama, yenilenmiş bir merkezliğe, karşılaşma ve değiş tokuş mekânlarına, yaşam ritimleri ve zaman kullanımına erişim ve bunları yaşayanların isteğine göre değiştirme hakkı” olarak açıklıyordu. Kentlerde yaşayan ve çeşitli farklılıklar barındıran bütün insanlar ama özellikle tehdit altındaki grupları hedeflemesi de demokrasinin çoğunluğun diktasına dönüşme potansiyelinin önüne geçme gayretiydi.

Son yıllarda politik kent yukarıda sayılan muhalif yapıların da etkisiyle giderek kendine geliyor ve devletin ve sermayenin kontrolüne karşı çıkışlar güçleniyor. Bu çerçevede kent hakkı kavramı da yeniden tartışılır oldu. David Harvey’in [2008] bu bağlamdaki makalesi yerel siyasetin geleceği açısından Lefebvre’in üzerine yeni açılımlar sağlıyor. Harvey’e göre kent ve kentleşme süreçleri artı değer kullanımının ana kanallarından birisi haline gelmişse,

16 Tam kentleşme Lefebvre’in teori geliştirmek üzere öne sürdüğü bir hipotez. Bu durumda kırdaki yaşayan insanın kalmayacağı ve dünyadaki bütün insanların kentlerde yaşayacağı öngörülmüyor.

kent hakkı, bu artı değerın kullanımı üzerinde demokratik bir yönetim kurmak anlamına gelir. Kent hakkı, kentsel kaynaklara erişime yönelik bireysel özgürlüklerin çok ötesinde kenti değiştirmek suretiyle kendimizi değiştirme / kendi geleceğimizi belirleme hakkıdır. Harvey, bu hakkın bireysel değil ortak bir hak olduğunun altını çizer ve en kıymetli ama en çok ihmal edilen insan hakkı olduğunu ilan eder.

Harvey'e göre kent hakkı bugün küçük bir siyasal ve ekonomik elit grubun elindedir ve geri kazanılması gerekir. Bu geri kazanma sürecinde kent hakkı kavramı üzerinden birlikte muhalefet olasılığını tartışır. Kentleşme süreçlerinde artı değer üretimi ve kullanımı üzerine odaklanan ve bunun kimler tarafından yönetileceğini sorgulayan kent hakkı kavramını, "geniş bir toplumsal hareketin inşası için kent hakkının demokratikleşmesini sağlamak, kentsel mekânı almak ve yeniden üretmek, kamusal alanları yeniden kazanmak / korumak üzere çalışan bir slogan ve politik bir ideal" olarak tanımlar.¹⁷

* * *

Bu kentin bir geleceği olsun istiyorsak; bu kentin geleceğini kendi kontrolümüzde tutmak istiyorsak, kent hakkını çeşitli vesilelerle dile getirip peşi sıra çalışmalar yürüten kentsel muhalefetin içinde yer alan formal ve enformel yapıların birbirini beğenmeme, iteleme, öteleme hakkı yoktur. Bu hakka sahip olan ancak bu grupların hedeflediği kesimler olabilir. İnsanları harekete geçirmek, çok büyük agoralar oluşturmak ve oluşturduğumuz agoralarda kitlesel politik eylemler gerçekleştirmek zorundayız. Bu da Bourdieucu bir yaklaşımla mahallelerin bizzat "alana" katılması ve habituslarına göre konum alması ile mümkündür. Kent hakkı ancak bu şekilde bir ideal olmaktan çıkar ve olgulaşır, olgulaştıkça da kendini yeniden tanımlar.

KAYNAKÇA

- Akkan, B. E. ve Kayhan, A., "Sulukule için Sosyal Değerlendirme", yayınlanmamış rapor, 2008.
- Benjamin, W., "Paris: 19. Yüzyılın Başkenti", *Modernizmin Serüveni*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
- Bourdieu, P. *Karşı Ateşler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- Bourdieu, P. ve Wacquant, L., *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.

¹⁷ Lefebvre ve Harvey'in Marksist çerçeveden ördüğü kent hakkı kavramı liberal demokratlar tarafından da kabul edilen bir haktır. Kentin potansiyel faydalarına bütün yaşayanların eşit erişimi, bütün yaşayanların karar alma süreçlerine katılımı ve yaşayanların temel hak ve özgürlüklerinin tamamını gerçekleştirebilmesi olarak tanımlanır.

şim, 2007.

Çavuşoğlu, E., "İstanbul'da Planlama: Mekânın Yeniden Üretimi ve Sınıfsal Sonuçlar", 2.

İstanbul Sempozyumu, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul, 2010.

Harvey, D., "The Right to the City", *New Left Review*, 53, 2008.

Lefebvre H., *Le droit à la ville*, Anthropos, Paris, 1968.

Mouffe C., *Return of the Political*, Versus, Londra, 1993.

Yalçınan, M. C., *Globalisation, politics and planning decisions: A case study of Koç University in Istanbul*, PhD Thesis, London School of Economics, Londra, UK, 2005.

—, "Kentsel Muhalefetin Halleri ve Halsizlikleri", www.planlama.org, 2008.

BAŞKASINA KONUT İÇİN YUVADAN OLMAK: DERBENT GECEKONDU MAHALLELERİ ÖRNEĞİ

HAKAN YÜCEL*

Kentsel dönüşüm hiçbir zaman hiçbir yerde sadece konut alanlarına yapılan bir müdahale olarak kalmamış, toplumsal, ekonomik, ekolojik, estetik, kültürel unsurları olan bir mekânsal tahribata neden olmuştur. Türkiye örneğinde kentsel dönüşüm mağduru ya da kentsel dönüşüm tehdidi altındaki mahallelerin çoğu dayanışmayla kurulup gelişmiş, halen süregelen dayanışma ilişkilerinin güçlü mekânsal kimlikler oluşturduğu gecekondu mahalleleridir. Bu mahallelerde geçmişin mekânda somutlaşan deneyimi kolektif bir hafıza ve kimlik kaynağıdır. Dolayısıyla söz konusu mahalleler, mekânsal kimliğin egemen olduğu mahalleler olduğundan, mekâna müdahale doğrudan kimliğin ve kurulu dayanışma ilişkilerinin tahribi anlamını taşır.

Bugün kentsel dönüşüm süreçleri, özellikle eski gecekondu mahallelerinde ya da mülkiyetle ilgili sorunları olan alanlarda, yaşayanların tercihleri gözetilmeden, alternatif ya da çözüm olarak toplu konut tipi yapıların sunulduğu bir süreç olarak işliyor. Ayrıca kentsel dönüşüm süreçleri yalnızca “kentsel dönüşüm ve yenileme projelerinden” ibaret olmayıp, kendiliğinden gelişen piyasa hareketlerini, büyük ölçekli projeleri ve bunlara bağlı planlama çalışmalarını kapsıyor (Yalçıntan ve Çavuşoğlu, 2008, Yalçıntan ve Aksümer 2012, Yalçıntan vd., 2014). Bu nedenle çevrede çeşitli yatırımlar sonucu başlayan bir dönüşümün varlığı, kentsel dönüşüm tehdidi algısının oluşmasına yol açmakta ge-

(*) Doç. Dr., Galatasaray Üniversitesi Siyaset Bilimi Bölümü.

çıkıyor. Kentsel dönüşüm projeleri hem kent içi çöküntü alanlarını hem de gecekondu bölgelerini kapsar. Farklı toplumsal yapılara, farklı konut mülkiyet türlerine sahip olan ve içinde yaşayanların mekânla farklı türden ilişkiler kurdukları bu mahalleler farklı stratejilerle, farklı düzeylerde kentsel dönüşüm projelerine karşı mücadele ederler (Kuyucu, 2010; Ünsal, 2006; Kuyucu ve Ünsal, 2011; Şen, 2006, Türkün vd., 2010).

Kentsel dönüşümü bir süreç olarak ele alıp, bu sürecin etkilerine bakmak gerekir (Yalçınan vd., 2014). Kentsel dönüşümle kuşatılma ve kentsel dönüşüm tehdidi bu açıdan kentsel dönüşüm etkisi olarak ele alınmalıdır. Bu durumu somutlaştırmak amacıyla, kentsel dönüşüm uygulanması istenen gecekondu mahallelerinde yaşayanların, konutlarını, sokaklarını ve hatta mahallelerini bir “yuva” olarak gördüklerini iddia edebileceğimiz (içinde yer aldığım) bir TÜBİTAK araştırmasının¹ salt Derbent mahallesine ilişkin bazı verilerini ilerleyen satırlarda paylaşacağım. Bu verilerden hareketle, ev-sokak-mahalle ilişkisinin yoğun mekânsal kimlik ve dayanışmanın önemli olduğu bölgelerde, kentsel dönüşümün neden olduğu sorunun sadece konut sorunu olmanın çok ötesine geçtiğini, sosyal ilişkilerde bozulma, sosyo-ekonomik özellikleriyle belirginleşen dayanışma ilişkilerinin kaybolması, mekânsal yabancılaşma riski bulunduğunu iddia edebileceğimizi, Derbent örneğinin birçok başka kentsel mekân için de geçerli olduğunu düşünüyorum.

Derbent Mahallesinin Dönüşüm Öyküsü

Mahalleye ilk yerleşimler 1970 öncesinde başlar. Nüfus artar, çevre sanayi kuruluşları artar. 1978 yılında halk eğitim merkezi kurulur. 1979 yılında elektrik mahallelinin çabasıyla gelir ve yollar asfaltlanır. 1985 yılında otobüs hattı gelir. 1987 yılında İstinye'ye bağlı olmaktan çıkar, muhtarlık statüsü kazanır. 1999 yılından sonra değişimler artar. Minibüs hatları gelir, doğalgaz döşenir. 2005 yılında mahalle derneği kurulur.

Derbent de Sarıyer'deki pek çok mahalle gibi dönüşüm sürecine çevresindeki yatırımların yoğunlaşmasıyla girdi. Levent ve Maslak hat-

tının yoğun biçimde üst düzey sektörlere hizmet eder hale gelmesiyle Derbent mahallesinin kuşatılma öyküsü de başladı. Ancak mahalleye yakınlığı açısından 1997 yılında Park Orman'ın kurulması, mahalle üzerindeki baskının artmasında önemli bir dönemeç oldu. Park Orman kurulduğu günden bugüne büyük organizasyonların, konserlerin ev sahipliğini yapmasıyla İstanbul'un önemli çekim merkezlerinden birine dönüştü. Park Orman ile benzer işlevlere sahip olup önemli organizasyonlara ev sahipliği yapan TİM Maslak Show Center da mahalleye yakın bir mevkide 2005 yılında açıldı. 2002-2005 yılları arasında Atatürk Oto Sanatkârları Yapı Kooperatifi tarafından kurulan kapalı MESA Konutları ise mahalleye komşu oluşuyla önemli bir baskı unsuru oluşturmaya başladı. 2009 yılında Acıbadem Hastanesi'nin açılışı ve 2010 yılında Darüşşafaka metro durağının tamamlanması da mahalleyi kuşatan kentsel dönüşümün etkenleri arasında yerlerini aldı. Mevcut ancak uygulamaya geçilmemiş dönüşüm projesiyle birlikte tüm bu etkenler mahalleliler tarafından bir "yerinden edilme tehdidi" olarak algılanmaya başladı. Bir yandan kaygı öte yandan dönüşüm direniş hedefli güçlenen bir mekânsal dayanışma oluşmaya başladı.

Ev, Sokak, Mahalle:

Derbent'te Mekân Algısı ve Mekânsal Kimlik

Mahalleyi hem fiziksel-hukuksal hem de sosyokültürel boyutlarıyla ele almamız gerekir. Mahalle "bir kentin tarihsel evrimi içinde yerleşim yapısı, eski ya da günümüzde halen süren işleviyle ya da kentin içindeki konumu ile farklılaşan özerk kentsel bütünlerdir" (George: 1970). Jean François Pérouse (2004) bizi beş işleviyle mahalleyi düşünmeye davet eder. Bu işlevlerden belki de en önemlisi mahallenin "bir komşuluk birimi" olarak ailevi ilişkilerin ve yaşayanların tanışıklığının kurucu unsurlarını oluşturduğu, aile ile kent arasında aracılık eden toplumsal bir birim olarak gördüğü işlevdir (Pérouse, 2004, s.127-129).

Yine bazı güncel çalışmalar; mahallenin "biz" duygusunu oluşturan önemli bir unsur olduğuna, içsellik ve dışsallık arasındaki kimliksel dengeyi sağladığına, dayanışma ve toplumsallığı geliştirdiğine işaret eder (Konuk, 2011). Paulet (2001, s.114) mahalle sakini için

önemli olanın “gerçeklik” değil, o mahallenin neyi temsil ettiği olduğunu belirtir. Mahalle toplumsal, mekânsal olduğu kadar duygusal ve psikolojik bir bağlılığın da kurucusudur. Lupton’a göre “bir mahallenin özelliğini belirleyen nüfusu ile alanın karşılıklı etkileşimidir. Bu nedenle mahalle hem fiziksel hem de sosyal bir alandır. Bu bağlamda alan etkisi incelemesi birçok unsuru ele almalıdır: Çevre, yakınlık, inşaa yapısı, altyapı, nüfusun demografik, toplumsal ve (dayanışma ağlarını mekânla özdeşleşmeyi hesaba katan) duygusal özellikleri” (Lupton, 2003, s.4). Mekansallaşmış mahalle toplumsal ilişkilerin merkezindedir (Mozère, 1999, s.20-33), alanın bir grup tarafından sahiplenmesinin sonucudur (Claval, 1996, s.94). Bu mekânsallık duygusu; temel olarak kolektif bir nitelik taşır, doğrudan yere bağlılıktan çok, kişiler ve topluluklar arasındaki ilişki biçimine bağlıdır.

Enformel konut alanları örneğinde mahalleliler kendi konutlarını inşa ederek, bu konutların yasallaştırılması ve altyapı hizmetlerine kavuşması için birlikte mücadele vererek mekânla güçlü bir ilişki kurar. Dolayısıyla gecekondü mahalleleri ile örneğin sosyal konut bölgeleri arasında toplumsal ilişkiler açısından önemli bir fark görülür. Bu önemli fark Fransa’da sosyal konutlar (HLM) ile “teneke mahalleleri” [*bidonville*] karşılaştıran çalışmalarda veciz bir şekilde örneklendirilmiştir. Bu konuda Sayad (1998, s.103-124) Nanterre hakkında yazdığı monografide; sosyal konutlarda yabancılaşıma olgusunun ortaya çıkmasına, tüm olumsuz altyapı koşullarına karşın “teneke mahallelerde” kişilerle mahalleleri arasında güçlü bağların olduğunu gösterir: “Eğer teneke mahalle bir ‘Arap konutu’ olarak görülüyorsa bunun nedeni Araplar tarafından kendileri için inşa edilmiş olmasındandır, bu konutu ikame için inşa edilen konut ise ‘Arap için yapılmış’ konuttur.” Aynı şekilde Pétonnet (1979), sosyal konutlara yerleştirilen eski “teneke mahalle” sakinlerindeki komşuluk dayanışması yoksunluğu duygusunun ne kadar etkili olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda mahallelerde iki tür toplumsal aktörden söz edilebilir; “mahallede oturan” diye isimlendirebileceğimiz mahallenin gündelik hayatına katılmayan pasif aktörler ve yerel sosyalleşmede yerini alan aktif aktörler (Chignier-Riboulon, 2000, s.77); başka bir deyişle mahalleliler. Derbent’te ezici çoğunluğu bu ikinci tür aktörler oluşturur.

İçinde yaşayanların kurdukları mahallede yine kendilerinin inşa ettiği evlerde yaşayanlar için hem yaşadıkları konutlar ve bahçeleri, hem de sokaklar ve mahalle birbirinin devamı olarak yuva anlamı taşır. Buradaki konutlar güvenlik hissi veren, geçmişteki gecekondu mücadelelerinin oluşturduğu bir kolektif hafızayı temsil eden, komşuluk ilişkilerinin güçlü olduğu ve içinde yaşayanların olanakları ölçüsünde kendilerine göre biçimlendirdiği ve özdeşleştikleri yuvalardır. Konutla özdeşleşmenin ne kadar yüksek düzeyde olduğunu anket verileri açıkça gösterir. Anket uygulananların % 82'si evlerinin konforundan memnun olduklarını belirtti. Yine evlerinde neyin eksik olduğunu sordüğümüz açık uçlu soruya farklı cevap verildi, ama yanıtlayanların % 42'si hiçbir eksiklerinin olmadığını ifade etti. "Burada herkes oturduğu yeri kendi alın teriyle yapmış onunla özdeşleşmiş. Bir nevi çocuğu gibi görüyor" (Mehmet, 46, yönetici).

Dolayısıyla sorun sadece "konut" olmadığı için, kendilerine elverişli koşullar sağlansa bile Derbent örneğinde mahallelilerin %93'ü mahalleden, %82'si komşularından ayrılmayı kabul etmeye yanaşmıyor. Mahallede yaşayanların sadece %4'ünün mahalleden memnun olmadığını, %63'ünün ise çok memnun olduğunu görüyoruz. Mahallelilerin %82'sinin oturduğu konutun konforundan memnun olduğu kentsel bir mekân dönüştürülmek isteniyor. Bu verilerden ortaya çıkan durumdan hareket edersek, egemen söylemin aksine mahallelilerin mekâna ilişkin sorunların altında ezildiğini ve dönüşüme ihtiyaç duyduğunu söyleyemeyiz.

Burada üç görüşme alıntısı aydınlatıcı olacaktır: Ayşe "Derbent'e adım atmak evine adım atmak gibi bir şey," diyor (Ayşe, 32, çocuk bakıcısı). Kâmil ise aynı zamanda dayanışmaya işaret ediyor: "Bütün hayatımı burada şekillendirdim ben, bütün insanlarla diyalog içinde oldum. En küçük bir problemim olduğu zaman, birisi gözüme baktığında 'ya Kâmil bir şey mi oldu?' diyebiliyor, ben de derdimi rahatça anlatabiliyorum... Bizler bu mahalleyi yoktan var ettik ve yarım yüzyıldır buradayız. Dedelerimiz, burada yaşadı. Allah katında da buranın tapusu bizimdir, yeri bizimdir" (Kâmil, 33, güvenlik görevlisi). Yine mahallenin genç kadınlarından Elif de hem evle özdeşleşme hem de mekânsal ilişki olarak komşuluk ilişkilerinin önemini vurguluyor:

“Bizim kendi evimiz. Önce gecekonduydu, sonra biz kat yaptık. Evimiz bahçeli, kendimize ait. Yani oturduğumuz ev şu an bize göre. Ben de bu evde doğdum. Komşularımız çok iyi, burada komşuluk bizim için önemli” (Elif, 29, işçi).

Anket sonuçlarına göre mahalleden memnuniyet son derece yüksek. Mahallede bulunmaktan memnun olmayanların oranı sadece %4. “Çok memnunum” diyenler ankete yanıt verenlerin yaklaşık olarak 2/3’ünü oluşturuyor (%63). Bu konuda Mehmet şöyle diyor: “Buranın geçmişinde imece usulüyle herkes birbirine yardımcı olmuş, ilişkileri güçlenmiş. O gün bebek olanlar işte 30-40 yıl sonra annelerinin babalarının yakaladıkları ilişkileri yakalamışlar. Ben kesinlikle burada değişiklik yapılmasını istemiyorum, aynı şekilde kalmasının çok güzel olduğunu düşünüyorum. Hiçbir şekilde başkalaşım istemiyorum” (Mehmet, 46, yönetici). Anket sonuçlarına göre 30 yaşın altında olanların %70’inden fazlası mahallede doğmuş olduklarını, kalanlarının da ilkökul çağında mahalleye yerleştiklerini söylüyor; dolayısıyla genç nüfusunun tamamının, orta yaşlılarının da çoğunun mahallede sosyalleştiklerini söylemek mümkün. Bu gençlerin %88’i hiçbir koşulda ne şimdi ne de ileriki yıllarda mahalleyi terk etmek istemiyor. Bu konuda Hüseyin şöyle diyor: “Çocuğumu da burada yetiştirmek isterim. Burası baba ocağı gibi bir yer bizim için. İnsan daha güvenli bir şekilde çocuğunu yetiştirebilir.” (Hüseyin, 29, işçi)

Dolayısıyla Derbent bazen kimsenin kimseyi tanımadığı kentsel mekânlardan farklı. Mahallelinin %62’si, 100’den fazla hanede yaşayanları tanıdığını iddia ediyor. Aynı zamanda güçlü bir sosyal sermaye oluşturan ve güvenlik duygusu veren bu durum kent merkezindeki mahallelerde ve sitelerde elde edilemeyecek bir avantaj olarak beliriyor: “Yüzlerce insan tanırım mahalleden” (Mehmet, 21, öğrenci).

Derbent’te yaşayanların birçoğu güçlü ve yaygın ekonomik dayanışma örüntülerine de sahipler. Mahalle içerisindeki tanışıklık, yüz yüze ilişkiler ekonomik olarak birbirine güveni beraberinde getiriyor, bu güven ve ekonomik dayanışma örüntüsü yalnızca mahallenin eskileriyle sınırlı kalmıyor, genç kesimde de aynen devam ediyor. Derbent mahallesinin bütününde “veresiye alışveriş yaparım” diyenlerin oranı %83 civarında. Veresiye alışveriş günümüz dünyasının kredi kartı ola-

naklarını kullanmayı gereksiz kılarak, kişisel güvene dayalı gerçekleşen bir alışveriş, bu anlamıyla da gecekondulu mahallelerinin ekonomik dayanışmasının önemli simgelerinden biri. Yine bu gecekondulu mahallesinin anket uygulanan sakinlerinin %81'i "gerekirse komşudan borç isterim" dedi.

Dayanışma aynı zamanda güçlü bir güvenlik algısı oluşturan, yer yer aile dayanışmasını andıran bir özellik de gösteriyor. Derbent'te, kapı komşularını dahi tanımayanların oranının yüksek olduğu günümüz kent hayatında, özellikle yüksek katlı yabancılaştırıcı binalardan oluşan sitelerinkinin tam tersi bir gerçeklik yaşanıyor. Kentsel dönüşüm tehdidi altındaki bu gecekondulu mahallesi sakinlerinin %87'si "çocuğumu komşuya emanet ederim", %89'u "başım derde girse ilk olarak komşuma giderim", %57'si "komşularımınla kışlık erzak hazırlarım" demekte. Dolayısıyla bambaşka bir toplumsal gerçekliğin yaşandığı bir kentsel mekân söz konusu. Bu durumu Elif şöyle anlatıyor: "Rahat bir şekilde inebiliyoruz mesela kapıya, çocuklar hep dışarıda... Oysa [başka bir mahallede oturan] abimlere gittiğimde balkonda oturmaya korkuyorum. Burada ise gece 12'de başka sokağa da gidebilirim. Başma bir şey gelmez, burada korkulacak bir şey yok" (Elif, 29, işçi).

Tüm bu sonuçlar ortadayken, konutundan edileceklerin aynı zamanda ekonomik dayanışma ilişkilerinden, güvenlik hissinden ve yardımlaşmadan da koparılmış olacaklarını söyleyebiliriz. Metropollerde mekâna yabancılaştırma ve yalnızlaşma önemli bir sorun, ancak bu mahalle yabancılaştırıcı bir mekân değil. Tabii henüz diyelim... Çünkü dönüşüm projeleri -yerinde dönüşüm projeleri olarak uygulansa bile- eski mahalleyi duvarlarla bölecek. Böylece kapalı siteler ile kenarlara doğru itilmiş çok katlı binalara sıkışmış; merkezini, çarşısını, bahçesini yitiren parçalanmış mekânlarda yaşamak zorunda kalacak eski mahallelilerde sıkışmışlık ve yabancılaştırma hissi oluşturacaktır.

Kentsel Dönüşüm - Kentsel Parçalanma Algısı

Kentsel ayrışma süreciyle kentsel dönüşüm projelerinin uygulanması birbirine koşut olarak gerçekleşiyor. Kent merkezinde ve çeperindeki bazı bölgelerin mutenalaştırılması hem mekânsal hem de sosyal ayrışmaya yol açıyor. Mevcut toplumsal ayrışmaya bu tür bir mekânsal ayrışmanın eklenmesi toplumsal ayrışmayı daha da derinleştiriyor, daha görünür ve sarsıcı hale getiriyor. Oysa merkezî ve yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm programları temel olarak “köhneleşmiş mekânları yenilemek ve kaçak yapılanmış gecekondu alanlarını ortadan kaldırmak” hedefini güder görünüyor (Şen, 2010, s.309). Bu tanım saha araştırmamızda bir gecekondu tarafından da dile getirilerek Derbent projesi bu bakımdan sorgulandı: “Kentsel dönüşüm, böyle zamanın karşısında eskimiş, gücünü yitirmiş, sağlamlığından şüphe duyduğumuz güvenilir olmayan binaların onarılması anlamında anlıyorum ben. Ama burada ben onu görmüyorum. Şu anda bütün mahalleyi koca koca apartmanlarda küçük küçük dairelere istifleme istiyorlar. Bizim aile ilişkilerimize, komşuluk ilişkilerimize ters bir durum var. O yüzden ben bu projenin tamamen karşısındayım” (Zeynep, 42, ev hanımı). Gerçekleştirdiğimiz anketlerin sonucuna göre de kentsel dönüşümün komşuluk ilişkilerini bozacağı kaygısı öne çıktı. Mahalleliler kentsel dönüşüm sonucunda %93 oranında mahalleden %82 oranında komşulardan ayrılmaya razı olmayacaklarını ifade ettiler.

Mahallelilere göre sadece kentsel dönüşümü öngören plan ve projeler değil, AVM’ler ve kapalı siteler de mekândaki ilişkileri olumsuz etkileyen kentsel dönüşümün unsurları olarak tehdit oluşturuyor. Mahallenin içerilerine sokulan ve kentsel mekân olarak mahalleyi bölen sitelerin duvarları, mahallede yaşayanların büyük bir bölümüne kuşatılmışlık hissi yaşatıyor. Öyle ki mahallelilerin genelinin %60’ı, mahalleli gençlerin ise %79’u anket sorularına verdikleri yanıtlarda, sitelerin duvarlarından rahatsız olduklarını belirtti. Site sakinlerinin mahalleye rahatça girmesine karşın, gecekondu mahallesi gençlerinin o sitelere giremiyor olması toplumsal bir gerginliğe yol açıyor.

Kolluoğlu ve Candan (2010, s.12) bu konuyla ilgili şu önemli saptamayı yapar: “2000’ler İstanbul’unda mekân siyaseti ‘yerinden ko-

parılmış' anonim, içe dönük, dışa kapalı, yerelle ilişkisi sınırlı, farklı grupların birbirleriyle karşılaşmasını sınırlayan mekânlar üreterek, toplumsal ayrışma süreçlerini körüklüyor ve derinleştiriyor. Sosyal ve mekânsal ayrışmaların bu kadar yoğun yaşandığı bir şehirde farklı toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerin sonuçları; böyle bir şehrin sahiplerinin ve kullanıcılarının kimler olacağı; bu sürecin nasıl bir şehirlilik ve şehir hayatı üreteceği üzerine çok ciddi düşünmek gerekiyor.”

Mahalle sınırları içerisinde kalan MESA sitesinde yaşayanların mahalleli sayılıp sayılmayacağını sorduğumuzda %86 oranında onların mahalleli olmadığı yanıtı alınmıştır. Ki bu da aradaki duvarın sosyal ilişkilere dair de ciddi bir duvar ördüğünün göstergesidir. Bu koparılmışlık, içe dönüklük, Sarıyer'de bulunan pek çok kapalı sitede karşımıza çıkarken, gecekondular mahallelerinde bunun tam tersi dışa dönüklük ve her anlamda bir bütünleşme çabasının var olduğu görüldü: “Siteler de geldi burada işsiz bayanlara da iş oldu. Ama biz her yerden kısıtıldık. Çevremizi kısıtıldılar, bizi de işgalci olarak görüyorlar. Evlerimizi çevre kirliliği olarak görüyorlar, çevremize ne kadar iyilik güzellik gelse bize zararı dokunuyor” (Ayşe, çocuk bakıcısı, 32).

Türkiye'de yeni kentsel dönüşüm biçimi büyük, kapalı ve lüks bir site, yanında toplu konut benzeri yoksul kesimin ikamet edeceği alanlara doğru evriliyor. Bu yeni eğilim kapalı sitelerle görece yoksul kesimi birbirinden daha da kopartarak toplumsal yapıda kırılmalara yol açmaya doğru gidebilecektir. İstanbul Başibüyük mahallesinde yapılan toplu konut uygulaması bu yeni eğilimin ilk örneklerinden sayılabilir, ikinci bir örneğin Derbent mahallesinde yapılması halen gündemdedir. Kentsel dönüşümün mekânlar, toplumsal gruplar ve hatta kuşaklar arasında çeşitli bölünmeler meydana getirdiği bir vakıadır. Derbent için öngörülen projenin de mekânsal olarak kapalı siteler ve gecekondular mahallesi sakinlerinin oturacağı diğer apartmanlar şeklinde ciddi bir mekânsal “parçalanmaya” yol açacağını öngörebiliriz.

Sonuç

Ekonomik, toplumsal, estetik ve ekolojik etkileriyle kentsel dönüşüm süreci gecekondular mahallelerinde mekânsal kimliği ve ekono-

mik-toplumsal dayanışma merkezli mekânsal ilişkileri, yerlerine başka bir şey ikame etmeyi öngörmediği için tehdit ediyor. Kentsel dönüşüm karşı yaygın muhalefetin en önemli nedeni bu çok boyutlu tahribat riski, başka bir deyişle kaybedilecek olanın konut değil yuva olmasıdır. Derbent örneğinde kentsel dönüşüm projelerinin dayanışma ruhunun güçlenmesini sağladığı görülüyor. Öyle ki, mahallelilerin %60'ı kentsel dönüşüm tehdidinin dayanışmayı daha da güçlendirdiğini ifade ediyor. Üstelik bu mücadelede yalnız da değiller. Farklı aktörler farklı kaygılarla katılsalar da ortaklaşabildikleri kentsel dönüşüm karşıtı muhalefet, meslek odalarının, STK'ların, üniversitelerin desteğini almakta ve güçlü bir şekilde örgütlenmektedir.

Toplumsal gerginlik üreten ve mekânın ortak paylaşımıyla doğan dayanışma ilişkilerini olumsuz etkileyen mevcut kentsel dönüşüm sürecinin ve projelerinin, bu süreçlerin her aşamasına kentlilerin tümünün katıldığı, insan ve çevre dostu projelerle ikame edilmesi umuyla...

KAYNAKLAR

- Candan, A.S.B., Kolluoğlu, B. (2010). *1990 Sonrası İstanbul'da Kentsel Dönüşüm ve Sosyal Tabakalaşma*, TÜBİTAK Projesi, Proje No: 106K336, İstanbul.
- Chignier-Riboulon F. (2000). "La banlieue: Entreculture populaire de l'honneur et sentiment de marginalisation". *Géographie et Culture*, Sayı: 33, ss.77-79.
- Claval, P., Bonnemaïson, J. ve Cambrezy, L. (1996), "Le Territoire dans la Transition a la Postmodernité". *Géographie et Cultures*, Sayı: 20, ss.93-112.
- Konuk, M. (2011). "Mahalle bir kimlikler kavşağı", *Toplumbilim*, Sayı: 26, Nisan 2011, ss.75-82.
- Kuyucu T. ve Ünsal, Ö. (2010). "Urban Transformation as State-Led Property Transfer: An Analysis of Two Cases of Urban Renewal in Istanbul". *Urban Studies*, 47(7), ss.1479-1499.
- Kuyucu, T. & Ünsal, Ö. (2011). "Neoliberal Kent Rejimiyle Mücadele: Başbüyük ve Tarlabası'nda Kentsel Dönüşüm ve Direniş". Sökmen, M. G. (der.) *İstanbul Nereye?* İstanbul: Metis Yayınları, ss. 85-106.
- Lupton, R. (2003). *Neighbourhood Effects: Can We Measure Them and Does it Matter?*, London: Centrefor Analysis of Social Exclusion.
- Mozère L., L. Peraldi M., Key H. (1999). *Intelligence des Banlieues*, Paris: Eds. De l'Aube.
- Paulet, J. P. (2001). *Géographie Urbaine*. Paris: ArmandColin.

- Pérouse, J. F. (2004). L'Interroger le Quartier' Quelques Repères Terminologiques et Méthodologiques. *Anatolia Moderna*, Sayı: 10, ss.127-129.
- Pétonnet, C. (1979). *On Est Tous Dans Le Brouillard*. Paris: Edition Gallilée.
- Sayad, A. (1998). *Un Nanterre Algérien, Terre De Bidonvilles*. Paris: Autrement.
- Şen, B. (2006). *Kentsel Gerilemeyi Aşmada Çelişkili Bir Süreç Olarak Soylulaştırma: Galata Örneği*. Doktora Tezi, İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.
- Şen, B. (2010). "Kentsel Dönüşüm ve Kaybetmeden Mücadele Etme Arayışı Gülsuyu-Gülensu ve Başbüyük Deneyimleri". Şen B, Doğan A.E (der.). *Tarih, Sınıflar ve Kent*, Dipnot Yay., ss. 309-353.
- Türkün, A., Şen, B. Ünsal, B. vd. (2010). "İstanbul'da Eski Kent Merkezleri ve Gecekondu Mahallelerinde Kentsel Dönüşüm ve Sosyo-Mekânsal Değişim". 108K134 numaralı TÜBİTAK Projesi.
- Ünsal, B. (2006). "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası; AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'u Kentsel Dönüşüm Projeleri". *Planlama* dergisi. İstanbul: Şehir Plancıları Odası.
- Yalçınan, M. C. ve Çavuşoğlu, E. (2008). "Kentsel Dönüşüm Süreçlerine Bağlı Yeni Sınıf Dengelerinin İnşasında Toplumsal Muhalefet: Taraflar ve Stratejiler". 32. *Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu, Kentsel Yeniden Yapılanma: Kazananlar, Kaybedenler*, 6-8 Kasım 2008, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını.
- Yalçınan, M. C. ve Aksümer, G. (2012). "Gecekondu Versus Kentsel Dönüşüm". *GABB* dergisi, Eylül 2012.
- Yalçınan, M. C. vd. (2014). *Sarıyer Gecekondu Mahalleleri Örneğinde Kentsel Dönüşüm Süreçleri ve Bu Süreçlerin Sosyo-Ekonomik ve Fiziki Etkileri*. 110K404 numaralı TÜBİTAK Projesi.

NOT

- 1) Bu yazıda sadece Derbent sahasının niceliksel verilerini paylaşacağım. Çalışma hem niceliksel hem de niteliksel yöntemler kullanılarak yapılan ve 2012 yılında tamamlanan bir saha araştırmasına dayanıyor. Benzer temalar üzerinden giderek niceliksel veriler niteliksel araştırma verileriyle karşılaştırıldı ve derinleştirildi. Mahallenin coğrafi durumu gözetilerek hazırlanmış mahalle zon haritası üzerinde orantılı dağıtılması koşuluyla rastlantısal olarak seçilmiş 280 adet anket Derbent'te uygulandı, ayrıca 4 odak grup görüşmesi yapıldı. Bkz.Yalçınan vd. (2014).

6 –13 Ocak 2020
Kent ve imgesi: İstanbul Örneği

ÖZKAN Derya, “Şark şehrinden “cool” İstanbul’a Değişen İstanbul Tahayyülleri”, *Birikim*, no:277, s. 76-83.

ERGUR Ali, “Kokular, Anılar, İmgeler: Yitik bir Sanayi İstanbul’u Çağrışımı” in TURAL Nilgün, *Kent Kitabı*, Varlık yayınları, 2019, s. 99-122.

ARKAN Özdemir, *Beyoğlu kısa geçmişı*, argosu, İletişim yay., 3. Baskı, 1993, s.64-72.

Şark şehrinde "cool" İstanbul'a Değişen İstanbul tahayyülleri¹

DERYA ÖZKAN

2000'li yılların ortalarından itibaren uluslararası basında İstanbul "cool" bir şehir olarak anılmaya başlandı. *Newsweek* dergisinin 29 Ağustos 2005 tarihli sayısı İstanbul'u kapağına taşıırken şehri şöyle tarif etti:

"Batılılaşmak için debelendiği onca yüzyılın ardından İstanbul, modern kimliğini yeniden keşfediyor ve ihtişamını yeniden tesis ediyor. Avrupalı olsun veya olmasın, İstanbul dünyanın en 'cool' şehirlerinden biri."²

Bundan bir yıl kadar sonra, *Observer* da *Newsweek*'in izinden giderek "cool" İstanbul'dan bahsediyor ve şehri "hip" İngilizlere haftasonu kaçamakları için tavsiye ediyordu:

"Eğer İstanbul'a göbek dansı seyretmek için gidiyorsanız, kendinizi Boğaz'da bir gece kulübünde güneşin doğuşunu seyrederken bulmanız işten bile değil; eğer kebaplardan ibaret bir münü hayal ediyorsanız, Türk mutfağını birinci sınıf uluslararası üsluplarla harmanlayan son moda yemek seçeneklerinin çokluğu karşısında şaşırıp kalacaksınız."³

Bu tarifler ilk bakışta insana, kalıplaşmış İstanbul temsillerinin dışına çıktığı izlenimi veriyor. *Newsweek* ve *Observer*'da anlatılan İstanbul, ne Şarkiyatçı tasvirlerin egzotik İstanbul'undan ibaret, ne de 20. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a biçilen Üçüncü Dünya şehri imgesine uyuyor. Şarkiyatçı tasvirlerde olduğu gibi bu yayınlarda da, İstanbul'un standart addedilen Avrupa şehirlerinden "farklı" olduğu vurgulanıyor. Fakat bu defa "fark" üzerinden İstanbul'un geri kalmışlığı değil, karşılaştırıldığı Avrupa şehirlerine göre daha heyecan verici bir şehir olduğu anlatılıyor. Hatta "global standartlar" açısından bakıldığında (ki bunu rahatlıkla küresel tüketim standartları

1 Bu yazı, süregiden bir araştırma projesinin (yanı) ürünü. Araştırmanın tohumları doktora tezimi yazarken atıldı. 2011 senesinin Kasım ayından bu yana ise kendi başına bir proje olarak sürüyor. Araştırma projesiyle ilgili İngilizce ve Almanca malumat için şu adreslere bakılabilir: http://www.en.uni-muenchen.de/news/newsarchiv/2011/2011_oezkan.html, http://www.uni-muenchen.de/einrichtungen/ziv/uebersicht/komm_presse/verteiler/presseinformationen/2011/1-57-11.html, http://www.uni-muenchen.de/aktuelles/publikationen/einsichten/einsichten_aktuell/bilder_1_2_11.pdf. Bu yazı, söz konusu projenin ön safhalarında yazılmış ve yayımlanmış iki başka yazımın da izlerini taşıyor: "Cool İstanbul: Neo-liberal Küresel Şehirde Boş Zaman Mekan ve Pratikleri" Volkan Aytar & Kubra Parmaksızoğlu (Der.) *İstanbul'da Eğlence* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 201, 208; ve "Değişen İstanbul Tahayyülleri: Çarpık Kentleşmeden 'cool' İstanbul'a" *İstanbul* 58, Ocak 2007, s. 52-54. Son olarak, bu yazımın son okuması aşamasında destek veren Vildan Seckiner ve Christoph K. Neumann'a teşekkür ederim.

2 Owen Matthews ve Rana Foroohar "Turkish delight" *Newsweek* 29 Ağustos 2005, <http://www.newsweek.com/2005/08/28/turkish-delight.html> [erişim 17 Temmuz 2010].

3 Vanessa Able "Cool İstanbul" *The Observer* 27 Ağustos 2006, <http://www.guardian.co.uk/travel/2006/aug/27/istanbul.turkey.observerescapesection> [erişim 17 Temmuz 2010].

diye tercüme edebiliriz) İstanbul'un onlardan altıta kalır bir yanı olmadığı kanıtlanmaya çalışılıyor.

Bu yazıda 19. yüzyıldan bugüne değişen İstanbul tahayyülleri arasında üç ana söylem öbeğinden bahsedeceğim. 19. yüzyılda olgunlaşan Şark şehri olarak İstanbul tahayyülü bunlardan birincisi. İkincisi, 20. yüzyılın ikinci yarısında şekillenen, 1950-1980 dönemi İstanbul'uyla özdeşleştirilen Üçüncü Dünya şehri olarak İstanbul tahayyülü. Son olarak da 1990'lardan itibaren adlandırılmaya başlanan küresel şehir olarak İstanbul tahayyülü. Bahsettiğim ilk iki tahayyülün üçüncü tahayyülle harmanlanmaya, küresel şehir söylemi içinde eritmeye başlandığı andan itibaren farklı şekiller almaya başladığını, bu farklı şekillerin 2000'li yıllarda iyice görünür hale geldiğini ve 2000'lerin ortasından itibaren de bütün bu tahayyüllerin "cool İstanbul" söylemiyle taçlandırıldığını düşünüyorum. Aşağıdaki surlarda bu tahayyüllerin şehrin maddi ve gayrimaddi üretimiyle ilgili ne gibi içeriğe tekabül ettiğini, "cool" İstanbul'un içinde, yeniden ama başka şekillerde beliren Şark'ın, Üçüncü Dünya'ya ve küresel şehri, son olarak da müşterek tahayyüldeki bu paradigma değişikliğinin maddi nedenlerini tartışmak istiyorum.

ŞARK/GARP ŞEHİRİ OLARAK İSTANBUL: İMKANSIZ ADLANDIRMALAR

19. yüzyılda Avrupalı seyyahların yazdığı seyahatnamelerde anlatılan, gravür ve kartpostallarda tasvir edilen İstanbul, Şarkiyatçılığın hayal ettiği hayat tarzlarının sahnelendiği bir yerdi. Klişeleştirilen, dolayısıyla çok daha karmaşık olan gerçeklikle bağlantısı koparılan bu hayal edilmiş şehirde zamanın yavaş aktığı, çalışmak yerine aylak aylak oturulduğu, sokak köpeklerinin miskin miskin uyukladığı, insanların nargilelerini tütürüp sohbet daldıkları, öte yandan haremde envai çeşit eğlence ve fantezinin ifrât derecesinde yaşandığı varsayıyordu. Bu müfritlikler Şarkiyatçı tahayyüllere hâiz Avrupalı seyyahları bir yandan büyüleyordu; öte yandan bu seyyahlar bilinmeyen bu aşırılıklar dünyasının tekinsizliğinden bir o kadar da ürküyorlardı.

Bu tekinsiz hissiyatın telafisi ancak Şark'ı hakim olunabilir bir çerçeveye yerleştirerek. Garb'a gö-

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

re konumlandırarak, böylece adlandırarak ve sınıflandırarak mümkün olurdu. İşte tam bu noktada Şark'ın geri kalmışlığından dem vurulmaya başlandı. Anlamakta güçlük çekilen, tanıdık olmayan, tekinsizce müfrit olduğu hayal edilen bu yabancı dünya, çelişkilerinden ve barındırdığı çatışmalardan büyük ölçüde muaf sayılarak tanımlandı. Böylece kolay yenilir yutulur hale getirildi ve güçlü ama tehlikesiz egzotik imgesiyle hatırlanmaya başlandı. Belirsizlik ve huzursuzluk da böylece büyük ölçüde sona erdirilmiş oldu. Bu yolla Şark'ın ona atfedilen klişe tanımlar dışında anlaşılmasına çalışılmaması zora sokuldu. Şark şehri olarak İstanbul tahayyülü de bu söylem tabanının üzerinde yükseldi ve zihinlerde yerleşik hale geldi. Avrupalı tahayyül dünyasında ona uygun görülen yere yerleştirilir yerleştirilmez İstanbul aslında artık o kadar da merak edilmeyen bir yer haline geldi.

19. yüzyılda kayda değer bir başka İstanbul tahayyülü ise Şarkiyatçı tahayyülün karşısı sayılabilecek bir hakışa tekabül ediyordu. Garbiyatçı tabir

edebileceğimiz bu şehir tahayyülüne istinaden hareket eden İstanbul elitlerinin bazıları, Avrupa şehirlerinde 19. yüzyılda gerçekleşen dönüşüme koşut büyük çaplı bir kentsel dönüşüm hareketini İstanbul'da da gerçekleştirmek ve İstanbul'u Avrupa modernitesine yarasız bir metropol kılmak için elinden geleni ardına koymuyordu. Avrupalı modern şehir idaresi modelinin inşasına paralel bir biçimde İstanbul'da modern anlamda ilk belediye-yi, yani 6. Daire'yi kuran ve yürütenlerin gündeminde bu vardı: Modern altyapı hizmetleri ve imar yoluyla İstanbul'u Avrupa şehirleriyle modernlikte yarışabilir hale getirmek. Benzer bir yaklaşımla dünya endüstri sergilerinde de Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinin modern bir şehir olduğunu ispata çalışan bu sivil toplum kadroları, bir o kadar enerjiyi de İstanbul'un bir Şark şehri olmadığını ispata harcamak zorunda kahyorlardı.

ÜÇÜNCÜ DÜNYA ŞEHİR OLARAK İSTANBUL: ÇARPIK KENTLEŞME VE ARABESK

1950'ler, İstanbul'un sosyal çehresini büyük ölçüde köylerden şehirlere göçün şekillendirdiği

yıllardı. Çok partili rejime geçilmiş, görece liberal bir siyasi ve sosyal atmosfer yaşanıyordu. Demokrat Parti, cumhuriyetin kurucu partisi CHP'yi ve onun elitizmini alt ederek ve kitlelerin derdine derman olma sözü vererek yüksek bir oy oranıyla iktidara gelmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulmakta olan yeni jeopolitik dünya dengesinde rol sahibi olmayı kafasına koyan Demokrat Parti, herkese bir ev bir araba vaat edip, Türkiye'yi "küçük Amerika" yapmak yolunda kalkınmacı hamlelere girişiyordu. Amerika'nın izinden giderek yatırımlarını demiryollarından karayollarına kaydırıyor; İstanbul'da araba sahipliği artmaya ve orta sınıf banliyöleri belirmeye başlıyordu. Soğuk Savaş döneminde hegemonya mücadelesi veren ABD'nin müttefiki olan Türkiye, hem savastan çıkan Avrupa devletlerinin yeniden inşası için ABD'nin sağladığı Marshall Yardımı'nı -İkinci Dünya Savaşı'na katılmadığı halde- almaya hak kazanacak, hem de NATO üyeliğine kabul edilip Kore'ye asker gönderecekti.

Hayat dergisi kapaklarına bakıldığında, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda kültürel Amerikanlaşmanın Türkiye'de aldığı yolun izleri görü-

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

lebilir. Bu dönemin ithal ikameci ve ulusal kalkınmacı ekonomi politikaları, küçük esnafı, özel girişimciliği teşvik ediyor, kontrollü de olsa yabancı malların ülkeye girişine izin veriyordu. Bu politikalar sanayileşmeye hız verdi. Tarımın makinalaşması ile işsiz hale gelen köylüler, şehirde büyüyen sanayideki iş olanaklarının çekim gücüne kapıldılar ve köylerden şehirlere göç başladı. İstanbul'da 1950 ile 1980 yılları arasında, Türkiye'nin kırsal alanlarından aldığı göçlerle yüksek hızda bir nüfus büyümesi gerçekleşti. Eski köylüler, şehrin yeni endüstriyel işçi sınıfı haline geldiler.

Eski köylü yeni işçilerin İstanbul'a gelmesiyle, alından kalkılması kolay olmayan bir konut eksikliği ortaya çıktı. Kıt kaynaklarını bu eksikliği gidermeye yatırırsa başka türlü kullanmayı tercih eden devlet, konut sorununu çözme işçilerin kendilerine bıraktı. İstanbul'da bol bol hazine arazisi vardı ve bu arazilerin o anki koşullarda daha iyi başka bir kullanımı yok gibiydi. Fabrikaların ihtiyacı olan işgücünün sahiplerinin bu arazilere yerleşmesine göz yumuldu. Gecekondu bu müsamahanın gösterilmesiyle inşa edilmeye başlandı. Böylece, şehrin yeni işçi sınıfı köy hayatını şehirde de devam ettirerek yabancılaşmaktan, devlet de sosyal konutlarında yabancılaşıp ayaklanan işçilerle uğraşmaktan kurtuldu. Kalkınmacı düşünceye itibar edenler gecekonduların geçici olacağını umuyor, hatta planlama yoluyla bu kontrolsüz gelişmeye dur demeye çalışıyorlardı. Gecekondu ise, kalkınmacıların hayallerinin tersine, sadece kalıcı olmakla kalmadı; hükümetlerin devam eden popülist politikalarının katkısıyla ve patronaj ilişkilerinin de etkisiyle siyasî güce de kavuştular. Bu dönemde siyasî güç ve tabii ki seçim kazanmanın yolu da gecekonduya geçiyordu.

Gecekonduların şehre etkisi, fiziksel mekânda ki varlıklarından ibaret değildi. 1960'larda "arabesk" olarak adlandırılan kültürel olguyla birlikte, gecekonduların kültürel ve sosyal alana etkisinin mertehesi anlaşılmaya başlandı. Şehir kültürü gecekonduyla birlikte dönüştü. Bu dönüşümü eleştirenler durumu İstanbul'un "köyleşmesi" olarak adlandırdılar. Köyden şehre göçle oluşan şehir kültürünü aşağıladılar, yüceltikleri ve "eski İstanbul şehir kültürü" dedikleri muhay-

yel bir kültürün kaybolup gitmesine ağıtlar yakıldılar. "Çarpık kentleşme" söylemi işte burarda ortaya çıktı. Bazı akademik araştırmalar, "çarpık kentleşme"nin İstanbul'un bir Üçüncü Dünya şehri olduğunun belirtisi olduğuna işaret ettiler. Bu bakışa göre, Sao Paulo, Bombay gibi Üçüncü Dünya şehirlerine benzer bir biçimde İstanbul da hızlı ve "düzensiz" bir şehirleşme yaşamış, bunun sonucunda da "çarpık" bir fiziksel çevre ile "arabesk" bir şehir kültürü oluşmuştu.

Arabesk müzik, Türkiye'nin sadece batının değil doğusunun da kültürel formlarına göndermelerde bulunduğu, bu manada Garbiyatçı cumhuriyet ideolojisine ters düştüğü için devlet tarafından da, kurucu cumhuriyet ideolojisine sadık elitler tarafından da kabul görmedi. "Saf İstanbullu" sayılmayan, hibritliğine kötü gözle bakılan bu müzik ve kültür, 1990'lara dek elit çevrelerce aşağılanmaya devam etti. Arabesk müzik 1980'lerde popülist liberal Başbakan Turgut Özal tarafından kucaklanıp 1990'larda anaakım popüler müzikle

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

içice geçtikten sonra ancak üzerindeki tabu bulutları dağılmaya başladı. 2000'li yıllara gelindiğinde ise, bu defa elitlerin kültürel sermayesi bol olan kesimi arabesk müziği keşfetti. Arabesk müzik böylece, neo-liberal zamanların kültürel tüketim ideolojilerine uygun bir biçimde, tarihsel içeriğinden arındırılmış ve yeniden ambalajlanmış haliyle okumuşların kültürel tüketim yelpazesindeki yerini aldı.⁴

KÜRESEL ŞEHİR İSTANBUL

1980'lerden itibaren İstanbul şehir kültürü, askeri darbe sonrasının yarattığı travma ve uygulamaya konulan yeni liberalleşme politikalarıyla şekillenmeye başladı. Dönem, dünyada yükselişe geçen, Reagan-Thatcher öncülüğünde sürdürülen neo-liberal politikalara eklenme dönemi idi. Kapitalizm bir büyük krizden daha yeniden yapılanarak çıkmıştı ve kapitalist pazarın genişlemesi ve işlerliğinin sürdürülmesi için yeni politikalar icat olunmuştu. 1980 askeri darbesiyle toplumsal muhalefet odakları da (hapse atılarak veya Türkiye dışına kaçmalarına neden olunarak) dağıtılmış, yeni politikaların uygulanması ve ideolojilerin yayılması için uygun ortam yaratılmıştı.

Serbest pazar ekonomisinin benimsenmesiyle ilk yasal Amerikan sigaraları Türkiye'ye girdi, ilk McDonalds dükkânı Taksim'de açıldı, "köşe dönmeccilik" kültürel olarak ayıp olmaktan çıktı, bireycilik başgösterdi, kimlik politikaları zuhur etti. Uluslararası markalar İstanbul'da boy göstermeye, çokuluslu şirketler İstanbul'da merkezlerini açmaya başladılar. Uluslararası ticaretin ihtiyaçlarına cevap verecek kongre merkezleri ve beş yıldızlı oteller inşa edilmeye, alışveriş merkezleri gözleri kamaştırmaya başladı. Bütün bunlarla birlikte ihracata dayalı bir büyüme politikası öngörülüyordu; mesela tekstil sektörü büyüyor, ulusötesi sermayeyle ilişki içinde yeni ekonomik dinamikler ortaya çıkıyordu. İstanbul'da artık Avru-

pa'daki örneklerini aratmayacak sanat ve kültür festivalleri de düzenlenmekteydi. 1987'de İstanbul Kültür Sanat Vakfı (IKSV) çatısı altında başlatılan bu festivaller, sponsorluk kurumunun da yerleşmesiyle serpilip gelişti. Bu festivaller İstanbul'un kültür hayatını hem canlandırdı, hem de ona uluslararası bir boyut kazandırdı.⁵

1990'larda akademisyenlerin de katkılarıyla bir "küresel şehir İstanbul" hayali kurulmaya başlandı. 1992 tarihli "İstanbul'u nasıl satmalı?" başlıklı yazısında Çağlar Keyder, İstanbul'un neo-liberal küresel kapitalizmin kendisine sunduğu fırsatları kaçırmaması gerektiğine işaret ediyordu.⁶ Türkiye'nin belli başlı sanayicileri de aynı fikirdeydi: neo-liberal küreselleşme İstanbul'a bulunmaz bir fırsat sunuyordu, ve eğer İstanbul bu fırsatı iyi değerlendirebilirse yeniden, geçmişinde de olduğu gibi, dünya çapında stratejik öneme sahip bir şehir haline gelebilirdi. Küreselleşme gemisine binme fırsatı kaçırılmamalıydı.

"COOL" İSTANBUL

Neo-liberal politikaların radikalleşmesi, özelleştirmelerin marjinal olmaktan çıkması, devletin sağlık dahil çok önemli temel hizmetlerden çekilmesi, Avrupa Birliği'nin 1990'larda Doğu Bloku'nun çözülmesiyle yeni bir genişleme perspektifi kazanması ve bu çerçevede Türkiye'nin AB üyeliğinin yeniden gündeme gelmesiyle, ve son olarak da İstanbul'un 2010 yılı için Avrupa Kültür Başkenti ilan edilmesiyle birlikte yepyeni bir döneme girildi. İstanbul'a uygun görülen "cool" İstanbul tahayyülü işte bu dönemin ürünü. Bu tahayyülü ilginç kılan şeylerden birisi, kendisinden önce gelen şehir kültürüne dair diğer tahayyüllerin hepsini kucaklama iddiasında olması. "Çarpık kentleşme" tahayyülü çerçevesinde değerlendirildiğinde şehrin istenmeyenleri olarak ilan edilen ve kötülünen düzensiz şehirleşme, arabesk kültür, gecekondulaşma, kaotik şehir hayatı gibi konular, "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde bir-

4 Bunun akla ilk gelen ve en bariz örneği Müslüm Gürses'in mutenalaştırılması süreciydi. Gürses'in jilet attıran "acılı" müziği bu süreç sonunda ehlileşip yenilir yutulur hale geldi. Gürses'in Murathan Mungan işbirliğiyle yaptığı albümün bu yazıyı okuyanların çoğunun CD koleksiyonunda yerini çoktan aldığına dair bir kehanette bulunsam çok ileri gitmiş olur muyum?

5 İstanbul'da 1980 sonrası kültür endüstrisiyle ilgili, merkezinde IKSV'nin olduğu bir değerlendirme için, bkz. Sibel Yardımcı, *Kentsel Değişim ve Festivalizm: Küreselleşen İstanbul'da Biennial*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

6 Çağlar Keyder, "İstanbul'u Nasıl Satmalı?" *İstanbul* sayı 3, Sonbahar 1992, s. 81-85.

HALUK ÇOBANOĞLU / PHOTOARAF

denbire alkışlanmaya ve İstanbul'a özgü olduğu varsayılan hususiyetler olarak anılmaya başlandı. Bugün artık arabesk kültürün mutenalaştırılmış hali İstanbullu entelektüeller tarafından seviliyor, düzensiz şehirleşme sanatçılara, gecekondü kültürü tasarımcılara ilham kaynağı oluyor.⁷

Bu yeni İstanbul tahayyülünde Şarkiyatçılığın da izleri yok değil. Başta bahsettiğim *Newsweek* makalesinde minarelerin oluşturduğu basmakalıp İstanbul silüeti sayfalarda baş köşedeki yerini pekâlâ koruyor. Fakat artık bu silüetin yanına bir de, tarzının gayet Avrupalı ve kalitesinin dünya standartlarında olduğu belirtilen canlı gece hayatı, yerel tatlarla küresel formları heyecan verici

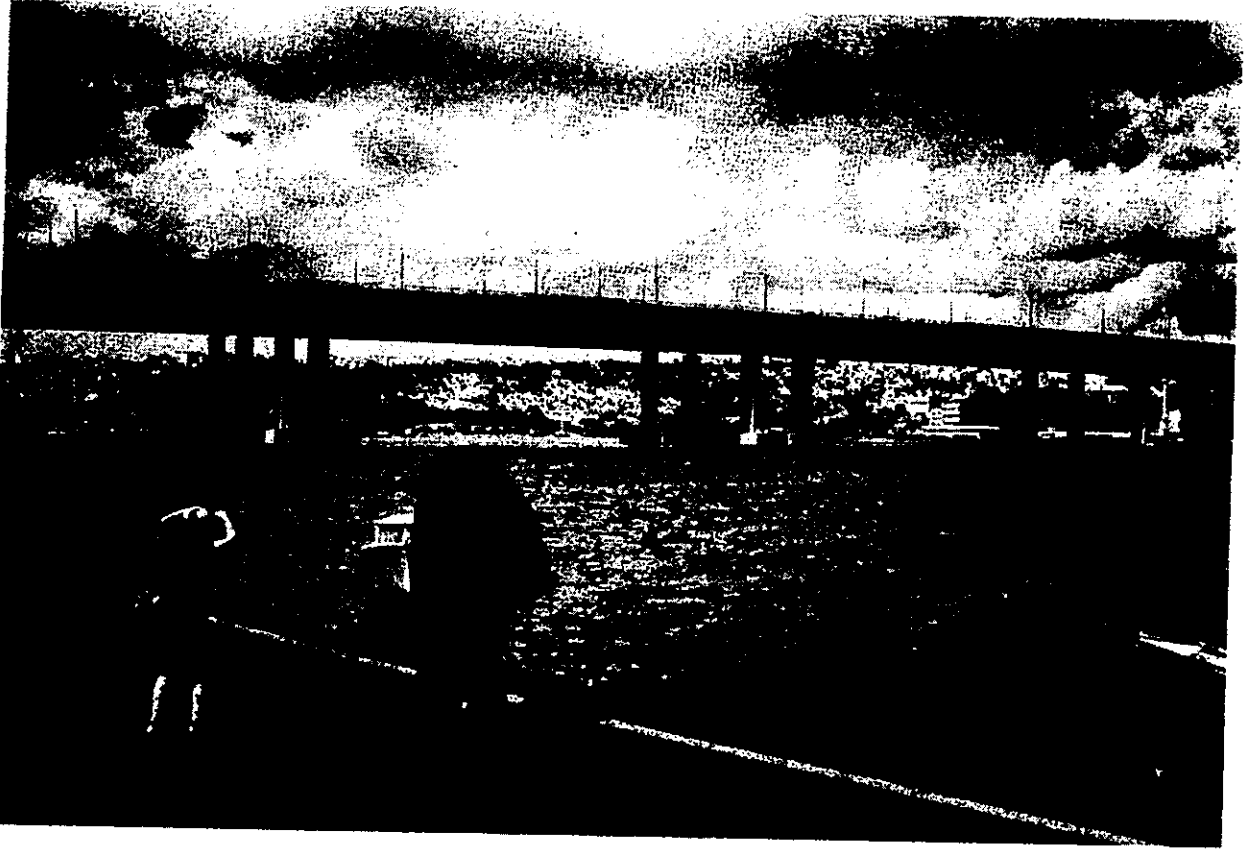
bir şekilde harmanladığı sövlenen yemek kültürü ekleniyor. Münhasıran yüksek ekonomik sermaye sahibi olanlara hitap eden bu Avrupa tarzında ve dünya standardında eğlence; daha geniş kesimlerin tüketebileceği, yerel tadların küresel ticari formda sunulduğu, *fast food* zinciri şeklinde örgütlenmiş Simit Sarayları'nın hemen yanında yerini alıyor. Hatta bu simitçi dükkanları *franchising* yoluyla New York'a kadar uzanıyor.

İSTANBUL'U "COOL" YAPAN NE?

Cool'un Zaptı kitabında Thomas Frank'in bahsettiği, 1960'ların muhalif kültürünün ürettiği kitle tüketiciliği eleştirisinin 1990'larda reklamcılar tarafından gasp edilmesi, bu eleştirinin içinin boşaltılıp anaakım kültür tarafından içerilmesi ve dahi yeni "hip" tüketicilik normlarının böylece yaratılması sürecinin bir benzerini "cool" İstanbul'da da izleyebiliriz.⁸ Bu yeni tüketiciliğin en önemli özelliklerinden birisi "fark"ı alkışlamak. Başka bir deyişle, farkın içi boşaltıldığı oranda onu seçleştirip ahır satılır hale getirmek mümkün hale geliyor.

7 İleride ettiği güncel sanatla gecekonduyu sanat galerisine veya müzeye taşıyanlar arasında, 1995'te Genç Etkinlik-1'deki "Gecekondü" başlıklı işiyle Genco Gülan'ı, 2003'te İstanbul Bienali'nde "Ada" başlıklı işleriyle Oda Projesi'ni, 2005 senesinde Sanatorium grubunun gerçekleştirdiği Yuzen Gecekondü projesini sayabiliriz. Bunun yanında, gecekondü kültürünün tasarım alanında ilham kaynağı haline gelmesinin en son ve çarpıcı örneği moda tasarımcısı Niyazi Erdoğan'ın "Dolmuş" başlıklı 2011-2012 sonbahar-kış koleksiyonu. İstanbul Moda Haftası'nda Orhan Gencebay'ın "Bir Teselli Ver" şarkısı eşliğinde defilesi yapılan koleksiyon, "içinden minibüs geçen bütün Türk filmlerinden" ve 1970'ler İstanbul'unun "işçi sınıfından" ilham alıyor (*Hürriyet Cumartesi*, 13 Ağustos 2011).

8 Thomas Frank, *The Conquest of Cool: Business Culture, Counter Culture and the Rise of Hip Consumerism* Chicago: University of Chicago Press, 1997.

Burada mekanizma şöyle işliyor: Kapitalizmin yeni tüketicilik ideolojisinde yerel kültürel fark, küresel kalıplara sığdırılabildiği ölçüde yenilir yutulur hale getiriliyor. Richard Wilk'in dediği gibi, "farklılık"ın öncelikle bir örnek biçimlerde sunulması gerek ki anlaşılabilir ve kıyas kabul eder olsun.⁹ Bu, yerel kültürel "fark"ın küresel tüketim dünyasında kabul görmesi için bir ön şart. Aynı Türk mutfağının uluslararası üsluplarla harmanlanması örneğinde olduğu gibi. Diğer bir deyişle, kültürel özgünlük ancak ortak küresel bir dile tercüme edildiğinde yeni tüketim kültürünün parçası haline gelebiliyor. Yine Wilk'e göre bu yaklaşım, neo-liberal küreselleşme döneminde kültürel farkla başa çıkabilmek ve onu idare etmek için icat olunan yeni bir siyasi strateji. Tek bir dili konuştuğu sürece neo-liberal kapitalizm "fark"ı tanıyor, çeşitliliği alkışlıyor ve Wilk'in "ortak farklara sahip yapılar" (*structures of common difference*) dediği türden yeni bir kültür ve tüketim ilişkisi üretiyor.

⁹ Richard Wilk "Learning to be Local in Belize: Global Systems of Common Difference" in Daniel Miller, Ed. *Worlds Apart: Modernity Through the Prism of the Local* Londra: Routledge, 1995, s.110-133.

Bu farkların meraklısı *trend-setter*'lar "cool" İstanbul'da şehrin kaybolmaya yüz tutmuş "değer"lerinin avına çıkmış durumdadır. Pukka Living'in Bilsar için hazırladığı *İstanbul Keşif Rotaları*¹⁰ başlıklı alternatif şehir rehberinde yer alan, ve olsa olsa "hip" başlığı altında toplanabilecek olan mekânlar arasında, hem Galata'daki konsept-dükkanlar, "gurme shop"lar, organik ürün dükkanları, yani yeni tüketim kültürünün en yeni tasarım ve modalarını bulabileceğiniz mekânlar var; hem de İstanbul'un yerel kültürünün kaybolan öğeleri mahiyetinde, kenarda köşede kalmış, yeni "hip" kültürün keşfine çıktığı Eminönü'ndeki Temiz Peynirci, Fatih Camii yakınlarındaki Fatih Sarmacısı, Göztepe'deki Uysal Tuhaşiye, Çengelköy'deki Has Ekmek Fırını, Taksim'deki Saat Tamircisi Recep Usta, Ortaköy'deki Motifli Taşçı ile Beşiktaş'taki kahvaltıcı Bulgar Pando'nun Yeri var.

Le Cool, 2006 yılından bu yana İstanbul'da elektronik olarak yayımlanıp dağıtılan bir "alternatif" dergi. Dergi kendisini şöyle tanımlıyor:

¹⁰ I. Yorulmaz (der.) *İstanbul Keşif Rotaları* İstanbul: Pukka Living, 2010.

"Beğenmediğimiz etkinlikleri yazmıyor, para karşılığı tanıtım yapmıyoruz. Şehirde olup bitenler bizi çok heyecanlandırıyor. İstanbul'da insanın kalp atışlarını hızlandıran ne varsa peşindeyiz."¹¹

Barcelona, Dublin, Madrid, Lizbon, Londra, Budapeşte, Paris ve Viyana'da da yayınlanan dergi her Perşembe ücretsiz olarak elektronik posta ile dağıtılıyor. Ve "cool" İstanbul'da insanın kalp atışlarını hızlandıran şeyler arasında şehir hayatının sözümona kaosu da var. Eskiden lanet okunan, şehrin çekilmez özelliklerinden sayılan "kaotik şehir hayatı," bugünlerde "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde "değer" kazanmış, kıymete binmiş gibi görünüyor. 2005 senesinde İstanbul'da düzenlenen Dünya Mimarlar Kongresi'nde pek çok konuk mimar ve şehircinin dile getirdiği İstanbul güzellemelerinde, İstanbul'un kaosunun korunması gerektiği, şehrin büyüünün orada yattığı, Avrupalı şehirlere benzetilmemesinin yeg olduğu, kısaca "düzeltmemesi gerektiği"nden dem vurulmuştu.¹²

Benzer bir biçimde, "Şehir: Kaos ve Büyü" temalı Uluslararası Fotoğraf Bienali çerçevesinde gerçekleşen iki ayrı sergide de benzer kaos güzellemeleri vardı. Bu sergilerden bir tanesinin küratörü Murat Germen, fotoğraflarıyla sergiye katkıda bulunacak olanlara şu konsept metnini göndermişti:

İstanbul dünyanın en güzel kentlerinden biri olmanın yanı sıra bir o kadar da zor, zaman zaman insanı üzen ve yoran bir megalopolis. İstanbul'u gezenlere heyecan verici kılan, içinde yaşayanlara ise kabuslar yaşattırabilen kaotik yapısı aslında. Kaos kavramının, kafa karıştıran, hayatımızı altüst eden ve zararlı bir olgu olarak görmektense; algımızı dürtükleyen, alışlagelmişin dışına çıkmamıza olanak veren, bize önerilen/öngörülen yaşama alternatif oluşturmamızı sağlayan, organik ve doğal bir vaka olarak da görmek olası. Bu anlamda olumlu bir yaklaşım bizim İstanbul'u farklı bir şekilde algılamamıza, sahiplenmemize ve hatta kendimize mal etmemize yol açacaktır.¹³

11 <http://ecool.com/istanbul/tr/page/hakkımızda> (erişim 23 Şubat 2012).

12 Elnan Atmaca "Bırakın kent kaotik kalsın" *Radikal* 5 Temmuz 2005.

13 Murat Germen, *Sayısal Günlük Ekim-Kasım* 2006, s. 56-59.

Germen gibi Altan Bal da, aynı fotoğraf bienalinde küratörlüğünü yaptığı "O Ana Adanmış" başlıklı başka bir sergide, çok benzer bir bakış açısı değişikliğinden ve potansiyelden bahsediyordu. Bienalin "kaotik şehir deneyimi fotoğrafta sanatsal yaratıcılık için kışkırtıcı bir kaynak olabilir" iddiasından yola çıkarak oluşturduğu sergide Bal, kafa karıştırmacı, düzensiz, önceden kestirilebilir olmayan şeylerin yaratıcılıkla ilişkisinin altını çiziyordu.

Görünen o ki, İstanbul yeniden adlandırılıyor, ve bu adlandırma sözde kalmıyor. İstanbul'un dönüşmekte olan mekânlarında da bu değişimin maddi izlerini sürmek mümkün. "Cool" İstanbul'un tüketim odaklı mekânsal karşılıklarıyla bir taraftan Tepebaşı'nda, bir taraftan Tophane'de, diğer taraftan Tarlabası'nda yüzyüze gelmemiz işten bile değil. Çoğunlukla tüketime veya gayrimenkul spekülasyonuna ayarlı bir biçimde dönüşen bu mekânlar, bizi mekân değerlendirmeye dair yeni kriterler oluşturmaya zorluyor. Eskiden burun hükülen, küçümsenen bir sürü şey "cool" İstanbul tahayyülü çerçevesinde birdenbire cazibe kazanıyor. "Cool" İstanbul, dergilerin, festivallerin, sergilerin başlıklarında boy gösteriyor, etiketleniyor, dillere dolanıyor, popülerleşiyor.

"Çarpık kentleşme" söylemi akademik dünyadan kitlelere yayılmıştı, artık dolmuş şoförlerinden ev kadınlarına İstanbul'da kime sorsanız size "çarpık kentleşme"den kolayca söz edebilir, onu size uzun uzun yerebilir. Hatta 2000'lerin AKP hükümetinin "kentsel dönüşüm" projelerini haklı çıkarmak için başvurduğu söylem de bu: "çarpık kentleşme" bir hastalık, "kentsel dönüşüm" de bu hastalığa çare olarak sunuluyor. Son tahlilde "kentsel dönüşüm," devlet eliyle mülkiyet aktarımına yarıyor. "Kentsel dönüşüm" son beş yılın hakim şehircilik ideolojisinin, yani neo-liberal şehirciliğin en bariz uygulaması kabul edilebilirse eğer, "cool" İstanbul da bu şehirciliğe paralel olarak oluşan şehir kültürünün adı olsa gerek. Bu da bize şehrin gayrimaddi tahayyülüyle maddi üretiminin ne kadar birbirinin içine geçmiş olduğunu, bu iki şeyin birbirinden ayrı düşünülemezlelerini bir defa daha gösteriyor.

KOKULAR, ANILAR, İMGELER: YİTİK BİR SANAYİ İSTANBUL'U ÇAĞRIŞIMI

ALİ ERGUR¹

Giriş

İnsan duyuları içinde en ilkel ve evrimin derinliklerinin karanlığında kaybolanı kuşkusuz koku alma hassasıdır. Zira koku, en eski köklere kadar uzanan, hayvanla insanın ayırt edilmesinin güç olduğu çağlardan beri var olan bir duyudur. Kuşkusuz bütün duyular evrimin uzak geçmişinin ürünleridir. Ancak koku, diğerleri içinde daha derin bir geçmişin bütün izlerini taşıyandır. Koku duyusunun insandaki evriminde iki yönlü bir hareket olduğunu ifade etmek yanlış olmaz: Koku alma, bir yandan çok eski hayvani köklerden, temel fizyolojisi itibariyle, pek değişmeden günümüze taşınmıştır; diğer yandan, insanın insanlaşma sürecinde doğadan uzaklaşıp gücünü yitirmiştir. Bununla birlikte başka ve uygar bir yetiye dönüşmüştür. Birinci özellik insanı hayvana yakınlaştırırken, diğeri onu hayvandan uzaklaştırır. Koku, insanın bir duyusu olarak, böylece temel bir çelişkiyi doğasında barındırır: İçerdiği, ilişkilendiği ve çağrıştırdığı duygular, bir yanılla en güdüsel olanlardır, diğeri yanıyla doğayı dönüştüren bir zihnin (*cogito*) incelme ölçütlerinden biridir. Kokunun harekete geçirdiği psik süreçlerde, kabalığı, vahşeti, şiddeti veya gemlenmemiş cinsel arzuyu bulabildiğimiz kadar, uygarlaşmanın işaretlerini de fark edebiliriz. Ünlü *Kuzuların Sessizliği* filminde (1991), FBI stajyeri Clarice Sterling yamyam psikiyat Dr. Hannibal Lecter'ı, bir hastanenin iyi korunan

(*) Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi Sosyoloji Bölümü.

kriminal psikopatlar bölümündeki hücresinde ziyaret ettiği zaman, yalnızca demir parmaklıkları olan yan bölmedeki hayvansı cinsel taşkınlık içindeki mahkûm, çılgınlık atarak genç kadına cinsel organının kokusunu alabildiğini söyler. Dr. Lecter, bu insanla hayvan arasında kalmış yaratığın tepkisinin yanında tam bir kontrast oluşturan, çok incelmış bir uygar zarafetle, “Ben alamıyorum,” der. Ancak hemen sonrasında, hücresini kaplayan kalın cam tabakasının yüksek noktasında bulunan birkaç hava deliğine doğru burnunu uzatır, alabildiğine açıp içine hava çeker. Kendinden emin bir kesinlikle, “Evans cilt kremi, bazen *L'air du Temps*... ama bugün değil!” der. Bu sahne, kokunun, insanı hayvani olanla uygar olan arasında nasıl ikili bir konuma yerleştirdiğini en çarpıcı şekilde vurgular. İnsanı yaşanmışlıklarının toplamı olarak tasavvur edersek, kişilik adını verdiğimiz kalıplar bütününe bir anılar birikimi olduğunu kabul edebiliriz. Anılar, kuşkusuz bütün duyuların katkısıyla imgeleşip bellekte depolanırlar. Ancak yalnızca iki deneyim biçimi, âni, deyim yerindeyse kızgın demirle dağlayarak damgalar: Müzik ve koku. Hiçbir diğer duyunun deneyim tortusu bu ikisi kadar imgeleştirici ve biçimlendirici değildir. İşitme duyusunun her çıktısının değil, özellikle müziğin belleğe kazınabilir olması, onun yalnızca toplumsal anlamından (bütünleştirme, simgeleme) kaynaklanmaz, aynı zamanda, henüz tam işleyişini çözememiş olduğumuz ve konuşmadan (logos) ayrı, özel bir nörolojik süreci harekete geçiriyor olması da bunda etkilidir. Nice nörolojik anlamda konuşma defekti olan, ancak müzik icra edebilen, şarkı söyleyebilen bireyin varlığı, müziğin özel bir duyumsama deneyimi olduğunu kanıtlar (Sacks, 2007: 249). Kokuya gelince, o bir çeşit evrensel damgalayıcıdır; bir kez burun alıcı hücreleri onu tespit edip beynin hazine dairesine yerleştirdiği zaman geri dönüşsüz bir süreç harekete geçer. Patrick Süskind’in *Koku* (*Das Parfum*) romanındaki şu pasaj, kokunun bu damgalayıcı özelliğine çarpıcı şekilde işaret eder: “Kokuların öyle bir inandırıcılığı vardır ki, sözden, gözle görmekten, iradeden daha güçlüdür. Savılıp atılamaz bu inandırıcılık, soluduğumuz havanın ciğerlerimize işleyişi gibi, o da içimize işler, doldurur bizi, hepten ele geçirir, çaresi yoktur.” (Süskind, 2006: 86). Böylece kokudan anı imal etmeye, bu yolla imgeleştirmeye giden bir yol olduğunu ifade edebiliriz. Hatta koku dolayısıyla

damgalanan ânın, anı biçimlendiren (nöron tahsis eden) en dolaysız fizyolojik süreç olduğu düşünülebilir. Sonuçta koku, bizi ânında belli bir deneyimin özgül zaman-mekân boyutuna, oradan da onun öznel imgeleştirme düzlemine taşıma kapasitesine sahip az sayıda uyaran biçiminden biridir. Bu düşüncelerin eşliğinde, bir İstanbul betimlemesi yapmayı tasarlayınca, aklımıza düşen ilk imgeler kokular üzerinden bir sanayi tarihi güzergâhı oluyor. Üretimin ve emeğin yerini hızla tüketmenin gemlenmemiş şehveti alırken, sanayi kokularının çizdiği bir İstanbul imgesini geri çağırıyoruz.

Geç Sanayileşen Bir Şehir

İstanbul tarihin her döneminde büyük şehir olmuştur. Fernand Braudel, 16. yüzyıl İstanbul'u için "yalnızca bir şehir değil bir büyük yerleşim alanıydı [agglomération], bir kentsel canavardı" tanımını yapar (Braudel, 1990: 426). Daha I. Konstantinos ("Büyük"), 324 yılında, geleneksel törenlerle birlikte, surların yerini belli eden ve mevcut şehir yüzölçümünü dört katına çıkararak bir işaret çizilirken, Roma'dan bağımsızlaşacak, hatta ona kafa tutacak kadar büyük bir şehrin harcını kardığını iyi biliyordu (Herrin, 2008: 5). Bu bilinçle, kendi adıyla anılacak (Konstantinos Sütunu - Çemberlitaş) anıtın temellerine kendi elleriyle kutsallık katmak amacıyla, Troya'nın "palladium"unu, Nuh'un nacağını, Musa'nın sudan çıkardığı taşı ve İsa'nın ekmeğinin çoğalması mucizesinin on iki ekmek sepetini yerleştiriyordu (Balivet, 1988: 118). Bu simgesel eylem, bir yandan Hristiyan bir Yeni Roma'nın yükselişini ifade ederken, diğer yandan, bu kentte tesis edilecek iktidarın, harcında çok-kültürlü ve çok-dinli bir yapıya hükmettiğini ima ediyordu. İstanbul'un büyüklüğü, merkezîliği, eski dünyanın gerektirdiği her türlü cazibe unsurunu barındırmasından kaynaklanıyordu. Bu özelliğiyle yüzyıllara hükmetmişti. Ancak sanayi toplumunun doğuşu ve hızlı yükselişi, İstanbul gibi, bu sürecin çeşitli nedenlerle içinde bulunamayan bölgelerin sönmüşlüğüne neden olmuştur. Her üretim biçiminin parlattığı bölgeler ve şehirler olmuştur. Paleolitik'in merkezi Güney ve Doğu Afrika iken, Neolitik Devrim'le birlikte Ortadoğu ve Mezopotamya'nın yıldızı parlamıştır (Childe, 1985). Sanayi

üretim biçimi, doğuş koşulları itibariyle Batı Avrupa'yı eksen haline getirmiştir. İşte bu sürecin doğuş ve yükselişi, İstanbul'un tedrici gerileyişi anlamına gelmiştir. Daha 'muhteşem yüzyıl'ın sonunda, kısmen Türk devlet geleneği, kısmen Roma bürokrasi mirasından kaynaklanan temel uygulama ve politikalar terk edilmeye başlanmıştı. Türkiye'de egemen tarih anlatıcılığı, Osmanlı devletinin çöküş nedenlerini yüzeysel olgulara ve içsel dinamiklere bağlama eğilimindedir. Gerilemeyi basiretsiz yöneticilerin iş başına gelmesine, akıl sağlığı yerinde olmayan hükümdarların tahta geçmesine, kadınların yönetime karışmalarına vb. bağlayarak, aslında mükemmel işleyen bir sistemin kişisel çatışma ya da bozukluklar nedeniyle tıkanıp fikri önemsenir. Oysa, 'muhteşem yüzyıl' Avrupa'nın da muhteşem yüzyılıydı. Ticaret ekseninde yeni bir dünya kurulmaktaydı; bunun gereği olan bilimsel (yanlışlanabilir) bilgi rejimi yaygınlaşmakta, kâr, rekabet, bireysellik ve nihayet özgürlük kavramları, felsefenin ve toplum hayatının temel kerterizleri haline gelmekteydi. Teknik ilerleme, bilimsel düşünce sayesinde mümkün olmuş, altyapısal dönüşümleri gerçekleştirmek için gereken toplumsal güce sahip olmayan Osmanlı Devleti ise, bu süreçte sürekli bir kaybediş döngüsüne girmiştir. Yüzyıllar içinde telafi edici çabalar, sistemli bir dönüşüm planının yokluğu nedeniyle, hep mevzi, tesadüfi, kişisel çabalara bağlı ve geçici nitelikte olmuştur (Berkes, 1978). Osmanlı Devleti sanayileşmenin önemini, Avrupa toplumları onun üzerine inşa ettikleri uygarlığın doruğuna ulaştıkları zaman idrak etmiş ve bu konuda çekingen adımları atmaya başlamıştır. 19. yüzyıl boyunca imparatorluğun çeşitli kentlerinde, ama özellikle İstanbul'da bazı sanayileşme adımları gözlemlenir. Ancak bu sanayi kuruluşlarının faaliyete geçmesi, kapsamlı bir devlet politikasından ziyade, Türkiye'nin kaynaklarını sömürme yollarını keşfetmiş yabancıların girişimleri nedeniyle olmuştur. III. Selim döneminde kısıtlı alanlarda ve küçük ölçekte başlayan sanayi girişimleri, asıl ivmesini II. Abdülhamid döneminde almış, etkileri genel bir sanayileşme sürecini tetiklemeye yetecek kudrette olmasa da 2000 civarında kuruluş bu dönemde etkinlik göstermiştir (Karpat, 2012: 78). Birçok hayati maddenin üretimi ve dağıtımını yabancı firmaların tekelinde kalmıştır. Bu anlamda sanayileşmenin, Avrupa'da olduğu gibi serbest pazar içindeki rekabetle

gelişmesinden ziyade, siyasi ve ekonomik anlamda gerilemekte olan bir devletin kaynaklarına zahmetsiz ve risksiz el koyma şeklinde başladığı ifade edilebilir. Her sınai üretimin tekel (inhisar) rejimi içinde kendine güvenceli yuvalar edindiği bir gerçektir. Üstelik bu maddeler, o dönem için stratejik ya da yarı-stratejik önemi haiz olanlardır. Birçok tarihçi, Osmanlı sanayileşmesini münhasıran makineleşmeyle ölçmüş, el tezgâhlarının bu üretim içindeki payını göz ardı etmiştir. O nedenle, toplamında, 19. yüzyıl son çeyreğinden itibaren belirgin bir sanayi varlığından söz etmek mümkündür. Selanik önemli bir sanayi merkezi olsa da İstanbul tartışmasız bir ağırlık taşımaktaydı. Anadolu'da kaynaklara yakın yerlerde kimi sanayi kuruluşları bulunsa da, zaten hacmi zayıf bu üretimin tartışılmaz 'sıklet merkezi' İstanbul olmuştur (Findley, 2010, 173). Ulaştırma maliyetlerini en aza düşürecek en uygun konum, dünyada az sayıda örneği bulunan derin körfezlerden biri olan Haliç'ten başka bir yer değildi. Nitekim, görece bir kentleşme ve sanayileşme süreci yaşayan son dönem Osmanlı sanayi kuruluşlarının önemli bir kısmı Haliç kıyılarına yerleşmiştir. Kokularıyla anılar bırakan sanayinin izlerini de doğal Haliç kıyılarından başlayarak sürmek gerekir.

Kokuların İzinde İstanbul'da Sanayi

Her birey, içinde toplumsallaştığı çağın ürünüdür. Artık çok eski bir geçmişte kaldığından, yazarın yaşanıp yaşanmadığından bile ciddi kuşku duyduğu bir zamandan geriye yalnızca kokular, anılar ve imgeler kalmıştır. Bu tortular arasında, Unkapanı Köprüsü'nü Şişhane tarafından Aksaray istikametinde otomobille geçerken, yaklaşık Haliç'in ortalarındayken hissedilen tütün kokusu, belirgin bir şekilde yazarın çocuk belleği kıvrımlarında yerini edinmiştir. Cibali Tütün Fabrikası binasını ve üzerinde büyük harflerle çok uzaktan görülebilecek gibi yazılmış ve ışıklandırılmış adını unutmak mümkün değil. Yazar, Orhan Veli'nin "*güzel kadınları severim/ işçi kadınları severim/ güzel işçi kadınları daha çok severim*" diye ironik bir şekilde betimlediği kadın işçilerin, nedense hep Cibali Tütün Fabrikası'nda çalıştıklarını hayal etmiştir. Türkiye'nin, bir tarım ülkesi olarak, sanayi devleri karşısında

ancak belli birkaç ürünle ticaret şansı olduğunu, bunun da doğasında asimetrik bir alışveriş özelliğini taşıdığını belirtmeliyiz. Bununla birlikte, bu temel üretim biçimi meselesinden bihaber olarak, 1970'li yıllarda, "ihraç ürünlerimiz" başlığı altında, uzun yıllar kullanılmış olan bir pul dizisini iftiharla koleksiyon defterlerimizde saklar, onları gündelik hayatta görmekten mutluluk duyardık. İhracat pazarındaki önemlerine göre değerlendirilmiş olmaları olası olan altı temel tarım ürünü arasında, tütün beşinci sırada ya da ikinci büyük parça (375 kurus) olarak basılmıştı.¹ Çevresine tütün kokuları yayan görkemli bina, Unkapanı Köprüsü'nün suriçi İstanbul'a bağlandığı noktada, Haliç'in ağzında, Cibali semtinin başladığı noktada konumlanmıştı. Yabancı firmaların Osmanlı toprakları üzerindeki üretim tekellerini düzenleyen Reji İdaresi, 1884 yılında tütün imtiyazını, yurtiçinde üretim tekeliyle birlikte almıştır. Reji Şartnamesi'ne göre, yalnızca bir imtiyaz edinmiş olmuyor, aynı zamanda mevcut (çoğu küçük ölçekli) 300 kadar tütün imalathanesini de kapatma yetkisini elde etmiş oluyordu. Böylece büyük fabrikalara (Beyrut, Yafa, Halep, Samsun, Adana, İzmir, Manisa) odaklanmış yeni bir tütün üretimi dönemi başlamıştır. Cibali Tütün Fabrikası, bu dönüşümün sonucu olarak 1884 yılında açılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise Doğu Anadolu'ya, hem bölgeyi kalkındırmak için hem o zamanki ulaştırma olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle tütün fabrikaları (Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Malatya) açılması tercih edilmiştir. Bu üretim mekânları çeşitliliği içinde Cibali Tütün Fabrikası'nın hem kapasite açısından hem ürün çeşitliliği bakımından ayrıcalıklı bir yeri olmuştur. Ayrıca Cibali fabrikasında çeşitli yeni ürünler denenmiştir. Bunların arasında 1948'de Türk Havana cinsi tütünle üretilen İstanbul Purosusu ile Marmara ve Pazar sigarilloları sayılabilir. Fabrika, 1980'e kadar Türkiye'deki tütün üretiminin içinde daima ayrıcalıklı bir yer işgal etmiştir. Ancak 1990'lara doğru bu özelliğini, Anadolu'da yeni fabrikalar açılmasından dolayı kaybetmiş, nihayet eskiyen teknolojisinin yenilenme maliyeti karşısında 1995 yılında kapatılmasına karar verilmiştir (Doğruel - Doğruel, 2000: 272-279). Kapatılma kararında teknolojik atılım zorunluluğu kuşkusuz önemli bir etkidir; ancak binanın fabrika niteliğinin sona ermesinde, bütün dünyada gözlemlenen kentsel dönüşüm sürecinin İstanbul'a yansımaları

sı sonucunda, şehir-içi sanayi mekânlarının tasfiye edilip yerlerine sanayi-sonrası işlevlerin (kültür-tüketim-eğlence) yerleşmesi olgusu çok daha belirleyici makro bir etken olmuştur. Diğer bir deyişle, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tedricen gerilemeye terk edilmiş ve nihayet 1970'lerde çöküntü bölgeleri haline gelmiş şehir merkezlerindeki eski (önemli ölçüde 19. yüzyıl) sanayi mekânları, yeni bir rant düzeninin parçası olarak, yerlerini tüketim-eksenli yeni bir yapılaşma sistemine terk etmiştir. Sanayi-sonrası düzene göre örgütlenen kentlerin kurucu mantığı, artık üretim değil tüketim olmuştur (Lash - Urry: 1994: 216). Nitekim, özelde Cibali Tütün Fabrikası, genelde bütün Haliç havzası, bu küresel sürecin içinde dönüşmüşlerdir. Cibali fabrikasının yıpranmış binasının dış görünümü ve içindeki 'sınai miras'ın bir kısmı korunup işlevinin dışında, bir anlamda 'gösterge değeri'yle (Baudrillard, 1968) yeniden biçimlendirilmiştir. Makineler ve bağlı aksam, artık üretimin araçları değil tüketimin göstergeleridirler; mekân doğrudan tüketime yönelik değilse bile, mekânın stilize tarihsel yükü ya da nostaljik değeri, çeşitli aktörler tarafından tüketilir; zira orada olmanın kendisi bile, herhangi başka bir eylemde bulunmayı gerektirmeden *gösterileni* olmayan bir *salt gösterge* niteliğini taşır. Sınai miras, bu bağlamda, bir çeşit *muğlak hatırlayış* haline gelecek, taşınmış ya da göçürülmüş (şed - transpoze) anlam düzlemleri yeni kullanımlar içinde tarihsel olanı *bağlamdışılaştırarak*, onu bir *design terkibi* haline getireceklerdir. Örneğin Cibali Tütün Fabrikası'nın üretim mekânlarının bazıları, Kadir Has Üniversitesi yerleşkesinde doğrudan tüketim alanlarına dönüşmüş, makinelerin kapladığı ana alan bugün kamusal meydan işlevi gören Muz Bahçesi adını almıştır.² Haliç bölgesi, sanayiden tüketim-kültür-eğlenceye dönüşümün, başka birçok örnekle birlikte, en somut gözlemlendiği kent arazisi olarak düşünülebilir (Önal - Zeybekoğlu, 2007: 29). Sanayi-sonrası toplum, yalnızca sınıf konumlarını değiştirmekle kalmamış, onları görünmez kılmıştır. Emegın, onun sömürsünün ve mücadelesinin açıkça görülebildiği, somut meta üretiminin, kent mekânı içinde, koku üzerinden toplumsal bellekteki kavramsal konumlanışını billurlaştıran fabrika binası, emek ve emekçi tasavvurunun epeyce bulanıklaştığı bir eğitim kuru-

muna, onun gizil tüketim ve eğlence/dinlence işlevlerine yerini terk etmiş görünmektedir.

İstanbul'un 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan sanayileşme hareketi, dünya ölçeğine göre cılız ve çekingen kalsa da, günümüze kayda değer bir kentsel miras bırakmıştır. Üretimiyle bütün bir semti kaplayan, hatta o yörenin bir özelliği haline gelen kokulardan bir diğeri de, bu kez Haliç'in karşı (kuzey) kıyısının sırtlarındaki Bomonti Bira Fabrikası'dır. Yazarın belleğinde mayalanmış arpa, şerbetçiotu ve alkol karışımı ekşi ve cazip bir koku, fabrikanın çevresindeki sokakları görünmez bir örtü gibi kaplayan soluk bir imgeyi çağrıştırmaktadır. Feriköy'de 1890 yılında İsviçreli Bomonti kardeşler tarafından açılan bir imalathanenin 1902 yılında daha sonra bugünkü yerine taşınması sonucunda Bomonti Bira Fabrikası kurulmuştur. Özellikle bu bölgeye yerleştikten sonra modern bir imalathaneye dönüşen Bomonti kardeşlerin girişimi, aynı dönemde piyasada varlık gösteren üreticileri olumsuz etkilemiştir. Örneğin Bomontiler'le aynı yılda Şişli'de görece küçük çaplı üretime başlayan Vasilis isimli girişimci, Bomonti Bira Fabrikası'nın yeni yerinde modern bir tesis olarak üretime başlamasıyla birlikte, rekabete dayanamayıp üretimine son vermek zorunda kalmıştır. Aynı şekilde, Bomonti fabrikasının açtığı yoldan ilerleyen, Büyükdere'de kurulmuş olan Nektar Bira Fabrikası da rekabetten olumsuz yönde etkilenmiştir. Ancak Bomonti de aynı oranda zarar görmeye başlayınca, bütün yenişemeyen rakiplerin yaptığını yapıp güçlerini birleştirmişlerdir. Birlikte Aydın Bira Fabrikası'nı kurmuşlar, 1928'e kadar üretime devam etmişlerdir. Ulaştırma olanaklarının kısıtlılığı nedeniyle kurulan Aydın'daki fabrika, döneminin en iyilerinden biri olan Bomonti Rakısı'nı da üretmiştir. Bomonti'deki fabrika ise, kendilerine tanınan on yıllık üretim ayrıcalığını kullanarak bira üretmiştir. 1938 yılında işletmesi Tekel idaresine devredilen fabrika, 1991 yılına kadar faal fabrika, 1970'li yıllarda piyasaya egemen olan iki büyük marka karşısında epeyce gerilemiş bulunuyordu (Zat, 1994: 296-297). Yazarın çocukluk anılarının puslu manzaraları arasında soluk bir imge haline gelmiş durumdadır; ancak kokusu, zamanı mühürleyen bir tortu olarak, görsel kalıtından çok daha canlı durmaktadır.

Bugün küresel büyük dönüşümün kaçınılmaz sonucu olarak bir eğlence-tüketim kompleksi haline gelmiş olan fabrika alanında birçok bar, lokanta, eğlence mekânı yer alıyor. Adı mânidar bir şekilde "Bomontiada"ya dönüşen bu kapalı mekân, herkesin herkesi rahatça görebileceği şekilde bir meydan etrafında örgütlenmiş durumdadır. Bu kapalılık, aynı zamanda kentin artık benzerlikler temelinde yeniden örgütlendiğini (Geniş, 2007: 791), mekânın sınıf homojenliği, daha doğrusu hayat tarzı - tüketim kalıpları bağlamında ayrıştığını simgesel bir şekilde anlatmaktadır: Benzerimizle güven içinde toplumsallaşabileceğimiz bir *adadan* başka bir şeye gereksinim duymamaktayız; zira dışarı, tehlikeli ötekilerin tekinsiz ve keşfetmeye değmez dünyasıdır. Böylece 'kent' mefhumu, bu küçük yaşam adalarından ibaret bir deneyime indirgenmektedir. Zaman içinde eklenmiş binalarla, farklı ebat ve biçimlerdeki yapıların çevrelediği bu ortak avlu, sanayinin öncelikli hedef olduğu bir dünyada somut metâ üreten, bedensel emekle çalışan işçilerin dinlendikleri bir yarı-kamusal alanken, bugün, büyük çoğunluğunun, göstergeler ekonomisini yeniden üretme etkinliklerinin oluşturduğu işkollarında çalışan, işçi olduklarının farkında olmayan, hatta olmadıklarını kanıtlamaya yönelik cansiperâne ayrımlaşma stratejileri izleyen soyut üretim aktörleri, zamanın ruhuna pek uygun bir şekilde, ödünç alınmış kimlik durum ve anlarını geçici elbiseler gibi giyinerek, bir göstergeler geçidini, tarih-dışılaşmış bir varoluş kipi olarak, toplumsal bir tahayyül kurmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de konut alanında fazlaca örneğe sahip olan postmodern mimarinin, eski sanayi mekânlarını dönüştürmede de benzer bir yapıntılaştırma eğilimi göze çarpmaktadır. Tüketim mekânına dönüştürülmüş eski sanayi yapıları, geleneksel mimari, yanılısamalar ve metaforları barındırdığı kadar sahte-kamusal alanları da içermektedir (Özaslan - Akalın - Wilson, 2011: 2605). Bu deneyim, elbette, her toplumsal ilişkiyi değişim değeri cinsinden yeniden tanımlayan ve bu doğrultuda geçmiş, salt nostalji olarak, bir marketing terkibi haline getiren yeni ekonominin koşullarında, özgürlük yanılısamalarını ve bunların söylem bağlamını dolaşıma sokarak biçimlenmektedir.

İstanbul'daki alkollü içecek üretiminde önemli ve özgün bir adres olarak, Mecidiyeköy'deki Tekel Likör Fabrikası'nı zikretmemiz gere-

kir. 1931 yılında, Fransız uzmanların yönetiminde çalışmaya başlayan fabrikada, şaşırtıcı ölçüde Fransız eşdeğerleriyle rekabet edebilecek konyak (isim hakkı nedeniyle “kanyak” olarak etiketlenirdi) üretilmiştir. Fabrika, açıldığı zaman 48 dönüm arazi üzerinde kurulmuştur. Ancak şehrin acımasız büyümesi karşısında, çeşitli zamanlarda kenarlarından kemirilerek küçültülmüştür. Bir anlamda Atatürk Orman Çiftliği'ninkine benzer bir kaderi paylaşmış, sürekli küçültülmüş, imara açılmış ve sunduğu yeşil alan rant oyunları karşısında yok olmuştur. Likör ve Kanyak Fabrikası'ndan, önce 1960 yılında Ali Sami Yen Stadı'nın yapımı için 13 dönüm, 1970'li yıllarda Çevreyolu yapımı sırasında da 11 dönüm arazi koparılmıştır. Zaten çevredeki beton varlığı, bu dönemde hızla büyümektedir. Fabrika'nın bu denli geniş yeşil alana sahip olmasının nedeni, zamanındaki yer bolluğu (Mecidiyeköy bölgesinin, daha sonraları yeniyetmelerce alay konusu edilmeye başlanan, ancak 1960'ların başlarına kadar bu alanı görebilmiş olan kuşakların anılarında, “dutluk” olduğu bilinen bir gerçektir) ya da hoş bir görüntü sunmak değildir. Bu büyük bahçede likör yapımı için gerekli tatlandırıcı otlar ve güller yetiştirilmekteydi. Diğer yandan, fabrika binasının kendisi de mimari açıdan İstanbul'un özgün varlıklarından biriydi. Tipik bir şekilde 1930'ların sade düzlemler üzerine asgari düzeyde ancak özgün ve işlevsel karakteristik mimari unsurlarını (yuvarlak pencereler, süslü olmayan kenar çıkıntıları, vb.) barındıran bina, dönemin *Art Déco* mimarlarının içinde önemli bir yere sahip olan Robert Mallet Stevens (1886-1945) tarafından tasarlanmıştır. Tekel likörlerinin en önemli özelliklerinden biri, çoğunun doğrudan meyveden elde edilmesiydi. Zira birçok likör meyve yerine meyve esansından yapılmaktadır. Bu açıdan Tekel likörleri özgün lezzetler sunmaktaydı. Çeşit itibariyle epeyce geniş bir yelpazede üretim yapılmaktaydı; Mecidiyeköy fabrikasında on yedi çeşit likör üretilmiştir.³ Farklı derecelerde olsalar da, Tekel likörleri nispeten düşük alkollü ve meyveli oldukları için, şehir hayatının modern etkileşimler içinde olduğu bir dönemde kadınlar arasında rağbet görmüştür. Misafir ağırlamada, bayramlarda, özellikle kahve ikramı sırasında likör sunumu (nane ve muz başta olmak üzere) bir alışkanlık haline gelmişti. Likör ikramı için sürahi ve küçük kadehlerinden oluşan “likör takımı” bir dönem şehir hayatının

parçası olmuştur. Tekel likörlerinin herhangi birinin şişesinin kapağını açtığımız zaman, burnumuza taze meyve kokusu, uçucu bir zamanın anıları ve ölçülü bir mutluluk ânının izlenimleri dolardı. Ahududu likörü, ister istemez, 1970'li yılların siyah-beyaz televizyon imgelerinde, Ankara Devlet Tiyatrosu oyuncularının rol aldığı "Televizyonda Tiyatro" programında yayınlanan, Amerikalı yazar Joseph Kesserling'in "Ahududu Likörü" (*Arsenic and Old Lace*; Türkçe adı çok daha mânidar ve ürkütücüdür!) oyununu hatırlatıyor. O yüzden yazar, hiçbir zaman bu nefis likörü, o komedi-gerilim şaheseri ve onu hayran olunası bir performansla oynayan sahne emekçilerini hatırlamadan içemiştir. Altın likörü ise, daima nasıl olup da içinde yüzen 22 ayar altın yapraklarının insan sağlığına zararı olmadığına şaşılarak, kaçınılmaz bir temkinlilikle yudumlanmıştır. Tekel likörlerinin kokuları artık eski bir zamana ait imge parçalarına dönüşmüş durumdadır; zira bugün, Mecidiyeköy'deki fabrikanın arazisinde, içinde bulunduğu kentsel çevrenin yapısal oranlarıyla fevkalâde uyumsuz, ancak devasa varlığıyla, incelik adına her ne varsa küstah bir meydan okuyuşla yok etmenin anıtı olarak dikilmiş, inşaat sırasında düşen bir şantiye asansöründe on işçiye mezar olmuş olan gökdelenler var. 2008 yılında satılan arazi, Ali Sami Yen Stadı'nın da yıkılıp bu bütüne eklenmesiyle geniş bir alanı kaplayan cam-metal-beton küresel estetiğin bir ürünü olarak, yoldan geçenleri köksüz zenginliğin geçici hazzına davet ediyor. Stevens'in *Art Déco* binası, bu devasa yapılar bütünü içinde silinip gitmiş. Fabrikanın nişânesi olarak tuğla örme bacası kalmış; İstanbul'un kısa sanayi tarihinin üretim belleğiyle alay edercesine bir tüketim nesnesine, gösterilensiz *uçuşan gösterge*, hatta *boş parodiye* (Jameson, 1984: 64) dönüşmüş durumda.

Bir semti fiziki varlığıyla olduğu kadar, ondan çok daha derine işleyen bir şekilde kokusuyla ele geçiren sanayi kuruluşları arasında Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası'nı da saymak gerekir. Sanayi ve işçi semti olma özelliği 19. yüzyıl başlarına kadar giden Paşabahçe, yalnızca içki değil, cam üretiminde de önemli bir merkez niteliğini taşımıştır. Nitekim tam kuruluş tarihi bilinmeyen fabrikanın inşa edildiği sahada, daha önceleri Modiano Cam Fabrikası olduğu bilinmektedir. Söz konusu fabrikanın 1922'ye kadar üretim yaptığı, sahibinin ölümü

ve vârislerinin bulunmaması üzerine, hazineye devredilmiş olduğu sabittir. Ayrıca içki fabrikasının 1933'teki genişletme çalışmaları sırasında komşu parseldeki eski cam fabrikasının satın alınıp, bir rıhtım inşa edildiğini de not etmeliyiz (Küçükerman, 1994a: 229). İstanbul'da cam işleme zanaatkârlığı, 15. yüzyıla kadar belgelendirilebilmektedir. 18. yüzyıla kadar yalnızca Edirnekapı bölgesinde faaliyet gösteren cam imalathanelerinin yanı sıra, III. Selim döneminde, modern cam sanayinin geliştirileceği bir bölge olarak Beykoz seçilmiştir (Küçükerman, 1994b: 228-229). Paşabahçe'deki cam üretimi, bu yeniden düzenlemenin bir sonucu olarak gelişmiştir. Zaten doğasında sıvı olan alkollü içeceklerin pazarlanabilmesi için de cam şişelere gereksinim vardır. O yüzden bu iki sanayi kolunun yan yana, üstü üste, iç içe olmaları bizi şaşırtmamalıdır. Fizik bilimi açısından esasında cam da sıvıdır!

Modiano fabrikasının hazineye devrinden sonra, Hasan Hulki Bey burayı satın alıp içki üretimine başlamıştır. 1930'dan itibaren ise Tekel İdaresi tarafından işletilmiştir. Önceleri ithal olan saf alkol, 1932'den itibaren fabrikada üretilmeye başlanmıştır. Zaman içinde artan talep, fabrikanın üretimini de tedrici olarak artırmıştır. Yazarın 1970'li yılların düzensiz kentleşme mağduru İstanbul'una dair anıları arasında, Paşabahçe semtinin kıvrımlı ana caddesinden otobüsle ya da otomobille geçerken, içine daldığımız, ruhumuzu yumuşatıcı bir bulut gibi saran anason-üzüm-alkol karışımı koku vardır; mekânı ele geçiren bu koku, kapanmakta olan bir çağın da habercisiydi. Nitekim 1983 yılındaki bir Bakanlar Kurulu kararıyla Boğaziçi Öngörünüm Bölgesi içindeki sanayi kuruluşlarının kapatılmasına karar verilmiştir. Zaman içinde genellikle "verimsizlik", "zarar etme", vb. gerekçelerle Beykoz Kundura, Paşabahçe Cam fabrikaları kapatıldı. 2004'te ise tarihinde hiç zarar etmemiş olan Tekel İçki Fabrikası'nın faaliyeti, bu gerekçeyle sonlandırıldı. Boğaziçi, yalnızca sanayi kuruluşlarından temizlenmiyor, onların mütemmim cüz'ü işçi mahalleleri ve onların kültürel-politik dokusu da dağıtılıyordu. Nitekim, topografik olarak gemi bakımı için çok uygun bir konum sunan İstinye semtinin akıbeti de benzer şekilde olmuştur. 1990'lı yıllara kadar gemi tamir ve bakımı için kullanılan havuzlar ya da doklar (balast ilkesiyle suya batıp yükselerek gemileri kuru alana çekme olanağı veren yüzer demir yapılar) kadar,

liman işçileri, sendikaları, politik bilinçleri ve yaşam dünyalarını barındıran İstinye, tedricen havuzların tasfiyesi, gemicilikle ilgili işlerin bölgeden göç etmesiyle birlikte ciddi bir rant spekülasyonu alanı haline gelmiştir. Bir zamanların proleter semtinde, bugün lüks konutların sakini küresel sermayenin yeni burjuvazisi ikamet etmektedir. Ayrıca havuzların bulunduğu içerlek koy, şık bir yat limanına dönüşmüştür. Bir kez daha, kentin sanayi işlevleri yerlerini sanayi-sonrası sektörler, eğlence-tüketim, daha az oranda olmak üzere ve elbette piyasa değeri olan kültür etkinliklerine bırakmışlardır. Bu bağlamda Paşabahçe, Beykoz, İstinye gibi sanayi ve işçi semtlerinin fiziki ve kavramsal anlamda dönüşümleri, son derece simgesel olaylardır; eğreti emekçi katmanlarının (prekarya) sistemli bir siyaset-dışlaştırılmaları sürecinin barındırdığı gizli şiddet, şık mekânlar yaratımı ve baş döndürücü meblağların paylaşıldığı rant düzeninin, kent mekânını kararlı bir şekilde dönüştürmesine içkin olarak büyümektedir. Deri-cam-alkol üretimi ve gemi sanayinin yerini, gösterileni olmayan salt göstergelerin boşlukta uçuşması için tasarlanmış eğlence-tüketim düzlemi almıştır. Kentteki soylulaştırma (*gentrification*) eğilimi yayıldıkça, sakin semtlerin parıltılı, turizm-öncelikli, sahte mekânlara dönüşmektedir (Eder - Öz, 2015: 302). Konut alanlarının, yerini turizm işlevlerine terk etmesi özellikle tarihî semtlerde daha belirgin olarak ortaya çıkmaktadır (Ergun - DüNDAR, 2004: 737). Bu acımasız sürecin, belleklerden silemediği ise yalnızca kokudur; havada elle tutulacak gibi yoğun, bellekte daha dünmüş gibi yakın hissedilen koku.

Boğaziçi kıyılarındaki sanayi kokularına, karşı kıyıya geçip Kuruçeşme Çay Paketleme Fabrikası'nı da eklemek gerekir. 1954 yılında Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün (1983'ten itibaren Çaykur) yurt çapında yaygın birçok fabrikasından biri olarak açılan Kuruçeşme tesisleri, yaş çay işlemesi yapan büyük fabrikalardan değildi; burada yalnızca paketleme işlemi yapılmaktaydı. Kuruçeşme semtinin merkezine, 1970'li yıllarda metruk duran vapur iskelesinin (bugün bir balık lokantası) olduğu yere yaklaşık 100 metre mesafede, yolun hafifçe yukarı doğru tırmandığı bir noktada konumlanmıştı. Otobüs durağı fabrikanın tam önünde bulunuyordu. Hemen biraz ilerisinde Kuruçeşme merkezine doğru bir ekmek fırını da bulunmaktaydı. Boğaz

istikametinde giden belediye otobüslerinin, hatta özellikle trolleybüslerin sürücüleri bazen bu fırının önünde durup koşarak ekmek alıp yollarına devam ederlerdi. Otobüs durakta durduğu zaman, hele kapılar açıldığında içeriye bir anda kesif bir çay kokusu hücum eder, sıkıcı toplu taşıma koşullarında insanı gülümseten bir olağanüstü keyif ânı çağrışımı yaşanırdı. Bu kısa zaman-mekân yarılmasında, vardiya değiştiren işçilerin (kimileri otobüse biner ya da otobüsten inerdi) yanı sıra, kısa bir mola vermiş, sigara tütüren ya da sohbet eden, şakalaşanlar da bu sıra dışı tabloyu tamamlardı. Fabrikanın deniz kıyısında inşa edilmiş olması, aynen Haliç kıyısındakiler gibi, basit bir lojistik zorunluluk olarak görülebilir: Kara ve hava taşımacılığının günümüzdeki kadar gelişkin olmadığı bir çağda, deniz yolu neredeyse yegâne ve en düşük maliyetli ulaştırma şekliydi. Nitekim, büyük mavnalarla taşınan çeşitli mallar, Boğaziçi ve Haliç kıyıları arasında yer değiştirir, Kuruçeşme'deki gibi imalathane veya satış merkezlerine aktarılırdı. Kuruçeşme Çay Paketleme Fabrikası, benzeri tesisler gibi 1980'lerin sonlarında kapandı; özel sermayeye satıldı. Bundan sonra, binaya Rus mimarisinin tipik özelliklerinden olan soğan biçimli süslemeler, Helenistik üslûpta heykeller ve başka unsurlar eklenerek, kelimenin tam anlamıyla eklektik bir yapı elde edildi. Bina bir süre süpermarket olarak işlev gördükten sonra, 1997 yılında rıhtım kısmında bir kafe, üzerinde bir spor salonu, yanında doğal ürün butiği, en üst katta ise bir balık lokantası açıldı. Cadde tarafında lüks ve ithal ürünler barındırmasıyla tanınan bir süpermarket faaliyetine devam etmektedir. Binanın işlevleri, sonradan eklenen postmodern mimari unsurlar gibi, birbirinden farklı şekilde, farklı ritimlerde, farklı müşteri kitlelerine hitap ederek varlıklarını sürdürüyorlar. Ancak temel kentsel dönüşüm mantığı, hepsini kesip giden bir eğlence-tüketim eksenini üzerinde yeniden üretilmeye devam ediliyor.

Sanayileşmenin şehir hayatını çeşitlendiren modernleştirici bir etkisi olduğu tartışılmazdır. Bununla birlikte, her sanayi atılımının, hele 19. yüzyılda şehir mekânını kökten dönüştüren türde olanın hem çevre hem insan hem kültür açısından olumsuz etkisi olmayanı yoktur. Nitekim İstanbul sanayi kuruluşlarının etrafa yaydıkları kokular, yalnızca 'hoş' olarak addedilebilecekler değildi. İnsan duyularına saldırgan bir

şekilde zarar veren sanayi kuruluşları da İstanbul mekânının parçası olmuşlardır. Bu aşamada, çağdaş Türkçe'de bulunmayan bir ayrıma gereksinim duymaktayız: Hoş koku ile kötü koku mefhumlarını birbirinden ayırt edebilmek için 'koku' sözcüğünden fazlası gerekmektedir. Hoş kokuları 'rayiha' sözcüğüyle ayırmak bu anlamda işlevsel olacaktır. Yabancı dillerde koku kavramı için mevcut olan dağarcığın zengin olması (*perfume/fragrance/smell/scent/odor*, vb.) bizi ayrıca kokuyla ilişkimiz açısından düşündürmelidir.

İstanbul'da Sanayinin Kötü Kokuları

Hoş kokuların anıları ve imgeleri tetikleme güçleri ne kadar fazlaysa, kötü kokuların da en az bir o kadardır; hatta çoğu zaman daha fazladır. İstanbul'un sanayi tarihinde kötü koku dendiği zaman elbette Kazlıçeşme tabakhaneleri bu konuda tartışmasız birinciliği alabilirler. Esasında Kazlıçeşme semti, Fetih'ten kısa süre sonra başlayan ve 540 yıl süren deri işleme faaliyetlerinin yürütüldüğü bir bölge olmuştur. Yazarın yine 1970'li yıllar boyunca biriktirdiği sahil yolu (Kennedy caddesi) anılarında, kara surlarının bittiği Yedikule kavşağından itibaren, burna bir duvar gibi çarpan tabaklanmış ve kurumaları için telli büyük kafesler içine asılmış derilerden yayılan koku, yeterince duyu travması oluşturacak, dolayısıyla unutulamayacak bir özelliğe sahipti. Onlarca deri işleme atölyesi, Kazlıçeşme sahilinde yamaca yayılmış halde konumlanmıştı. Hepsinde daima yeni asılmış veya kurumakta olan yüzlerce deri, farklı renklere boyanmış halde, gerçeküstü bir tabloyu tamamlardı. Salvador Dalí'nin Kazlıçeşme'yi görmemiş olması sanat tarihini önemli bir esin kaynağından yoksun bırakmıştır. 1980'li yıllara kadar süren bu olağanüstü manzara, ancak dericilerin Tuzla'daki organize sanayi bölgesine taşınmalarıyla sona ermiş, ardından bütün atölyeler yıkılarak bölge tamamen yeşil alan haline getirilmiştir. Yıkımlarla birlikte, bu karmaşık labirentin içinde kaybolmuş çeşme, mescit, cami gibi tarihî eserler açığa çıkmıştır. Bunlar arasında semte adını veren kaz kabartmalı çeşme vardır. Rivayete göre bölge, kuşatma sırasında Osmanlı ordusunun su gereksinimini karşılamak için kaynak aranırken, uzaktan kazların havalandığı bir yer olarak keşfedilir.

Bulunan su kaynağına bir çeşme yaptırılır. Bir çeşit çeşme alınlığı olarak da, muhtemelen 6. yüzyıldan kalma kaz kabartması oraya yerleştirilir. Ancak bu eşsiz ve yüzyıllarca korunan kabartma, 2002 yılında balyozla tahrip edilmiştir (Tuna, 2012: 270-272). Vahşi bir şekilde büyüyen kent, beraberinde anlamsız şiddet, yönsüz öfke ve anlık hesapları sürüklemektedir.

Tabakhanelerle yarışabilecek düzeyde olmasa da, yine hemen Yedikule kavşağında İstanbul'un en büyük havagazı fabrikası (gazhane) ve kömür depoları mevcuttu. İstanbul'un özellikle mutfak kullanımındaki yakıt gereksiniminin bir kısmı, 19. yüzyıl ortalarından (1853) başlayarak, kok kömürünün yakılarak açığa çıkarılmasıyla elde edilen 'havagazı' olarak karşılanmaktaydı. Ancak bu hizmet hem lüks sayılabilecek bir özellikteydi hem doğal olarak çok yaygın değildi. Doğal gaz şebekesinin 1990'larda kurulmaya başlamasıyla birlikte, 1880'de bir Fransız şirketi tarafından Yedikule Gazhanesi'nde başlatılan havagazı üretimi yetersiz kalmış ve 1993'te tamamen terk edilmiştir (Akbulut, Sorguç, 1994: 377). Zaten 1970'li yıllarda bile sık kesintilerle malûl olması, ocak alevini istikrarlı bir şekilde sürdürecektir gibi nedenlerle, tüketicilerin gitgide terk etmeye başladıkları bir kaynaktı. Bir çeşit geçiş ürünü ve Türkiye'nin gündelik hayat pragmatizmiyle uyumlu olan 'tüp gaz' mefhumu, havagazı tamamen terk edilmeden önce fazlasıyla yaygınlık kazanmıştı. Havagazının keskin kokusu, özellikle onu elde etmek için yakılan kömürün boğazı tahriş edici kokusu, İstanbul sanayi tarihinin unutulmazları arasına girmiştir. Yedikule'deki havagazı fabrikasının dışında, basınç düzenleyici dev kazanlar da (gazometreler) çeşitli semtlerde mevcuttular. Bugün hâlâ bazıları enkaz halinde AVM ya da rezidans yapılmak üzere sökülecekleri günü beklemektedirler.

Sahil yolundan bu kez Bakırköy'e yol alıp bugünkü Carousel alışveriş merkezinin bulunduğu geniş alanının geçmişine yolculuk ettiğimizde, yine yazarın belleğine yapışmış bir başka koku, bir hayalet gibi imgeler ve anılarla aklımıza düşer. İkinci Dünya Savaşı sonrası, ABD hegemonyasının dünyaya yayıldığı bir dönemde, Türkiye de bu süreçten nasibini almıştır. Gelişmişliğin ölçüsü beyaz ekmek ve katı yağ ya da margarin olmuştur. Tükendiği zaman, kuşaklar boyunca balkonları

bahçeleri süsleyen birçok çiçeğin içine yerleştirildiği teneke kutularda markasını yaşatan Vita yağı, Bakırköy'deki fabrikada üretilirdi. Türkiye'de mutfak sanatlarının klasiği sayılabilecek temel başvuru kitaplarının yazarı, Atatürk'ün aşçısı Ekrem Muhittin Yeğen'in geleneksel Türk yemeği tariflerinde ölçüsüzce önerdiği Vita yağı (Yeğen, tariflerinde adıyla "Vita" der), bugünün kolesterol düşmanı mutfak anlayışı için kabul edilemezdir. Oysa margarinin bunca bol kullanımı, 1950'li yıllarda, zımnın de olsa, bir çeşit refah göstergesi olarak kabul edilmiştir. İşlenmekte olan yağın Bakırköy semtine yaydığı ekşi ve ağır koku yine anı-imeg zincirinde önemli bir yer işgal etmektedir.

Kuruçeşme'de beklenmedik bir şekilde insanı baştan çıkaran çay rayihasının hemen yanında, devasa vinçlerin raylar üzerinde hareket ettiği kömür depoları, özellikle rüzgârsız kış günlerinde, akciğerlere dolan boğazı yakan kokularıyla fark edilirdi. Şehrin başlıca yakıt kaynağı olan kömürün ikmal için tesis edilmiş geniş bir alanda, rıhtıma yanaşan gemilerin boşalttığı tonlarca kok kömürü yığılı durur, buradan kamyonlarla dağıtım (kömür tevzi) gerçekleştirilirdi. İstanbul, Ankara ya da çanak içindeki diğer Anadolu kentlerine oranla çok daha hava akımlarına açık bir konumdadır; ancak yoğun bir kömür kullanımı, özellikle durgun havalarda İstanbul'u bile esir alabilirdi. Yine doğalgaz şebekesinin 1990'larda yaygınlaşmasıyla, kömür-temelli ısınma ve enerji tüketimi hızla azalmıştır. Kuruçeşme kömür tevzi deposu da, bu süreçte tasfiye edilmiş, yerini çiçek kokuları, kuş sesleri, çimler ve ağaçlara, İstanbul'un efsanevi belediye başkanlarından, modern cerrahinin kurucularından Cemil Topuzlu'nun adının verilmiş olduğu parka terk etmiş durumdadır. Üstadın çok insani bir halini yansıtan heykeli, huzura kavuşmuş, kömür tozu ve kokusundan arınmış bir yeşil alan parçasındaki bilgelik anıtı olarak durmaktadır.

Nihayet, kötü koku ve İstanbul bir araya geldiğinde akla gelen en çarpıcı çağrışım, kuşkusuz bizatihi Haliç'in bir bölge olarak kendisidir. Esasında İstanbul'un sanayileşme sürecinin *mekânsal özütü* olarak tanımlanabilecek Haliç bölgesi (kıyıları, yamaçları, suyu besleyen akarsuları), 1970'lere gelindiğinde, bu hareketin kaçınılmaz sonucu olarak yoğun bir kirlilik sahasına dönüşmüştür. Durgun sulara boşaltılan sanayi atıkları (fabrikalar, atölyeler, imalathaneler, tersaneler) ve

organik atıklar (Sütlüce salhanesi, şehir atık suyu), doğal olarak, bu dolaşımı yavaş sularda yoğun bir kirlilik çorbası haline geliyor, kesif ve tahammülü güç bir kokuyu geniş çevresine yayıyordu (Gönüllü ve diğerleri., 2005: 63). Yazar, 1980'lerin ortalarında, üniversite güzergâhında Çevreyolu'nda belediye otobüsüyle yol alırken, daha Halıcıoğlu sırtlarına gelindiğinde burunlara sert bir duvar gibi çarpan 'Haliç kokusu'nu daha dün gibi hatırlamaktadır. Benzer bir *koğu duvarı* etkisi, İzmir'de Bornova'dan Alsancak'a doğru giderken, liman sınırlarına varıldığında hissedilirdi. Kokunun anı kazıma gücü eşsizdir. Haliç, neoliberalleşme rüzgârının İstanbul Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın, 'gözlerinin mavisine döndürme iddiasıyla, kolektör sistemi kurularak 1990'lı yıllara önemli ölçüde temizlenmiş olarak girmiştir. Aslında kişisel hırsların, parti programlarının, hele çevre duyarlılığı olan politikaların ötesinde, çok daha temel bir dönüşüm yaşanmaktaydı: Sanayinin, özellikle ağır sanayinin çağı devrolmuş, yerini tüketim-kültür-eğlence ekonomik ekseninden beslenen sanayi-sonrası bir düzen almaya başlamıştı. Köklü bir mekân dönüşümünün yegâne nedeni sanayinin topyekûn tasfiyesi değildi; yerli ve küçük çaplı imalat sanayii, sermayenin küresel bütünleşmesi karşısında değerlenen kent mekânından sökülürcesine atılma baskısıyla karşı karşıyaydı (Tuna, 2012: 383). Kenti bu yeni düzene hazırlamak, üstelik kamu hizmeti ve kamusalılığı olabildiği kadar tasfiye eden neoliberal düzenin gereksinimi olan rant paylaşımı için yeniden tesis etmek gerekiyordu. Bu 'tesis etme'nin içinde elbette öncelikle eskiyi yıkmak, küresel kapitalizme ve onun tüketim-temelli toplumsallaşma biçimlerine hazırlamak, kısacası mevcut yarısı tükenmiş sofrayı hoyrat bir şekilde kaldırıp yerine vahşi bir paylaşım düzenini oturtmak gerekiyordu. Bedrettin Dalan'ın, Tarlabası Bulvarı'nı genişletmek (sokaktan bulvar yapmak) için birçok tarihî eseri yok ederek icra edilen yıkım çalışmalarında, bir buldozer üstünde başında kaskla, yıkıntılardan oluşan geniş bir mekânın fonunda verdiği tarihî poz, bu nedenle simgesel önemi haizdir.

Kent dokusunun içindeki yerel-ulusal sanayi işlevlerinin yerini, 1980'lerden itibaren küresel ve hizmet-ağırlıklı sektörler almıştır. Her ne kadar bu büyük dönüşümün ilk hedefi bizzat sanayi kuruluşları ve imalathaneler olmuşsa da, aslında çok daha geniş kapsamlı bir

kent dokusu yeniden yapılanması söz konusu olmuştur. Bu dönüşüm, İstanbul'u bir dünya şehri niteliğine kavuşturmayı hedeflese de, uygulamada tarihsel-toplumsal mirasın gerektirdiği bir planlamayla uyuşmayan sonuçları olmuştur (Turgut, 2006: 196). Sanayinin kötü kokularıyla birlikte özgün ve hoş kokuları da silinip yerlerini standart alış-veriş merkezi renk/biçimlerine bırakmışlardır. Yeni kent mekânlarının kendilerine özgü kokuları yoktur; ancak mevzi bir şekilde yapay olarak şıklaştırılmış yapını mekânların uçucu rayihaları vardır. Sanayi kokuları, ister hoş ister kötü olsun, bir semtin mekânına yayılırken aynı zamanda onunla kurdukları insani ilişkiyi de yansıtıyorlardı; zira bu organik yayılış içinde önemli ölçüde emek, onun görünürlüğü, çatışmaları, mücadelesi ve tarihselliği vardı. Sanayi-sonrası toplum düzeni ve küresel sermaye, sanayinin yalnızca maddi kültürünü değil bütün değerlerini ve anılarını da bu şekilde yok etmiştir. Kent, mekânsal ve zihinsel anlamda yeniden yapılırken, beraberinde gündelik hayatın küçük kokularını da öğüterek yayılmıştır. Böylece hissedildiği anda mahalle bakkalını (taze ekmek, deterjan, bisküvi, çuvalda açık satılan kuru bakliyat karışımı), Türk şarküterisini (zeytin, beyaz peynir, kaşar peyniri, turşu, pastırma) ya da kuru kahveciyi (taze kavrulmuş kahve) hatırlatan kokuları kent mekânından önemli ölçüde azaltmış ya da şıklaştırarak butik dekoruna taşımış bir dönüşüme tanıklık etmekteyiz. Yazarın gençlik anılarında, yüksek tavanlı köhne bir dükkânda, dededen ve babadan kalma zanaatı yine 1998'e kadar sürdüren, Kemah'ın Pekiçi köyü kökenli (Neyzi, 1999: 167), kuru kahveci Asadur Zovikoğlu'nun (1924-2015), akşamüzerine doğru Arnavutköy semtini, sabah çıkan francela [TDK "francala" olarak düzeltmektedir!]⁴ kokusunun benzeri şekilde esir almasını yoğun bir koku-imge olarak tazeliğini korumaktadır. Bugün restore edilip şık, 'fancy' ve 'in' bir kafe-bara dönüşmüş olan bu mekân, küresel sermayenin türlü aracılık ve tasarım iş kollarında çalışan, kimileri de hiç çalışmayan 'trend-setter' duruşlu bireyleriyle dolup taşan bir yer haline gelmiş durumdadır. Asadur Bey'in esnaf ahlakını fazlaca aratan bir yapını dekor...

Sonuç

İstanbul, geçmişte olduğu kadar günümüzde de birçok açıdan büyük ve önemli bir kenttir. Ancak bu büyüklüğün mahiyeti, görelî fiziki varlığının sınırları gibi, zaman içinde değişmektedir. İstanbul'un tarihsel gelişimi, Batı Avrupa kentlerinin önemli bir kısmı gibi sanayi üretim biçiminin yükselişine karşılık gelmez. Tersine, Avrupa'da sanayi uygarlığı kurulup geliştikçe, İstanbul belirgin bir gerileme dönemine girmiştir. Her üretim biçiminin doğuşu ve egemen hale gelmesi, tarihte hep belli bir coğrafi bölgeyi ve belli bir yerleşim tipini öncelikli kılmıştır. İstanbul, Megaralı Bizans'tan (ve muhtemelen ondan önce başka dönemlerden) bu yana belirgin bir kent yapısına, örgütüne ve ilişkilerine sahiptir. Bu özelliğini ona büyük ölçüde coğrafi konumu, eşsiz topoğrafyası ve kültürel çoğulluğu vermiştir. Ancak bu niteliğiyle İstanbul tipik bir ticaret ve transit kenti özelliği taşımıştır. Feodal Avrupa'nın önemsiz kasabalar konumundaki yerleşim alanlarının, ticaret-egemen bir düzen ve nihayet sanayi uygarlığı tarafından ne denli büyük ve önemli kentlere dönüştükleri göz önüne alınırsa (Pirenne, 1982), İstanbul'un böyle bir ivmeyi tam anlamıyla yakalayamamış olduğunun altını çizmek gerekir. Her ne kadar İstanbul bir ticaret kenti konumunda olmuşsa da, bu büyük ölçüde tarım-egemen bir üretim biçiminin uzantısı olan türde bir alışveriş düzeniydi. Sanayi üretimi ve sanayi-ağırlıklı bir ticaret, Avrupa'da 15. yüzyıldan itibaren bizatihi "kent" kavramının kendisini ve ona bağlı ilişkiler sistemini kökten değiştirmiştir. Oysa İstanbul ve onun bağlı olduğu Osmanlı toplum düzeni, yüzyıllar içindeki kimi münferit çabalara ve girişimlere karşın, sanayi kenti olabilecek dinamikleri üretmemiştir. Yükselmekte olan yeni bir üretim biçimine, sanayi uygarlığına, sanayisiz direnmek olanaksızdır. Nitekim İstanbul'un ekonomik gerileyişi böyle bir *dönüşememe* sorununun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, modernleşme sürecinin getirdiği yenileşme arzusu, sistemli olmayan, bireysel girişimlerle ve büyük ölçüde gayri Müslim veya bizzat yabancı grupların öncülüğünde 19. yüzyılın ikinci yarısında cılız bir sanayileşme hareketini ivmelendirmiştir. Başka kentlerde de bazı sanayi girişimleri görülmekle birlikte, Osmanlı sanayi hareketinin merkezi,

tartışmasız bir şekilde İstanbul olmuştur. Ulaşım kolaylığı, maliyet düşüklüğü, kentin o dönemdeki fiziki örgütlenmesinin merkezî bir konumunda olması, doğal liman olan Haliç'i bir fabrikalar ve imalathaneler bölgesi haline getirmiştir. Özellikle kırdan kente göçün hız kazandığı 1950'li yıllarda, Haliç bölgesinde sanayi etkinliklerinin belirgin bir artış göstermiş, işçi nüfusu dört kattan fazla büyümüştür (Hürel, 2016: 736). Aynı şekilde, Boğaziçi kıyılarında da lojistik nedenlerle kimi sanayi girişimleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde de, sanayinin metropoliten alana dağılımında coğrafi etken, emek pazarının örgütlenmesi, hammadde akışı, vb. etkenler kadar önem arz etmektedir (Akay - Hewings, 2012: 243). Cumhuriyet dönemi boyunca, bu sanayi kuruluşları devletleştirilmiş ve ulusal kalkınma hamlesinin parçası olmuşlardır. Ancak 1980'li yıllara gelindiğinde, dünyadaki genel dönüşümle uyumlu olarak, 19. yüzyılın ürünü olan, önemli bir kısmı 1960'lardan itibaren çöküntü bölgesi haline gelen kenti-içi sanayi bölgeleri ve bağıl alanların tasfiye edilmeye başlandığı görülür. Mevcut sanayi kuruluşları hem artık kent-içi bölgede kaldıkları, hem mahiyetleri itibariyle eski teknoloji kullanıp verimsiz sektörlerde buldukları, hem küresel sermaye yapılanmasının gerektirdiği kent mekânı ve işlevleriyle uyumsuz oldukları (ayrıca onlara yer açmak) için dönüştürülerek ya taşındılar ya tamamen yok oldular. Bununla birlikte İstanbul tamamen sanayiden arınmış bir kent haline gelmemiştir. Öncelikle kapladığı coğrafi alan çok fazla genişlemiş, bu bölge içinde fiziki hareketliliğin zorlaşması, kaynaklara ve sektöre yakın olma zorunluğu gibi etkenler zaman içinde, örneğin konuta ya da aileye yakınlıktan daha önemli olmaya başlamışlardır (Yüzer - Yüzer, 2014: 1140). Bu makalede, kentsel mekânın parçası olan sanayi kuruluşlarının bu dönüşüm süreçleri, onların çevrelerine yaydıkları hoş ve kötü kokuların izi sürülerek incelenmiştir. Yazarın bireysel tarihinin tortuları, koku-imge-anı bağlamı içinde, mevcut toplumsal-ekonomik dönüşümü ve onun kültürel izdüşümlerinin anahatlarını çizebilmek ve kavramsallaştırmak için başvurulan düşünsel kerterizler olarak kullanılmışlardır. Koku, yalnızca fiziksel-fizyolojik bir olgu değildir; tetiklediği nörolojik süreçlerle, toplumsal-kültürel bir yapı inşa etme, biçimlediği imgesellik aracılığıyla, hem bireysel anı hem toplumsal-tarihsel bir varoluş kipi

oluşturma niteliği vardır. Sanayi kokularının kent mekânından yok oluşu, aynı zamanda emek mefhumunun değerini yitirmesi, görünmezleşmesi, tarih-dışlaşmasıyla yakından ilgilidir. Bu makale, bu anlamda İstanbul'un sanayi tarihinden bazı kesitleri koku duyusu ve onun toplumsal yansımaları üzerinden okumaya çalışan bir çözümlemedir.

KAYNAKLAR

- Akay, Elif – Geoffrey J. D. Hewings (2012). "The determinants of agglomeration fort he manufacturing sector in Istanbul metropolitan area", *Annals of Regional Science*, 48, 225-248.
- Akbulut, M. Rıfat – Cem Sorguç (1994). "Gazhaneler", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul, 377-378.
- Balivet, Michel (1988). "Saints, Reliques et Miracles", *Autrement*, 29, Mars, 118-121.
- Baurdrillard, Jean (1968). *Pour une critique de l'économie politique du signe*, Gallimard, Paris.
- Berkes, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Braudel, Fernand (1990). *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II, 1. La part du milieu*, Armand Colin, Paris.
- Childe, Gordon V. (1985). *Tarihte Neler Oldu*, Alan Yayıncılık, Ankara.
- Doğruel, Fatma, Suut Doğruel (yön.) (2000). *Osmanlı'dan Günümüze Tekel*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı / Tekel Yayınları, İstanbul.
- Eder, Mine – Özlem Öz (2015). "Neoliberalization of Istanbul's Nightlife: Beer or Champagne?", *International*.
- Ergun, Nilgün – Bülent Dündar (2004). "Functional change as an indicator of transformation near the old city centre of Istanbul", *European Planning Studies*, 12(5), 723-738.
- Findley, Carter V. (2010). *Modern Türkiye Tarihi, İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Geniş, Şerife (2007). "Producing elite localities: The rise of gated communities in Istanbul", *Urban Studies*, 44(4), 771-798.
- Gönüllü, M. Talha ve diğerleri. (2005). "Primary Productivity in the Golden Horn", *Environmental Monitoring and Assessment*, 109, 57-64.
- Herrin, Judith (2008). *Byzantium, The Surprising Life of a Medieval Empire*, Penguin Books, Londra.
- Hürel, Haldun (2016). *Efsanevi İstanbul Yarımadası*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Jameson, Fredric (1984). "Postmodernism, or The Logic of Late Capitalism", *New Left Review*, 146, 53-92.

- Karpat, Kemal H. (2012). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Küçükerman, Önder (1994a). "Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 229.
- Küçükerman, Önder (1994b). "Paşabahçe Cam Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 6, İletişim Yayınları, İstanbul, 228-229.
- Lash, Scott – John Urry (1994). *Economies of Signs and Space*, Sage Publications, Londra, Thousand Oaks, Yeni Delhi.
- Neyzi, Leyla (1999). *İstanbul'da Hatırlamak ve Unutmak, Birey, Bellek ve Aidiyet*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Önal, F. – S. Zeybekoğlu (2007). "The Functional and Spatial Transformation in the Golden Horn", *STRUCTURAL STUDIES, REPAIRS AND MAINTENANCE OF HERITAGE ARCHITECTURE X Book Series: WIT Transactions on the Built Environment*, Cilt 95, 23-31.
- Özaslan, Nuray – Aysu Akalın – Christopher Wilson (2011). "Postmodernism and consumer culture: Image-production via residential architecture in post-1980s Turkey", *African Journal of Business Management*, 5(7), 2597-2606.
- Pirenne, Henri (1982). *Ortaçağ Kentleri*, Dost Yayınları, Ankara.
- Sacks, Oliver (2007). *Musicophilia, Tales of Music and the Brain*, Vintage Books, New York.
- Süskind, Patrick (2006). *Koku*, Can Yayınları, İstanbul.
- Tuna, Korkut (2012). "İstanbul'un Sosyolojik Dönüşümü", Ahmet Emre Bilgili (der.), *Şehir ve Kültür İstanbul*, Profil Yayıncılık, İstanbul, 369-402.
- Tuna, Turgay (2012). *Kıyı Köşe İstanbul*, E Yayınları, İstanbul.
- Turgut, S. (2006). "What the 'new Istanbul' shaped by capital makes one think...", *SUSTAINABLE CITY IV: URBAN REGENERATION AND SUSTAINABILITY Book Series: WIT Transactions on Ecology and the Environment*, Cilt 93, 189-197.
- Yüzer, Mehmet Ali – Ayşe Şebnem Yüzer (2014). "Changes in Land-Use Preferences of Small-, Medium- and Large-Scale Industries Located in Metropolitan Areas (Case Study in Istanbul)", *European Planning Studies*, 22(6), 1127-1142.
- Zat, Vefa (1994). "Bomonti Bira Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 296-297.

NOTLAR

- 1) Pulun üzerinde stilize bir dünya simgesi, hava taşımacılığının henüz yaygınlık kazanmadığı yıllarda bulunduğu için yalnızca bir gemi ve ürünün çizim resmi yer alıyordu. Sırasıyla pamuk (75 kuruş, gri), üzüm (90 kuruş, bej-sarı), incir (100 kuruş, yeşil), narenciye (250 kuruş, turuncu), tütün (325 kuruş, tütün sarı) ve fındık (475 kuruş, kiremit rengi) tiplerinden oluşan pul dizisi,

Türkiye'nin o yıllardaki bütün ihraç kalemlerinin neredeyse toplamını oluştuyordu.

- 2) Benzer bir dönüşüm ürünü olan İstanbul Bilgi Üniversitesi Haliç yerleşkesinde, Mimarlık Fakültesi'nin içinde, mirasçısı olduğu Silahtarağa Elektrik Santrali'nin ana ısıtma kazanının altındaki boş alan, bugün (kazanın enkazı *in situ* korunup boyanmış olarak) çeşitli toplantı ve derslerin yapıldığı özgün bir mekâna dönüştürülmüştür. Mekân, çokanlamlı ve ironik bir şekilde "Kazandibi" olarak adlandırılmaktadır.
- 3) Tekel likör çeşitleri şunlardır: Nane, Muz, Portakal, Mandalina, Turunç, Limon, Kayısı, Çilek, Ahududu, Vişne, Gül, Moka, Kakao, Acıbadem, Bindallı, Beğendik, Altın.
- 4) Asadur Zovikoğlu'nun kuru kahveci dükkânının üzerinde bulunduğu Kuruçeşme-Bebek caddesinin bir üst paraleli Francelacı sokağıdır. Yıllar içinde belediyenin bu sokağın adını bir türlü doğru imlayla yazmayı becerememiş olması ("Francalacı, Francala, Fırncala..."), yalnızca dikkatsizlik ve bilgi eksikliğiyle açıklanamaz; bizatihi francela ekmeğinin yok oluşunun sonucudur. Dil, artık var olmayan bir kavramı, başka benzer nesnelere benzeterek dönüştürmekte, ancak bu şekilde zenginliklerini de yitirmektedir.

DÜŞLERDEKİ BEYOĞLU

ARKAN Özdemir, Beyoğlu kısa geçmişi,
argosu, İletişim yay., 1993, s. 64-72.

Beyoğlu'nu tanımlamaya kalktığımız zaman, O'nun bir özelliğinin de, "Gerçek Beyoğlu"ndan ayrı; "Düşlerde Yaşayan Beyoğlu" diye tanımlayabileceğimiz, soyut varlığının olduğunu bilmemiz gerekir. Biraz tuhaftır ama, gerçeğin ta kendisi böyledir. Sürekli olarak, düşler ve özlemler üstüne kurulu, masalımsı bir Beyoğlu anlatılagelmiştir. Hem de öylesine çok anlatılagelmiştir ki; kimi zaman, bu masalları, gerçekleşmemiş özlemleri üstüne kuran kişiler bile; sonunda kendi anlattıklarına, kendileri inanır hale gelmişlerdir.

HOVARDALARIN BEYOĞLU'SU

Beyoğlu daima bir eğlence merkezi havasını taşımıştır. Eski, yeni hovardalar, günlerini gün etmek için, ya da felekten bir gece çalmak için buraya gitmişlerdir. İnanılması zor ama, kimi insanlar buraya, zoraki eğlenmek için bile gelmişlerdir. İstanbul'a alış veriş yapmak amacıyla gelen Anadolu tüccarlarının bir bölümü için, İstanbul'a gitmişken, Beyoğlu'nda hovardalık yapmamak, bir noksanlık gibi sayılmıştır. Bunlar geriye döndükleri zaman, kendilerine Beyoğlu hovardalıkları sorulmuştur. Bunları anlatamamak, erkeklik gücü yönünden bir noksanlık belirtisi olur kuşkusu ile, zoraki Beyoğlu'na eğlenmeye çıkan çok kişi olmuştur. O yıllarda, büyük kentlerden Avrupa'ya giden erkeklere, Avrupa'da çok kadınla ilişki kurup, kuramadığı sorulurdu.

İşte Beyoğlu daima, böylece, hem kendisine eğlenmek için gelenleri; hem de erkekliklerini kanıtlamak peşinde olanları ağırlamak durumunda kalmıştır. Ne var ki, böylesine bir-iki gecelik misafirlerine profesyonel bir sıcaklıktan ötesini verememiştir.

"Beyoğlu, kırk yılda bir gidersen, seni eğlendirmez..."⁸⁸ Kemal Tahir, iyi tanıdığı Beyoğlu'nun bu yönünü, böylece özetler.

⁸⁸ Tahir, I, 141.

Söz konusu profesyonel ağırlama, çoğu zaman yeterince görkemli ve anlatılmaya değer olmadığı için, pek çok hovarda, yaşadıklarını değil de, yaşamayı istediklerini, yaşamış gibi anlatmışlardır. Böylece ortaya bir de, hovardaların düş zenginliğini yansıtan Beyoğlu masalı çıkmıştır.

Bu yalanlardan kurulu Beyoğlu'nun, tek zararı; anlatılan masala inanan bazı kişilerin, masaldaki olaylar ve başarılar kendi başlarından geçmediği zamanlar, kendilerini beceriksiz ve aldatılmış sanmalarına yol açmak olmuştur. Bunlar, yanlarındaki kadınların gerçek amacının para almak olduğunu kavradıkları an, ihanete uğradık diye düşünüp, olaylar çıkartmışlar, gereksiz yere, ağızlarının tadının kaçmasına ve hırpalanmalarına neden olmuşlardır.

Elbet, bu görüşler; Beyoğlu'nda gerçek anlamda hovardalık ve çapkınlık yapılmamış olduğunu, bu konuda anlatılan ve yazılanların tamamının, düşsel ürünlerden olduğunu savunmamaktadır. İşte, Beyoğlu'nun bir dönemini ve bu arada kendi deyişi ile, "bir edebiyat kuşağının tarihi"ni tüm ayrıntıları ile yazan Salâh Birsel'in, "*Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*" adlı yapıtından birkaç satır:

"Nisuz'da Sabahattin Kudret camın önünde oturur, gözüne kestirdiği kızların ardına düşmek için hemen caddeye fırlayacak biçimde tetikte bekler. Caddede ise, bir iki kez boynunu küttettikten sonra avına yanaşır ve daha Taksim'e varmadan kızı ağına düşürmüş olur. Kimi zaman Salâh Birsel de takılır ona. Daha doğrusu, Sabahattin onu sürükler. Elde ettikleri avları da Saray sinemasının ikinci balkonuna taşırlar. Hani burası da gerçek bir garsoniyerdir. Akşamüstleri orada hemen hemen kimse olmaz." ⁸⁹

Görüldüğü gibi, işini bilen için, Beyoğlu bereketlidir, kolaydır ve tehlikesizdir.

Zorluk ve tehlikeler, işini bilmeyenler içindir.

Örneğin, yukarıdaki satırları okuyup, ya da duyup, aynı biçimde eyleme geçebilecek deneysiz bir kişiyi bekleyen birinci tehlike; profesyonel bir hayat kadını avlamaya kalkmaktır. Nisuz ile Taksim arasındaki birkaç yüz metrede, avını hemen ağa düşürmek isteyen deneysiz bir kişi, rahatlıkla böyle bir yanlışlığa düşebilir. Bu durumda, iş görüldükten sonra, doğal olarak kadın para isteyeceği için; hovardalığının şanına zarar gelmesine izin vermemek amacıyla, bu deneysiz kişinin parayı vermemek istemesi akla yakın bir ihtimaldir. Bu ihtimalin sonucu ise, kimse için dilenmeyecek bir biçimde, sinema çıkışında kadını bekleyen (gerçekte kadını çalıştıran) belalidan unutul-

⁸⁹ Birsel, 77.

maz bir sopa yemek olabilir. Bunun üstüne, karakola başvurmayı da, kimse düşünemez; yoksa iş büyür, kadına sarkıntılık ettiğinizi gören tanıkların da gönlünü almadan, olayı tatlıya bağlayamazsınız.

Diyelim bu konuda gözünüzü açtınız, avınızı o sırada Beyoğlu'nda iş aramayan, rastlantı sonucu oradan geçen temiz bir aile kızından seçtiniz ve birkaç yüz metre içinde bu kız hemen ağa düştü. Eğer yeterince deneyiniz yoksa, sinemada işi bitirmeniz gene de zordur. Sinemaya aydınlıkta da girseniz, karanlıkta girenlere ışık tutan görevliye bol bir bahşış vermezseniz, hiç beklemediğiniz bir anda, ışığın üstünüze tutulması kaçınılmazdır.

Avlanmak benim neyime? Şuradan profesyonel bir kadın bulup, sinemaya atayım; parası neyse öderim, diye karar vermeniz bile, sorunların tamamını çözmeye yetmeyebilir. Paranızla da rezil olabilirsiniz, çünkü sinemalarda iş tutan hayat kadınları, genellikle bu işi yapan kadınların en alt düzeyinde yer alanlardan oluşur. Büyük bölümü, torunlarının çocuklarını görmüş yaşadılar. Sait Faik, ümitten ve Beyoğlu'ndan söz ettiği bir öyküsünde şöyle yazar:

*"Sittin senenin, tâ benim gençliğimin orospusunun bile ümidi vardır: Belki bir enayi eser de, onu bir locaya götürür."*⁹⁰

Kuşku yok, bilmeniz gerekenler bu kadar değildir. Beyoğlu'ndan geçen kızları birkaç yüz metre içinde avlayıp, garsoniyer olarak kullanılan sinema balkonlarına taşımak, kimbilir, daha ne bilgi ve ustalıklar gerektirir? Yukarıda, yalnızca akla geliveren bir-iki tehlike sayılmıştır. Eğer bu işe istek duyuluyorsa, en iyisi, önceleri konuyu iyi bilen bir dostla yola çıkmak olacaktır. Okuyarak edinilen kitabi bilgiler, yetersiz kalabilir.

NOSTALJİK AYDINLARIN BEYOĞLU'SU

Son yıllarda, Beyoğlu'nun eski görkemli günlerinden söz eden kitap ve yazılar çoğaldı. Beyoğlu'nun yakın tarihinden, sıkça ve özlemle söz ediliyor. Aydınlarımız bu konuda büyük bir duyarlılık içinde. Aralarında o günleri yaşamış olanlar, nostaljik ve kederli ifadelerle; yitip giden Beyoğlu'nun, eski havasını anlatıyorlar.

Anlatılanların büyük bölümü, gerçekten çok, hiçbir zaman var olmamış, düşsel bir Beyoğlu'ndan söz ediyor. Anlatılan, sanki eski bir limanın ticaret ve eğlence merkezi değil de, bir sarayın çevresinde kurulu, ve yalnızca güngörmüş soyluların yaşadığı bir mahalle. İnsanla-

⁹⁰ Abasıyanık, *Cezayir Mahallesi*, 96.

rı kültürlü, saygılı, sanat düşkünü; akşam saat beş oldu mu, geçmişi çok eskiye dayanan pastanelerde çay içiyorlar. Hepsi eski İstanbullu, aralarında edebiyatçılar, heykeltıraşlar, ressamalar var.

Bu noktada bazı pastane adları sayılıyor. Lebon, Markiz, Nisuz, Baylan, Pelit adını taşıyan şu anda hepsi kaybolmuş olan bu pastaneler anlatılırken, öyle ifadeler kullanılıyor ki; şaşırılmamak mümkün değil. Sanki burası, koskoca bir geçmişin mirasçısı olarak, bu geçmişin üzerinde kurulu, özgün bir yaşam ve eğlence biçiminin sürdürüldüğü bir alan değil de; küçük ve özentili bir koloni limanıydı. O'nun yavan yaşamı içinde, akşam üzerleri; şapkalı hanımlar, İngiliz centilmeni taklidi beyefendilerle burada çay içerler, sanattan, edebiyattan söz ederlerdi.

Elbette, Beyoğlu'nda her zaman bu çeşit üç-beş pastane vardı. Ama, hem bunlar anlatıldığı gibi çok aristokratik yerler değildi, hem de hiçbir zaman Beyoğlu'nun simgesi olmadılar. Tam tersi, Avrupa'nın biraz da gülünç taklidi olmaktan öteye geçmeyen havaları ile, Beyoğlu'na hep yabancı kaldılar.

Aydınlarımız zaman zaman bu pastanelerden birinin adını verdikten sonra, adlar saymaya başlıyorlar. Elli kişinin adını filan, arka arkaya yazıyorlar. Çoğu hikâyecisi, şair, romancı, heykeltıraş, ressam gibi, sanatla ilgili kişiler bunlar. Bir bölümü de, gazeteci, hekim, avukat gibi, entelektüel uğraşları olan kişiler. "Hepimiz her gün oraya giderdik", diyorlar. Sonra ekliyorlar: "Ben günde üç kez uğradım, iki kez de filan pastaneye, birer kere de diğerlerine; on beş yıl hemen her gün gittim..." Sanırsınız, Beyoğlu Belediyesi'nin pastaneleri denetlemekle görevli bir memuru anılarını yazmış.

Beyoğlu'nda doğmuş, büyümüş ve hatta çocuklarını burada yetiştirmiş dostlarınıza sorduğunuz zaman; bir tekinin bile, bu pastanelerle ilgili, tek bir anısı olmadığını görürsünüz. Eşleri ile tanıştıkları sıralarda, hiçbiri buralara gitmemiştir. Muhallebicilere gitmişlerdir.

Bu pastaneleri, tümüyle yok saymamız yanlış olur. Ama Beyoğlu'ndan söz ediyorsak; bunların Beyoğlu içindeki paylarını; Beyoğlu'nu, Beyoğlu yapan özellikler arasındaki yerini, iyi saptamak gerekir. Şu anda İstanbul'daki uluslararası oteller, İstanbul'u anlatmaya kalktığımız zaman, ne oranda gündeme gelirse, eski Beyoğlu anlatılırken, bu pastaneler, ancak o kadar gündeme gelebilir. Yarın, bugünün İstanbul'u anlatılırken, iç çekilerek yalnız bu otellerden ve bunların eğlencelerinden söz edilse, bunları okuyanlarda yanlış düşünceler doğmaz mı?

Üstelik, unutmamak gerekir ki; bugünkü İstanbul halkı, çeşitli ti-

carri fuarları gezmek gibi nedenlerle de olsa, bu otellere, eski Beyoğlu ve İstanbul halkının, söz konusu pastanelere girmesinden daha çok girmiştir. Bu konuda yazılanların büyük bölümü, gerçeği anlatmaktan çok, nostaljik duyguları okşamaya yönelik fantezilerdir. Bu fanteziler anlatıldıktan sonra, genellikle ağlamaklı sorular sorulmaktadır: "Her taraf kebab ve lahmacun kokuyor. Nereye gitti, o eski Beyoğlu? Nereye gitti, o eski Beyoğlu'nda yaşayan eski İstanbullular?" Yarı örtülü cevaplar, bu soruları izlemektedir: "Taşradan gelenler Beyoğlu'nu bu hale soktular... Müziklerini ve yemeklerini de getirdi bunlar."

Gelenler neden geldi? Gidenler neden gitti? Beyoğlu ülkemizin bir parçası olduğuna göre; ülkemizde 1876'da Sultan Abdülaziz'in "hal edilmesi"nden bu yana, bütün olup bitenlerde, gereğinden çok fazla, yoğun biçimde etkisi ve payı olan aydınlarımızın, Beyoğlu'ndaki değişiklikte rolü ve sorumluluğu yok mudur? Böyle soruları kimse sormaz. Başka sorular sorulur: "Peki bunları Beyoğlu'na sokmamanın çaresi var mıydı?" Bu soruya demokratik cevaplar verilir: "Hayır, demokrasilerde bu olamaz... Ama bunları, hiç olmazsa, daha önce eğitemez miydik?"

Aydınlarımızın, pek öyle herkesin aklına gelmeyecek demokratik düşüncelerinden birisi de, kendi yaşadığı ve yaşamayı düşlediği alana gelecek kişiler için, ülkede herkese zorunlu olarak verilen, ya da verilmesi gereken eğitimi yetersiz bulmalarıdır. Bunlara özel bir eğitim verilecektir. Bu eğitimi görenler, belki de bir sınav sonucu, Beyoğlu'na kabul edileceklerdir. Aydınlarımızla birlikte, Markiz'de, Lebon'da, Pelit'de, Baylan'da, Nisuz'da bundan sonra oturacaklardır. Bu yapılmadığı için, sözü edilen pastaneler kapanmıştır. Beyoğlu lahmacun kokmaktadır. Arabesk çalmaktadır.

Sanki bizim kuşağımız ve bir önceki kuşak, Arap kökenli şarkılar söylenen filmler oynatan sinemalara, Beyoğlu'na gitmediler. İşte *Cumhuriyet Gazetesi'*nde 22 Kasım 1940'ta yayımlanan bir ilan:

"Bugün matinelere den itibaren-/TAKSİM Sinemasında-/ "Türkçe sözlü Arabça şarkılı"-/YILDIZ SULTAN-/Mevsimin en büyük aşk filmi-/Şarkın en büyük okuyucusu (Abdülvehab)ın rakibi ABDÜLGANİ ESSEYYİD-/ -Aşkın göz yaşları filminin unutulmaz başmuganniyesi NECAT ALİ-"⁹¹

Hele bir de, Beyoğlu'ndaki birahanelerden yakınmak modası var ki; Beyoğlu'nun eski günlerini özlemle anlatan bu yazılarda, buna ne anlam vereceğinizi bilemiyorsunuz. Eğer Yeniçeri Karakolu'nun, Dört yolağzı'nda bulunduğu, Yeniçeri Ağası'nın alkol kullananlardan haraç aldığı günler özlenmiyorsa; bilindiği kadarıyla Beyoğlu, her za-

⁹¹ Cumhuriyet, 22 Kasım 1940, 3.

man birahane doluydu. Çocukluğumuzun Beyoğlu'su birahane dolu olduğu gibi; yüz elli yıldır Beyoğlu'ndan söz eden, anı olsun, roman olsun her kitap birahane doludur. İşte, kendisine "Woods Paşa" da denilen, Osmanlı Donanması'nın Ferik Amirali Sir Henry Felix Woods'un "*Türkiye Anıları*"ndan birkaç satır:

"... bir şahıs, Von der Goltz'u elinden tutarak, Yanni'nin birahanesi diye bilinen Beyoğlu'ndaki Çiçek Pazarı'ndaki bir meyhaneye götürmüş. Yanni'nin birahanesinde meşhur Pilsen ve Münih biraları servis edilirdi." ⁹²

Daha yakın bir geçmişi Haldun Taner yazıyor:

"... buram buram Çekoslovak kokan iki isim: Otel Novotni, Otel Kohutki, alt kattaki birahaneleri ile de meşhurdurlar." ⁹³

Örnekleri arttırmak kolaydır. Zor olan; Beyoğlu'nun geçmiş günlerini özlemle anan kişilerin, hangi nedenle, bugünkü Beyoğlu'nu birahanelerin sardığından yakındıklarını anlamaktır. Bundan da zoru; bu kişilerin gerçekten eski Beyoğlu'nu mu, yoksa düş ürünü bir saray yaşamını mı özlemle andıklarını kavramaktır.

Korkulur ki, bunları yazanlar da, sonunda, yazdıklarına inanıp; gerçekte var olmayan bir yaşamı yitirdikleri için, gerçekten üzüleceklerdir. Eski, düşsel, aristokratik yaşamları ile övünüp; bunun sona ermesi gerçekmiş gibi, soylu bir biçimde iç çekeceklerdir.

Beyoğlu'ndan söz eden her yazıda, her yapıtta, Beyoğlu'nun böyle yanlış ve noksan bir biçimde yer aldığını ileri sürmek de, haksızlık olur.

Beyoğlu'nu, yalnızca, daha çok akşam üstleri ve hafta sonları, birkaç saatliğine oraya giden aydınların ve edebiyatçıların, oradaki yaşamı yönünden ele alan yazılar ve kitaplar da yayımlanmaktadır. Kuşkusuz, Beyoğlu'nu yalnızca bir yönü ile anlatmakta, eleştirilecek bir yan olamaz. Üstelik böylesi, yazana, yalnızca bildiklerini anlatmak olanağını verip, bilmediklerini uydurmak zorunda bırakmaz.

Bu yönde yapılan çalışmaların, belki de en değerlisi Salâh Birsell'in, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu* adını taşıyan kitabıdır. Salâh Birsell "*Bu kitap Beyoğlu'nu anlatır*" diye başlar ve ilk sayfasında şöyle ekler: "*Bir başka deyişle, bu kitap bir edebiyat kuşağının tarihidir.*" ⁹⁴

Bir bölümü hapishanede olduğu için, bir bölümü bohem yaşamı benimsemediği için, bir bölümü de ekmek kavgasının peşinde başka yerlerde çalışıp, yaşadığı için; Beyoğlu kahvelerine gelip, bu kitaba

⁹² Woods, 148.

⁹³ Taner, 13.

⁹⁴ Birsell, 7.

giremeyen azınlıktaki birkaç edebiyatçıdan söz edilmemesi dışında, hiçbir noksanı olmayan bu çok değerli yapıt, Beyoğlu'ndan söz ederek, bir edebiyatçılar kuşağının tarihini ustalıkla anlatmaktadır.

Doğaldır, dünyadaki bütün kozmopolit eğlence yerleri gibi, Beyoğlu da, bohem aydınların ve edebiyatçıların ilgisini çekmiştir. Bir bölümü, burada yaşamıştır. Burayı övmüş, sevmiş, anlatmıştır. Bunlardan birisi de, Sait Faik Abasıyanık'tır. Bu değerli yazarımız, Beyoğlu'nu çok iyi tanımakta ve olduğu gibi sevmektedir. Beyoğlu'nu överek anlatırken, O'nu yarı aristokrat sanatçıların yaşadığı bir alan olarak görmeden ve göstermeden övmektedir. *Resimli İstanbul Haftası*'nda 25 Nisan 1953 günü yayımlanan "Beyoğlu" röportajında şöyle demektedir:

"Röportaj yapmaya gidiyorum. Hem de kiminle? Beyoğlu ile. Köprüde düşündüm: Atar tutarım. Veriştiririm. Ahlâksızlığından, kumarından tutun da meşhur bir sokağına, randevu evine, Sürtük Ayten'ine, Sapık Kati-na'sına, eroinmanına, sarhoşuna, meyhanesine, kodoşuna, hovardasına ve ilââhirisine ağızımı açar, gözüümü yumabilirim. Ukalâ; günahsız ahlâklı, terbiyeli gözükme için riyakâr maskemi takar, üç beş okuyucu avlayabilirim.

"Hayır! Beyoğlu'nu batırmak, yermek kadar kolay şey yok. Beyoğlu'nu övmek zor. İyi röportajcı Beyoğlu'na söver. Ben acemi röportajcıyım. Beyoğlu'nu öveceğim. Kötü sokaklarını, kötü insanlarını, sarhoşunu, meyhanesini, her şeyini, her şeyini öveceğim." 95

Görüldüğü gibi, Sait Faik bohem bir sanatçı olarak, Beyoğlu'nu sevmekte ve övmektedir ama; O'nu edebiyatçıların ve aydınların, eski İstanbullu beyefendiler ve hanımefendilerle çay içip, Fransız usulü yapılmış çörekler yediği bir alan olarak görmemektedir.

Sait Faik'in ölümünden sonra, Yaşar Nabi Nayır'ın, *"Sait İçin Notlar"* adı altında, *Varlık Dergisi*'nde, Ağustos 1954'de yayımlanan yazısında; Sait Faik'le, Beyoğlu ilişkileri şöyle anlatılmaktadır:

"İstanbul gece hayatının en âdi ve bayağı kademelerini evi gibi tanırdı. Beraber dolaştığımız bir gece, başka hiçbir zaman girmeye cesaret edemiyeceğim in gibi eğlence yerlerine götürmüştü beni. Tek başıma olsam yadırganacağıma şüphe olmayan bu yerlerde, onun yanında olmak içime emniyet doldürmüştü. Herkesi tanıyor, her garson veya zevk kıızıyla merhabalaşıyor, onlardan biri gibi onlarla şakalaşmasını, kendini kimseye yadırgatmamasını biliyordu.

"Bir meyhaneden çıkıp bir bara, oradan bir saz salonuna geçilip gece yarısı çorba içilen bir pastanede nihayet bulan bu gece dolaşmasında, kadın ve drog ticaretinin profesyonel elemanları arasında, sadece insanları daha ya-

⁹⁵ Abasıyanık, *Beyoğlu*, 83.

kından tanımak arzusunun verdiği bir merakla dolaşıyor, ... Arama tarama ekiplerinin daima ziyaret ettiği bu çeşit yerlerde sık sık görülen bir sima olduğu için ölümünden sonra resmini ve hakkında yazılanları gazetede okuyan bir komiserin, yakından tanıdığı bu gece kuşunun bu kadar büyük bir adam çıkışına hayretten donakaldığını anlatmışlardı." ⁹⁶

Gerçekten, Beyoğlu'nu en iyi biçimde tanıyan ve en doğru biçimde anlatan yazarlarımızdan biri, belki de birincisi olan Sait Faik'de; yadırgatıcı bir yön, edebiyatçıların ve yazarların çoğunda olmayan bir hâl olacak ki; Salâh Birsnel de yukarıda sözü edilen komiserin hayretini haklı çıkartabilecek şu sözleri yazmaktadır:

"Doğrusu o, büyük bir yazar olduğunu belli etmekten pek ürker. Onu görenler bir balıkçı, bir at hırsız, bir kestane kebabçısı, bir boyacı, bir emekli memur, bir garson, bir çöpçü, bir sarhoş, bir aylak sanabilir, ama yazar olduğunu hiç mi hiç çıkaramaz." ⁹⁷

İlginç bir rastlantı olarak, Beyoğlu'nu iyi tanıyan ve olanak buldukça orada yaşayan ünlü bir ozanımızın da, böyle yadırgatıcı bir görünüşü olduğu söylenmektedir. Nitekim Salâh Birsnel, Orhan Veli Kanık'ı da ilk gördüğü zaman, geri zekâlı bir kişi sandığını, ne kadar zeki olduğunu daha sonra anlayabildiğini şöyle anlatmaktadır:

"Birsnel, Orhan Veli'nin uzun mu uzun boyunu, hallaç pamuğu gibi atılmış yüzünü, sarkık dudağını ve bobstil giyinişini gördüğü vakit bir zekâ gerisiyle karşı karşıya olduğunu sanmıştır. Ama aradan zaman geçip de Orhan konuşmaya başlayınca, kazın ayağının öyle olmadığını, Orhan'ın yaldır yaldır bir zekâ taşıdığını anlar. Yalnız Orhan'ın sözlerine kapılmamak gerektiğini de anlamıştır. Orhan Veli, karşısındakine büyük değer veriyormuş gibi davranırken, cümlelerin altına kendi propagandasını sokuşturmadan da hiç geri kalmıyordur." ⁹⁸

Orhan Veli Kanık'ın ölümünden yaklaşık 30 yıl sonra yazılan bu satırlardan anlaşılacağı üzere; belki de, Beyoğlu pastanelerini bir edebiyat fakültesi haline getiren sanatçılarla aynı ekolden gelmemekten olacak; ilk bakışta Orhan Veli Kanık'ın, geri zekâlı bir kişi olduğunu sanmak, işten bile değildir. O da, tıpkı Sait Faik gibi, görünüşü ile bir edebiyatçı izlenimini vermemektedir.

Oysa, gerek Sait Faik, gerekse Orhan Veli, tıpkı kendilerinin ağabeyi olan Fikret Adil gibi, Türkiye Cumhuriyeti Beyoğlusunu en iyi tanıyan, anlatan ve yaşayan edebiyatçılar arasındadırlar. Öyle ki, pek

⁹⁶ Nayır, 193.

⁹⁷ Birsnel, 148.

⁹⁸ Birsnel 115.

çok meyhaneye, pastaneye, diğerk aydınlar, onları izleyerek gitmişlerdir. Ama kendileri edebiyatçıya benzememektedirler. Beyoğlu'nda yaşayan edebiyatçılar kuşağından beklenen görüntü ve izlenimi vermemektedirler.

Üstelik, bir dönemde, Beyoğlu'nun Edebiyat Fakültesi sayılan Nisuzaz'da toplanan yazarlar için, bakınız, Sait Faik tarafından, Orhan Veli'ye yazılan 14 Mart 1941 tarihli bir mektupta, neler deniliyor:

"Burada eski taş eski hamam. Cumartesi günleri Nisuzaz'da üdeba toplanır. Ben ise bir birahane köşesi bulur, üdeba meclislerinin, ediplerin, kötü şairlerin dinleriniim, bira içerim." ^{98a}

Düşlerdeki Beyoğlu, öylesine anlatıldı ki belki bu mektubu yazan Sait Faik ve alan Orhan Veli şimdi yaşıyor olsalardı, Beyoğlu'na yakışmayan kişiler arasında, edebiyatçıya bile benzemeyen edebiyatçılar olarak tanımlanacaklardı. Beyoğlu'nu böyle tipsiz edebiyatçıların doldurduğundan yakınılacak, "Ah, Beyoğlu'nun eski havası!" diye iç çekilecekti.

Ola ki, Sait Faik'in birahanelerde elinde koca bira bardakları, bira içerken çekilmiş fotoğrafları; Orhan Veli'nin şarap içişinin öyküleri; Beyoğlu'nun yozlaşmışlığının belgeleri arasında basında yayımlanacaktı.

Bu bölümü bitirirken, şöyle demek yerinde olabilir: Beyoğlu'nun ve onun geçmiş yaşamının, yalnızca bir bölümünü anlatmak herkesin hakkıdır.

Ama, hiç kimse, kendi anlattığı, ya da yaşadığı bölümü, Beyoğlu'nun bütünüyümüş gibi sunmamalıdır. Hele, Beyoğlu'nu üç-beş pastaneymiş gibi sunmak, Beyoğlu'na ve onu Beyoğlu yapan kişilerin yaşamına karşı, saygısızlık bile sayılabilir.

Beyoğlu, iki ayrı yerinde iki genelev mahallesiyle; kumarhaneleri, azınlık okulları, kolejleri, akademili kızlarının duvarlarını resimlediği meyhaneleriyle; müzisyenlerin iş beklediği müzisyen kahvehaneleriyle; taşraya kız gönderen konser büroları, figüran kiralayan figüran tellallarıyla; gizlice at yarışı oynatan, esrar satan, eroin bulan, hırsızlık mal alıp-satan yeraltı dünyasıyla; ülkemiz sinema sanatının yüreğinin attığı yer oluşuyla; birbiriyle karışmış, yoğrulmuş, zenginleşmiş nice kültürü bağrında barındırmasıyla ve geçmişinin koskoca mirası ile, asla birkaç pastaneye sığacak kadar küçülmemiştir.

^{98a} Abasıyanık, *Sevgiliye Mektup*, 133-134.